

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Радован М. Пилиповић

**СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА,
РУСКА ПРАВОСЛАВНА ЗАГРАНИЧНА
ЦРКВА, МОСКОВСКА ПАТРИЈАРШИЈА
(1920-1940) – УЗАЈАМНЕ ВЕЗЕ,
УТИЦАЈИ И ОДНОСИ**

Докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

RadovanM. Pilipović

**SERBIAN ORTHODOX CHURCH,
RUSSIAN ORTHODOX CHURCH
ABROAD AND MOSCOW
PATRIARCHATE (1920-1940) – MUTUAL
BONDS, INFLUENCES AND RELATIONS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017.

МЕНТОР

Доц. др Алексеј Тимофејев, Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за историју, Катедра за Општу савремену историју

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ

Проф. др Милан Ристовић, редовни професор, Универзитет у Београду,
Филозофски факултет, Одељење за историју, Катедра за општу савремену
историју

Доц. др Јелена Рафаиловић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за историју, Катедра за Општу савремену историју

Др Горан Милорадовић, виши научни сарадник, Институт за новију историју
Србије

Датум одбране _____

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА, РУСКА ПРАВОСЛАВНА ЗАГРАНИЧНА ЦРКВА, МОСКОВСКА ПАТРИЈАРШИЈА (1920-1940) – УЗАЈАМНЕ ВЕЗЕ, УТИЦАЈИ И ОДНОСИ

Апстракт

Сусрет Српске православне цркве са руском емиграцијом после 1920. године отворио је низ тема унутрашњег живота аутокефалне организације српског православног народа. Такође, појава распри и раскола Руске православне заграничне цркве са Московском патријаршијом, као и међусобно удаљавање два руска емигрантска црквена центра Сремских Карловаца и Париза, постављао је Српску православну цркву пред изазов формирања црквено-дипломатског и канонско-правног става. Паралелно са државним институцијама Краљевине СХС односно Југославије Српска православна црква је активно помагала и прихватала руски избеглички свет. У њеном мисијском раду са верницима у периоду између 1920. и 1940. године значајну улогу играју руски свештеници, руско монаштво, затим професори богословља и других научних дисциплина, као и руска емигрантска верска и филантропска друштва, итд.

Рад се бави, поглавито на основу сачуваних архивских извора првог реда интеракцијом Српске православне цркве са Руском заграничном црквом која је уживала канонско-правну подршку и заштиту на територији српске црквене јурисдикције. Сложени односи тзв. Карловачке управе Руске православне заграничне цркве, групе архијереја окупљене око избеглог митрополита кијевског Антонија Храповицког, са Московском патријаршијом и вођом православних руских парохија у Западној Европи митрополитом Евлогијем Георгијевским, оптерећивали су у извесној мери и српске црквене власти, које нису остајале равнодушне према смутњама и расколничкој реторици и пракси руских црквених фракција и страна.

Руске колоније са формираним облицима парохијског живота, распоређене у вишеконфесионалној Краљевини СХС / Југославији, додатно су подстакле Српску православну цркву да размишља о ширењу своје парохијске мреже у крајевима где су православни традиционално били у мањини (пример Словеније и запада Хрватске). Избегло руско монаштво није само повећало број припадника

аскетског опредељења у Српској православној цркви него је допринело и обнови историјски заборављеног женског монаштва, развијајући посебне облике „женске побожности“, преко раста женских добротворних хришћанских друштава.

Присуство православних руских избеглица, не само званичних руских емигрантских епископалних црквених структура, него и лаика, затим свештеника и монаха појединаца доносиле су у српску православну културу нарочити идејни свет, усложњавајући религијски миље после Првог светског рата новим садржајима обредности, верске праксе, као и начина преношења хришћанске доктринарне и етичке поруке.

Кључне речи: Српска православна црква, Руска православна загранична црква, Московска патријаршија, раскол, канонски спорови, руске избеглице, свештенство, монаштво

Научна област: Историја

Ужа научна област: Општа савремена историја

УДК:271.222(497.11)-67:271.222(470)"1920/1940"

271.222(470)-9(497.1)"1920/1940"

**SERBIAN ORTHODOX CHURCH, RUSSIAN ORTHODOX
CHURCH ABROAD AND MOSCOW PATRIARCHATE (1920-1940)
– MUTUAL BONDS, INFLUENCES AND RELATIONS**

Abstract

The encounter of the Serbian Orthodox Church with the Russian emigration after 1920 has opened a set of themes of the inner life of the autocephalous organization of the Serbian Orthodox people. Likewise, occurrence of the argues and schisms between Russian Orthodox Church Abroad and Moscow Patriarchate, and mutual alienate of two Russian emigrant church centers – SremskiKarlovcı, Serbia and Paris, France – raised up an issue before Serbian Orthodox Church of forming the official church-diplomatic and canonical-juridical position toward it. Parallel to government institutions of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, later Yugoslavia, Serbian Orthodox Church took an active part in helping and accepting Russian refugees flock. In its missionary work with faithful in the period of time between 1920 and 1940 an important role was played by Russian priests, monastics, than professors of theology and other scientific disciplines, as well as Russian emigrant, faith and philanthropy societies...

Mainly based on the saved archive sources of the first class of importance, this work deals with an interaction between Serbian Orthodox Church and Russian Church Abroad which has enjoyed canonical-juridical support and protection on territory of the Serbian Church jurisdiction. Complexed relationship among so called Karlovci's administration of the Russian Church Abroad, a group of bishops gathered to escaped Metropolitan Antony (Khrapovitsky) of Kiev, with Moscow Patriarchate and the leader of Russian Orthodox parishes in Western Europe – Metropolitan Eulogius (Georgievsky) burdened to a certain extent Serbian Church authorities, which were not remaining indifferent to the delusions and the schismatic rhetoric and praxis of the Russian Church fractions and divisions.

Russian colonies with formed aspects of the parish life, situated in themulticonfessionalthe Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians / Yugoslavia, additionally exhorted Serbian Orthodox Church to consider spreading its net of the parishes in the areas where traditionally the Orthodox were minority (e.g. Slovenia, western parts of Croatia...) Expatriated Russian monastics not only multiplied number

of the devotees of ascetic determination in Serbian Orthodox Church, but rather and even more contributed to restoration of historically forgotten female monasticism, developing unique forms of “the female devotion”, through growth of the Christian female charity societies.

Presence of Orthodox Russian refugees, not only the official Russian emigrant episcopal church structures, but laityas well, than priests and individual monks brought in Serbian Orthodox culture particularly special world of ideas, compounding religious milieu after WWI with new contents of rite, religious practices, as well as the methods of conveying the Christian doctrinal and ethical message.

Key words: Serbian Orthodox Church, Russian Orthodox Church Abroad, Moscow Patriarchate, Schism, Canonical disputes, Russian refugees, Clergy, Monastics

Scientific field: History

Narrow scientific field:General Contemporary History

UDC:271.222(497.11)-67:271.222(470)"1920/1940"

271.222(470)-9(497.1)"1920/1940"

СЕРБСКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ, РУССКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ ЗАГРАНИЦЕЙ, МОСКОВСКИЙ ПАТРИАРХАТ (1920-1940) – СВЯЗИ, ВЛИЯНИЯ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

Аннотация

Встреча Сербской православной церкви с русской эмиграцией после 1920 года открыла целый ряд тем, касающихся внутренней жизни автономной организации сербского православного народа. Кроме того, возникновение споров и раскол Русской православной церкви за границей с Московским Патриархатом, а также взаимная отчужденность двух эмигрантских духовных центров - Сремских Карловцев и Парижа, поставило перед Сербской православной церковью вызов сформировать духовную, дипломатическую, каноническую и юридическую позиции. Параллельно с государственными институтами Королевства Сербов, Хорватов и Словенцев (СХС), т.е. Югославии, Сербская православная церковь активно поддерживала и принимала русских беженцев. Важную роль в ее миссионерской работе с верующими, в период между 1920 и 1940 гг., играют русские священники, русское монашество, затем профессора богословия и других научных дисциплин, а также русские эмигрантские религиозные и филантропические общества, ит.д.

В данной работе, на основании сохранившихся архивных источников первого ряда, речь идет об интеракции Сербской православной церкви с Русской церковью за границей, которая имела каноническую и юридическую поддержку, а также защиту на территории сербской церковной юрисдикции. Комплексные отношения, так называемого Карловацкого управления Русской православной церкви за границей и группы архиереев, собравшихся вокруг митрополита Киевского Антония Храповицкого, с Московским Патриархатом и управляющим русскими православными приходами в Западной Европе – Митрополитом Евлогием Георгиевским, в определенной степени тревожили и сербскую церковную власть, которая не оставалась равнодушной к интригам и раскольнической риторике, и практике русских церковных фракций и сторон.

Российские колонии, со сформированными образами приходской жизни, распределенные в многоконфессиональном Королевстве СХС / Югославии, дополнительно стимулировали Сербскую православную церковь к размышлению о распространении своей приходской сети в тех краях, где православные уже традиционно были в меньшинстве (пример Словении и западной Хорватии). Сбежавшее русское монашество не только увеличило число аскетических убеждений в Сербской православной церкви, а привело к восстановлению исторически забытого женского монашества, развивая, таким образом, определенные формы „женского Богочитания“, посредством увеличения женских благотворительных христианских обществ.

Присутствие православных русских беженцев, не только официальных эмигрантских церковных структур, а также мирян, затем священников и монахов, принесло в сербскую православную культуру особый концептуальный мир, усложняя религиозную среду, после Первой мировой войны, новыми обрядовыми содержаниями, религиозной практикой, а также способом передачи христианских доктринальных и этических поручений.

Ключевые слова: Сербская православная церковь, Русская православная церковь за границей, Московский Патриархат, раскол, канонические споры, русские беженцы, духовенство, монашество

Научная область:История

Узкая научная область:Общая современная история

УДК: 271.222(497.11)-67:271.222(470)"1920/1940"

271.222(470)-9(497.1)"1920/1940"

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
УВОД	7
1. Преглед извора и литературе	7
2. Српско-руски црквени односи у прошлости.....	24
1. ЦРКВЕНА ДИПЛОМАТИЈА	39
1. 1. Личности (представници) високе црквене управе: Руси и Срби	39
1. 1. 1. Митрополит Антоније Храповицки.....	39
1. 1. 2 . Митрополит Евлогије Георгијевски	42
1. 1. 3. Патријарх Тихон Белавин	43
1. 1. 4. Патријарх Димитрије Павловић	46
1. 1. 5. Патријарх Варнава Росић	48
1. 2. Формирање руске заграничне црквене организације и Српска православна црква.....	50
1. 3. Српска православна црква и Московска патријаршија 1922-1925. године (време патријарха Тихона).....	60
1. 4. Српска православна црква и курс митрополита Сергија Страгородског 1927. године.....	65
1. 5. Српска православна црква према случају митрополита Евлогија Георгијевског у његовој „московској фази“	70
1. 6. Српска православна црква према случају митрополита Евлогија Георгијевског у његовој „константинопољској фази“	73
1. 7. Српска православна црква и њена измиритељска улога у црквеним фракцијама руске емиграције 1935. године	77
1. 8. Патријарх Гаврило Дожих и руска црквена емиграција (време митрополита Анастасија Грибановског).....	82
1. 9. Помоћ Српске православне цркве руским избеглицама и гладнима у Совјетској Русији	87

1. 10. Помоћ руском светогорском монаштву и руским заграничним парохјама у Западној Европи	98
1. 11. Руске избеглице – лаици у животу Српске православне цркве (техничари, инжењери, ликовни и музички уметници) и покровитељство патријарха Варнаве)	106
2. ЦРКВЕНА МИСИЈА.....	117
2. 1. Друштвени положај православног свештенства у Краљевини СХС/Југославији	117
2. 2. Избегли руски свештеници у служби Српске православне цркве.....	127
2. 3. Српска православна црква и избегло руско монаштво	149
2. 4. Руски подстицај за развој женског монаштва код Срба.....	169
2. 5. Руски чинилац у ширењу православља на западу Краљевине СХС/Југославије.....	189
2. 6. Парохије Руске православне заграничне цркве и њихов духовни живот	203
3. ЦРКВЕНО УЧЕЊЕ ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИОНАЛИЗМА И МОДЕРНИЗМА.....	217
3. 1. Предуслови богословског прожимања Српске православне цркве и руске емиграције	217
3. 2. Емигранти – путујући проповедници, учитељи и Српска православна црква	220
3. 3. Културни утицај руске интелигенције на Српску православну цркву.....	224
3. 4. Руси професори на Православном богословском факултету.....	234
3. 5. Руси професори у средњим богословским школама.....	239
3. 6. Српска православна црква и Руска загранична црква (манifestације, церемоније и јубилеји)	249
3. 7. Српски и руски светитељски култови – паралелизам линија националних светости.....	255
3. 8. Допринос Руса изградњи идеологије <i>Светосавља</i>	261

4. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И РУСКА ЦРВЕНА ЕМИГРАЦИЈА У РЕЛИГИОЗНОМ МИЉЕУ ВЕРСКЕ ПРАКСЕ И ИДЕЈНОГ СВЕТА	272
4. 1. Српска православна црква и време модернизације	272
4. 2. Идејни свет руске емиграције после Револуције у крилу Српске православне цркве	279
4. 3. Зрачење антисемитског расположења руских емиграната	284
4. 4. Став руске црквене емиграције у Србији према масонерији – хришћанска критика масона	289
4. 5. Бољшевизам и комунизам кроз хришћанску призму	296
4. 6. Српска православна црква према прогањању Цркве и вере у Совјетском Савезу / раст психологије сапатње	304
4. 7. Мистицизам, секте и вера у натприродно	313
4. 8. Стереотипи о руској души и руској побожности (Утицај руских емиграната на српски верски стил, обрасце понашања и деловања)	319
4. 9. Руска емигрантска удружења и Српска православна црква.....	324
ЗАКЉУЧАК.....	328
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	333

ПРЕДГОВОР

Тема ове докторске дисертације јесу сложени аспекти односа Српске православне цркве са руском емиграцијом у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославији у временском распону између два светска рата, тачније од 1920. до 1940. године. Конкретно, сусрет Српске православне цркве са руском црквеном емиграцијом дешавао се на неколико паралелних, а опет повезаних поља црквеног живота, као што су: канонско-право, црквена мисија и црквена доктрина. Избегли руски архијереји који су се склањали од комунистичког прогона, имали су пастирског обзира и одговорности према оним Русима и православцима који су такође напустили своју отаџбину.

Стицајем околности у српској средини, на канонском подручју Српске православне цркве, формиран је центар црквеног живота заграничне Русије, у Сремским Карловцима је било смештено седиште Синода Руске православне заграничне цркве. Постојање посебне црквене организације руске емиграције утицало је на преобликовање односа Српске православне цркве са Московском патријаршијом, а политичке позадине и импликације статуса патријарха у Москви додатно су се компликовале. Постојање Руске православне заграничне цркве значило је и изазов више, у новом времену, за целокупну православну икумену (свет) који је трпео убрзане промене.

Политичка позадина појаве руске емиграције, након Бољшевичке револуције 1917. године и грађанског рата 1918-1922. године, одразила се посебно и на нови однос Српске православне цркве са историјским седиштем руског православља – Московском патријаршијом. Историјски дуготрајни црквени односи Срба и Руса су после Првог светског рата добили димензију блиског додира и прожимања на мањој територији Балкана, односно на канонском подручју власти српског патријарха – обновљене Пећке патријаршије, тј. уједињене Српске православне цркве.

Такође, посведочено бројним историјским изворима, руски фактор у унутрашњем животу Српске православне цркве 1920-1940. године није нимало занемарив, истиче се својом појавношћу, не само феноменолошки, већ и структурално намеће се у токовима рада и функционисања Српске православне

цркве. Теме које су се издвајале од почетка зацртаног, предузетог и на послетку спроведеног истраживања односиле су се поред црквено-дипломатског (канонско-правног, тј. међуцрквеног положаја традиционалних историјских црквених власти и „нове“ црквене „заграничне“ администрације, на поље црквене мисије јерархијског и пастирског рада, затим црквеног учења (доктрине и просветног система Српске православне цркве. Идејни свет руске емиграције, у ужем смислу и верска обичајност избеглих Руса, донела је Србима нове моменте, утичући на њихов религијски миље, обредност и дотадашње навике.

Носиоци црквене власти у руској емиграцији – епископи, принуђени у сасвим новим друштвеним околностима да праве посебне црквене структуре, нове организације (загранични Синод и Сабор) били су изазов за канонско-право, приморавајући и Српску православну цркву и Московску патријаршију да дају свој званичан или незваничан став. Почевши са сабором у Сремским Карловцима (јесен 1921. године) и са низом других црквено-дипломатских епизода, настаје историја раскола, фракција и цепања у руском заграничју. Српска православна црква је преко сопствених, али и званичних државних канала била упозната са актима, корацима и хтењима различитих одлучујућих чинилаца, персонално оличених у црквеној хијерархији Карловачке управе руске заграничне православне цркве, Егзархата у Западној Европи, итд.

Истраживање се фокусирао на положај Српске православне цркве у породици православних народа, то јест на став српске црквене управе према „руској црквеној смути“ новијег доба и суптилнијих односа са Москвом и Цариградом.

Традиционална русофилија српског православног света, уобличена кроз векове односа српског свештенства различитих крајева, углавном под туђинском влашћу, са Руском православном црквом и руском државом, довела је, на крају крајева, до једног афирмативног односа према руској емиграцији која је долазила у српску средину. Осећај историјске захвалности у дуга преливао се у инерцију помоћи која је морала да буде пружена. Архивска грађа која се временом откривала и стављала на располагање, српске црквене провенијенције углавном, давала је могућност да се истраживање води у правцу давања одговора на однос руског свештенства у српској служби са домаћом средином, на питање присуства

и природе /// природе присуства/// руских монаха у српским манастирима. Утицај руске академске и популарне теологије у Српској православној цркви 1920-1940. године и њених протагониста одразио се на коначно уобличиће српског богословског менталитета, дајући му, можда и, главне смернице за целокупно трајање кроз XX век.

Српски народ и његове црквене организације, ушле су у период после Првог светског рата, који би се могао назвати време консолидације и узмаха. Равномерност црквеног живота, регулисан државним законима и потпором, са мање или више трзавица, опет је био много повољнији за функционисање цркве него у вековима туђинске власти и наметнутог националног партикуларизма. Уједињење српских црквених области у једну аутокефалну и у православном свету признату Српску православну цркву, затим обнова титуле „патријарх српски“ значило је доста у моралном смислу и у погледу националног достојанства и актуализације историјских традиција. Панагирични тонови, исказивани можда и због опортунистичких мотива, остају као сведочанство осећања да је епоха између два светска рата за Српску православну цркву била велико време могућности, новина и успеха.

Сагледавање друштвеног положаја Српске православне цркве у периоду између два светска рата мора да рачуна са разбијањем монотоне слике без да се очекује једна праволинијски зацртана повесница. Црква после 1918. године није монолитна организација, она свакако има јаких тенденција да то постане, али пут до унификације живота, нпр. уједначавања администрације је био пун неравнина. Такође, само свештенство, степен његовог образовања, начин попуњавања парохија, однос јерархије према верницима, однос ниже и више црквене власти, све би захтевало посебне студије случајева. Ако се томе придода однос државе према Цркви и обрнуто, историјски приказ мора да буде вишеструко сложен.

Интересовање за конкретно, за број, просторни однос, дубину и утицај црквене власти и ауторитета, у историографији о Српској православној цркви није пуно неговано. Више се потенцирало на причу о канонима, на некакво метафизичко трагање за идентитетом цркве. У историји Руске православне заграничне цркве и Московске патријаршије се постављао проблем јединства, који није нимало лак, а често пута ни емпиријски решив. У досадашњој црквеној

историографији, која црпи животне сокове са богословског тла, доводи до аморфног растакања смисла и циља историјског истраживања.

Црквена јерархија, епископске фракције и групе, свакако су биле приморане да након изгона (исхода) из Русије трагају за сигурним канонско-правним упориштем, да проналазе оправдање за своје постојање и деловање. Покретач свега била је политика са својим вртлозима: грађанским ратом, влашћу црвених и политичком опозицијом белих. Московска патријаршија, историјско седиште Православне цркве, имала је само један императив: да упркос што је испод политичке комунистичке власти, спроводи и одржава црквено јединство и везе са епископатом који се физички одвајио од отаџбине. Време је показало да је то све теже и теже, нарочито под будним оком Комунистичке партије.

Примаран циљ истраживања јесте да уочи и издвоји односе и утицаје Српске православне цркве, на једној страни, и Руске православне заграничне цркве и Московске патријаршије, на другој страни, у временском распону од 1920. до 1940. године. Историографска експликација не занемарује уважавање друштвено-политичког контекста који је условљавао све пратеће канонске, јурисдикцијске и јерархијско-персоналне диференцијације и промене у руском и српском православљу на простору њиховог додиривања. Истраживање треба да испита могуће спојеве и споне црквених структура руског избеглиштва са хијерархијом и институцијама Српске православне цркве на конкретној јужнословенској државној територији. Устројавање и каноничко-правно уобличавање организације Руске православне заграничне цркве, почевши од сабора у Сремским Карловцима 1921. године и касније, није пролазило без канонских недоумица и спорова. Постојање јаким политичких разлога и анимозитета антибољшевичке руске емиграције, емотивни набој који је прожимао традиционалистичке представнике руске цркве, додатно је компликовао односе. Отворило се питање православног саборног јединства, тј. учешће Српске православне цркве у прокламованој „мистичкој“ заједници са епископатом који је утекао од Бољшевичке револуције, православном Црквом на територији СССР-а (Московском патријаршијом која је остала под влашћу комуниста) и Цариградском патријаршијом која је у традиционалном еклисиолошком учењу „мајка Црква“ свим православним Словенима источног обреда.

Одређивање међуцрквеног положаја Руске православне заграничне цркве која ужива гостопримство српског православног народа и српског свештенства, оптерећено је од самих почетака питањем легитимитета и канонске исправности. Наиме, како се РПЗЦ-а поставља према Москви, а затим и према Цариграду (у случају доцнијег „Евлогијанског раскола“) није остављало по страни званичнике и највеће представнике духовне власти Српске православне цркве.

Наиме, ситуација створена после 1917. у Руској цркви нема парадигму и разрешење у канонском предању православног истока, нема адекватно тумачење у канонским зборницима и „еклисиологији“, иако се и код самих савременика чини позивање на тачно одређене каноне васељенских и помесних сабора. Историчари, поводећи се за својим разлозима опредељују се за неку од заинтересованих страна („карловчани“, „евлогијевци“, „московљани“).

У раду настојимо да покажемо да би сваки теолошки оптерећен приступ историјским црквеним фракцијама руског православља, једна спровођена догматизација и схематизација историјске прошлости, била одређено насиље и извитоперавање историјских извора и архивских сведочанстава. У односима патријарашког трона и мјестобљуститеља у Москви са групама митрополита Антонија и Евлогија поставља се проблем законитости и ауторитета. Политика условљава понашање руских епископа, високе јерархије, али живот је текао својим током. Рад ће морати да досегне терминолошку прецизност, да води рачуна о „поодвајању“, „расколима“, „фракицјашењу“, јер су јеретици и расколници итекако занимљиви, интригантни и важни за истраживање црквене историје. У свему томе треба да се тражи савремено званично и незванично српско црквено стајалиште. Сматрамо да постоји одређени ризик од тумачења савремене црквене историје на начин догматизованих теоријских матрица, преузиманим из савремене систематске теологије.

И на крају, сусрет Српске православне цркве са руском емиграцијом, конкретно апсорбовање руског свештеничког кадра од стране српске црквене институције, представља значајно искуство у српско-руским црквеним односима. Место Руса у Српском православљу, на тај начин бива још непосредније. Руски свештеници, са антикомунистичком ореолом постају занимљиви и српским непријатељима, играјући доминантну улогу у плановима, на пример стварања,

Хрватске православне цркве. Али је и та карта проиграна и прокоцкана, а многе Русе је одвела у пропаст уз адски сарказам као то је приказано на кино-платну где је једна типолошка личност свештеника-избеглице доживела страдање од усташа, конкретно у филму Лордана Зафранића „Окупација у 26 слика“.¹

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=L1wNsO5EwPU> 2 минута и 41 секунда и даље.

УВОД

Преглед извора и литературе

*Наш век пройдет. Откроются архивы,
И все, что было скрыто до сих пор,
Все тайные истории извивы
Покажут миру славу и позор.*

*Богов иных тогда померкнут лики,
И обнажится всякая беда,
Но то, что было истинно великим,
Останется великим навсегда.*

(Николай Семёнович Тихонов, 1896-1979)

Историјска појава руске емиграције односно руског заграничја (*зарубежья*) у Југославији није занемаривана у српској, нити у руској историографији. Интересовање за њу траје и појачава се у последње две деценије. Библиографија о руској емиграцији која је после 1917. године постала присутна у многим европским и светским државама расте из дана у дан. Политичка превирања, револуционарно освајање власти у Русији од стране большевика, ликвидација монархистичког уређења крупни су догађаји који су се одразили на живот Руске православне цркве. Путем прогонства и исељеништва креуно је и један број представника руске православне јерархије са делом верног народа, а у исписавши у животу целокупне Источне православне цркве посебне странице. Странице које траже своја канонско-правне, еклисиолошка и црквено-историјска тумачења.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Југославија) постала је уточиште за неколико десетина хиљада православних Руса, али и за већи број високих црквених великодостојника који су у новим и отежаним условима наставили свој духовни рад. Њихова пастирска активност била је разапета између инерције моралних захтева и реалних прагматично-политичких могућности. Изгубивши државно покровитељство, суочени са политичким прогонима крајњег атеизма, ова група епископа је покушала и успела да направи самосталну црквену

организацију која је трагала за каноничким и легалистичким упориштем. Њихово организовање се дешавало у српској средини, дочекана од симпатија како нове југословенске државе, тако и од власти традиционалних српских православних црквених структура.

Православна руска црква иза границе (*Православная русская церковь за границей*) настала је услед комунистичких прогона и присиле према остацима предреволюционарног друштва. Исто тако, она је плод миграција и кретања становништва које узмиче пред политичким притисцима. Постигла је своје устројство, задржавши епископално и синодално уређење. О њеним значајним саборима веома рано су штампане савремене збирке решења, одлука, аката и црквено-правних норми.¹ Архиска грађа која постоји у Србији, а стварала ју је Руска загранична црква није пуно позната, није коришћена од многих истраживача, камоли систематски или било како издавана.² Слична ситуација је и са документацијом која се односи на Српску православну цркву, дакле потиче од црквених тела и органа, тј. српских православних црквених институција. Неке збирке докумената које могу бити од користи резултат су пожртвованог рад вредних ентузијаста и љубитеља старина.³ Идеја да се штампају зборници у којима су сабране наредбе и уредбе, правила, расписи виших црквених власти није млада, али је реализована тек у наше време. Наиме, још је у јесен 1924. године окружни протопрезвитер земунски Душан Марковић предлагао да се штампа колекција у којој би се налазиле „наредбе и решења, која се односе на сва

¹ Дѣянія рускаго всезаграничнаго церковнаго собора состоявшагося 8-20 ноября 1921. года (21 ноября-3 декабря) въ Сремскихъ Карловцахъ въ Королевствѣ С. Х. С., Сремски Карловци, 1921; Дѣянія второго всезарубежнаго собора Русской православной цекви заграницей съ участиемъ представителей клира и мирянъ, состоявшагося 1/14-11/24. августа 1938. года въ Сремскихъ Карловцахъ въ Югославиѣ, Бѣлградъ, 1939.

² Грађа настала радом Руске православне заграничне цркве која се чува у Канцеларији Светог архијерејског синода Српске православне цркве само је регистратурско сведочанство, није сређивана по архивистичким критеријумима. Тек се у Архиву Српске православне цркве данас, ради систематизација и сигнирање. Занимљиво да и када пишу о архивским изворима неки аутори говоре о литератури. Види: Владислав Пузовић, „Руска загранична црква у периоду између два светска рата: преглед литературе у Србији“, *Српска теологија данас 2009 – зборник радова првог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету 29-30. маја 2009*, приредио Богољуб Шијаковић, Београд, 2010, 386-391.

³ Три тома од укупно 7 које је издала Епархија браничевска у едицији *Архива Епархије браничевске* која покрива период од 1836. до 1941. године, где су последњи томови значајни за нашу тему: *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1920-1925*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазић, Пожаревац, 2012; *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1926-1930*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазић, Пожаревац, 2012, као и последњи, седми, за сада: *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1931-1941*, приредили Мирослав Лазић и Зоран Ранковић, Пожаревац, 2013.

подручна парохијска звања, односно манастирске управе и црквене општине и у којима би се имали публиковати извештаји архидијецезалне конзисторије односно административног одбора“.⁴ И просопографско начело одабира за издавање архивске грађе у неким случајевима било је спроведено, бар када су у питању личности високе јерархије Српске православне цркве, али овде није реч о строго формалним зборницима грађе.⁵

Литература о Српској православној цркви у периоду између два светска рата 1918-1941. године није обимна и могла би да се наброји у неколико пасуса како би се одредила њена контекстуална вредност и афилијацијска карактеристика. Сама Црква је објавила веома мало текстова⁶, а научна историографија је своју пажњу више усмеравала на Други светски рат или деценије које су уследиле после, тако да монографија о тежишном и важном међуратном периоду нема пуно.⁷ Оно што се наметало као проблем јесте да смо били принуђени да обављамо неколико појединачних истраживања о темама које улазе у српски дискурс српско-руских црквених односа 1920-1940 године. Интелектуална историја, развој идејног света у српској богословској науци и књижевности, путеви рецепције руског богословља код Срба прве половине 20.

⁴ ГАРФ, Фонд Р-6410, Оп. 1, Дел. 16, Л. 1-2; Викарни епископ Максимилијан Број К. 2892/345-1924, 27 августа / 9. септембра 1924. године. Међу архивским књигама у Архиву СПЦ постоји приручна колекција уредби, преписи, шапирографисани отисци наредби и расписа, свега што би олакшало, као збирка нормативних аката, рад Духовног суда и других високих тела и органа црквене управе. Види: Архив Српске православне цркве (Даље: Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 1370 (1363), „Наредбе и расписи (1855-1932)“.

⁵ Такве антологије извора и текстова о патријарху Гаврилу Дожићу и митрополиту загребачком Доситеју Васићу: *Живимо у светињи и слободи (изабрани списи, посланице, беседе, акта, писма и записи)*: поводом шездесетогодишњице упокојења патријарха српског Гаврила Дожића, приредио монах мр Павле Кондић, Цетиње-Београд, 2010; *Христу веран до смрти: свештеноисповедник Доситеј, загребачки и ваведенски*, уредник Павле Кондић, Београд-Цетиње, 2008.

⁶ *Српска православна црква 1920-1970 – Споменница о педесетогодишњици васпостављања Српске патријаршије*, издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд, 1971.

⁷ Вредне су пажње књиге следећих истраживача: Радмила Радић, *Живот у временима – патријарх Гаврило Дожић (1881-1950)*, Београд, 2011; Вељко Ђурић Мишина, *Варнава, патријарх српски*, Београд, Подгорица-Пљевља, 2012; Драган Суботић, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет – Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији (1920-1941)*, Београд, 1996 и Драган Пантић, *Српска православна црква у Краљевини Југославији (1929-1941) с обзиром на правни положај, политичку улогу и међуверске односе*, Источно Сарајево, 2006. Босанска Крајина је ретка регија СПЦ која је доживела профилисање и афирмацију у историјском сазнању и историографској продукцији. Тако и за међуратни период постоји добра књига: Горан Латинић, *Српска православна црква у Босанској Крајини 1918-1941. године*, Бања Лука, 2006.

века, неодвојиви су од историје српског школског система, нарочито академског богословља.⁸

Значајан је број Руса професора на тек основаном Православном богословском факултету, руски академски концепти су помогли да српска теологија „стане на ноге“, а у том смислу су код нас значајни радови Владисалва Пузовића и Драгомира Бонцића.⁹ Од средњих православних богословских школа у Краљевини монографски су обрађене Цетињска и Призренска, а за период који нас интересује, када су у питању остале, још увек је главни извор сазнања корпус годишњих извештаја истих.¹⁰ Поред политички преломног Другог светског рата 1941-1945. године, од двадесетовековне историје Српске православне цркве, пажњу истраживача привлачила је магнетски још само Конкордат са Ватиканом и Конкордатска криза.¹¹ Са друге стране Руска православна загранична црква третирана је кроз посебне студије или у склопу општијих радова о руској емиграцији.¹² Други радови Алексеја Арсењева, човека руског порекла,

⁸ Богољуб Шијаковић, Александар Раковић, *Универзитет и српска теологија – историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду (истраживања, документација, библиографија)*, Београд, 2010, као и Богдан Лубардић, *Јустин Поповић и Русија – путеви рецепције руске филозофије и теологије*, Нови Сад, 2009.

⁹ Владислав Пузович, „Рускије емигранти – преподаватели Православног богословског факултета в Белграде (1920-1940 гг.)“, *Труди Київської Духовної Академії* 15/2011, 199-208; Владислав Пузовић, „Вклад русской эмиграции в развитие сербской академической теологии“, *Русская diaspora и изучение русского языка и русской культуры в инославянском и иностранном окружении*, отв. ред. Б. Станкович, Белград, 2012, 78-89; Драгомир Бонцић, „Избеглице из Русије професори Православног богословског факултета у Београду после Првог светског рата“, *Православни свет и Први светски рат – зборник радова са Међународног научног скупа*, главни и одговорни уредник Владислав Пузовић, Београд 2015, 356-373.

¹⁰ За Цетињску богословију постоји солидна монографија: Павле Кондић, *Цетињска богословија и њено духовно-просветно значење (1863-1945)*, Цетиње-Београд 2005; о Призренској: Владимир Бован, *Призренска богословија*, Ниш 2007; а о Карловачкој богословији постоји значајна студија: Радмила Радић, „Богословија Св. Саве у Сремским Карловцима између Синода СПЦ и Министарства вера Краљевине СХС“, *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати* 2/2007, 239-248. Једино је историја Битољске богословије потпуно необрађена, а ту је било важних професора и предавача Руса.

¹¹ Вељко Ђурић Мишина, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1998; Милош Мишовић, *Српска црква и конкордатска криза*, Београд, 1983; Милош Мишовић, *Тајна тестамената краља Александра и смрт патријарха Варнаве*, Београд, 1994; Nikola Žutić, „Vjerski liberalizam i jugoslovenstvo patrijarha Varnave i konkordatska kriza 1930-1938“, *Istorija 20. veka – časopis Instituta za savremenu istoriju* 2/2012, 63-82.

¹² Никола Ј. Мариновић, *Бела емиграција у Југославији*, Београд, 1996, стр. 47-56. Алексеј Арсењев, *Руска емиграција у Сремским Карловцима*, Нови Сад, 2013, 45-59; Miroslav Jovanović, „„Sveštenik i društvo: eto parole“ – Ruska pravoslavna zagranična crkva na Balkanu 1920-1940“, *Tokovi istorije* 3-4/2005, 67-100; Мирослав Јовановић, „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20. века“, *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати* 3/2008, 160-178; Алексеј Тимофејев, „Руска загранична православна црква и грађански рат у Србији 1941-1945“, *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати* 2/2007, 285-295.

заљубљеника у завичајну историју руске емиграције у Војводини, одликују подацима за историју руских парохија северно од Саве и Дунава.¹³ Руским емигрантима у Војводини бавили су се и други аутори у оквиру локалних и завичајних повести.¹⁴ Водећи српски историчар руске емиграције на Балкану бавио се и црквеном историјом, уочивши кроз методологију друштвене историје, значај Руске заграничне цркве за Србе и југословенско друштво.¹⁵ У последње време исцрпно се разматрају и канонско-историјски аспекти живота руске црквене емиграције, а такав приступ нарочито негују историчари Цркве богословског образовања и црквене афилијације.¹⁶ У хрватској историографији, делима која се односе на руску емиграцију сразмерно мање или готово нимало се не дотиче Православна црква.¹⁷ Исти је случај са монографијама о руској емиграцији у Словенији, а разлоге треба тражити или у афинитету истраживача у обради грађе, али можда пре у недостатку самих извора.¹⁸ Остале завичајне монографије које се односе на територију Србије доносе мало података о руским свештеницима у српској средини или о цркви руске емиграције не саопштавају готово ништа.¹⁹ Литература коју су стварали руски иселјеници и прогнаници, нарочито богословска и каноничка је писана у апологетске сврхе и зарад учвршћивања сопствених црквених позиција и оправдавања мисијско-пастирског рада или политичких симпатија и није мала. Ту спада и богословска књижевност, наука других праваца и дисциплина.²⁰ Најопскрбљенија библиотека

¹³ Алексеј Арсењев, *Самовари у равници (руска емиграција у Војводини)*, Нови Сад, 2011, 28-42; Исти, *Крај других обала и степа – руска парцела Успенског гробља у Новом Саду*, Нови Сад, 2009.

¹⁴ Борис Леонидович Павлов, *Русская колония в Великом Бечкереке*, Зренянин, 1994; Несиба Палибрк-Сукић, *Руске избеглице у Панчеву 1919-1941*, Београд 2005; Петар Терзић, *Руска емиграција у Сенти – утицај руске емиграције на културни живот града Сенте*, Сента 2016.

¹⁵ Уп. Алексеј Тимофејев, „Руска емиграција у радовима Мирослава Јовановића“, *Годишњак за друштвену историју* 2-3/2014, 22-23.

¹⁶ Владислав Пузович, „Константинопольский патриархат и православная диаспора в XX в. – полемика вокруг создания экзархата православных русских церквей в Западной Европе“, *Вестник ПСТГУ* вып. 5 (55)/2014, 26-44; Владислав Пузовић, „Посредовање српског патријарха Варнаве (Росића) у канонском спору између Московске патријаршије и Архијерејског синода Руске заграничне цркве“, *Српска теологија данас (28-29. мај 2010)*, Београд, 2011, 455-464.

¹⁷ Filip Škiljan, *Rusi u Hrvatskoj – u povodu 100. obljetnice doseljavanja Rusa u Hrvatsku*, Zagreb, 2014; Tatjana Puškadija-Ribkin, *Emigranti iz Rusije u kulturnom i znanstvenom životu Zagreba*, Zagreb, 2006.

¹⁸ Radovan Pulko, Švajncer Janez, *Ruski emigranti na Slovenskem*, Logatec, 2004.

¹⁹ Никола П. Илић, *Руски емигранти у лесковачком крају после 1917. године*, Лесковац, 2003; Рајко Б. Радојевић, *Руске избеглице у Пећи у сећању млађих савременика*, Београд, 2005; Огњан Топаловић, Тома Миленковић, Мирјана Обрадовић, *Врњачки Руси*, Врњачка Бања, 2008.

²⁰ Од велике помоћи и користи је библиографски приручник: Јован Качаки, *Руске избеглице у Краљевини СХС / Југославији – Библиографија радова 1920-1944 (покушај реконструкције)*, Београд, 2003.

јужнословенског подручја у којима се могу наћи аутентична дела руске емиграције, нарочито из црквеног живота, тј. радови теолога, црквених делатника, свештеника и епископа јесте Библиотека Српске Патријаршије (Београд). Затим следе Народна Библиотека Србије (Београд), Библиотека Матице Српске (Нови Сад), Национална и свеучилишна књижница (Загреб) и Народна ин универзитетна књижница (Љубљана). Библиофилске реткости, раритети, породична и лична заоставштина одређених личности наћи ће се у многим мање познатим и заборављеним приватним збиркама.

„Светосавље“ међуратног периода је уочено као интелектуална теолошка брана према Западу и популистичка српска теологија, наравно руски утицај на тај корпус идеја није разматран, а свакако је био присутан и надахњујуће плодотворан. Од архивске грађе Западне цркве у југословенској држави између два светска рата, на релацији надбискупска власт – жупа (парохија) коришћен је фонд „Римокатолички жупни уред Брчко“ који се привремено нашао у просторијама двора Епархије зворничко-тузланске у Бијељини.²¹

Рус Владислав Албинович Мајевски, јесте први историчар руске емиграције у Југославији и један од првих историчара српско-руских црквених веза. Као лични секретар и библиотекар патријарха Варнаве Росића (1930-1937), покровитеља избеглица и руског црквеног живота у иселјеништву тог периода, Мајевски је имао добру позицију. Поред биографије патријарха, текстова о Русима у Краљевини Југославији, Мајевски је оставио и низ значајних ефемерид у црквеној штампи.²² Његова популарна биографија патријарха Варнаве значајна је због хронолошке реконструкције, али упркос свему о односима патријарха Варнаве и руских избеглица много тога и даље остаје у необјављеним изворима.²³

²¹ <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/eparhija-zvornickotuzlanska-utajila-ratnu-kradju-arhivskog-materijala-vrhbosanske-nadbiskupije-i-poslije-vasilija-hrizostom> приступљено 7. новембра 2013. Архив СПЦ је дао архивске кутије и први извршио заштиту грађе учинивши, исто тако, њену примарну класификацију што не помињу сензационалистички журналистички написи. Документација је пре враћања Римокатоличкој цркви скенирана и микрофилмована у дигиталној збирци Архива Српске православне цркве.

²² Радован Пилиповић, Предраг Ракић, „Лична библиотека патријарха Варнаве“, *И живот за Православље – зборник радова поводом 75-годишњице упокојења патријарха Варнаве*, ур. Вељко Ђурић Мишина, Београд-Пљевља-Подгорица, 2012, 171-186; Radovan Pilipović, *Russian immigrant Vladislav Albinovich Majewski – librarian at the Patriarchy Court in Belgrade (1933-1937)*, Zbornik radova međunarodne naučne konferencije „Informacijska pismenost na Zapadnom Balkanu“, Bihac, 8-11. juni 2016, 149-152.

²³ Вл. А. Маевский, *Сербский Патриарх Варнава и его время*, Бѣлградъ, 1931; а затим у два тома на српском језику В. А. Мајевски, *Народни патријарх – Његова Светост Варнава*, 1-2, Сремски

Тежак, револуционарни и непосредно постреволуционарни положај руског православља. према В. Мајевском требало је схватати не само као кризу руског народа и Цркве, него и као кризу целокупног Словенства. Посреднички и заштитнички положај Српске православне цркве, народа и свештенства био је утолико потребнији и очекиван.²⁴

У фактографском смислу Мајевски се трудио да створи фондус Патријаршијске библиотеке о руској емиграцији, јер је дао оглас да се шаљу књиге, часописи и листови, а на тај исти оглас су се одазвали „руски емигранти и бесплатно шаљу књиге и журнале из разних страна свијета, гдје сада станују“.²⁵

Црквени или духовни аспект руске емиграције у Југославији, и поред значајних монографија и радова и даље се сматра некако секундарним не долазећи до изражаја. Архитекте, лекари, а нарочито војска и даље се истичу у први план, претендујући на свеукупност појма „емиграција“.²⁶ Биографско-просопографски приступ, најкориснији је за почетнике у тематици и то у лексикографско-енциклопедијској форми, јер иза њега стоји огроман архивистички рад.²⁷ Проучавање руског 20. века није могло да мимоиђе

Карловци, 1937. Од савременика је имала ласкаве оцене, можда и претреане: „Књигу треба да прочитају... и непријатељи патријарха, ако их уопште има“. (Никола Дориомедов, „Вл. А. Маевскій, *Сербскій Патријархъ Варнава и его время*, Бѣлградъ 1931“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XII, 20, (Сремски Карловци, 1931), 318; „Књига је, изузевши по неке нетачности, написана добро и снабђевена, лијепим илустрацијама... Било би корисно, да се преведе на српски језик“. („Вл. А. Маевскій, *Сербскій Патријархъ Варнава и его время*, Бѣлградъ 1931“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XII, 17, (Сремски Карловци, 1931), 269). Свештенство се интересовало када ће изаћи српски превод: Архив СПЦ, *Канцеларија патријарха Варнаве (1931)*, нерегистровано, Патријарх Варнава Александру Живановићу, протојереју у Осијеку, 3. децембар 1931, саветује да се повеже са Мајевским који је заинтересован „у овој ствари“. Приказ за српски превод: „Књига прича о огромној љубави патријарха према Русији и Русима и о његовој дубокој вери у васкрс велике и Свете Русије“. „О Њ. Св. Патријарху“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XV, 16-17, (Сремски Карловци 1934), 277.

²⁴ Вл. Маевскій, „Вселенское Православие и Сербская Церковь“, *Русско-Американскій Православный Вѣстникъ* № 9/1936, 139-143.

²⁵ В. М., „На призив Патријарашке библиотеке у Срем. Карловцима“..., *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XIV, 18, (Сремски Карловци 1933), 286.

²⁶ Елена Анатољевна Бондарева, „Први светски рат и руска емиграција на Балкану“, *Први светски рат и балкански чвор – зборник радова, Међународна научна конференција 6-7. децембар 2011*, ур. Момчило Павловић, Београд 2014, 505-518.

²⁷ Виктор Иванович Косик, *Русское церковное зарубежье: XX век в биографиях духовенства от Америки до Японии. Материалы к словарю-справочнику*, Москва, 2008; Такође, оно што се односи на Западно и Централну Европу, а поменуте су и многе личности које су до неког периода живеле и стварале у Србији и Југославији објављено је код Антуан Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в Западной и Центральной Европе 1920-1995 – биографический справочник*, Москва-Париж, 2007. О епископима руске црквене емиграције могуће је наћи и у приручнику: *Die russischen orthodoxen*

емигрантске нити црквене теме, након нестанка комунистичког система било је лакше и препоручљиво бавити се „зарубежјем“, „духовношћу“ и сличним.

Неке специфичне теме из руске црквене историје 20. века нису предмет искључиво црквених историчара који припадају еклисијалној афилијацији или раде за институцију. Такве теме су на пример државни прогони цркве, легализација физичког насиља или растакање црквеног тела Московске патријаршије преко параинституције, као што је био покрет „обновљеника“.²⁸ Продукција од 1991. године у самој Русији добила је организовани статус. Од сабора 1917-1918. године, који је променио друштвене оквире битисања руске цркве, низале су се различите теме које је ваљало историографски обрадити.²⁹ О доприносу једне од најмаркантнијих личности руског црквеног зарубезја промишља се изнова, јер се окупљају историографски и интелектуални потенцијали не само руског говорног подручја.³⁰ Данас, се такође располаже већ и првим синтезама, попут оне коју је дао Михаил Шкаровски.³¹ У синтетским прегледима истог аутора руске црквене историје 20. века црквена дијаспора политички мотивисана да оде у избеглиштво не заузима значајније место, од, на пример, важне и наметнуте теме антирелигиозних и антитеистичких прогона Цркве.³²

Савремена бугарска историчарка Данијела Калканцијева пишући о Московској патријаршији у првој половини 20. века дотиче се и расколничке

bischöfe von 1893–1965 (bio-bibliographie) von metropolit Manuil (Lemeševskij) bis zur Gegenwart ergänzt von P. Coelestin Patock OSA, Teil VI, Oikonomia, Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie unter Mitarbeit von Martin Georgie in Verbindung mit M. S. Agurskij hrsg. von Fairy v. Lilienfeld und Karl Christian Felmy, Band 26, Erlangen, 1989.

²⁸ С. В. Леонов, *Антицерковный террор в период октябрьской революции сквозь призму историографии*, Вестник ПСТГУ вып. 2 (57)/2014, 38-55; В. В. Лавринов, *Историография обновленческого движения в Русской православной церкви в 1920-1940-е годы*, Вестник Челябинского государственного университета № 24/2008), 151-158. Такође, о «обновљеницима» је незаобилазна тротомна књига, штампана и издата као адлигат: Анатолий Левитин, Вадим Шавров, *Очерки по истории русской церковной смуты в 3 томах*, Люцерн, 1977.

²⁹ У преводу на српски језик појавиле су се драгоцене књиге: Сергеј Фирсов, *Руска црква уочи промена (крај деведесетих година XIX века – 1918. година)*, са руског превела др Радослава Трнавац, Крагујевац, 2008; Николај Балашов, *На путу ка литургијском препороду*, са руског превели Ксенија Кончаревић и Коста Симић, Нови Сад, 2009.

³⁰ *Metropolitan Antonii (Khrapovitskii) - Archpastor of The Russian Diaspora (Conference Proceedings)*, edited by Vladimir Tsurikov, Jordanville, 2014.

³¹ Михаил Витальевич Шкаровский, *История русской церковной эмиграции*, Санкт-Петербург, 2009.

³² О совјетским прогонима православља 20-их и 30-их година: Михаил Витальевич Шкаровский, *Русская православная церковь в XX веке*, Москва, 2010, 60-93.

контроверзе коју је са собом носило избеглиштво руског свештенства и верника.³³ На немачком језику постоји добар историјски синтетичан преглед историје „руског заграничног Православља“ који иде до последњих деценија 20. века.³⁴

Добар познавалац руске емиграције на Балканском полуострву Виктор Иванович Косик записао је луцидно пророчке речи: „Али ако су се о Руској православној цркви иза границе већ накупиле одрђене информације, то „страноведческий“ (=регионално-студијски) аспект њене делатности већ је почео да привлачи пажњу истраживача. И овде Југославија заузима, можда, најважније место, већ и због тога што баш у тој земљи најрељефније одражава сва сложеност битисања Руске православне цркве иза границе“.³⁵ Поред монографије у којој пише о Руској заграничној цркви у Југославији В. И. Косик у новијим радовима разрађује емигрантски живот руског свештенства и духовни живот руских избегличких парохија.³⁶

Прва историја руске заграничне цркве у Југославији била је на одређени начин изнуђена, написана по политичком диктату и редигована од стране официра Државне безбедности комунистичке Југославије педесетих година 20. века. Та комплексна и живописна историја руске емиграције у Југославији односи се добрим делом на Цркву.³⁷

Списак мемоарских дела, познатих као везивно ткиво у историографском истраживању, почиње делима руских заграничних архијереја као што су Евлогије Георгијевски, епископ Митрофан Зноско или скоро преведени у нас Јован

³³ Daniela Kalkandjieva, *The Russian Orthodox Church, 1917-1948, from Decline to Resurrection*, New York 2015, 12-65.

³⁴ За нашу тему су важне странице: Georg Seide, *Verantwortung in der diaspora – Die russische Orthodoxe Kirche im Ausland*, München, 1989, 15-130.

³⁵ Виктор Иванович Косик, *Русская церковь в Югославии (20 – 40-е гг. XX века)*, Москва, 2000, 49.

³⁶ В. И. Косик, „Сербская православная церковь и прием русского духовенства после 1917. года“, *Православни свет и Први светски рат – зборник радова са Међународног научног скупа*, главни и одговорни уредник Владислав Пузовић, Београд 2015, 317-334. Руска црквена емиграција на Балкану, такође, обрађена је преко парохија у Бугарској и Грчкој, види: М. В. Шкаровский, „Русские православные общины в Турции“, *Вестник ПСТГУ* вып. 1 (30)/2009, 21-34 и М. Г. Талалай, „Русские церковные общины в Греции в межвоенный период“, *Русская эмиграция в Европе в 1920-1930-е гг.*, вып. 2, Санкт Петербург, 2005, 124-131.

³⁷ *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, том I-II, приредили др Тома Миленковић и др Момчило Павловић, Београд, 2006, У питању је рукопис „ФНРЈ, Државни секретаријат за унутрашње послове, Управа државне безбедности, I одељење, Бр. СССР/Ел. 1/II, Белоемиграција у Југославији 1918-1941. - г. II књига, Београд, јануар 1955“. На Руску православну цркву у емиграцији се односи део т. II, стр. 89-144.

Шаховској и Венијамин Федченков.³⁸ Посебну подгрупу у мемоарско-аутобиографској литератури заузимају породичне хронике. Једна која даје обиље података о Србији, она Зјорнових³⁹, а друга која има тек симболичко значење, јер је започета да се бележи у Топчидеру 20. јуна 1920, околини Београда.⁴⁰ Занимљиво да српски дневници Кипријана Керна, архимандрита и професора Битољске богословије, још чекају на своје издање, а да су неке његове, за нашу тему узгредне белешке издаване.⁴¹

Црквена штампа која је излазила у периоду између Првог и Другог светског рата незаобилазан је извор за писање о друштвеној историји цркве. Њена контекстуализација, могућа након изучавања примарних извора, представљајући додатно везивно ткиво за сувопарне документарне изворе. Селективна библиографија у којој су регистровани српски црквени часописи и где је урађена каква-таква аналитика чланака помогла је у истраживању, мада су сви часописи, комплети искоришћени за истраживање *in visu*.⁴² Црквена штампа је између два светска рата имала продукцију на завидном нивоу, али није достигнут идеал покретања дневног листа Српске православне цркве.⁴³ Додуше, снага се расипала

³⁸ *Путь моей жизни – Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского)*, изложенные по его рассказам Т. Махуниной, Москва, 1994; Епископ Митрофан Зноско, *Хроника одной жизни – к шестидесятилетию пастырского служения (IX. 1935 – IX. 1995)*, Москва 1995; Архиепископ Јован Шаховској, *Успостављање јединства – успомене*, превео Мирослав Голубовић, Стари Бановци – Београд 2010. У књизи Александар Иванович Куприн, митрополит Венијамин Федченков, Иван Александрович Иљин, *Петар Николајевич Врангел*, превео Мирослав Голубовић, приредио Никола Дробњаковић, Стари Бановци – Београд, 2013, митрополит Венијамин говори не само о „белом“ генералу него и о црквеним приликама, 21-80.

³⁹ *За рубежом (Белград-Париж-Оксфорд), хроника семьи Зерновых*, под редакцией Н. М. и М. В. Зерновых, Париж 1973; *На переломе – три поколения одной московской семьи (семейная хроника Зерновых)*, под редакцией Н. М. Зернова, Париж 1970; Н. М. Зернов, *Закатные годы, этилог хронике семьи Зерновых*, Париж 1981.

⁴⁰ Дмитрий Адамович Олсуфьев, *Вечный ковер жизни (семейная хроника)*, публикация М. Г. Талалая, Москва, 2015, 25.

⁴¹ *«Се восходим во Иерусалим» – Иерусалимские дневники архимандрита Киприана (Керна) (Октябрь 1928 – июнь 1930)*, подготовка текста к изданию, вступительная статья и комментарий диакона Александра Занемонца, Париж – Иерусалим, 2013, 7.

⁴² Бранко А. Цисарж, *Један век периодичне штампе Српске православне цркве (Библиографски опис часописа и листовца са прегледом-садржајем свих радова објављених у њима од 1868 – 1970)*, А-М, Београд, 1986; Исти, *Један век периодичне штампе Српске православне цркве (Библиографски опис часописа и листовца са прегледом-садржајем свих радова објављених у њима од 1868 – 1970)*, Н-Ш, Београд, 1991; Бранко А. Цисарж, „Црквена штампа између два светска рата“, *Српска православна црква 1920-1970; Споменница о педесетогодишњици востановања Српске патријаршије*, издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд, 1971, 141-178.

⁴³ Богољуб Милошевић, „Значај црквене штампе“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења XXXV*, новембар-децембар, (Београд, 1930), 678-680; Постојала је нада да је епоха патријарха Варнаве згодан час за покретање црквеног дневног листа:

јер су поједине парохије трошиле снагу у штампању морално-поучних билтена.⁴⁴ Редакција официјелног „Гласника“ и годишњег Календара „Црква“ је стално опомињала парохе и свештенике на терену, нарочито у верски мешовитим срединама, да буду упорни приликом растурања тих издања, с обзиром на чињеницу „да римокатоличка црква издржава 92 листа и толико других издања“.⁴⁵ У црквеној штампи се исказују укуси (богословски, политички, књижевни), а такође је захвална за хронолошку реконструкцију прошлог збивања. Часопис, као што је „Гласник Српске православне патријаршије“, са највећим континуитетом у српској црквеној периодици⁴⁶ стоји на средокраћу између примарних и секундарних извора, пошто је објављивао званичне одлуке, расписе, посланице и друге потезе црквене управе (Патријарха, Синода, Сабора, Епархијских и Великог црквеног суда). Историографско приближавање феномену „богомољачког покрета“ немогуће је без часописа „Православне народне хришћанске заједнице“ или „Православног мисионара“ листова који имају примаран значај за историчара, иако су у формалном смислу секундарна периодика. Наиме, харизматични покрети су иза себе, због природе њиховог постојања и рада, оставили готово нимало архивске грађе.

За свештенички сталеж најзначајнији су „Весник – орган свештеничког удружења“ и „Весник – недељни црквено-политички лист“ оба су имала у фокусу интерес духовног сталежа, али је други био уређивачки храбрији, објављујући полемике и либералне текстове који би пролазили епископску цензуру, неретко

„Сада је време; послужимо народ са тим највећим и најмоћнијим средством – дневним листом наше цркве“ (Петар Гагулић, „Штампа у служби цркве“, *Прелгод – полуслужбени орган свештенства епархије жичке*, XV, 7, (Чачак, 1933), 202.

⁴⁴ Свештеник Вел. Ташић свештеник из Барича тражио је помоћ од Светог архијерејског синода за свој лист *Парохијска смотра - поврени верски лист за верско просвећивање парохијана*, Архив СПЦ, *Varia* (1930), Парох барички Светом архијерејском синоду, бр. 293, 6-19. новембар 1930.

⁴⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1933), Администрација Гласника Црквеном суду Српске православне епархије захумско-херцеговачке, Бр. 618, 30. јануар 1933. године.

⁴⁶ Живорад Јанковић, „Прилози историјске садржине објављени у Гласнику – службеном листу Српске православне цркве од 1945. до 1990“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве* LXXIII, 12, (Београд, 1992), 202-217. Већ су неки историчари из „Гласника“ издвајали посебне теме и вредновали га као историјски извор: Владислав Пузовић, „Извештавање Гласника Српске православне патријаршије о Руској цркви између 1920. и 1940. године“, *Гласник – службени Српске православне цркве* LXXXV, 9, (Београд, 2005), 251-259; Юрий Данилець, „Гласник як джерло з історії православ'я на Підкарпатський Русі та в східній Словаччині“, *Pravoslavny biblicky zbornik* III, (Prešov 2016), 79-97.

уперени и против више црквене власти.⁴⁷ Такође и часопис „Хришћански живот“ чији је власник био интересантни и свестрани свештеник-дипломата и политичар Војислав Јањић умео је да пронађе теме које иритирају или критикују црквене власти из епископата.⁴⁸ Критизирска струја црквене стварности у српском свештенству није била задовољна јавним простором и имала је намеру да настави са радикалним издавачким резovima, евентуалним покретањем новог листа 1927. године који би задовољио њихова либерална настројења.⁴⁹ Временом, појавио се часопис који је обрађивао само теме из монашког живота и аскетског опредељења. То није био часопис у коме су монаси радо сарађивали, излазио је захваљујући једном архимандриту Стефану Илкићу, који није био најбоље схваћен ни од своје браће по духу, а још мање од црквених власти – епископа.⁵⁰

Иако су сталешки свештенички часописи ишчезли неки епархијски, са друге стране, славили су у доба патријарха Варнаве Росића (1930-1937) јубилеје. „Летопис тимочке епархије“ поздрављан је као „достојни репрезент и богословско огледало једне епархије“.⁵¹ У свим тим часописима који су били издавачки корак у односу на периодичку која је излазила пре Првог светског рата сарадници су управо били Руси емигранти.

Потпуне исцрпне и аналитичке библиографије, од користи и помоћи сваком истраживачу, урађене су за следеће српске црквене и богословске часописе који су излазили између два светска рата, а то су „Богословље“, „Хришћанска мисао“, „Пут“ и „Светосавље“, периодична гласила која нису

⁴⁷ Можда не без разлога, овај лист се у Библиотеци Српске Патријаршије чува у депоу рукописног одељења и теже је доступан читаоцима и корисницима. Штавише и Весник – орган свештеничког удружења био је на мети критика званичног Гласника Српске православне патријаршије, јер је „отворено писао о стању у нашој Цркви“ („Архијерејски Гласник против Весника Српске Цркве“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења* XXXIII, март (Београд, 1928), 258-259.

⁴⁸ „Једно писмо „Хришћанском животу““, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 7-8 (Сремски Карловци, 1922), 467-468. у коме се из редова сеоског свештенства главном уреднику пружа подршка за оно што ради.

⁴⁹ „Нов опозициони црквени лист“, *Весник Српске цркве – орган Српског православног свештеничког удружења* XXXII, јули-август (Београд, 1927), 463. „Како сазнајемо један круг свештеника, незадовољних са садашњим стањем у цркви, намерава да покрене један опозициони лист“.

⁵⁰ Бранко А. Цисарж, „Црквена штампа између два светска рата“, *Српска православна црква 1920-1970 (Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије)*, (Београд: Свети архијерејски синод, 1971), 150.

⁵¹ Сп. Б., „Десетогодишњица Летописа тимочке епархије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XIII, 23, (Сремски Карловци 1932), 363.

ефемериде, значајна само за реконструкцију збивања, него периодична штампана издања са теоретским и идејним потенцијалом.⁵²

Издаваштво, а нарочито периодика руских емиграната у Краљевини СХС/Југославији веома је значајан културан показатељ њихове виталности и сналажљивости у новој средини.⁵³

Архивска грађа која нам је била на располагању за ово истраживање, а што је подвучено на самом почетку, углавном није објављивања и по први пут се користи у истраживачке сврхе. Истраживање у специјалним архивима (војска и црква) увек је скопчано са бранама и барикадама административне врсте и одређеном сталешко-кастинском подозривошћу. Оно што је већ познато и јесте да је грађа руске црквене заграничне провенијенције сачувана на регистратурски начин, на начин како је стваралац грађе за собом оставио документацију. Ради се о кореспонденцији руских заграничних епископа и црквених делатника са званичницима Српске православне цркве.⁵⁴ Архивска грађа настајала у периоду између два светска рата, није имала законодавне окивре који би регулисали њену најосновнију заштиту, чак када се и размишљало о уређењу музеја и црквене библиотеке, архивистика је била сасвим заборављена.⁵⁵ Природу српско-руских црквених односа не исцрљују само фондови централне регистратуре – Светог Архијерејског Синода Српске православне цркве, него и она документација која чини нуклеус, сада већ сређене, грађе у депоима Архива Српске православне цркве, а која је од 1989. године смештена на Звонику Св. апостола и Евангелисте

⁵² Вукашин Милићевић, *Библиографија часописа „Богословље“ (1926-1940, 1957-2006) и „Зборника Православног богословског факултета“ (1950-1952)*, Београд, 2010; Зорица Брадић, *Библиографија часописа „Пут“ (1933-1934) и „Хришћанска мисао“ (1935-1941)*, Београд, 2011; Радован Пилиповић, *Библиографија часописа „Светосавље“ (1932-1940) и „Логос“ (1991-2010)*, Београд, 2013.

⁵³ Уп. Ирена Лукшић, „Руска емигрантска периодика у Југославији између два рата“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* књ. 37, св. 2/1989, 331-345. Од руских црквених часописа треба поменути *Церковныя вѣдомости издаваемаыя при высшемъ русскомъ церковномъ управленіи заграницей*, у Народној библиотеци Србије сачувани непотпуно, само године 1922, 1923. и 1924; као и *Церковная жизнь* издається при Архіерейскомъ Синодѣ Русской Православной Церкви заграницей, сачувано непотпуно за године 1934, 1935, 1938, 1939, 1940, као и 1941. и потпуно за године 1942. и 1943.

⁵⁴ У Канцеларији Св. архијерејског синода, у делу грађе који још није преузео Архив СПЦ налазе се значајни предмети са обиљем докумената, а то су Руска загранична црква (историја) 1920-1930; Руска православна црква у иностранству 1921-1931; Руска православна црква 1935; Руска православна црква 1935-1937.

⁵⁵ Радован Казимировић, *Нови задаци наше Патријаршије (посвећено Његовој Светости Патријарху Српском Варнави)*, Весник – недељни црквено-политички лист, бр. 897, 31. август 1930, стр. 1

Марка у Београду.⁵⁶ Сређивање те документације, већ сада, показује оквире фондова који освежавају друштвени контекст сусрета српске црквене средине и руске црквене емиграције. У питању је, дакле, архивска грађа која сведочи о комуникацији Српске православне цркве са руским избеглицама, са појединцима, удружењима, Руском заграничном црквом или о акцијама и делатностима које су се тичале руског црквеног заграничја, а налази се у фондовима: Свети архијерејски синод, Патријаршијске канцеларије, Патријаршијски управни одбор или у Збиркама Russica, те Плаката и штампата.

Српски историчари и архивисти су већ 1995. године покушали да програмски користе архивску грађу, српске (југословенске) провенијенције која се налазила у руским архивима совјетског периода. У том правцу је направљено и неколико протокола о сарадњи.⁵⁷ Од архивске грађе из руских архива коришћени су фондови, од којих у дигиталним записима, Архив СПЦ поседује фонд 6410 Српска православна црква, а који је враћен приликом посете Његове Светости патријарха сверуског Кирила октобра месеца 2013. године.⁵⁸ Такође у ГАРФ-у постоје фондови 5680, 6343, 9114, 9145 који се односе на Руску заграничну цркву, а потреба комплетирања архивске грађе о руској емиграцији је одавно уочена.⁵⁹

Специјалисти (архивоведи) који се баве архивском грађом руских црквених архива, набрајајући фондове руске емиграције, дају само кратку белешку о архивима у Србији који говоре о односима са Руском православном заграничном црквом. Њима су позната само два архива: Архив САНУ и Архив Србије.⁶⁰ Темељити прегледи архивског наслеђа руске православне емиграције у иностраним архивима, претпостављају на пример архиве Бугарске, Немачке или Латвије, док о Србији нема ни речи.⁶¹ Архив Српске православне цркве је био непознат, кривицом саме институције. Немар према архивској грађи ишао је под

⁵⁶ Радован Пилиповић, *Архив Српске православне цркве – ка почецима црквене архивистике*, Београд, 2013; Р. Пилиповић, *Обнова рада Архива Српске православне цркве – почеци и тешкоће*, Братство Друштва Св. Сава, бр. XVII/2014, 127-136.

⁵⁷ Mile Vakić, *Moja arhivska riječ*, Podgorica, 2005, 69-71.

⁵⁸ http://spc.rs/sr/arhivska_gradja_o_crkvenom_zhivotu_izmedju_dva_svetska_rata_vratshena_srpskoj_pravoslavnoj_crkvi приступљено 4. марта 2014. године. Грађа је, како се наводи на српском сајту је „под мистериозним околностима однета у Совјетски Савез 1945. године“.

⁵⁹ Андрей Владимирович Попов, „Проблемы сохранения архивных документов Русской православной церкви“, *Новый исторический вестник* 14/2005), 1-4.

⁶⁰ Евгений Васильевич Старостин, *Архивы Русской православной церкви (X-XX вв.) – учебное пособие*, Москва 2011, стр. 172.

⁶¹ Т. И. Хорхордина, А. В. Попов, *Архивная эвристика – учебник*, Москва, 2015, 276-287.

руку са честим сељакањем административног простора о чему је остало и писаних сведочанстава.⁶²

Архив Српске Православне Цркве садржи грађу која се односи на читаву територију јурисдикције Српске православне цркве у периоду који је важан за нашу истраживану тему, тим пре што се у њему налазе документи из централних тела и органа управе и црквене власти. Од нарочитог је значаја кореспонденција са Руским заграничним сабором по разним питањима, затим са руским избегличким удружењима, религиозним, са руским колонијама, приватним лицима и слично. Утицаји и односи Српске православне цркве и Руске заграничне цркве на пољу и у равни друштвених односа не могу се нимало озбиљно проматрати без те документације која се, и даље највећим делом, чува на привременим депоима Архива СПЦ у звонику Цркве Св. Марка у Београду.

Документа статистичког карактера (финансијска документација, годишњи буџети, затим шематизми, годишњи извештаји помажу да се учини квантификовање сагледавање одређених појава и српско-руске црквене интеракције.⁶³

Збирка постојећих архивских књига је не само корисно информативно средство него и права ризница брзо доступних архивских података, а ту спадају различити *Деловодни протоколи Архијерејског Сабора, Персоналне књиге свештенства, Индекси свештеника, Књига посета, Књиге прилога за руске манастире на Светој Гори, Књига свештеничких кривица* и слично.⁶⁴

Сачувана архивска грађа Српске православне цркве из периода између два светска рата представља обиље документарног материјала, аката који су настајали на релацији хијерархијски поређаних јединица (епархија, протопрезвитерат,

⁶² Архив СПЦ, Управа двора Патријаршије Српске, 30. јул 1936, недатирано. „Поверљиво“... „да ли има каква кућа у близини за изнајмити у коју би се могао сместити Црквени суд“... Идеја сасвим сувисла с обзиром да је 1935. саграђен нови Двор, који је могао примити црквена административна тела и органе.

⁶³ Нарочито су драгоцени и занимљиви годишњи извештаји, буџети и платни спискови, који су чешћи из времена патријарха Варнаве, у спадају у фонд Св. Архијерејски Синод – синодска акта. (АСПЦ, Синодска акта, Статистика манастира I - III – Годишњи буџети манастира)

⁶⁴ Наше искуство је показало да су архивске књиге наведеног типа заправо једна кумулација архивистичких података, веома корисних у истраживачком поступку, долазећи потпуно до изражаја запажање архивског теоретичара немачке школе: „будући да су званичне књиге одиграле у архивској историји врло често знатну и самосталну улогу поред исправа и аката“... (Adolf Brenneke, Wolfgang Leesch, *Archivkunde – koehler und ameland, (samo za internu upotrebu)*, Leipzig 1953, 6; анонимни превод).

архијерејско намесништво, манастири) или у другом правцу комуникација Цркве са државом. У Српској православној цркви нису заживеле планиране приповедчке слике са локала, тј. црквени летописи, мада је Министарство вера, препоручило да се такви црквени анали – ефемериде, воде под обавезно.⁶⁵

Поред архивских фондова централних црквених тела и органа коришћени су и епархијски репозиторијуми архивске грађе као што су Архива Епархије зворничко-тузланске (Бијељина), Архива Епархије браничевске (Пожаревац), Архива Епархије дабробосанске (Сарајево), Архива Епархије славонске (из Пакраца у Музеју Српске православне цркве након ратних дешавања), а од манастирских архивалија истраживало се у манастиру Високи Дечани где се чува занимљива документација Епархије рашко-призренске, манастирске управе, Монашке школе (после 1934. године) и у манастиру Миљково где се чува летопис манастира са подацима о руским монасима међуратног периода.

Без архивске грађе црквене провенијенције овакав рад и овакво истраживање било би немогуће обавити, нарочито не би било могуће спровести истраживање *ad intra* пошто су материјална сведочанства прошлости о везама Српске православне цркве и Руске емиграције парцијално отишла у државне архивске институције.

Сређивање Архива Српске православне цркве заправо чини прекидање епохе кризе у српској црквеној историографији или у историографији о Цркви нудећи обиље материјала који може корисно да послужи у писању оригиналних научних радова.⁶⁶ Депо нове грађе који је формиран 2014. године, а у себи обухвата све горе побројане архивске фондове био је најкориснији.⁶⁷

Већа количина архивске грађе, даје могућност једног анатомског приступа прошлости, личи на скелу која се поставља пред завршне радове на спољашњој фасади грађевине, или на арматуру која је битна за чврстину читавог

⁶⁵ Свака парохија односно манастир је била дужна да води архивску књигу «Летопис», али то је практиковано веома ретко. Св. Арх Синод од 5/18. септембра 1924. године, бр. 1179/776 прослеђује акт Министарства вера бр. 11877 из 1924. године. Архива манастира Дечани, Акта управе манастира Дечани, Епархијска консисторија бр. 1456. од 10/23. октобра 1924. Пећ, Управи Лавре Високих Дечана. (Уп. АСПЦ, Акта Св. Арх. Синода, (1924), Записници са седница. САС, бр. 1179/776, од 5/18. септембра 1924).

⁶⁶ Радован Пилиповић, *Архив Српске православне цркве – ка почецима црквене архивистике*, Београд 2013, 3-5.

⁶⁷ Р. Пилиповић, „Принцип слободне провенијенције у сређивању фондова Архива СПЦ – примјер примене на фонду „Свети архијерејски синод (1920-1941)“, Гласник архива и архивистичког удружења Босне и Херцеговине, XLV, Сарајево 2015, 36-44.

истраживачког здања. Историчар не сме да буде опијен квантитетом историјских извора, нарочито не архивских, јер је првенствени задатак да ухвати сопствену мисао након промишљања истраженог и представи историјски процес. Могло би се у недоглед ићи у дубину и у ширину, када је у питању микроисторија или теме појединих личности из емигрантског руског круга и њихова веза са Српском православном црквом.

Од архивске грађе која се у новијем периоду публикује иако, можда не на довољно критички начин, треба истакнути протоколе саборских заседања Руске православне заграничне цркве, који су се појавили у Сједињеним Америчким Државама, а конкретно се тичу српско-руских канонско-правних односа тридесетих година двадесетог века.⁶⁸

⁶⁸ *Совещание глав русской зарубежной церкви под председательством Святейшего патриарха Варнавы*, Сремские Карловцы 1935. г., под ред. Г. М. Солдатова, AARDM Press, Minneapolis, Minnesota, 2004.

Руско-српски односи у прошлости

*Ком требаше ово позориште грозно:
орошена царства са крвавом росом,
милијуни људи покошени косом
хладне, неме смрти? Зашто стиже позно
благи анђео мира?*

(Севастијан Путник, *Ми не знамо зашто*,
Преглед – полуслужбени орган свештенства Жичке епархије, бр. 3, октобар, (1919), 86-87)

Добро је примећено да је чинилац православне вере послужио „за зближавање јужнословенских народа – Бугара и Срба – и Руса“.⁶⁹ Припадност истој вери као суштинско одређење Византијског комонвелта давало је кроз наредне векове усмерење односа српског и руског народа, чинећи црквене односе садржином истих у највећој мери. Сусрет најмлађег сина великог жупана српског Стефана Немање, Растка, са путујућим руским монасима у Расу 1185. године, који су га упутили на подвижнички и аскетски живот сматра се првом годином сретања „Руса и Срба уопште“.⁷⁰ Руски моменат у опредељењу Светога Саве, оснивача аутокефалне српске цркве, за максималистички опредељено византијско хришћанство има своје симболично значење. У средњем веку, због контекста општих токова српске и руске историје, обрнутој пропорцији раста државе, односно губитка државне самосталности контакти цркава двају народа своде се на неколико података из наративних и документарних извора.

У зборнику *Животи краљева и архиепископа српских*, у склопу житија краља Драгутина, који је владао Србијом од 1276. до 1282, архиепископ Данило II забележио је да је српски краљ „у Руску земљу много пута слао своје угледне људе, са многим даровима божанственим црквама и манастирима, уз знатну

⁶⁹ Алексије Јелачић, *Русија и Балкан – преглед политичких и културних веза Русије и Балканских земаља*, Београд, 1940, 8.

⁷⁰ А. Јелачић, *н. д.*, стр. 10.

милостињу сиромасима и маломоћнима; јер је он у тој Руској земљи имао врло љубљеног пријатеља, кнеза Василија, и њему, по достојанству, дужну част одавао, шаљући му слатке речи са велелепним царским даровима“.⁷¹ На основу овог кратког пасуса, није могуће реконструисати дубљу природу односа српског краља и руског кнеза Василија, али видимо да је ктиторска делатност краља Драгутина била сасвим у складу са филантропским идеалом који је био важан чинилац византијске царске идеологије. Оваква владарска пракса, брига о манастирским задужбинама изван Србије, која се простирала до Јерусалима и Синаја, наставила се за владавине цара Стефана Душана (1346-1355).

Ако бисмо настојали да лоцирамо прву значајну географску тачку сусрета Срба и Руса у средњем веку, бар према познатим документарним изворима, онда Света Гора као средиште духовног света позне Византије свакако представља најважније место сусрета два народа. Од 10. до 13. века Атос је постао васељенско место православних народа који су у већој или мањој мери улазили у састав византијске сфере утицаја. Ступање на тло Свете Горе младог српског кнеза, Светог Саве, онако како је забележено у српским средњевековним житијима, било је скопчано са одређеним, иако нејасним везама са руским монасима, који су боравили на двору Савиног оца, српског великог жупана Стефана Немање.⁷²

Други такав центар јесте сам Цариград, престоница Царства на Босфору. Боравећи у престоници Византијског царства на својеврсном поклоничком путовању по Цариграду, будући архиепископ Великог Новгорода - Антоније, на самом крају 12. века саставио је путопис, између осталог помињући и познати манастир Богородице Евергетиде, за који је руски путописац сматрао значајним да напомене да је у њему једно време боравио свети Сава Српски:

„А оттоле святая Богородица Вергетри метохие : и ту же во цркви стоит посох железен со крестом святаго Андрея апостола. И в том монастыри

⁷¹ Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, 39 - 40.

⁷² Анализирајући повест о пресудном утицају руских монаха на Савину одлуку да се посвети монашком позиву, као и широко прихваћену теорију да се Сава Српски замонашио у руском светогорском манастиру Пантелејмону, Ст. Станојевић је на основу критичке анализе Доментијановог и Теодосијевог казивања установио да се ради о накнадном и легендарном наративу, те да је Св. Сава монашки чин примио у грчком манастиру Ватопеду. В. Ст. Станојевић, *О одласку Св. Саве у манастир*, Светосавски зборник I, СКА 114, 43 et passim. В. Доментијан, *Живот Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 128: „И прими га богочасни игуман пречисте Богородице Ватопедске - Теостерикт, и постриже га у име Оца и Сина и Светога Духа, и обуче га у анђелски образ, и даде му име Сава монах“.

жил Сава, Сербьский князь“.⁷³ На овај начин, будући српски архиепископ Сава се нашао у једном руском извештају с краја 12. века, у којем се детаљно описују светиње Константинопоља.⁷⁴ Када бисмо се осврнули на путеве којима је византијска владарска и црквена идеологија била усвајана код Срба и Руса током средњег века, може се стећи знатно дубља и сложенија слика о везама које су могле бити далеко чвршће од оних личних, будући да су се као такве утемељиле у државно црквени идентитет оба народа још у средњем веку, а касније представљале одлучујући основ за даље уобличавање идеја руског царства и обнове српске државности почетком 19. века.

Да је византијско наслеђе било живо на самом почетку српског националног буђења и осамостаљења од Отоманског јарма сведочи и податак проте Матеје Ненадовића, забележен у његовим *Мемоарима*, наиме, да су српски устаници 1804. године у новооснованој српској држави користили законодавство византијског цара Јустинијана, које је било садржано у Номоканону који је у 13. веку Свети Сава компилирао за потребе аутокефалне Српске цркве.⁷⁵ С друге стране, у другој половини 19. века, у Русији, Константин Леонтјев пише своју студију *Византизам и словенство*, у којој разматра положај и улогу руског самодржавља у контекстима византијског духовног и идејног наслеђа и његове специфичне културе.⁷⁶

Већу тему српско-руских црквених веза у средњем веку представља однос српских владара према руском светогорском монаштву. Руски манастир светог Пантелејмона на Светој Гори стекао је половином 14. века у српском цару Душану једног новог ктитора и заштитника. У годинама око 1346 и 1347. када се Стефан Душан прогласио за цара, укључивши и Атос у састав своје државе, у Русији је најезда Татара онемогућила бригу руских владара према руском манастиру на Светој Гори, што се у великој мери одразило на његов положај, претећи да угрози сам његов опстанак.⁷⁷ Српске царске и владарске повеље које се чувају у архиви манастира Пантелејмона дају доста поузданих података на основу

⁷³ *Путешествіе новгородскаго архіепископа Антонія вЪ ЦарьградЪ*, изд. Павла Савваитова, Ст. Петербург 1872, 39, 29 - 40, 3.

⁷⁴ Види: G. Majeska, *Russian Pilgrims in Constantinople*, DOP 56, 93-108.

⁷⁵ *Мемоари Матеја Ненадовића*, приредио В. Ћоровић, Београд 1928, 109 - 110.

⁷⁶ К. Леонтјев, *Византизмъ и славянство*, Москва 1876, passim.

⁷⁷ Р. Грујић, *Руска властелинства по Србији у XIV. и XV. веку*, Историјски часопис 5 (1955), 53-77.

којих детаљно може да се реконструише ток развоја властелинстава руског манастира у држави цара Стефана Душана и потоњим српским државним творевинама које су крајм 14. века настале распадом српског царства.

На основу такве дипломатичке грађе се да видети да су задужбинари руског манастира после цара Душана били и краљ Вукашин Мрњавчевић и његов брат, деспот Јован Угљеша, затим властеоска породице Драгаша и Дејановића, српски кнез Лазар Хребељановић, и његова жена, кнегиња Милица. Српски деспоти Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић су такође потврђивали повластице св. Пантелејмона у српској деспотовини 15. века, иако су тадашње прилике већ у великој мери угрозиле или чак и поништиле многе претходне привилегије старијих српских владара услед најезде Турака на Балкан.⁷⁸

Српски цар Стефан Душан издао је руском манастиру св. Пантелејмона царску златопечатну повељу - хрисовуљу, писану на грчком језику. У аренги Стефан Душан, у складу са византијским поимањем царске власти, објашњава да *„верном и богољубивом цару пристоји и доликује чувати сва света места подигнута за слављење Бога и његових угодника, и старати се о њиховом одржавању“*.⁷⁹

Будући да је манастир располагао скромном имовином, српски цар је запазио да се манастир налази у таквом стању да му је потребна посебна владарска подршка и старање.⁸⁰ У ту сврху, српски владар је манастиру приложио укупно четири села у области његове државе са виноградима, млиновима и целокупном земљом која је улазила у опсег тих села, као и црквом свете Киријакије. Уз то, цар је ова нова властелинства ослободио свих пореза и намета. На крају се налази својеручни потпис црвеним - царским мастилом: *„Стефан, у Христу Богу верни цар и самодржац Срба и Романије“*.⁸¹ У наредним деценијама 14. века, након смрти Стефана Душана, ктиторска делатност српских владара према руском манастиру на Атосу је настављена. До 1459. године руски манастир на Атосу је на територијама српске државе од Македоније до Подунавља располагао са укупно шездесет села са припадајућим им земљама, и са тридесет

⁷⁸ Грујић, *н. д.*, 59-68.

⁷⁹ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, 126, 1-4.

⁸⁰ *Исто*, 128, 15-23.

⁸¹ *Исто*, 130, 62-63.

црквених и манастирских властелинстава.⁸² Једини светогорски манастир који је располагао са више властелинстава у српској држави средњег века био је српски Хиландар. Руске светогорске монахе, манастире и скитове, Срби организовано помажу после 1917. године, тако да се једна прича започета у средњем веку практично наставила.

Обновљена Пећка патријаршија (1557) била је институција која је имала значај у погледу чувања идентитета народа и старих историјских традиција. Не само Српска, него и друге балканске православне цркве, као и хришћани Леванта гледале су у Руском царству покровитеља који је у одређеном смислу био прави „Трећи Рим“. Материјална подршка православном свету која је пружана из Москве била је морално пресудна, макар и симболична, да се одупре и супротстави процесима исламизације или римокатоличења, тј. унијаћења. Помоћ у новцу, богослужбеним књига или одеждама у првој половини XVIII века довела је и до инкултурације, стварања хибридног богослужбеног језика „рускословенског“ кога су Срби прихватили. У српској богословској науци се такав руски утицај, можда пренаглашено и назива „русификација“.⁸³

Руско-српски црквени односи добијају једну нову садржину онда када је српски народ био под влашћу иноверних освајача и господара, а Руска Царевина достигала своју пуну политичку моћ на светској историјској позорници. Захваљујући постојању Православне цркве српски народ је сачувао свој идентитет, свест о средњовековној величини, задржавши наду на најскорије ослобођење.

Српска православна црква, иако на првом месту јесте била духовна институција, имала је и званичне контакте са руским царским двором и државним телима. Ступајући у ратове на страни хришћанских сила Срби су настојали да обнове изгубљену државу. Српска црква је љубоморно чувала дух и успомену на средњовековну државност. Активно учешће српских добровољаца у Дугом (1593-1606), Кандијском (1645-1669) и Бечком рату (1683-1699), нагонило је Порту да на Српску цркву гледа као на непоуздан и реметилачки фактор. Стављајући се на страну антитурских политичких блокова Срби су ризиковали свој положај у

⁸² Грујић, *н. д.* 68-76.

⁸³ Владимир Вукашиновић, *Српска барокна теологија – библијско и светотајинско богословље у Карловачкој митрополији 18. века*, Врњци-Требиње, 2010, 257-278.

султановој држави. На мети турске јарости нарочито би се нашла Српска Православна Црква, њено свештенство, њене богомоље и њен верни народ.

Српска црквена организација се нарочито променила после Велике Сеобе 1690. године, када је дошло до установљења Карловачке митрополије, и када је на притисак фанариотских кругова, дошло до коначног укидања Пећке Патријаршије.

Односи са Руском државом и Црквом били су могућност да се незавидан и нимало лак положај српског народа делимично поправи. Српски патријарси, митрополити, епископи и манастирски настојатељи обраћају се за конкретну материјалну и духовну помоћ, или, отворено улазе у дипломатске припреме и предрадње ослободилачких покрета и планова. Са друге стране, Руси у Србима налазе додатну везу са византијским богословским предањем, а преко таквог словенског посредништва, ојачавају аргументе за сопствену „политичку теологију“, разрађујући идеју о Трећем Риму. У венама руског цара Ивана Грозног (1547-1584) тече и српска крв, племените војводске породице Јакшића.

Обимна грађа о односима српских јерарха из Пећке Патријаршије са руском црквом и државом сведочи о продубљивању, у средњем веку започетих још, духовних веза два народа. Путовања архијереја, тражење и добијање помоћи оставило је трага у историјским изворима. Митрополит скопљански Симеон (1623-1641) скупљајући помоћ, остао је на крају у Русији, где је прешао на катедру митрополита казањских (1646-1649), одликујући се угледом у један мах је био кандидован и за јерусалимског патријарха.⁸⁴ Србин рођењем, Петар Смелић, био је од 1736. до 1742. године архиепископ бјелгородски и обојански и одржавао је кроз цео живот контакте са својом отаџбином.⁸⁵

Сарадња је интензивирана током 17. века, када Русијом 1613. почиње да влада Михаил Фјодорович Романов, док је његов отац, Филарет, на месту патријарха. Тиме се заправо, само у обрнутим улогама, пресликала ранонемањинска ситуација - са Стефаном Немањом на челу државе и Св. Савом на челу цркве. Тачније, тада Русија поново успоставља односе са Пећком патријаршијом, и патријархом Пајсијем. Управо је у Русији и њеној подршци

⁸⁴ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, 449-450.

⁸⁵ С. Вуковић, *н. д.*, 397.

српски патријарх могао имати једино сигурно упориште за материјалну помоћ и помоћ против покатоличавања.⁸⁶ Слањем епископа Антонија 1622. год. у Русију заправо започиње веома дуга пракса путовања, нарочито свештених лица, чији је задатак био не само сакупљање милостиње него и очигледно извештавање руског цара о тренутним околностима, а што је омогућавало добијање потребне помоћи, али свакако имало и дипломатски значај. Заправо, по томе што није сакупљао милостињу, а цар га је, неуобичајено, примио без грамате, претпоставља се да је то Антонијево путовање имало пре свега дипломатску улогу, чиме претходно успостављене духовне везе постају двоструко прагматичне⁸⁷.

Уведену праксу путовања у Русију нарочито су користили хиландарски монаси, али је било и изасланика Пећке патријаршије, манастира Милешеве, фрушкогорских манастира Велике Ремете и Хопова, банатског манастира Шемљуг, манастира Тронеше и других српских светиња.⁸⁸ Молбе цару су се сводиле на прикупљање милостиње за ове манастире, што је још једном био показатељ упућености српске цркве на руску, као начина да се превазиђу не само материјалне недаће услед турских прогона, него и услед компликованих државно-политичких прилика.

И монаси манастира Студенице, задужбине Св. Симеона⁸⁹, чији се култ већ учврстио у руској цркви, путовање у Русију током 17. века предузели су тек 1629. године. Ово путовање било је проузроковано потребом сакупљања средстава за обнову Богородичине цркве која је страдала услед земљотреса (1627-1628), па су тим поводом наумили да се обрете руском цару. Међутим, иако су 1629. године студенички монаси (јеромонаси Тимотије, Макарије, Акакије и Ђакон Јосиф) на челу са архимандритом Атанасијем, стигли у Путиваљ, носећи вредне дарове - свето миро Св. Симеона, мошти Св. Спиридона чудотворца и Мољеније (икону са

⁸⁶ Више о томе: Дејан Танић, *Руско царство и Српска православна црква (1557-1766)*, Ниш, 2013, 86-89.

⁸⁷ Без царске грамате странци нису могли бити пуштени из пограничних области код цара, но би бивали враћени са границе. У контексту такве праксе, овај изузетак са примањем епископа Антонија указује на специфичне превасходно друштвено-политичке околности. Више о томе: Д. Танић, н. д, 86, 89-90.

⁸⁸ О прецизним подацима везаним за посланства манастира види: Д. Танић, н. д, 93-100.

⁸⁹ О успостављенима везама манастира Студенице и Русије током 17. и 18. века види: С. Петковић, „Манастир Студеница и Русија у XVII и XVIII веку“, Осам векова Студенице, Београд 1986, 231-240; Т. Јовановић, „Књига са којом су студенички монаси потовали у Русију 1758-59. године“, Осам векова Студенице, Београд 1986, 241-245.

ликом Христа, Богородице и Јована Претече), занимљиво је да ипак нису пуштени код цара.⁹⁰

Следећи пут у Русију Студеничани предузимају 1654. год, а њихово посланство чине архимандрит Неофит и три сабрата: Акакије, Христифор и Мардарије. У погранични град Путивал стигли су фебруара 1655. године, носећи цару Алексеју Михајловичу миро св. Симеона и студеничку грамату⁹¹. Тада су од цара као помоћ добили „двадесет рубаља у самуровим кожама и дванаест у новцу, затим иконе, црквене књиге и сваку црквену утвар“⁹² Очигледно мотивисани добијеним даровима, а вероватно прихватајући то као могућност да се сакупе још нека средства, Студеничани су у Москви дали да се за њихове потребе изради Синодик који ће дуго времена бити аутентични писани траг о приложницима, њиховим породицама, и мањим делом о даровима манастиру. Наиме, новонаправљени Синодик неће служити Студеничанима само на том путовању, него и на наредним путовањима у Русију, у коју су потом одлазили 1662, 1671, 1686, 1690/91, 1699, 1703, 1709. и 1758. године, што им је омогућила грамата за коју су захтев поднели 1662, а добили је наредне 1663. године. Њоме им је од стране руског цара дозвољено путовање сваке пете године.⁹³ Та царска грамата се, уз Синодик, чува данас у студеничкој Ризници.

Позната исељавања Срба у Руску царевину у првој половини и средином XVIII века нису пролазила без активног учешћа и логистичке подршке епископата Српске православне цркве. Један од разочараних бораца против уније, епископ далматински Симеон Кончаревић био је предводник исељавања далматинских Срба и са Тromeђе Босне, Лике и Далмације (Triplex Confinium-a) у Русију 1758. године.⁹⁴

Посебну тему у српској црквеној историји отварају односи црногорских митрополита са Руском државом и Црквом кроз читав 18. и прву половину 19. века. Дубоке везе са Русијом одржаваће црногорски црквени и државни главари. Већ 1711. године, у време владике Данила Петровића, почињу дипломатски

⁹⁰ Д. Танић, н. д, 100.

⁹¹ С. Димитријевић, Грађа за српску историју из руских архива и библиотека, Сарајево 1922, 140.

⁹² С. Димитријевић, н. д, 155-157.

⁹³ Исто.

⁹⁴ Марко Јачов, Сеоба Срба из Далмације у Русију 1758. године, посебан отисак из Зборника радова Југословенске земље и Русија у XVIII веку, Београд 1986, 213-224.

односи између Црне Горе и Русије. Владика Данило Петровић је први владика са територије Црне Горе који је посетио Русију, где је боравио неколико месеци 1715. године и примљен од стране цара Петра Великог. Мисија владике Данила у Петрограду имала је историјски значај за даљи развој Црне Горе и учвршћивање њеног положаја. Вратио се са позамашном материјалном помоћи манастирима и сиромашном народу. Каже се да је свом наследнику оставио заветну љубав и преданост Русији.⁹⁵

Његов наследник владика Сава је такође наставио односе са Русијом и руским двором. Године 1742. је отишао у Петроград где је добио помоћ од царице Јелисавете Петровне. Владика црногорски Василије Петровић је три пута одлазио у Русију (1755, 1756 и 1758), где је оставио и своје кости у познатом Благовештенском храму Александро-невске лавре у Петрограду.⁹⁶

У вријеме Владике Саве у Црној Гори појавио се самозванац, лажни цар Шћепан Мали, који је предсатвљао да је руски цар Петар III. Из овог примера се види колико је српски народ у Црној Гори идеализовао Русију и према њој имао поверења јер је један авантуриста лако прихваћен као „руски цар“. Петар I Петровић Његош (1784-1830) (Св. Петар Цетињски Чудотворац) је одржавао посебне везе са Русијом. Он је још као архимандрит ишао у посебну мисију у Петроград 1777. да би издејствовао помоћ од руског двора која је била утврђена посебним граматама.⁹⁷

Као митрополит црногорски опе иде у Русију први пут 1785. године. Свети Петар Цетињски ратује на страни Русије и против Турске и против Наполеонове војске. Свети Петар Цетињски никада није заборављао помоћ Русије на материјалном и на духовном плану и могао је говорити својим верницима и поданицима да је „проклет сваки онај који се одрекне мајке Русије“. Штавише, сматра се да је на самртном часу свом наследнику Петру II Петровићу Његошу рекао је да Црну Гору оставља Пресветој Тројици и Русији.⁹⁸

Наследник Светог Петра Цетињског, Петар II Петровић Његош такође је наставио своје везе са Русијом хиротонисан је за митрополита црногорског у

⁹⁵ С. Вуковић, *н. д.*, 156-157.

⁹⁶ Исто, 60-61.

⁹⁷ Исто, 399-400.

⁹⁸ Исто.

Петрограду 3. августа 1833. године уз присуство самог руског цара Николаја I.⁹⁹ Са овим црногорским верским поглаварем започиње низ епископа (по апостолском прејемству) Српске православне цркве који, због ванредних околности, расцепканости црквеног и националног организма, одлазе у Русију где добијају епископска посвећења. У Руској православној цркви су добијали светотајинску потврду и митрополитске чинове следећи митрополити: Иларион Рогановић (1860-1882), хиротонисан у Александро-невској лаври и Митрофан Бан (1885-1920), хиротонисан 18. априла 1885. у Петрограду.¹⁰⁰ Последња «руска хиротонија» која је била активна у Српској православној цркви у првој половини 20. века, читава се у духовном лику епископа бококторског који је 31. маја 1909. године био посвећен у Петрограду, био је епископ бококторски од 1920. до 1931. године.¹⁰¹

Лојалан Хабзбурзима, митрополит карловачки Стефан Стратимировић (1790-1836) није спутавао осећаје психолошке, дубоке религиозне и прагматичке везаности за Русију и Русе. У сачуваном плану за ослобођење српског народа чији ја аутор, а који је поднет руском цару митрополит је записао: „Нема под небом народа, који би имао толику љубав и наклоност према Русима и руским владоцима, као Срби што су... Нема ли начина и зар нема места, да се владалац Русије очински постара, да се овај добри словенски народ, који Русију и Русе увек воли, изведе у политичко биће, а с временом и у жељено политичко савезништво“.¹⁰² Руска помоћ је, мислио је митрополит Стратимировић, требало да преведе Србе из небића политичке неслободе у политичко бивствовање.

Са постизањем делимичне националне слободе после 1815. године започињу приснији академски односи српских црквених делатника из Кнежевине Србије са Руском црквом. Прву групу питомаца који су отишли у Русију са намером да се образују послао је 1846. митрополит београдски Петар Јовановић, а то су била шесторица младића Милоје Јовановић, Сава Сретеновић, Гаврило

⁹⁹ Исто, 194-195; 401-401.

¹⁰⁰ Исто, 321.

¹⁰¹ Исто, 279-280.

¹⁰² *Стевана Стратиморовића митрополита карловачког, план за ослобођење српског народа*, Богословље – орган Православног богословског факултета у Београду, год. I, св. 1, Београд 1926, стр. 52.

Милићевић, Димитрије Нешић, Василије Николајевић и Милисав Протић.¹⁰³ Милоје Јовановић је свршио XVI класу Кијевске духовне академије (1849-1854), замонашен је још у току студија 29. марта 1853. године у Кијевско-печерској лаври добивши име Михаило. У питању је потоњи епископ шабачки и првојерарх (од 1859) Православне цркве Кнежевине и Краљевине Србије.¹⁰⁴ Михаило Јовановић као митрополит београдски и архиепископ Србије шаље у Русију на школовање, поред богослова и будуће сликаре: Михаила Борисављевића, Живка Југовића, Благоја Кулића, Георгија Момчиловића и Милутина Бл. Марковића.¹⁰⁵ Све је то отварало једну велику лепезу руског утицаја на српски црквени живот 19. века.

Средина и друга половина 19. века још увек је носила у себи инерцију блискости и заједништва Руске и Српске православне цркве. У практичном смислу, на пољу канонских односа српско-руске везе нису биле безначајне. У времену туркократије Срби су се већ у 18. веку и раније обраћали за помоћ руској цркви, осећајући притиске фанариота, јер су у великој словенској сили имали су подршку. Разбијање јединства Пећке Патријаршије, учињено њеном ликвидацијом кроз садејство Фанара и Порте 1776. године осећало се све до 1918-1920. године.

Присуство руских монаха у Дечанима било је важно за опстанак православља у Старој Србији крајем 19. века.¹⁰⁶ Нови архивски извори попут Дечанског дневника говоре о сусрету руских калуђера са српском обредношћу, арнаутским зулумом, несигурношћу и невољама карактеристичним за поменути крај још увек под турском влашћу.¹⁰⁷

¹⁰³ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Први српски питомци богослови у Русији (пре сто година)*, Гласник СПЦ, бр. 3 (1946), стр. 32.

¹⁰⁴ Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, Минхен 1980, стр. 16-21.

¹⁰⁵ Мирјана Савић, *Школовање српских ђака у Русији и митрополит Михаило*, стр. 266, у: *Живот и дело митрополита Михаила (1826-1898)*, Београд 2008.

¹⁰⁶ П. Н. Пагануци, *Высоко-Дечанская Лавра на Косове Поле (И роль русских людей в новейшей истории монастыря)*, Joradnville 1976.

¹⁰⁷ Архива манастира Дечани, *Новији рукописи*, № 4976; Иеромонах Діонисій, *Дечански дневник (1903) I*, рукописна свеска кватро формата на 144 стране. Догодовштине руско-српског братства од 31. I 1903. до 20. XII 1915. год. (Уп. *Святой Стефанъ Дечанскій, его жизнь, страданія и мученическая кончина*, Одесса 1905, стр. 3-12.

Срби и Руси су и на пољу дијаспоре на другим континентима имали веза, нарочито почетком 20. века. Управитељ српске мисије у Америци, архимандрит Мардарије Ускоковић упутио је опширан извештај о стању православне вере у српској дијаспори на северно-америчком континенту. Средишњи архијерејски сабор је 2. августа 1919. године био обавештен „да је његова намјера и жеља да Српску Цркву у Америци отргне од туторства Руске и подвргне је под власт Српске Црквене управе у Београду, за чем је, како он каже, добио и пристанак Руског Светог Синода“.¹⁰⁸

Управа Православне цркве у Краљевини Србији, званично је обавештена захваљујући Министарству иностраних дела о обнављању Патријаршије у Руској Православној Цркви јер „Краљевско посланство из Петрограда јавља, да је црквени Сабор у Москви, после дугог расправљања, решио да се установи Патријаршија у руској цркви. – Пре пет дана изабран је у храму Христовог Спаса за сверуског патријарха Московски митрополит Тихон“.¹⁰⁹

У српској црквеној штампи објављен је, нешто доцније, и позив митрополита финландијског Сергија, упућен од стране Руске православне цркве, 24. јула 1917. године митрополиту београдском Димитрију, епископу Мирону пакрачком, администратору Митрополије карловачке, митрополиту црногорском Митрофану и епископу далматинско-истријском Димитрију Бранковићу да узму учешћа „на сверуском помесном сабору“ заказаном за 15. август 1917. године.¹¹⁰

Године одмах иза Првог светског рата потврдиле су, делимично и кориговале црквено-правне односе унутар Православне васељене. Сергије Тројицки је забележио: „У садашње време постоји 16 независних једних од других православних цркава, од којих се 10 као такве појављују и фактички и канонички, и *de iure* и *de facto*, а њих 6 (Бугарска, Пољска, Финска, Естонска Грузијска и Албанска) само фактички“.¹¹¹

¹⁰⁸ Архив СПЦ, *Varia* (1919), Ст. Ускоковић Средишњем архијерејском сабору, 2. август 1919. године.

¹⁰⁹ Архив СПЦ, Духовни суд Митрополије Краљевине Србије – Крф (1917); Министарство просвете и црквених послова Краљевине Србије Канцеларији Митрополије, Пов. бр. 107, Крф, 13. новембра 1917. год.

¹¹⁰ *Позив на сверуски помесни сабор*, Весник Српске цркве (1923), 184-185. «Ради историјског значаја његовог публикујемо га сада, пошто у своје време није могао бити достављен адресантима».

¹¹¹ С. Троицкиј, *Размежеваније или расколъ*, Paris 1932, 11.

Руска православна црква била је почетком 20. века права империјална сила. О њеној статистици, територијалном распореду и сличном водило се рачуна и у српској средини. У Карловачкој митрополији са дивљењем се писало о помесној православној цркви која броји 86 259 732 верника, која има 2340 протојереја, 44487 презвитера, 14 960 ђакона, затим 862 манастира, од којих 362 женска; монаха је било 8455, а монахиња 10 963 (6691 искушеник, а искушеница 32 029. Поред цркава и манастира било је активно 264 болнице и 1027 домова за сиротињу (убоге), важно је додати да је руска црква имала 4 духовне академије и 58 семинарија. Руска црква царског периода имала је 66 епархије, од којих 3 митрополита, 14 архиепископа и 49 епископа, а викарних владика је било на броју 33, дакле, укупно 99 лица у највишем монашком чину и активних у управи цркве.¹¹² На основу једне друге статистике Православна црква у Руској империји бројала је 117.000.000 верника, 67 епархија о којима се бринуло 130 епископа, скоро 50.000 свештеника и ђакона који су служили у око 48.000 парохијских цркава. Такође, бројала је преко 1000 манастира и преко 50.000 „монахујућих“.¹¹³

Руски емигрантски талас, изазван Октобарском револуцијом и победом бољшевичких снага, донео је са собом особен културни утицај, нарочито у сродним словенским земљама које су постале уточиште за избеглице, присталице старог монархистичког (царистичког) режима. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца постала је новом домовином за 40.000 људи пореклом из Руског Царства који су се у њој снашли и прилагодили.¹¹⁴ Један део руских емиграната је припадао православној свештенству, односно у ширем смислу богословским круговима, одликујући се својим образовањем, а почесто надвишујући своју истовјерну браћу која им је пружила гостопримство. На пољу црквеног живота и мисије, односно рада православног свештенства и монаштва у српским земљама „руски емигрантски фактор“ је имао значајну улогу.

¹¹² Никола Ђурић, *Руска црква*, „Богословски гласник – часопис за православно богословску науку и црквени живот“, Сремски Карловци (1906), год. 5, књ. 9, 444-446.

¹¹³ Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, Москва 1995, 35.

¹¹⁴ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Београд, 2006, 183-190. Према неким подацима у Краљевини СХС је до 1929. године било 20.000 Руса, 4.000 у Бугарској и по 2.000 у Румунији и Грчкој, а у целој Европи је до 1939. године било између 850.000 и 1.200.000 руских људи у зависности од различитих процена, Nikolaj Fedorov, *Ruska emigracija (historija, suština, rad, značenje 1919–1939)*, (Zagreb: preštampano iz „Hrvatske smotre“, br. 7-8, 1939), 4-5.

После Првог светског рата на канонској територији Српске православне цркве руска црквена емиграција (верни народ и свештенство) створили су један од центара црквеног живота. Руска православна загранична црква је уживала, између два светска рата, моралну, финансијску и дипломатску подршку Српске православне цркве. Православна васељена је заиста осећала недостатак Руске православне цркве у оном погледу како је она постојала до револуције и грађанског рата, као најмногољуднија помесна Православна црква.

Руска емиграција на Балкану представља историјски феномен који последњих деценија све више привлачи пажњу историчара. Иако су радови на ову тему бројни, а многи од њих се одликују квалитетом и истраживачким резултатима, некоришћени архивски извори увек изнова бацају ново и јарко светло на поједине аспекте. Управо је такав случај са архивском грађом из Архива Српске Православне Цркве, која је истраживачима и проучаваоцима прошлости готово непозната.

Канонски простор Српске Православне Цркве обећавао је многоструку повољност, како из историјских разлога дубоких српско-руских духовних веза, тако и из они практичних. У вези са другим, уживајући српско гостопримство, православна руска јерархија је могла слободније да исказује своје политичке ставове. Православна јерархија избеглих Руса пред комунистичким превратом формирала је посебну црквену организацију која је имала своје одређено уређење проистекло из специфичности канонског положаја.

Патријарх српски Варнава (1930-1937) био је прави покровитељ руске црквене емиграције и руских избеглица уопште. Као руски ђак, васпитаник Санктпетербуршке духовне академије примио је монашки постриг 1905. године из руку тадашњег ректора архиепископа Сергија Страгородског, потоњег заменика мјестобљуститеља патријарашког трона у Москви (1927-1936), патријарашког мјестобљуститеља (1936-1943) и патријарха руског (1943-1944). Исто тако, патријарх Варнава је добро познавао митрополита Антонија Храповицког још из година пре Првог светског рата. Положај Руске цркве у целини га је погађао, а његова посредничка улога у мирењу црквених представника руског Зарубежја била је искрена и добронамерна (1935). Такође и прогони Цркве у Совјетском

Савезу су били предмет првог патријарховог обраћања српској пастви, и то о Божићу 1930. године.

Руска емиграција, руско свештенство, богослови и верници донели су православним Србима своју особиту побожност, вековима освештану и обичајима потврђену. Та специфична „руска душа“ уткала се у живот уједињене и обновљене Српске Патријаршије у 20. веку, потврдивши још једном да су српско-руске црквене везе нераскидиве, потврђене као пријатељске, и у тешком времену за оба народа као што је то био 20. век.

1. ЦРКВЕНА ДИПЛОМАТИЈА

1. 1. Личности (представници) високе црквене управе: Руси и Срби

1. 1. 1. Митрополит Антоније Храповицки

(У Галипољу)

„Спавају усамљене могиле,
ја стојим... гледам... без покрета...
Чије ли су то овде згасле силе
За тебе, Русијо, Света?“

(Андреј Балашов, *На гробљу*, у:

Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 42)

Митрополит Антоније Храповицки, кијевски и галички, може се сматрати истинским православним духовним вождом руске емиграције. У групи заграничних епископа важио је као човек од ауторитета, кога су одликовале нарочите психолошке вредности и морални квалитети. Био је познат српској средини и пре свога коначног физичког раскида са руском земљом. Његова научно-богословска слава је била јавна и сразмерно рано обнародована међу Србима.¹¹⁵ У исто то време руским јерарсима се пише о политичкој судбини српског народа и од њих очекује утицај у друштву и на одређивање политичких прилика.¹¹⁶

Под каснијим комунистичким захтевима да се да карактеристика митрополита Антонија Храповицког, писац једне изнуђене историје није

¹¹⁵ Р. П. „Преосвештени Антоније, епископ чистопољски, викарије казанске епархије и ректор Казанске духовне академије“, *Босанска вила – лист за забаву, поуку и књижевност* XVI, 13 (Сарајево, 1900), 1-2. Текст под иницијалима П. Р. написао је нико други него Петар Росић, потоњи јеромонах, епископ, митрополит и патријарх српски Варнава.

¹¹⁶ „Писмо митрополита Димитрија митрополиту петроградском Антонију о анексији Босне и Херцеговине“, *Глас Епархије нишке – службени црквено-књижевни лист за поуку и црквену књижевност* XI, 12 (Ниш, 1908), 634-636. У архивској грађи сачуван је опширнији концепт промеморије (протеста) митрополита Димитрија Св. архијерејском синоду Руске православне цркве и Кентерберијском архиепископу „поводом анексије Босне и Херцеговине“; Архив СПЦ, Збирка митрополита београдског Димитрија (1908-1921), Концепти протеста европским црквеним званичницима поводом анексије БиХ, 1908.

погрешно када је рекао: „Од 1920. до 1936. године кијевски митрополит Антоније био је стожер не само религиозног него и политичког живота свих Руса у иностранству“.¹¹⁷ Може се рећи да је неко предодређење за поглавара Руске православне цркве у иностранству. Чини се да је дужност председника Синода Руске православне заграничне цркве вршио и заузимао и, као замену, за никада заузет положај патријарха Руске православне цркве. На тај положај је био кандидован 1917. године, али није био изабран, иако је имао већину гласова, жреб је показао другачије.¹¹⁸ Одмах по доласку у Србију митрополиту Антонију Храповицком чињене су протоколарне почести јер је 13. децембра 1921. године одликован орденом Св. Саве I степена.¹¹⁹

Руска црквена општина је у Београду 25. септембра 1927. године прославила јубилеј од 30-годишњице епископске службе митрополита Антонија, подсећајући на његову биографију и заслуге за Цркву. У очима Срба то је давало следећу поруку: „Руска емиграција, и ако је партаична и поцепана, сматра га за свог духовног вођу – неки можда чак и преко своје воље – јер он својим дубоким и проицљивим умом ужива ауторитет књижевника и научника, беседника, строгог православца и ретког znalца црквеног устава и канона, који, сем тога, воли свој народ и ради за његово добро“.¹²⁰

„Црква и живот“ – први епархијски часопис у Српској православној цркви који је изражавао мњење скопљанске митрополије и руског ђака, тамошњег митрополита Варнаве Росића је такође обележио 30 година епископске службе и 40 година књижевног рада митрополита кијевског и галицког г. Антонија: „По вољи Божијој сад се налази митрополит Антоније у српској земљи, као наш гост. Српска црква дели с митрополитом Антонијем његов бол што је он далеко од своје рођене земље, што је у избеглиштву, али с друге стране не може да не изрази своју радост да је велики православни јерарх нашао склониште у српској

¹¹⁷ *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, том II, приредили др Тома Миленковић и др Момчило Павловић, Београд, 2006, 142.

¹¹⁸ П. П., „Митрополит Антоније“, *Весник Српске цркве – орган Српског православног свештеничког удружења*, XXXII, септембар-октобар, (Београд, 1927), 573-574. (Цео текст: 573-575).

¹¹⁹ АЈ, Министарство вера КЈ 69, 175/276. Ађутантура Његовог Величанства Краља бр. 1958, 13. децембра 1921. године.

¹²⁰ П. П., *н. д.*, 572-575. Та прослава се подудрарила и била је својеврсни одговор као „рат јубилеја“ на 10-годишњицу большевичких прогона Православне цркве у Русији.

земљи и у српској цркви“.¹²¹ Тамо је такође речено да је у иностранству живео неко време у Атини, затим у Цариграду, а године 1921. на позив нашег патријарха преселио се у Сремске Карловце“.¹²²

Свети синод Руске православне заграничне цркве у Карловцима одобрио је митрополиту Антонију титулу „Његово Блаженство“, а руске новине су додатно објавиле да је та титула дошла и са одобрењем српског патријарха Варнаве.¹²³ Око његовог другог јубилеја (50-годишњице) патријарх Варнава је интензивирао своју црквено-дипломатску активност, настојећи да се у црквеним фракцијама руске емиграције нађе заједнички језик.¹²⁴

Након смрти митрополита Антонија Храповицког, одржаване су комеморативни скупови. Занимљиво је да је један научни часопис објавио подужи панегирички чланак оца Јустина Поповића о митрополиту Антонију који говори о овом високом црквном великодостојнику као молитвенику, хришћанском подвижнику, ентузијасту и харизматичној личности. Отац Јустин Поповић је сматрао да су се у митрополитовој личности сјединили руски родољуб, велики словенофил, а изнад свега човек и делатник Цркве.¹²⁵

¹²¹ „Радост имати у својој средини митрополита Антонија је радост ученика опет видети свога учитеља. Име митрополита Антонија познато је српском свештенству“, „Његово Високопреосвештенство господин Антоније митрополит кијевски и галички“, *Црква и живот – поучни религиозно-популарни часопис* VIII, 1-2 (Скопље, 1929), 6. Цео текст: 6-9.

¹²² *Исто*, 8.

¹²³ „Нова титула руског митрополита Антонија“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 6, (Сремски Карловци, 1931), 94. позивајући се на Царски вестник, бр. 136.

¹²⁴ „Великан Православља – поводом 50-годишњег јубилеја Његовог Блаженства митрополита Антонија“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 26-27, (Сремски Карловци, 1935), 477-479.

¹²⁵ Јустин Поповић, „Тајна личности митрополита Антонија и његов значај за православно Словенство“, *Богословље – орган Православног богословског факултета у Београду* год. XIV, св. 1 /1939, 40-53. Аутор је скроман и смирен: „Ја се налазим у положају мрава који треба да говори о узлетима орла“, стр. 40.

1. 1. 2. Митрополит Евлогије Георгијевски

*„Владико мира, Боже васељене!
Благослови молитвом нас“...*

(Сергеј Бехтејев, Молитва, у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 65)

У Београду је боравио кратко, од фебруара до августа 1920. године, када је извукавши се са југа Русије, преко Балкана наставио за Швајцарску. Од сабора Више црквене управе за југ Русије добио је права да се стара о руским црквеним општинама на Западу Европе, са правима епархијског архијереја (2. октобар 1920).¹²⁶ Имао је васељенску визију и доживљај јединства цркве што ће показати и његово држање 1927. и 1931. године.

Краљевско посланство из Будимпеште је преко Министарства иностраних дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца послало свој извештај Краљевском Посланству у Париз о држању и политичким симпатијама митрополита Евлогија (Евдокија!) из Житомира.¹²⁷ Митрополит Евлогије се враћао из Краљевине СХС, будући да је био на руском архијерејском сабору, руски владика из Житомира који борави у Берлину: „Непознат ми је рад владике Евлогија. Можда је он идејама германофил. Можда да би се што боље удворио Мађарима, он је избегао да посети српску цркву и њеног представника (еп. Георгија Зубковића). Тиме је себи припремио извесно бољи пријем од најводводе Јосифа“.¹²⁸ Србе је остављао у недоумици.

Званична црквена штампа испратила је 60-ти рођендан митрополита Евлогија (10. април 1868, Сомов, Тулска губернија). Том приликом је истакнуто како је устројио 50 парохија на Западу Европе и Богословски завод у Паризу, као „једину руску богословску школу на Западу“.

¹²⁶ Л. А. Можеева, *Евлогий (Георгиевский Василий Семенович)-(1868-1946)*, Новый исторический вестник, № 10 (2004), 1-21.

¹²⁷ АЈ, Краљевско посланство у Паризу 388, 12/577, Извештај Краљевског посланства из Будимпеште Краљевском посланству у Париз, 13. октобар 1923.

¹²⁸ АЈ, Краљевско посланство у Паризу 388, 12/578, Извештај Краљевског посланства из Будимпеште Краљевском посланству у Париз, 4. јул 1923.

1. 1. 3. Патријарх Тихон Белавин

„А изгнану браћу милионе Руса
Слободна Матушка са сто милиона
Загриће љупко, после боја, труса,
И сви ће видети Светога Тихона“.

(Атанасије Вучићевић, *Ускрињи поздрав Југославије*
Матушки и Небеској војсци,
Весник..., бр. 12, 20. април 1925)

Патријарх Тихон Белавин је двадесетих година двадесетог века био поглавар највеће и најмногољудније помесне православне Цркве на свету. Његов духовни ауторитет који је био опасност за атеистички режим који је у Цркви видео политичку опасност и стога се према њој односио репресивно.¹²⁹ Он је први понео патријарашко достојанство, после 1721. године, након скоро два века „синодалног периода“. Руска православна црква је повратила своје историјско достојанство и своју засновала своју организацију на принципима одвојености од државе. Истина, старо Царство је према Цркви било наклоњено и фаворизијуће. За Србе је било фасцинантан начин избора патријарха – жребом који је имао древни светачки призивук.¹³⁰ Тихон Белавин био је аскета, мисионар, организатор – духовник који је проценио да је Цркви преко потребно да се са своје стране не увлачи у политичке процесе и догађаје, али исто тако и да има своје мишљење о тмурним, тамним и несрећним збивањима. Совјети, братоубилачки рат, прогон јерархије и верника, страдање храмова, сакралних објеката и пљачка црквене имовине, постојање православне руске црквене организације мимо Москве – била су све велика искушења и изазови за руског духовног поглавицу.¹³¹

¹²⁹ Од новије литературе: *Святитель Тихон – Патриарх московский и всея России*, Москва, 2011. Први део књиге је хагиографски приступ житију новог светитеља (3-183), а други збирка докумената (184-520). Види и: Дмитрије Орехов, *Руски светитељи и подвижници двадесетог века*, са руског превела Милица Чомић, Београд, 2014, 103-142.

¹³⁰ „Руски патријарх“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства Жичке епархије* I, 1, (Чачак, 1919), 30. Срби су се дивили руском аскетском традиционализму у организацији: „Сабор је... позвао неколике чувене испоснике и светитеље из пустиња, те су они од тројице кандидата изабрали једног“.

¹³¹ Милан Вујановић, „Руска црква у изгнанству“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 22, (Београд, 1921), 368-370.

Био је духовни ауторитет за Русе у Краљевини СХС који су га знали и који су у њему видели видљиву главу духовног организма и идентитета.¹³² Његове посланице су веома брзо објављивале у преводу на српски језик, обележавајући актуалност тренутка.¹³³ Српска црква имала је разумевања за положај православља у Совјетској Русији, пратећи догађаје са пажњом и интересовањем. Ослушкивали су се и осматрали потези руског патријарха. За Србе је патријархово богословско мишљење и расположење било од ауторитета.¹³⁴

Патријарх је постао символ страдања и стављан је у ред ранохришћанских мученика и исповедника.¹³⁵ Његово хришћанско супротстављење бошљевцима имало је морално значење попут ранохришћанских мученика који су се опирали паганском Риму. Из страдања Русије, једне катарзе у крви, очекивало се и њено васкрсење.¹³⁶ Смрт патријарха Тихона била је кулминација интересовања српског црквеног мњења за приликама у Совјетској Русији.¹³⁷ На Велики Четвртак 1925. године у свим епархијским црквама (седиштима), великим градским храмовима и манастирским богомољама био је одслужен „парастос за покој душе великог

¹³² Теодор Титов, „Његова Светост Велики Господин Тихон најсветији патријарх московски и све Русије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 24, (Београд, 1921), 409-410.

¹³³ „Смерни Тихон по милости Божјој патријарх московски и целе Русије, свој верној деци православне руске цркве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 24 (Београд, 1921), 411-412. Такође: „Смерни Тихон по милости Божјој патријарх московски и целе Русије, свој верној деци православне руске цркве“, прево с руског М[илош] Анђелковић, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 1, (Београд, 20. април 1919), 3. Види и: „Посланица руског патријарха Тихона“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 34, (Београд, 30. новембар 1919), 2-3; „Позив патријарха Тихона (у изводу)“, 30 август 1921., *Весник – лист за црквену политику*, III, 38, (Београд, 19. септембар 1921), 4.

¹³⁴ „Посланица Његове Светости Тихона, Патријарха Московског и целе Русије“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 37, (Београд, 1. децембар 1922), 4.

¹³⁵ Јустин Поповић, *Старе вере ново оправдање (Св. Патријарх Тихон)*, Хришћански живот - месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот IV, 6 (Сремски Карловци, 1925), 268-270 = прештампано у: *Голгота Христове Русије – страдање Руске цркве под комунизмом*, Цетиње, 1999, 162-165; Јустин Поповић, *Свети патријарх Тихон исповедник Србима*, Хришћански живот - месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот, Сремски Карловци IV, 8 (1925), 382-385.

¹³⁶ Милош Парента, „Смрт патријарха Тихона“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 7, (Сремски Карловци, 1925), 109.

¹³⁷ Биографија: + *Патријарх Тихон*, Црква и живот – поучни религиозно-популарни часопис, бр. 3-4 (1925), стр. 138-141. Некролози су објављивани на више места: Ст., „+ Тихон патријарх руски“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 12, (20. април 1925), 9. Овај текст се завршавао питањем: „Хоће ли Бог умудрити раздвојене архипастире и пастире руског народа, да попут духовно уједињеног стада свог бар над гробом упокојеног врховног архипастира братски пруже један другом руке и прекрате хијерархијски раскол Руске цркве“?

руског патријарха Тихона“.¹³⁸ Једно шире тумачење његове личности у улоге у историји цркве које је било Србима прихватљиво сажимало се у следећем:

„Патријарх Тихон последње године провео је као поглавар целе Руске цркве под најтежим околностима и у сталној борби са руском бољшевичким властима старајући се да очува свето православље. У тој великој борби он је остао истрајан све до своје смрти и у својим погледима и раду потпуно доследан“.¹³⁹ Његова Посланица народним комесарима навођена је у целости као пример модерне епистографије и пројаве црквене савести према несрећним друштвеним збивањима.¹⁴⁰ Николај Глубоковски, професор емигрант је записао: „На челу се налази Његова Светост Патријарх Тихон, Патријарх московски и целе Русије, вођ Православне Руске Цркве и јунак јерархијских страдања од бољшевичко-атеистичке тираније“.¹⁴¹ Виђење патријарха као мученика и исповедника и даље је тренд у радовима савремених црквених историчара.¹⁴²

Срби су могли да виде и да се сложе са пијететом према личности патријарха Тихона, када је једна болница издржавана од руских емиграната у Сергијевском Подворју у Паризу понела његово име.¹⁴³

¹³⁸ „Парастос патријарху Тихону“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 8 (Сремски Карловци, 1925), 124.

¹³⁹ „Парастос патријарху Тихону“, *Црква и живот – научни религиозно, популарни часопис*, IV, 3-4 (Скопље, 1925), 141.

¹⁴⁰ „Његова Светост Велики господин Тихон патријарх московски и целе Русије“, *Црква и живот – научни религиозно-популарни часопис* IV, 5-6 (Скопље, 1925), 178-190.

¹⁴¹ Николај Глубоковски, *Највиша јерархија, Њ. Св. Патријарх и духовенство у Русији под бољшевицима*, Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот I, 10 (Сремски Карловци, 1922), 497. (Цео текст: 493-508).

¹⁴² Атанасије Јевтић, „Крстоносни пут Св. Тихона патријарха руског“, *Живо предање у Цркви*, Требиње, 1998, 404-412; Прештампано у: *Голгота Христове Русије – страдање Руске цркве под комунизмом*, Цетиње, 1999, 144-152.

¹⁴³ Х. Т., „Болница Св. Патријарха Тихона у Паризу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 2, (Сремски Карловци, 1927), 30.

1. 1. 4. Патријарх Димитрије Павловић

*«О спасењу душа и чистоти тела,
Повереног му стада – заблуделих бића,
целог века свога старао се седи,
Па радосна срца резултате гледи».*

„Светолик Ст. Убавкић,
Интересантна честитка Њ. Светости храмовном работнику
Његовој Светости Патријарху Господину Димитрију
на дан прославе осамдесетогодишњице“,
Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист, VII, 47,
(Београд, 5. децембар 1926), 3.

Митрополит Димитрије Павловић је постао први човек уједињене Српске православне патријаршије након великог животног и професионалног лука који је почињао у најтруснијем времену унутрашњег развоја Православне цркве Краљевине Србије у другој половини 19. века. Важно је рећи да је Димитрије постао нишки епископ још у времену тзв. „неканонске“, односно „напредњачке“ јерархије 1884. године (хиротонисан 8. новембра 1884. године), подневши касније оставку на епископски положај 1889. године. „Реактивирао“ се 1894. године, по повратку у Србију. Раније време „пензије“ је проводио у Француској слушајући предавања из философије, књижевности и агримије.¹⁴⁴ Тек после смрти митрополита Михаила 1898, преузима се дужности активног епископа епархије шабачке на којој остаје до 1905. године, када после смрти митрополита Инокентија Павловића постаје први човек Православне цркве Краљевине Србије.¹⁴⁵

После Првог светског рата, дефинитивно је био најозбиљнији кандидат за „првопрестолника“ Пећког патријарашког трона који је државном потпором и вештом политиком краља Александра I Карађорђевића обновљен. Наиме, од смрти патријарха Лукијана Богдановића 1913, Карловачка митрополија

¹⁴⁴ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996, 163.

¹⁴⁵ Исто.

(патријаршија) била је обезглављена, већина епископа је носила стигму уклопљености у аустро-угарски чиновнички апарат.¹⁴⁶ Мора се, ипак, признати да је архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије одређену врсту опозиције имао у конкурентском понашању црногорских архијереја Митрофана Бана и касније Гаврила Дожића. О томе је остало нешто сведочанстава чак и из црквене провенијенције.¹⁴⁷ Тек каснији панегиричари подвлаче чињеницу да је обновио „духовно јединство“ Српске цркве после Светског рата.¹⁴⁸

Патријарх Димитрије није био руски ђак, али је, како се сматра у историјској перспективи и памћењу руског Зарубежја, позивао руске црквене власти које су биле у емиграцији у Цариграду да пређу у Краљевину СХС.¹⁴⁹

Његова каријера није почињала сјајно, имала је и падова у раној фази, био је великог искуства несумњиво, али као старца седе браде, духовног изгледа и ауторитета, чини се да су га на трон обновљене Српске Патријаршије пре подигле политичке и друштвене прилике него ли његова лична амбиција. Многима је изгледало да је патријарх Димитрије архијереј, заправо човек просечних квалитета кога је време гурало напред са собом. У очима друштва, средином двадесетих година, имао је достојанство духовника, али са неком репрезентативношћу на моменте које се распливало у монденском дендизму, сјајна мантија, стилски намештај, свечаности са политичарима.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Митрополит дабробосански Евгеније Летица је пензионисан 1920. године, Мирон епископ славонски је био под сумњама за лојалност династији Хабзбурга, итд.

¹⁴⁷ Глигорије Ристић, „Из Дожићевог албума“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, II, 11, Београд, 15. март 1920, 1.

¹⁴⁸ Епископ Јован, „Патријарх српски Димитрије“, *Гласник – сужбени лист Српске православне цркве*, XXI, 8-9 (Београд, 1940), 296.

¹⁴⁹ Архиепископъ Иоаннъ (Максимовичъ), *Русская зарубежная церковь (дополнено Владиміромъ Русакомъ)*, Jordanville, 1991, 6.

¹⁵⁰ Карактеристичан је портрет у салону објављен на насловној страници у: *Илустровани лист*, бр. 44, 1926.

1. 1. 5. Патријарх Варнава Росић

*„Наступају доба све боља и боља,
И данас нас опет са Пећскога трона,
Наша стара слава, зари, обасјава,
На трон Пећски ступа Патријарх Варнава“.*

(Саставио архијерејски намесник ђевђелијски Јанко Брежанчић приликом посете патријархове Ђевђелији, 24. јула 1931. године;
Син утјехе Српске Цркве – пјесме о патријарху Варнави,
изабрао и приредио Добрило Аранитовић, Подгорица-Пљевља 2014, 15).

Варнава Росић, други по хронолошком реду патријарх обновљене Пећке Патријаршије, спада међу најзначајније поглаваре Српске православне цркве 20. века. Његов животопис је садржајан, богат и буран. Свршени ђак Призренске богословије, српске богословске школе у Турској Царевини, затим свршени студент Петроградске Духовне академије, био је рукоположен у Русији. Као изграђена личност и богословски образован свештеномонах вратио се у отаџбину да би продужио духовну и националну мисију на корист свога народа. Био је епископ велешко-дебарски, окупљајући српски народ у Старој Србији и Македонији у духовној јурисдикцији Цариградске патријаршије (1910–1920).¹⁵¹ У јужним областима је, после Првог светског рата, наставио свој пастирски рад као митрополит скопљански 1920–1930. године.

После избора на трон српских патријараха посветио се укрепљењу верског живота српског народа. Дао је нови импулс црквеном издаваштву, удахнуо свеж замах црквеном градитељству. У Српској Православној Цркви је у његово време освештано 250 нових храмова. На почетку његовог патријарашког служења завршена је кодификација црквеног законодавства доношењем Устава и Закона о Српској Православној Цркви. Креиране су нове епархије које су све биле попуњене активним епископима, тако да је српски црквени организам живео светотајинском пуноћом.

¹⁵¹ Томо Смиљанић – Брадина, *Канонска визитација Река [Његовог преосвеиштенства епископа велешко-дебарског господина Варнаве]* (десетак сличица), издање Библиотеке Македонија, Скопље 1923, 31-36.

Као руски ђак патријарх Варнава је био прави покровитељ руске емиграције која се стицала у Краљевину СХС/Југославију после 1918. године. Овај поглавар Српске Православне Цркве био је иницијатор рада са народом у оквиру популарисања „Покајне“ (1934) и „Светосавске“ године (1935).¹⁵² Српска Православна Црква предвођена својим свештенством, заједно са верним народом супротставила се јавно Конкордату Краљевине Југославије са Ватиканом 1937. године. Пројекат Конкордата Ватикана са Краљевином Југославијом је носио у себи одређене ноте религијске нетрпељивости и политичких аспирација. У контроверзним и усијаним околностима борбе око Конкордата умро је и патријарх српски Варнава, у ноћи између 23. и 24. јула 1937, а дан пре његовог престављења је и изгласан Конкордат у Народној скупштини.

У народном памћењу је остало народни пастир и духовник светлог лика. За његовог је патријарашког стажа највише коришћен појам „Светосавље“, који је до данас остао символ православне вере „српског стила и искуства“. Његово име „Варнава“ за кратко је постало титула, попут Цезара и Карла Великог. Простодушни побожни народ је питао: „Ко је сада Варнава“? мислећи на патријарха који га је наследио. Становници села Варево код Рашке су покренули рад на подизању „Спомен-капеле Варанава“ што је требало да буде први корак у успостављању култа новопрестављеног патријарха, јер су из својих сопствених средстава почели „да пеку циглу, да довлаче дрво, камен и песак“.¹⁵³

¹⁵² Савременици су истицали патријархов смисао за „унутрашње мисионарство“; Живан Маринковић, „Блаженопочивши патријарх Варнава и унутрашње мисионарство у нашој цркви“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 19 (Сремски Карловци, 1938), 489-490.

¹⁵³ „Спомен-капела Варнава“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 7 (Сремски Карловци, 1938), 141.

1. 2. Формирање руске заграничне црквене организације и Српска православна црква

*„Боже Царя верни!
Сильный, Державый –
Снова на славу намъ,
Снова на страхъ врагамъ –
Встань, Православный.
Боже, Царя верни“!*

*(Ко всемъ кто болѣетъ душой за родину, Изданіе Всероссийскаго объединенія имени
Косьмы Минина, Цариградъ 1921, 5)*

*Оставимо небо поповима и врагцима,
Изградимо Царство небеско на земљи...
Хлеба и пасуља ће бити за сваког,
Кад, најзад, пукну махуне...*

(Хајнрих Хајне, Зимска бајка...)

Митрополит Димитрије је био упознат са тешким положајем руске црквене јерархије у револуционарном врењу 1918. године. Сачувани су документарни извори да су га о судбини и положају руских епископа обавештавали представници руског племства. Из једног таквог писма митрополит Димитрије је дознао како је епископ одески Платон писао кентерберијском архиепископу да се заузме за тројицу архијереја који су били заточени у једном римокатоличком манастиру код Кракова у Пољској. Наиме, гроф Владимир Бобрински је писао митрополиту Димитрију да су „у тешком положају“ митрополит кијевски Антоније, волински архиепископ Евлогије и викарни кијевски епископ Никодим, тј. сви „они су од Петљураца затворени ... а сада се налазе у манастиру Камалдуском на Бјељанама код Кракова“.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Архив СПЦ, Varia (1918), Гроф Владимир Бобрински митрополиту Димитрију, 27. јули 1918. године.

Ово је било, можда, прво званично упознавање српске јерархије са појединачним судбинама личности из руског епископата који ће касније играти велику улогу у црквеној историји Заграничне Русије. Наиме, тада се родила идеја да један део њих пређе у Србију, тј. да се учине потребни кораци „да се поменути црквени великодостојници ослободе и да им се да могућност да преко Чешке и Беча дођу у Србију“.¹⁵⁵

Такође и из посредних извора се сазнаје да је гроф Владимир Бобрински одржавао контакте са руским епископима и играо битну улогу у њиховом извлачењу из Русије у којој су власт заузимали большевици. Епископ Евлогије је оставио сведочанство у својим мемоарским записима: „добиио сам писмо од грофа Бобринског, који ми је написао да је у Србији дочекан радосно. Предлог српског представника, направљен је у љубазној форми, мени се допао и ја сам дао своју сагласност. Одлично, рекао је он, дајте ми у што скоријем времену списак ваших архијереја“.¹⁵⁶

Ипак, митрополит Антоније Храповицки се из Русије где су власт преузимали большевици извукао преко Крима и Цариграда. Цариградски период живота и делатности митрополита Антонија Храповицког имао је одређену улогу у одређивању будућих црквено-дипломатских поступака. Његов положај и положај избеглих руских архијереја је зависио од става Цариградске (Васељенске) патријаршије, који су строгим прописима одређивали делокруг њиховог рада.

Такође, он је у новембру 1919. године иступао са титулом „ексархъ Его Святейшества Патријарха Константинопольскаго“, а онда тек као „митрополитъ кievскій и галицкій“ пред свештеницима који су у Галицији желели да се отргну од утицаја римокатоличке унионистичке пропаганде, а тада је под његовом јурисдикцијом била и Прикарпатска Русија са одређеним бројем православних.¹⁵⁷

Српска православна црква је на мапи православних сестринских цркава давала више могућности за рад избеглих руских архијереја. Патријарх Димитрије је примио писмо епископа курског и обојанског Теофана који је молио за посредовање и обезбеђење руских епископа и свештених лица из Цариграда. На

¹⁵⁵ Исто.

¹⁵⁶ *Путь моей жизни – Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского)*, изложенные по его рассказам Т. Махуниной, Москва, 1994, 327. (Даље: *Путь моей жизни...*)

¹⁵⁷ Архив СПЦ, Збирка Russica, Антоній митрополитъ кievскій и галицкій Иерею О. Михаилу Заяцу, православному священнику Галичанину, 12 ноября 1919.

првом месту то су били архијереји Дамјан царицински и Серафим епископ лубенски, а њима се придружују, набројани према чиновима, а по презименима, протојереји Ломако, Рубенко, Софински, јеромонаси Анатолије, Пармен, Серафим, Кесарије, архимандрит Аристарх, архиђакон Јоаникије и јерођакони Јефтимије и Владимир. Патријарх Димитрије је за све њих молио у фебруару 1921. године министра вера „с обзиром на упражњене многе парохије и манастире у нашим епархијама“.¹⁵⁸

У литератури руске емигрантске провенијенције и мемоарским написима обично се тврди да су руски епископи из Цариграда, са територије Васељенске патријаршије, прешли у Краљевину СХС на позив српских црквених власти, митрополита (патријарха) Димитрија Павловића.¹⁵⁹ Срдачност Срба, емотивни афинитет и општа благонаклоност није била спорна и истицана је радо.¹⁶⁰ Ипак мора се рећи како у сачуваним архивским сведочанствима нема података да је позив патријарха Димитрија формално упућен и да је на њега званично одговорено.

Прагматичне потребе су диктирале следеће понашање: Русима није одговарало да остану у Цариграду, главешине Српске православне цркве су их радо примали, мада је постојала јасна комбинаторика руских владика угрожених од болшевика око преласка у једну словенску државу. Нерасположење Цариградске патријаршије се огледало у томе што су руски епископи и други делатници Цркве због својих политичких ставова и иступања, губили подршку Цариграда, постајући истовремено неиздрживи у канонском смислу, али и политички инкриминисани, пошто је Турска имала дипломатске односе са Совјетским Савезом. Архивска грађа на српском језику сведочи о односима Руских емиграната и Цариградске патријаршије:

„Овде у Цариграду налазе се руски митрополити Анастасије и Александар. Они су одмах по своме доласку из Русије, после Врангелова слома, добили од Вас. Патријаршије Грамату, на основу које су могли обављати извесне верске обреде међу избеглим Русима. На пракси, међутим, ти су митрополити били почели

¹⁵⁸ АЈ, Министарство вера КЈ 69, 175/276. Свети Архијерејски Синод, Син. Бр. 161, 7/20. фебруара 1921. године. Министру вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

¹⁵⁹ Архиепископъ Иоаннь (Максимовичъ), *Русская зарубежная церковь (дополнено Владиміромъ Русакомъ)*, Jordanville, 1991, 6.

¹⁶⁰ *Путь моей жизни...*, 330-334.

вршити и такве верске обреде, који нису били допуштени Граматом без нарочите дозволе Вас. Патријаршије, односно Цариградске архиепископије“.¹⁶¹ Даље се наводи како руски митрополити не само што нису водили рачуна о тој забрани, прелазивши преко свих забрана и граница утврђених граматом Цариградске цркве, него су „својим политичким говорима и помињањем имена Великог Кнеза Кирила на Великом Входу, сваку цркву, у којој су служили, претварали тако рећи у један политички збор“.¹⁶² То је морало да изазове дипломатску реакцију Совјетске владе која је чинила све да спречи организацију руске црквене емиграције у Турској.

Независно од увреженог мишљења о позиву патријарха Димитрија руском заграничном епископату, архивски извори сведоче о формално упућеној молби митрополита Антонија српским црквеним властима да се руска јерархија, свештенство и верни народ из Цариграда пребаце у Краљевину СХС. Свети Архијерејски Сабор је 30 јуна 1921. године узео у разматрање молбу митрополита кијевског Антонија „ради преласка руске црквене управе из Цариграда у Србију“.¹⁶³

Занимљиво је нешто раније забележено заузимање епископа нишког Доситеја Васића за неке избегле руске епископе. Он је у своме писму министру вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 11. марта 1920. године молио за помоћ што се тиче пријема седморице руских епископа: митрополита одеског Платона Рождественског, архиепископа волинског Евлогија Георгијевског, архиепископа минског Георгија Јарошевског, епископа сумског Митрофана Абрамова, епископа чељабинског Гаврила Чепура, епископа бјелгородског Аполинарија Кошевога и викара минске епископије Александра Иноземцева.¹⁶⁴ Међу њима је само Митрофан Абрамов остао у српској средини, а сви остали су наставили даље пут емиграције, на Запад.

¹⁶¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1924), Писмо је просеђено Св. Арх. Синоду, Legation Du Royaume des Serbes, Croates et Slovenes a Constantinople Министарству Спољних послова Краљевине СХС, № Пов. Бр. 350, 13. мај 1924.

¹⁶² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1924), Писмо је просеђено Св. Арх. Синоду, Legation Du Royaume des Serbes, Croates et Slovenes a Constantinople Министарству Спољних послова Краљевине СХС, № Пов. Бр. 350, 13. мај 1924.

¹⁶³ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 130; Деловодни записник Св. Арх. Сабора, 1921-1930; 1921/31.

¹⁶⁴ АЈ, Министарство вера КЈ, 69-175; Епископ нишки Доситеј министарству вера Краљевине СХС, Е. бр. 446 од 27. фебруара/11. марта 1920. године.

И пре почетка руског заграничног црквено-народног сабрања у јесен 1921. године које је било у Сремским Карловцима, српске црквене власти су поставиле канонско-правну међу која је била прописана и одређена за црквени живот руске емиграције: „Свети Архијерејски Сабор вољан је да прими под заштиту Руску Врховну Црквену Управу у делокруг у које би спадале ове ствари: 1. јурисдикција над руским свештенством у нашој држави, које није у парохијској и државно-правној служби као и над војним свештенством у руској армији, које није у српској црквеној служби; и 2. бракоразводни спорови руских избеглица“.¹⁶⁵

Устројавање руске црквене организације у Краљевини СХС имало је подједнако руски и шири међународни контекст. Руски архијереји у емиграцији су себе још 1921. године, макар и формално, себе још увек доживљавали као део јурисдикције Патријаршије из Москве. Посматрано са друге стране, њихова јерархијска структура се протезала кроз европске земље у којима је било нове руске политичке дијаспоре. Први сабор руске црквене емиграције, одржан у јесен 1921. године у Сремским Карловцима, имао је јак политички колорит (антибољшевизам, монархизам и опредељење за стари државни поредак). Све је то било приметно на скупу руских епископа, свештенства и угледнијих верника одржаном у новембру 1921. године у Сремским Карловцима.

Регулисање верских прилика руских избеглица ишло је под руку са испољавањем политичких ставова. Несумњиво је карловачки скуп био прикупљање духовне снаге и потенцијала, једна смотра избегле антибољшевичке елите. Срби, али и други савременици нису, можда у потпуности схватили његов значај. Код Срба је била обична „црквена скупштина“ лишена саборског дигнитета и мистичког значаја.¹⁶⁶ Мада, има мишљења по којима је српски

¹⁶⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1921), Свети архијерејски сабор Српске Православне Цркве А. С. Бр. 31, 16/31. августа 1921. године Високопреосвештеном митрополиту кијевском и галицком господину Антонију.

¹⁶⁶ М. П. „Руска црквена скупштина“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 20 (Београд, 1921), 334-335. У обраћању и захвалности Краљу Александру на српском језику, митрополит Антоније Храповицки се сам титулише као „председник црквене скупштине, митрополит Антоније“. (Архив Југославије, Двор 74, 20-300 код Елена А. Бондарева, „Духовно искуство руске дијаспоре у Југославији 1920-1944“, *Руски некропољ у Београду – знамење историјског пријатељства*, ур. Мира Радојевић, Милош Ковић, Београд, 2014, 105-111, факсимил на страни 106).

патријарх Димитрије кумовао руском црквеном збору (сабрању) у Сремским Карловцима, давши му име „сабор“.¹⁶⁷

У јавност су доспели неки подаци о раду сабора, а за Србе је било значајније што су на њему присуствовали од српских епископа: митрополит зворничко-тузлански Иларион Радонић и епископ горњокарловачки Максимилијан Хајдин.¹⁶⁸ Савремени историчар руске црквене емиграције Иринарх Стратонов руски црквени сабор у Сремским Карловцима означава речима као што су „сезд“ - окупљање, „сходка“ - стециште, „совещание“- саветовање.¹⁶⁹ Последња карактеристика би можда била и најприкладнија.

Митрополит Антоније је писмено 5/18 октобра 1921. године обавестио неке српске архијереје да ће сабор у Сремским Карловцима бити одржан. Сачуван је одговор црногорско-приморског Гаврила који је са куртоазношћу уз реминисценције српско-руских братских веза рекао да није у могућности да присуствује „предстојећим засједањима руског црквеног заграничног сабора“.¹⁷⁰

На руском сабору у Карловцима био је присутан и бугарски митрополит Стефан, што је изазвало незадовољство и мали скандал у Српској патријаршији, наиме: „...бугарски митрополит Стеван није ни тражио допуст од наше Патријаршије да би га могао добити. И он, како је дошао, онако је и отишао“.¹⁷¹ Бугарски епископ Стефан оптуживан је за учешће у комитском покрету и као такав био је *persona non grata*. Његов долазак, из Цркве која је у расколу са Цариградом, али још више његова компромитација у ратним годинама могла је да помути и свакако јесте односе Срба и руске заграничне јерархије.¹⁷² Ипак, његово присуство је било мотивисано русофилијом, мање дипломатским потребама да

¹⁶⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1936), Историјат распре Руске цркве у иностранству, 4-6.

¹⁶⁸ *Руски сабор у Карловцима*, Хришћански живот - месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот, I, 1 (Сремски Карловци, 1922), 61.

¹⁶⁹ Иринарх Стратонов, *Русская церковная смута (1921-1931 гг.)*, Берлин 1932, 33.

¹⁷⁰ Патријарх српски др Гаврило Дожић, *Живимо у светињи и слободи (изабрани списи, посланице, беседе, акта, писма и записи)*, Цетиње-Београд 2010, 555-556.

¹⁷¹ „Незадовољство“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 22 (Београд, 1921), 376.

¹⁷² Истина емигранти су позвали на Сабор у Сремским Карловцима делегате свих православних цркава, „Позван на сабор“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 46 (Београд, 14. новембар 1921); *Владика Стеван*, бр. 47 (21. новембар 1921. године); *Долазак бугарског архијереја*, бр. 47 (21. новембар 1921. године).

буде присутан код Срба. Овај бугарски црквени великодостојник био је познат по својој помоћи руским емигрантима.¹⁷³

Саопштење сабора преведено је на српски језик и објављено и многим црквеним листовима.¹⁷⁴ Посланица Руског свезаграничног црквеног сабора 1921. године „Чедима руске православне цркве у расејању и у изгнанству“, коју је потписао митрополит Антоније имала је политичку монархистичку ноту и у очима комуниста оцењена је као реакционарна и непријатељска: „И нека се будно разгорева наша молитва, да нам покаже Господ пут спасења и изградње родне земље, да пода заштиту Вери и Цркви и целој земљи Руској, и да осени он срце народа, да врати на сверуски престо Помазаника, силног љубављу народа, законитог православног Цара из Дома Романових“.¹⁷⁵ Овим се група емигрантских епископа јасно, још једанпут одредила као антикомунистичка, конзервативна, монархистичка група која се не мири са револуционарном променом власти у Русији. Добро је приметио митрополит Евлогије како је то „Обраћање Карловачког Сабора имало последице које се нису могле предвидети. Оно је тежак положај патријарха Тихона у најмању руку удвостручило“.¹⁷⁶

Неке српске црквене новине пренеле су вести ширене по руској емигрантској штампи из Париза да је Сабор у Сремским Карловцима осудио патријарх Тихон Белавин, а да је на њихове епископске катедре поставио нове епископе.¹⁷⁷ Проносиле су се вести да је црквена централна власт у Москви спремна да баци „анатему“ и одлучи из заједнице све оне који су као епископи,

¹⁷³ А. А. Кострюков, „Экзарх Болгарской Церкви митрополит Стефан и Московская Патриархия“, *Вестник ПСТГУ* вып. 5 (54)/ 2013, 32. Цео текст: 31-43.

¹⁷⁴ „Посланица руског црквеног сабора у иностранству деци Руске православне цркве у избеглиштву и прогонству, одржаног у Сремским Карловцима крајем 1921 године“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 24 (Београд, 1921), 424; „Проглас руског црквеног сабора одржаног у Сремским Карловцима“, *Весник – лист за црквену политику*, II, 51-52 (Београд, 25. децембар 1921), 4-5.

¹⁷⁵ Никон (Рклицкий), арх. *Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого*. Т. VI. Изд. Северо-Американской и Канадской епархии, 1960, 28-30. Георгий Митрофанов, *Православная церковь в России и эмиграции в 1920-е годы*, Санкт-Петербург, 1995, 19, 89.

¹⁷⁶ *Путь моей жизни...*, 554.

¹⁷⁷ „Руски патријарх Тихон и карловачки руски црквени сабор“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 4 (Београд, 23. јануар 1922), 8.

свештеници и верници узели учешћа у раду „активне учеснике горе споменутог карловачког избегличког скупа“.¹⁷⁸

Негативан став патријарха Тихона према политичким тоновима емигрантских епископа био је свакако у складу са местом из његове посланице од 25. септембра / 8. октобра 1919. године „успостављање овог или оног облика власти није ствар Цркве, већ самог народа. Црква не повезује Себе ни са каквим одређеним обликом владавине (државне власти), пошто то има [] само своје одређено историјско значење“.¹⁷⁹

Извори првог реда не сведоче да је патријарх Тихон дао благослов за окупљање епископа у Сремским Карловцима и да је упутио своје поздраве¹⁸⁰, све су индиције да су у питању апокрифне интерполације. Исто тако, нису само из друге руке подаци и вести да је патријарх Тихон намеравао да се распусти Виша црквена управа и да се поједини епископи од стране Св. Синода позову на одговорност за своја јавна политичка иступања.¹⁸¹ Именовање Евлогија Георгијевског „бившег архиепископа волинског и житомирског“ митрополитом и његово постављање за духовног вођу („управљајућег“) руским црквеним општинама у Западној Европи била је на протоколарно-дипломатски начин исказана опозиција према делатности „десних“ и „реакционарних“ епископа у

¹⁷⁸ Њихов рад је оцењиван као «антиканонски», али и «антинародни». „Анатема“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 29 (Београд, 15. август 1922), 4, такође видети: „Спољашњи преглед – из Руске цркве“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 11 (Сремски Карловци, 1922), 552-553. Превод акта патријарха Тихона бр. 348, од 22. априла / 5. маја 1922. године. „Ја не признајем да Карловачки Загранични Сабор руског духовенства и мирјана има канонски значај и да његова посланица о успостављању династије Романова и апел Ђеновљанској конференцији изражавају глас званичне Руске православне цркве.. С обзиром на то што Загранична Руска Црквена Управа улази у област политичких послова... осављајући привремену управу над руским заграничним парохијама митрополиту Евлогију и поручујући му да поднесе своје мишљење о начину управе у поменутиим црквама“.

¹⁷⁹ Г. Митрофанов, н. д, 11; *Акты святейшего Тихона, патриарха московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти 1917-1943*, сборник в двух частях, составитель М. Е. Губонин, Москва 1994, 163-164. (Даље: *Акты святейшего Тихона...* И доцније, средином тридесетих година било је „умеренијих“ епископа у емиграцији који су схватили значење патријархових речи и залагали се за немешање Цркве у политичке ствари, нарочито не у односима емиграција-Црква СССР. („Свако друго тумачење тих јасних речи и јавних црквених потреба постају осведочена лаж или резултатом уског политиканства“, Архиепископъ Веніаминъ, „Невмѣшательство въ политику“, *Православие – Orthodoxy*, New York, № 18 (1934), 2-5.

¹⁸⁰ *Акты святейшего Тихона...*, 181.

¹⁸¹ *Акты святейшего Тихона...*, 192; А. А. Кострюков, „Митрополит Евлогий и патриарший указ об упразднении зарубежного ВЦУ от 5. мая 1922. года“, *Церковно-исторически вестник* 12-13/2005-2006, 58-66.

Краљевини СХС што је имало по њега тешке одразе.¹⁸² Свакако, да патријарх Тихон, иако је играо на карту „аполитичности“, „неутралности“ није био наиван, јер је добро знао каква опасност прети Цркви још од почетка бољшевишког уздицања на власт о чему је заузео став у својим посланицама.¹⁸³

И за каснија руска емигрантска црквена саборовања тражена је дозвола патријарха Димитрија, који ју је начелно давао, остављајући Русима да се договоре око тачног датума заседања и дневног реда.¹⁸⁴

Министарство спољних послова тражило је 19. априла / 2. маја 1922. године од Српске православне цркве „извештај под којим је условима призната од наше Патријаршије незванична Руска Црквена Управа у Карловцима“.¹⁸⁵

Државне власти су се у октобру 1924. године обраћале Канцеларији патријарха Димитрија, везано за предстојећи сабор руске црквене емиграције који је био заказан у Сремским Карловцима „да неколико руских владика које живе у Бугарској желе да дођу на Сабор руских владика у Сремским Карловцима који ће се одржати 14. овог месеца“.¹⁸⁶ **Синодално уређење руске заграничне цркве било је на изазову, а сама организација је показивала флуидну моћ и прилагодљивост приликама.**

На сабор Руске заграничне цркве, који је отворен у Сремским Карловцима 12/25 јуна 1926. године пристигли су следећи архијереји: Платон митрополит северно-американски, митрополит Евлогије, који управља руским православним црквама у Западној Европи и Анастасије, архиепископ кишињевски и хотински, који управља руским православним општинама Константинопољског округа.

Стални чланови Архијерејског синода су били: архиепископ Теофан полтавски и перејаславски, епископ Сергије, черноморски, Гаврило епископ

¹⁸² *Акты святейшего Тихона...*, 184-185.

¹⁸³ *Посланица поводом потписивања Брест-Литовског мира (5/18. март 1918), Посланица Совјету народних комесара (13/26. октобар 1918)*, са руског Ксенија Кончаревих, *Голгота Христове Русије – страдање Руске цркве под комунизмом*, Цетиње, 1999, 153-161.

¹⁸⁴ „Одгода руског емигрантског црквеног сабора“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 38 (Београд, 15. децембар 1922), 4.

¹⁸⁵ Архив СПЦ, Београд, Архивске књиге, *Analecta*, Поверљиви деловодни протокол Патријаршије Српске Православне Цркве за 1922. годину; Министарство спољних послова Светом Архијерејском Синоду, Пов. бр. 3902 од 28. априла 1922. године.

¹⁸⁶ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1924), Ф VI/, 2701-3100, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (православно одељење), Пов. Бр. 11. октобра 1924 Канцеларији Њ. Св. Патријарха.

челябински и тројицки, епископ Гермоген јекатеринославски и новомосковски, Теофан, епископ курски и обојански који је привремено присутни члан Архијерејског Синода).

Били су набројани и остали епископи: Дамјан епископ царицински, управник Руског Пастирско-Богословског училишта у Бугарској, Серафим епископ лубенски, који управља руским православним општинама у Бугарској, Тихон, епископ берлински, као и Адам епископ из Америке.¹⁸⁷

Са тог Сабора постоји Записник и извештај који је Синоду СПЦ доставио митрополит Антоније Храповицки.¹⁸⁸ Потврда благодатно-светотајинске зависности избегле руске јерархије на канонској територији Српске православне цркве била је и молба митрополита Антонија Храповицког да му се „уручи (преда) Св. Миро ради снабдевања руских православних заграничних цркава“.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Архив СПЦ, Београд, Vаgіа (1926), Махароблидзе, управляјућій Синодальној Канцеларијей, *Списокъ рускихъ Архіереевъ прибывающихъ на Архіерейскій Соборъ Русской Православной Церкви заграницей въ Сремскихъ Карловцахъ 12/25 іюня 1926. года.*

¹⁸⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1926), *Предсѣдатель Архіерейскаго Синода Русской Православной Церкви Заграницей*, № 816, 1/14. јула 1926 Патріарху сербскому Димитрију.

¹⁸⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1926) Ф Ш, 1000-1500, *Предсѣдатель Архіерейскаго Синода Русской Православной Церкви Заграницей*, № 671, 18/31. мая 1926. года Патріарху сербскому Димитрију. Сачуван је одговор патријарха Димитрија: „Издати онолико Св. Мира, колико се, за сада, може дати“. Патријаршија Српске православне цркве, П. Бр. 1370, 26 мај / 8. јуни 1926.

1. 3. Српска православна црква и Московска патријаршија 1922-1925. године (време патријарха Тихона)

*„И сутра поново дани и ноћи
И наде у руског Месију, -
Како је тешко хтети, а не моћи
Свој обол дати за Русију“!*

(Андреј Балашов, *У туђини*, у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд 2002, 41)

Службено општење Српске Патријаршије са Руском православном црквом (Московском патријаршијом) било је крајње отежано ако се узму у обзир околности живота Цркве у Совјетском Савезу. Такође, помањкање дипломатских веза Совјетског Савеза и Краљевине СХС бацало је сенку на могуће контакте црквено-административних центара две Патријаршије. Са друге, стране совјетска црквена политика диктирала је одређене кораке, а везано за то и документа која су долазила до епископа „иза границе“. На посредан начин и Српска православна црква имала је одређене информације и могла је да заузме црквено-дипломатски став. Званични протоколарни контакти били су сведени на најмању могућу меру, размењивања „мирних писама“ – обавештења о крупним променама и дешавањима у црквеном животу.¹⁹⁰

Патријарх Тихон је 10. априла 1922. године послао указ (акт) митрополитима Антонију и Евлогију у којима налаже укидање Више црквене управе Руске православне цркве у иностранству, разлог укидања је био политички, декларисање Сабора у Карловцима о поновном „успостављању дома Романових“, управа над парохијама се давала митрополиту Евлогију који је имао да пошаље „своје мишљење о начину управљања овим црквама“, а поједини свештенци због умешаности у „политичке акције“ требало је да сносе последице

¹⁹⁰ В. Воробьева, О. Ефимова, В. Косик и О. Косик, „Переписка святителя Тихона со святейшим Димитрием, патриархом сербским и архиепископом белградским“, *Богословский сборник* № 6/2005, 251-267. Писмо патријарха Тихона патријарху Димитрију од 3/16. марта 1922. године, један примерак налази се и у Архиву Српске православне цркве са пропратним актима. Исто писмо патријарха Тихона упућено патријарху Димитрију објављено је и у часопису *Церковныя ведомости* № 5, 15/28 мая 1922, 3-4.

„црквеносудског поступка“.¹⁹¹ Патријарх Тихон је, веома битно, ухапшен 11. априла, сутрадан по доношењу указа, а власт су 18. маја 1922. преузели представници Живе цркве.¹⁹²

Карловачка управа Руске цркве, митрополит Антоније и кружок његових присталица признали су легитимитет Московске патријаршије, поставили су се у потчињен однос, али су указ, који бих их развластио испоштовали у „минималној мери“.¹⁹³ Власт над руским црквеним општинама није предата митрополиту Евлогију, а сабор од 21. новембара 1922. године је сву власт пренео на Синод.¹⁹⁴

Јавност Српске православне цркве је била живо заинтересована за судбину патријарха Тихона. Знало се да проводи сужањске дане, да се на Руску цркву врше велики притисци да преда драгоцености (утвари и иконе од племенитог метала) и да власти преко пројекта „Жива црква“, бољшевичког *corpus separatum*-а праве раскол у Московској патријаршији.¹⁹⁵ Када је власт у Московској патријаршији прешла у руке „Живоцерковника“, записао је аутор важног и необјављеног елабората „патријарх дуго времена није имао могућности да изрази свој однос према карловачкој управи“.¹⁹⁶ Тек у својим посланицама од 28. јуна и 1. јула 1923. понавља и потврђује укидање Карловачке управе, а разлог је посалница Ђеновској конференцији.¹⁹⁷ „Ми бисмо се могли ограничити на осуду архијереја, који су били на сабору под председништвом митрополита Антонија, кад би се они покајали за своја дела и кад би прекинули своју даљу акцију у томе правцу, али како на саопштавају, они не само што нису прекинули своју делатност, него су још више увукли Цркву у политичку борбу заједно са јавним подмуклим непријатељима руског народа“.¹⁹⁸

И летимичан поглед на тон и дух горенаведених реченица које носе потпис патријарха Тихона и других епископа не изражавају слободну вољу црквене власти, нити су донете без корекција и директне фингираности совјетских власти. Митрополит Антоније је из тих разлога одбијао да изврши наређења Московске

¹⁹¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1936), Историјат распре Руске цркве у иностранству, 14.

¹⁹² С. Троицкиј, *Что такое живая церковь?*, Варшава 1927, 6 и даље.

¹⁹³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1936), Историјат распре Руске цркве у иностранству, 15.

¹⁹⁴ Исто.

¹⁹⁵ „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 2 (Сремски Карловци, 1923), 29

¹⁹⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1936), Историјат распре Руске цркве у иностранству, 27.

¹⁹⁷ Исто.

¹⁹⁸ Исто, 28.

патријаршије, легалног црквеног центра руског народа, сада под влашћу болшевика. Српска црквена управа, Свети архијерејски синод је преко извештаја о раду Карловачког сабора 1924. године, био упознат са тајном одлуком истог да се укази Московске патријаршије о укидању Карловачке црквене управе не спроводе.¹⁹⁹

Функционисање Московске патријаршије није оптерећивала само свакодневна тензија спољашњих прогона, него и перфидна политика болшевичких власти која је ишла на стварање расколничких групација, једног *corpus separatum*-а са којом су могли да оспоравају легитимитет традиционалне црквене управе.²⁰⁰

Жива црква је била контролисана од комунистичких власти, окупљала је свештенике који су раније били проблематични, лошег породичног живота и моралног владања и који су тако били подложни манипулацијама. „Живоцерковници“ или „обновљеници“ имали су сву подршку болшевичког административног апарата у циљу стварања паралелне инситуције.²⁰¹ Што се тиче маневара совјетских власти у Москви, они су били добро планирани: свака подршка „Живој цркви“ била је антирелигиозна пропаганда уз подршку самих „клерикалаца“, а који су заправо били фигуре у рукама креатора стања на терену²⁰² Званична Московска патријаршија је успевала да се носи са наметнутим покретом означавајући га на почетку расколничким.²⁰³

Митрополит Антоније Храповицки је често протествовао, писао апеле против „Живоцерковника“. Оно што није било објављивано у емигрантској црквеној штампи, још непосредније, преко живе документације било је познато високој српској јерархији. Митрополит Антоније је одговорио на „дрско писмо“ „лажног митрополита Евдокима“, некадашњег свештеника Василија Ивановича Мештерског, протагонисте „Живе Цркве“ да „свако ко се интересује за

¹⁹⁹ Исто, 29.

²⁰⁰ Радомир Поповић, „Жива Црква у Русији“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве* LXXXIII, 1 (2001), 8-11.

²⁰¹ Сергије Тројицки, *Жива Црква у Русији*, прештампано из Летописа Матице српске, књига 315, свеска 2 (1928), без пагинације.

²⁰² С. С. Загребин, „Власть и обновленческий раскол в Русской православной церкви“, *Социум и власт* № 3/2009), 89-95.

²⁰³ А. А. Кострюков, „Русская зарубежная церковь и обновленческий раскол в 1920-1930-е годы“, *Вестник Челябинского государственного университета* № 34 (249)/2011, История выпуск 48, 84-89.

Православну цркву одвано је у штампи прочитао моје појашњење да ваш московски лже-сабор самозванаца нема у очима Цркве никаквога значења“.²⁰⁴

За разлику од Цариградске патријаршије која је имала симпатије за покрет „живоцерковника“, дајући му кад и кад легитимитет, црквене власти Српске патријаршије су биле добро упознате, што преко заграничних канала, а што и расуђивањем прилика у Совјетском савезу са природом овог покрета. Саборовање „Живе цркве“ на јесен 1925. године, одмах након смрти патријарха Тихона, био је добро смишљен ударац традиционалним црквеним властима. Уредништво Гласника Српске православне цркве обратило се читалаштву на начин који илуструје став целокупне Српске патријаршије: „Шта год Сабор Живе Цркве решио, неће имати вредности ни живота, јер није од Бога, него од противника Божијих и Христових“, а завршава се молитвеним вапајем: „Боже спаси руско Православље и вековну руску православну културу“.²⁰⁵

Руска православна црква избраздана политичким променама, како изнутра, тако и споља суочила се са изазовима географског распаравања и немогућности остваривања власти московског патријарха на оним просторима који су се нашли у новооснованим државама после Првог светског рата. Године 1917. од Московске патријаршије „одвојила“ се Грузијска црква, годину дана касније 1918. године – Кишињевска епархија (у Молдавији), Пољска православна црква (14. јула 1922. године), у августу 1923. године Финска православна црква, 23. септембра исте 1923. године Естонска православна црква. У серији геополитичких удараца на Москву био је и 9. септембар 1927. године када је са тамошњим патријаршијским троном Св. Синод заграничне цркве пркинуо литургијско-благодатне односе.²⁰⁶

²⁰⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1923), *Председатель Архидиоцезиса Русской Православной Церкви Заграницей*, № (незаведено), 16/29. септембра 1923. г, Србија, Ср. Карловци, Именујошму себя митрополитом Евдокимом – Василију Ивановичу Мещерскому. Уп. Московскій лже-соборъ, Церковныя вѣдомости, 28. мая 1923, № 9-10, стр. 6-10; Отзывъ Высокопреосвященнѣйшаго Митрополита Антонія о Московскомъ соборѣ, Церковныя вѣдомости, 28. мая 1923, № 9-10, стр. 10-11. Митрополит је зазивао проклетство на хијерархију „обновљеника“: „Да падне на њих проклетство Божије изречено устима пророка Мојсија у 22. глави „Закона поновљених““...

²⁰⁵ Уред., „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 18 (Сремски Карловци, 1925), 285.

²⁰⁶ С. Троицкій, *Размежевание или расколъ*, Paris 1932, 20. Уп. „Црква цариградска не признаје аутокефалију цркве Бугарске и Албанске, а црква Руска не признаје аутокефалију црква Пољске, Грузијске, Финске и Естонске“. (С. Троицкій, *н. д.*, 64-65)

Цариград је био у приправности, налазећи представнике у струјама православља који би били под његовом заштитом и са којима је могло правити империјални привид. Подршка Цариградског трона Живој цркви у Русији могла би се сматрати антисловенском злурадошћу историјског поствизантијског црквеног центра, а не само необавештеношћу и slabим резоновањем „Мајке Цркве“.²⁰⁷

Саветовање епископа у Паризу 28. јануара 1931. године, показало је моћ и становиште Цариградског патријарха према Руској православној цркви и његово уплитање.²⁰⁸

²⁰⁷ Уп. приказ Сергије Троицки, *Црква у Русији*, Летопис Матице Српске, год. 101, књ. 314, новембар 1927, 299-302. књиге Чедомира Марјановића, *Жива Црква у Русији*, Београд 1927. у коме аутора оптужује за немарност и нетачност у приказивању историјских збивања и канонских импликација.

²⁰⁸ С. Троицкiй, *Размежеванiе или расколъ*, Paris, 1932, 20.

1. 4. Српска православна црква и курс митрополита Сергија Страгородског 1927. године

*„Злопати се душа у клетки тесној,
међ бесмислених услова и преграда
И не борави јој се у мрежи железној,
Вековима утврђених ограда“...*

(Јуриј Бек-Софијев...у:

Остоја Ђурић, Антологија поезије руског Београда, Београд, 2002, 45)

У Српској православној цркви се знало, јер су пренеле и званичне новине Патријаршије, да је патријарх Тихон за живота, 7. јануара 1925. године написао извештај-тестамент по коме је назначио да после његове смрти вршилац патријаршијске дужности до избора патријарха буде митрополит Агатангел, а ако он буде спречен да дужност обавља митрополит крутички Петар.²⁰⁹ Вести из Русије о црквеним приликама везаних за Московски патријаршијски престо стизале су до Срба и биле су праћене са интересовањем.²¹⁰ Трансфери патријарашке власти и части у Руској цркви су се после смрти патријарха Кирила одвијали веома сложено.²¹¹

Познато је да је власт у Московској патријаршији пао на личност Сергија Страгородског, који је иако „заменик мјестобљуститеља Московског патријаршијског престола“ имао пуноћу власти и био је директни наследник патријарха Тихона. Ипак, митрополит Сергије је разрадио програм легализације Руске православне цркве у Совјетском Савезу, односно заузео је курс помирљивости према Совјетској влади која је компромисно могла да донесе боље услове функционисања црквене организације. У једном обраћању министарству унутрашњих послова Совјетског Савеза где излаже свој програм рада, осврће се на проблем „Цркве у иностранству“: „Не признавајући себе грађанима Совјетског

²⁰⁹ „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 1 (Сремски Карловци, 1926), 13.

²¹⁰ Милош Парента, „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 3 (Сремски Карловци, 1926), 46.

²¹¹ Александр Мазырин, *Вопрос о Патриаршем Синоде в „межсинодский“ период 1925-1927. гг.*, Вестник ПСТГУ выпуск II, 2 (35)/2010, 61-78.

Савеза и не сматрајући да су према совјетској влади везани ма каквим обавезама, загранична свештена лица понекад дозвољавају себи, непријатељске иступе против Савеза“...²¹²

Митрополит Сергије Страгородски је 12. септембра 1926. године одговорио на писмо-жалбу Карловачке управе против митрополита Евлогија. Његов одговор је, на прво читање равнодушан и незаинтересован: „Драги моји светитељи, ви ме молите да будем судија у ствари коју ја уопште не познајем. Ја не знам од кога се састоји ваш Синод и Сабор и каква су његова пуномоћства. Не знам ни предмет неспоразума између Синода и митрополита Евлогија. Према томе јасно је да вам не могу бити судија“.²¹³

Али, са друге стране, показује и степен узнетости изнад ситуације и моћ Московског патријаршијског престола. Емигрантско питање је везивало руке и спутавало митрополита Сергија да изглади односе, или бар да покуша, са болшевицима. У том правцу он саветује Руску заграничну цркву следећим речима: „онда боље да се потчините вољи Божијој, да признате да емигрантска црква не може за себе створити засебну егзистенцију и да је према томе за све вас дошло време да станемо на камен канона и да се потчинимо (привремено) месној православној власти, на пример, у Србији – Српском Патријарху, и да радите у корист те православне цркве која вас је примила“.²¹⁴

Митрополит Сергије је знао да руска црквена емиграција има огромно значење за духовни живот националног расејања. То је још више схватала болшевичка власт која је увек желела да ућутка „слободну савест руског народа“ с обзиром да су загранични Руси увек осуђивали и представљали свету ван болшевичких граница праву природу антирелигиозних поступака и прогона цркве у Совјетском Савезу.²¹⁵ Митрополит Сергије је био једино каноничко оруђе политичких власти да се на одређени начин обуздају немирни духови емиграције, то јест да се делови заграничне цркве потчине Московској патријаршији.

Такав уплив политике на црквени живот нарочито је био видан после хапшења митрополита Сергија децембра 1926. године. Након неколико месеци

²¹² Историјат распре..., стр. 30.

²¹³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1936), Историјат распре Руске цркве у иностранству, 31.

²¹⁴ Исто, 32.

²¹⁵ Сергій Троицкiй, *Митрополитъ Сергiй и примиренiе русской дiаспоры*, Сремскiе Карловци, 1937, Русская Типографiя С. Филонова Новый Садъ, стр. 3

проведених у заточеништву, пуштен је да би у мају 1927. године био у Совјетском Савезу легализован Синод Московске патријаршије.²¹⁶ Даљи кораци у правцу обуздавања црквене емиграције било је тражење Московског црквеног центра 14. јула 1927. године, митрополита Сергија, као заменика патријаршијског местобљуститеља, од митрополита Евлогија и групе архијереја да се уздрже од политике, политичких изјава и политичке делатности, претећи таквим клирицима и архијерејима да ће бити искључени из Московске патријаршије.²¹⁷ Митрополит Сергије је и у својој Декларацији, документу којим исказује лојалност и грађанску послушност большевичким властима као црквени поглавар, од 29. јула 1927. године понавља: „Ми смо тражили од заграничног свештенства да се писмено обавежу на пуну лојалност према совјетској влади и његовој пуној друштвеној делатности“.²¹⁸ Био је постављен ултиматум да се писмене гаранције дају до 2/15. септембра 1927. године. У поменутој „Декларацији“ митрополита Сергија нарочито се жигошу „иступања зарубежних (заграничних) непријатеља Совјетске државе“, што се, према неким истраживачима, нарочито односи на Карловачки синод и Сабор.²¹⁹ Декларативно исказивање лојалности совјетским властима, постизање законодавног оквира живота Руске цркве није постигло коначни циљ: сачување живота и слободе великог броја јерарха, клирика и верујућих људи.²²⁰ До свештеника Српске православне цркве, који су пратили црквене прилике у Русији долазиле су тужне вести тих месеци да се пљачкање и скрнављење храмова, попут Александровске лавре у Санкт-Петербургу и Саборног Световладимирског храма у Кијеву, наставља.²²¹ Да се совјетски прогони цркве нису смињивали, упркос напорима митрополита Сергија да истраје на компромисном курсу 1927 и 1928. године, било је јасно и из вести да историјска Сергијева лавра код Москве трпи притисак да буде заплена, а њених 800

²¹⁶ Исто, 4-5.

²¹⁷ Исто.

²¹⁸ Исто.

²¹⁹ Н. Н. Евсеев, „Сравнительный анализ декларации митрополита Сергия и Соловецкого послания“, Известия Тульского государственного университета 2013, 181.

²²⁰ Исто, 186.

²²¹ Х. Т., „Православна црква у Русији“, Гласник – службени лист Српске православне патријаршије, VII, 3 (Сремски Карловци, 1927), 43.

монаха расељено, јер је „заклониште бивше руске аристократије и протуреволюционараца“.²²²

За разлику од митрополита Евлогија и западноевропског дела руске емигрантске цркве, Архијерејски сабор Руске православне цркве у иностранству под председништвом митрополита Антонија је донео 9. септембра 1927. године одуку „да прекине односе са Московском црквеном влашћу због немогућности одржавања нормалних односа са њом и због њеног поробљавања од безбожне совјетске власти“, а исто тако одлучено је „да се одлучно одбаци предлог митрополита Сергија и његовог Синода да се писмено обавежу на верност совјетској власти, као неканонски и веома штетан за Свету Цркву како у Русији, тако и у заграничју“.²²³

Ово је још више продубило раскол између Евлогијанске и Антонијевог групе. Компликовање односа Московске патријаршије са руским црквеним фракцијама у Европи, једно опште комешање, потакло је и државне органе Краљевине СХС да се распита код црквених власти какав је њихов став према Руској православној заграничној цркви. Кабинет патријарха српског Димитрија је срочио озбиљан и исцрпан одговор:

Свети Архијерејски Сабор актом АСБр. 31. од 31. VIII. 1921. одобрио је Св. Арх. Синоду Руске Православне Цркве у иностранству овај делокруг:

„1/ Јурисдикција над руским свештенством у нашој држави, које није у парохијском и државно-правној служби, као и над војним свештенством у руској армији, које није у Српској Црквеној служби;

2/ за бркоразводне спорове руских избеглица.“²²⁴

Проблем је настајао у тумачењу од стране државе да ли је Руска загранична црква посебан канонски ентитет и ако јесте како је то толерисано од стране српских црквених власти? Одговор Српске православне цркве је био флексибилан:

²²² „Заплена Св. Сергијевског манастира“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 13 (Сремски Карловци, 1928), 203.

²²³ Георгий Митрофанов, *Православная церковь в России и эмиграции в 1920-е годы*, Санкт-Петербург, 1995, 141-142.

²²⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1927), Свети Архијерејски Синод, Српске Православне Цркве, Син. Бр. 2141./ зап. 1450, 10/23. новембра 1927. године.

„На поднесене ове одлуке под Син. Бр. 427/ из 1925. Св. Арх. Синод добио је од Господина Министра Вера ВБр. 6255/ 925 одговор „да је нашао да горња одлука нема снагу проширења надлежности једног надлештва, које је на нашој територији већ постоји, већ се истом одлуком оснива нова установа, која према својим функцијама има ранг и дужност државног надлештва, у судском и администативном погледу“.²²⁵

Време је доносило нове изазове.

²²⁵ Исто.

1. 5. Српска православна црква према случају митрополита Евлогија Георгијевског у његовој „московској фази“

*Шуме валови на Босфору;
Месец посребрује Софију;
Али су у Стамболу олтари,
Поново забрањени за Русију“.*

(Сергеј Бехтејев, *Крај руске билине*, у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 68)

Поред митрополита Антонија Храповицког снажна личност руске црквене емиграције у Европи био је митрополит Евлогије Георгијевски. Он је у практичном смислу био вођа руских емигрантских парохија и колонија Западне Европе, понајвише распоређених на територији Француске и Немачке. Његов канонски положај је проистацао из одлука Московске патријаршије и за разлику од митрополита Антонија имао је више каноничког капацитета, нарочито у одређивању његовог положаја према другим православним црквама.²²⁶

Размимоилажење митрополита Евлогија за Карловачком групом дешавало се у сложеном црквеном приликама Руског православља уопште, нарочито након смрти патријарха Тихона (априла 1925. године). Карловачки црквени и епископски кружок у једном тренутку је на сабору у Сремским Карловцима 16. октобра 1926. године предлагао да се, уколико се у Москви не изабере патријарх, права патријаршијског заступника пренесу на митрополита Антонија, све до увођења редовних прилика и сазива легалног изборног сабора.²²⁷ Такође, предлагало се да се повећају права викарних епископа у Западној Европи према митрополиту Евлогију.²²⁸

Види се да је Карловачка црквена управа настојала да се представи као општеруски црквени центар. Патријарх Тихон Белавин, имао је духовни

²²⁶ *Каноническое положение Православной русской церкви за границей*, Издание епархиального управления Западно-европейского митрополичьяго округа, Париж 1927, 54. Својим актом број 424 из 1922. године патријарх Тихон му је доделио на управу Руске парохије Западне Европе које су традиционално биле под управом митрополита Санкт-Петербуршког.

²²⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1936), *Историјат распре Руске цркве у иностранству*, 18.

²²⁸ *Исто*, 18.

ауторитет и за у политичком смислу антибољшевичку црквену емиграцију, после његове смрти, Карловачка управа била је растеређенија и слободнија у доношењу неких одлука. Сукоб митрополита Антонија и Евлогија кулминирао је када су Карловчани образовали Берлинску епархију и тамо поставили епископа Тихона.²²⁹ Свој став је митрополит Евлогије изразио писмом митрополиту Антонију 16. августа 1926. године: „Власт заграничног синода не признајемо као привремену, канонски потчињену и одговорну пред правом и специјално обавезну да чува уредбу о аутономији Западно-европског митрополитског округа на основу указа Свјатејшег патријарха Тихона митрополиту Евлогију“.²³⁰

Митрополит Антоније је предузео следећи корак: запретио је митрополиту Евлогију „забраном свештенодејства“ 26. августа 1926. године²³¹ чиме се по први пут у њиховим односима појављују тешке канонске оптужбе и користи расколничка реторика која је нарушавала црквено јединство ионако конфузне руске емиграције.

Помесне православне цркве су биле на одређени начин обавештене о размимоилажењима у руској црквеној емиграцији. Важни су ставови неких православних поглавара. Тако је васељенски патријарх Василије III 3. јула 1927. године наступио потпуно у Евлогијеву корист: „митрополит Евлогије је потпуно у праву... пошто је он постављен од патријарха Тихона. Забрана свештенодејства ништа не значи, пошто је њу издала некомпетентна власт. Патријарх је укинуо својим указом Карловачку управу и Васељенска патријаршија није признавала Карловачки синод“.²³² Александријска патријаршија (патријарх Мелентије) је исто тако била против „противканонској одлуци „самозваног“ синода руских епископа у Карловцима“ (16. априла 1927. године).²³³

Српска црква се држала по страни свих ових спорења у руској црквеној емиграцији. Епископ нишки Доситеј Васић је писао 18. септембра 1927. године Светом архијерејском синоду Српске православне цркве подсетивши да је још епископ бруклински Ефимије 15. септембра 1926. године рекао да се „руски

²²⁹ Исто, 22-23.

²³⁰ Исто, 24.

²³¹ Исто, 25.

²³² Исто, 39.

²³³ Исто, 40.

епископи у Америци не слажу са одлукама Карловачког синода“. ²³⁴ Епископ Доситеј Васић је затражио од Светог архијерејског синода Српске православне цркве да се одреди према спору и крене у процес посредовања руских црквених фракција. Синод Српске цркве је 19. новембра 1927. године донео у вези са тим следећу одлуку: „Не мешати се у овај спор руских архијереја, док год они за то не замоле званично нашу цркву“. ²³⁵

Свештенство Српске православне цркве које је пратило прилике како у Русији, тако и у руској дијаспори сматрало је да је приближавање митрополита Евлогија Москви заправо јачање „тихоновске“ заграничне цркве, насупротив „карловачке“ и да има упоришта у канонском праву. ²³⁶ „Немешање у политику“, крилатица на коју је заиграо митрополит Евлогије, саблазнила је групу митрополита Антонија („Карловчане“) који су били горљиве присталице старог режима, Царства, сматрајући да Црква не може да живи без земаљског Цара, а да група богослова око Института у Паризу проповеда опасан модернизам штетан по душе православних. ²³⁷

Приближавање митрополита Евлогија Московској патријаршији морало је да наиђе на осуду пастве која је по инерцији била антисовјетски и антибољшевички настројена. Један од начина да се оправда пред лицем традиционалних верника, по менталном склопу присталица царистичког политичког обределења, било је да издаје летке. Сачуван је „Проглас Западноевропске Епархијске управе“ у којој митрополит Евлогије објашњава да је „митрополиту Сергију дао гаранцију (обавезао се) само о немешању Цркве у политику и никакве друге обавезе, ни јавне, ни тајне нису дате. Митрополит Сергије је управо и тражио такво обавезивање, као нужно и довољно“. ²³⁸ Максимално је ублажавана чињеница да је морао да се обавезује на лојалност Совјетским Савезу.

²³⁴ Исто, 41 Уп. Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1927), Епископ нишки Доситеј Васић, бр. 508, од 13. септембра 1927.

²³⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1927), САСинод, бр. 2348, 19. новембар 1927.

²³⁶ Г. Ф., „Распра Руске заграничне цркве“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, мај-јуни, (Београд, 1927), 351. (цео текст 351-353).

²³⁷ Ю. П. Граббе, *Корни церковной смуты – парижское братство Св. Софи и Розенкрейцеры*, Београд 1927, *passim*.

²³⁸ Архив СПЦ, Збирка Russica, Плакат: Отъ Епархiалнаго Управленiя православныхъ русскихъ церквей въ Западной Европѣ, Парижъ, 13/26. августа 1928. года.

1. 6. Српска православна црква према случају митрополита Евлогија Георгијевског у његовој „константинопољској фази“

*„У мени преварна Византија клије,
Плаветнило таласа грчких мој зари стих“...*

(Лидија Девељ Алексејева..., у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 34)

Раскид митрополит Евлогија Георгијевског са Карловачким синодом Руске православне заграничне цркве није остао непримећен у српској црквеној јавности. Званично гласило Српске православне цркве доносило је низ написа. Ови чланци су рефлектовали унутрашње мишљење Светог архијерејског синода и забринутост патријарха Варнаве за судбину Руске православне цркве, а нарочито емиграције. Васељенски патријарх Фотије је 17. фебруара 1931. године издао патријарашку грамату митрополиту Евлогију којом се одређује његов црквени положај и даје један нови легитимитет. Он узима митрополита Евлогија у заштиту по праву Васељенске патријаршије „као матере цркве“ усвајајући разлоге руске Епархијалне скупштине и Епархијалног савета „Ријешили смо и закључили да је на тај начин основана привремена Патријарашка наша Руска Православна у Европи ексархија“.²³⁹

У преводу са оригиналног документа Цариградска патријаршија имала је следеће мотиве за сарадњу са митрополитом Евлогијем: „Према дужном праву бриге (старања) Најсветијег патријарашког васељенског престола да стварно наступи у садашњим Вашим тешким околностима, а пошто се у таквом тешком и опасном положају налазе парохије – да прими под непосредну јурисдикцију Најсветијег Васељенског Патријаршијског Престола, ради укрепења и њихове заштите“.²⁴⁰ Патријарх Фотије је пристајао на чињеницу да је његова интервенција икономична, односно нужна у датом тренутку, док „Господ убрзо не

²³⁹ „Грамата Васељенског Патријарха Митрополиту Евлогију“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 8 (Сремски Карловци, 1931), 124-125.

²⁴⁰ Грамата Его Святѣйшества Вселенскаго Патријарха Фотія от февраля 1931, Парижъ, 1931, 1-2.

донесе, погледавши милостиво, преко потребан мир и јединство страдалој Свјатејшој Сестри – Цркви Руској и да обрадује цео руски православни народ“.²⁴¹

Канонски аналитичари Српске православне цркве наклоњени групи митрополита Антонија тумачили су грамату патријарха цариградског Фотија да она уноси у живот Руске православне цркве у Западној Европи привременост, независност и непосредну канонску подређеност дела Руске цркве који предводи митрополит Евлогија цариградском патријарху. Митрополит Евлогије помињаће на литургијама цариградског патријарха, а „непосредна веза (однос) према Месточувару митрополиту Сергију престаје“.²⁴²

Митрополит Евлогије је скинуо са себе хипотеку сарадње са Црквом која је под контролом комунистичких власти у Москви и својој пастви је могао мирно да објасни мотиве, разлоге и смисао приклањања под егиду Цариградског патријаршијског престола. У „Архипастирској посланици“ упућеној верницима 12/25 фебруара 1931. године објашњава како са Московом остају у јединству молитве, љубави и вере, али додаје: „Ми чак не смемо да осуђујемо митрополита Сергија, заменика патријаршијског местобљуститеља, ми само директно потврђујемо, да овде иза граница Русије, нама није могуће да за њиме следујемо“, настављајући: „немогуће је да испуњавамо све његове заповести, уколико оне угрожавају слободу црквеног живота“.²⁴³ Митрополит Евлогије је био убеђен да је „раскид са Руском црквом, само привремени прекид официјелних административних односа, који је изазван нарочитим приликама савременог живота“.²⁴⁴

До синодалних кругова Српске православне цркве долазиле су вести које су свакако деловале поражавајуће према политици покровитељства Карловачке управе Руске заграничне цркве. Свети синод Александријске патријаршије обзнанио је да митрополиту Антонију Храповицком не припада титула „блаженство“ (резервисана за митрополите и архиепископе аутономних црквених области). Образложење је гласило да „се налази ван канонске јурисдикције и да

²⁴¹ Исто.

²⁴² Еп. Ј. „Руска црква Западне Европе“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 10 (Сремски Карловци, 1931), 159.

²⁴³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1931), Архипастырское Посалние Высокопреосвященнѣйшаго Митрополита Евлогія, Парижъ, 1931, 1-2.

²⁴⁴ Исто.

му не припада та титула, дата канонички непостојећим Синодом“.²⁴⁵ Ово је свакако био дипломатски притисак на Карловачки синод у читавом контексту иступања Цариградске патријаршије преко митрополита Евлогија. Додатна одлука Александријске цркве поткрепљивана је чињеницом да је васељенски престо донео „канонски правилан поступак“ стварања Руског егзархата Васељенског патријарха за Западну Европу.²⁴⁶

Редовни годишњи Сабор архијереја Руске заграничне цркве у лето 1931. године поред низа одлука које је донео и у којима се одредио у црквеним приликама времена прогласио је неканонским сва рукоположења митрополита Евлогија учињена за руске парохије у Западној Европи, на првом месту у Француској.²⁴⁷

Српска патријаршија је била обавештена од Карловачке црквене управе (Светог Синода Руске православне цркве у иностранству) писмом у „коме се изјављује протест код Васељенског патријарха против постављања митрополита Евлогија за егзарха Западних Цркава“.²⁴⁸ Борба посланицама и речима није много мењала ствари на терену. Митрополит Евлогије је, захваљујући ауторитету Цариградске патријаршије, имао много већу количину легитимитета у руској емиграцији. Сад је могао да наступа слободније и самосталније у односу на Сремске Карловце и Москву.

Српска православна црква на челу са патријархом Варнавом и даље је држала је страну митрополиту Антонију. У једном акту упућеном Цариградској патријаршији положај Евлогијев објашњен је на следећи начин: „руски митрополит Јевлогије у Паризу, који није хтео да се потчини јурисдикцији митрополита Антонија, него се потчинио директно митрополиту Сергију у Москви, доцније дошао у супротност са својим Кириархом, који је њему и свему његовом свештенству ставио забрану свештенослужења, после чега се митрополит Јевлогије потчинио Васељенском патријарху“.²⁴⁹ Патријарх Варнава

²⁴⁵ „Титула митрополита Антонија“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 13 (Сремски Карловци, 1931), 203.

²⁴⁶ *Исто*.

²⁴⁷ *Исто*.

²⁴⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1931), Свети архијерејски синод СПЦ, Син. бр. 2132 / зап. 927, 9. јул / 26. јун 1931.

²⁴⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1931), Свети архијерејски сабор СПЦ, АСбр. 72/ зап. 122 од 13/26. септембра 1931.

је молио администрацију Цариградске патријаршије да се „изјасни о случају митрополита рускога Јевлогија“.²⁵⁰

У функцији добијања званичног става Цариградског патријарха у питању статуса митрополита Евлогија Српска православна црква је у посебну мисију послала своју двојицу епископа, зналаца грчког језика, епископе Иринеја бачког и Емилијана тимочког.²⁵¹

Постепено у руској црквеног штампи²⁵² почео је да се појављује критички став патријарха Варнаве према Цариграду: „Усвајајући каноничност Исполнитеља дужности сверуског патријаршијског престола митрополита Сергија, против Васељенске патријаршије која је под своју јурисдикцију примила митрополита Евлогија, ми смо изразили жалбу... због неканонске радње Васељенске патријаршије, која се састоји у мешању у ствари руске аутокефалне цркве“.²⁵³

Познати стручњак канонског права и саветник Светог архијерејског синдоа Српске православне цркве, професор Сергије Тројицки, поводом Евлогијевог иступања под заштитом Цариградске патријаршије, на страницама Гласника Српске православне почиње са објављивањем значајне расправе која је остала забележена у канонском праву и која и данас има значење за богословску науку и црквену праксу, везано за улогу Цариградског престола у православној васељени.²⁵⁴

²⁵⁰ Исто.

²⁵¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1932), АСбр. 74/ зап. 140 од 14/27. октобра 1931.

²⁵² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1932), Глас православне литванске епархије, Ковно, 14. фебруар 1932. (службени превод на српски језик)

²⁵³ Јером. Д., „Српска црква и Васељенска патријаршија“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 11 (Сремски Карловци, 1932), 170-171.

²⁵⁴ Сергије Тројицки, „Црквена јурисдикција над православном дијаспором“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 13 (Сремски Карловци, 1932), 196-201; 14 (Сремски Карловци, 1932), 212-216; 15 (Сремски Карловци, 1932), 229-232; 16 (Сремски Карловци, 1932), 248-250; 17 (Сремски Карловци, 1932), 262-264; 18 (Сремски Карловци, 1932), 276-279; 19 (Сремски Карловци, 1932), 294-297; 20 (Сремски Карловци, 1932), 313-314; 21 (Сремски Карловци, 1932), 328-329; 23 (Сремски Карловци, 1932), 358-362. И посебно: Сергије Тројицки, *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, Сремски Карловци, 1932.

1. 7. Српска православна црква и њена измиритељска улога у црквеним фракцијама руске емиграције 1935. године

*„Хоћу да иструнем у земљи родној,
Да преодолим пред смрћу бедни страх.
Нека ветар по долини плодној
Развеје мој сагорели прах“...*

(Алексеј Дураков, Маштарије, у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 98)

Још на почетку, одмах по преузимању дужности поглавара Српске православне цркве, патријарх Варнава је узео у заштиту и под покровитељство митрополита Антонија Храповицког. Одмах по устоличењу у Саборној цркви у Београду, патријарх Варнава је посетио и београдски руски храм и у њему је одржао црквену службу 22. јуна 1930. године. Тада је од Руса добио на дар бели клобук као древни симбол и инсигнију власти древних патријараха. Патријарх је одржао чувени говор који је био прожет политичком нотом осуде болшевичког односа према Цркви, подсетивши да сви Руси, не само у Југославији, него и даље у Европи, Америци и Азији морају да остану „са вашим великим паситром митрополитом Антонијем на челу“.²⁵⁵

Овако исказана подршка митрополиту Антонију била је свакако у вези са комешањем и размимоилажењем које је у руском заграничном православном епископату изазвало иступање митрополита Евлогија Георгијевског.²⁵⁶ Занимљиво је, са друге стране, како је епископ Евлогије, сећајући се тих тренутака записао да је „патријарх Варнава заиста дубином душе патио за

²⁵⁵ „Говор Његове Светости Господина Патријарха Варнаве у руској београдској цркви 22. јуна, одржан на руском језику“, превео Душан Јакшић, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 13 (Сремски Карловци, 1930), 199.

²⁵⁶ Царски вестник, бр. 110 је објавио, а званична српска штампа је пренела како је митрополит Антоније „чинио све могуће да се прекине раскол у руској цркви у иноземству, али митрополит Евлогије све је покушаје одбио. Ако ли се пак митр. Евлогије обрати Сабору с покојањем завршује посланицу митр. Антоније, то ће га он и Синод примити у братски загрљај“. (*Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 18 (Сремски Карловци, 1930), 285.

нама“.²⁵⁷ Патријарх Варнава је предузео, не увек видљивим каналима за историчара, широку и замашну активност мирења руских црквених фракција у дијаспори. Таква делатност је морала утицати и на Московску патријаршију.

Прво сачувано званично обраћање митрополита Сергија Страгородског поглавару Српске православне цркве, патријарху Варнави, везано за његово посредништво у руској црквеној смутњи, јесте опширно писмо од 23. марта 1933. године. Писмо почиње патетичном реториком, а приметно је да митрополит Сергије игра на карту сентименталне везаности патријарха Варнаве за Русе: „Свагдашњи истински однос Вашег блаженства према нашој светој Православној цркви руској, усељава у мене наду да ћемо наћи у Вашем лицу добронамерног и непристрасног посредника, у питању лечења наше поодмакле црквене болести, која већ много времена оптерећује нашу Патријаршију, причињавајући јој дубоку бол“.²⁵⁸

Митрополит Сергије је нудио излаз из затегнуте ситуације, али његова визија је била ограничена старим решењима. Писао је патријарху српском да су руски архијереји који се налазе у Краљевини Југославији и под заштитом Српске православне цркве дужни да пруже писмену гаранцију лојалности према Совјетском властима, а и да би морали следити курс односа Московске патријаршије према државним властима. У супротном дужни би били да се ставе под јурисдикцију и управу оне помесне православне цркве на чијој се територији налазе.²⁵⁹ Митрополит Сергије је позивао на свој декрет од 1/14. јула 1927. године № 95 који то пропагира и нуди ултимативни рок за измирење Карловачке управе и Московске патријаршије до 9. маја 1933. године.²⁶⁰ Одговор патријарха Варнаве је био учтив, за захвалношћу је прихватио „значајну и мучну улогу“, али је бар тражио да прописани рок буде продужен на годину дана.²⁶¹ Да би изгледао

²⁵⁷ *Путь моей жизни – Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского)*, изложенные по его рассказам Т. Махуниной, Москва 1994, 585.

²⁵⁸ Архив СПЦ, Историјат распре Руске цркве у иностранству; Преписка у вези Руске заграничне цркве (прилози), прилог бр. 14, лист 32-37, лист 32; Владислав Пузовић, „Посредовање српског патријарха Варнаве Росића у канонском спору између Московске патријаршије и Архијерејског синода Руске заграничне цркве“, *Српска теологија данас (28-29. мај 2010)*, Београд, 2011, 456. (цео текст 455-464)

²⁵⁹ Архив СПЦ, Историјат распре Руске цркве у иностранству; Преписка у вези Руске заграничне цркве (прилози), прилог бр. 14, лист 36; В. Пузовић, *н. д.*, 456.

²⁶⁰ Архив СПЦ, Историјат распре Руске цркве у иностранству; Преписка у вези Руске заграничне цркве (прилози), прилог бр. 14, лист 37, В. Пузовић, *н. д.*, 457.

²⁶¹ Архив СПЦ, Историјат распре Руске цркве у иностранству, стр. 72-75.

уверљивији патријарх Варнава је писао митрополиту Сергију: „ми смо чак и лично оптерећени неодложним и тешким пословима око предузећа наше Српске Цркве, а у вези са новим црквеним уставом, као и предрадњама за скорашњи сабор преосвећених епископа наше Цркве“.²⁶²

Једно од питања на дневном реду Св. Архијерејског Сабора Српске православне цркве (у мају 1933. године) јесте и посланица митрополита Сергија, заменика местобљуститеља патријарашког трона, којом тражи „братско посредништво да се руски архијереји и духовенство у емиграцији врате под јурисдикцију своје Мајке Цркве Московске Патријаршије“.²⁶³

Наравно, патријарх Варнава је одржавао контакте и са Руском православном заграничном црквом. Митрополит Антоније је одговорио 8/21. јула 1933. године да не могу потписати никакву лојалност совјетском режиму, да би евентуална забрана свештенодејства од стране Српске Цркве или стављање њено на страну московске патријаршије поставило у тежак положај заграничне архијереје и да је једини излаз у садашњим приликама одржавање фактичког стања, односно, самостално функционисање Руске православне заграничне цркве.²⁶⁴

Митрополит Антоније Храповицки је обавестио своју паству о намерама и дипломатским активностима Московске патријаршије, подсетивши још једном да је за њега као црквеног архијереја неприхватљив став митрополита Сергија да су „радости и успеси совјетских власти његове радости и успеси, а непријатељи совјетских власти његови непријатељи“, с обзиром да је реч о безбожницима.²⁶⁵

Администрација патријарха Варнаве и синодални кругови Српске православне цркве су пратили имајући прецизне податке о односу снага руских црквених фракција „иза границе“. Тај однос је 1934. године следећи. У иностранству је било 32 православна руска архијереја, од којих их је под

²⁶² Архив СПЦ, Историјат распре Руске цркве у иностранству, стр. 75, В. Пузовић, *н. д.*, 457.

²⁶³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1933), Заседање од 16-29 маја 1933. године, Записник 10. седнице, 66.

²⁶⁴ В. Пузовић, *н. д.*, 458-459.

²⁶⁵ *Окружное послание Собора Рускихъ заграничныхъ Архiereевъ православной русской паствы по поводу посланія Заместителя Местоблюстителя Патриаршаго Престола Митрополита Сергия отъ 23. марта 1933. года*, Новый Садъ, 1933, без пагинације.

старешинством митрополита Антонија било 22, у групи митрополита американског Платона 6, а у групи митрополита западноевропског Евлогија 4.²⁶⁶

Српска православна црква је 1935. године покренула живље сусрете Карловачког синода Руске заграничне цркве са митрополитом Евлогијем. Прво саветовање (заседање) епископа Руске православне заграничне цркве по питању успостављања мира и јединства, а у оквиру посредништва патријарха Варнаве Росића било је 18/31. октобра 1935. године у Сремским Карловцима. председавао је српски патријарх Варнава, а били су присутни митрополит Евлогије, митрополит Теофил, архиепископ Анастасије и епископ Димитрије. Митрополит Евлогије је изјавио да је међу „заграничним епископома нестало узајамне, свезујуће братске љубави, поштовање, међусобно поверење, да се уместо свега тога развија атмосфера подозривости и непријатељства. Неопходно је избавити се од те штетне психологије и тада ће се брзо успоставити чврсти црквени мир“.²⁶⁷ На питање патријарха Варнаве да ли би митрополит Евлогије иступио из јурисдикције цариградског патријарха дотични је одговорио да би се то десило само по благослову првојерарха цркве на Босфору. То је био знак да патријарха Варнава упре силе и понуди своје посредништво.²⁶⁸

Митрополит Евлогије је чврсто, макар и дипломатским средствима, у таквим непосредним разговорима, бранио своју позицију као „екзарха Цариградске патријаршије“, позивајући се на аналогију да је и митрополит Антоније био „егзарх“ са „Галицију и Прикарпатску Русију“ цариградског патријарха Јоакима III (1921-1922. године). Архиепископ Анастасије и епископ Димитрије одбацивали су ту аналогију, с обзиром на чињеницу да је Антонијев „егзархат“ имао упориште у дозволи Руског светог синода, а са друге стране канонско упориште постојања Руске православне заграничне цркве налазили су у указу патријарха Тихона № 362 од 7/20. новембра 1920. године.²⁶⁹

На другом саветовању (заседању) од 27. октобра / 9. новембра 1935. године решавало се начелно питање архијерејске власти на територијалном опсегу

²⁶⁶ „Руски епископи у иностранству“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 23-24 (Сремски Карловци, 1934), 372.

²⁶⁷ *Советание глав Русской зарубежной церкви под председательством святейшего патриарха Варнавы*, под редакцией Г. М. Солдатова, AARDM PRESS, Minneapolis, Minnesota, 2004, 24.

²⁶⁸ *Исто*, 25.

²⁶⁹ *Исто*, 26.

(митрополитски окрузи) у Руској православној заграничној цркви, питање избора епископа и саборног деловања (Сабор и Синод).²⁷⁰ Иста тема се расправљала и 1/14. новембра.²⁷¹ На четвртом заседању 2/15. новембра 1935. године митрополит Евлогије је дефинисао јасно свој став: „О моме положају као егзарха Цариградског патријарха. Ја и моја паства, ми се сви високо ценимо тај положај, јер нас је оно тешке године бранило и наставља да нас брани од свих напада из Москве, чак и да нема тога, оно нас је увело у општење са Васељенском црквом, оно даје нама, мојој црквеној савести и мојој пастви мир и спокојство. Зато ја не могу и нећу да молим Васељенског патријарха да ме ослободи од тога звања“.²⁷² Митрополит Евлогије и даље је сматрао да може да учествује у разговорима о јединству Руске православне заграничне цркве, али није желео да изгуби моћну заштиту историјске и битне (историјски значајне и ауторитарне) Цариградске патријаршије, тј. „Васељенске цркве“.

Руска емигрантска штампа поздравила је посредничку делатност патријарха Варнаве Росића у мирењу црквених фракција руског зарубежја. Ексерпте из „Православне Руси“ и варшавског „Слова“ могли су бити читани у српскоме преводу. Последња новина је доносила чланак:

„Окретност и духовни подвиг Његове Светости Патријарха Српског Господина Варнаве у овом великом и светом делу ради блага Православне цркве оцениће како треба историја и у душама милиона православних Руса који седе и плачу „на рекама вавилонским“... јер је српски првојерарх „у годинама тешких искушења православне руске Цркве пружао јаку и братску руку помоћи“.²⁷³

²⁷⁰ Исто, 28-29.

²⁷¹ Исто, 29-30.

²⁷² Исто, 31.

²⁷³ „Страни листови и часописи – успостављен је мир у Руској цркви“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 33 (Сремски Карловци, 1935), 612.

1. 8. Патријарх Гаврило Дожић и руска црквена емиграција (време митрополита Анастасија Грибановског)

*„Али свиће време боље нег што ј било:
Нов вођ дође с крином: к'о Ангел Гаврило...“*

(Побожни, „Патријаршијском Гласнику“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 9 (Београд, 1938), 219)

Избор митрополита црногорско-приморског Гаврила Дожића за патријарха српског, његово устоличење и почетак активне службе за високе јерархе Руске заграничне цркве била је очекивана новина. У првом обраћању новоизабраном српском патријарху, приликом устоличења у Саборној цркви у Београду 22. фебруара 1938. године митрополит Анастасије Грибановски као руски загранични првојерарх није могао да се одупре осећању захвалности за оно покровитељство које је избеглим Русима пружао Гаврилов претходник: „Са осећајем дубоке радости узима и наша Руска црква у иностранству учешћа у овој свечаности и радости Српске православне цркве, сећајући се у исто време са захвалношћу оне љубави, коју је је указивао Блаженопочивши краљ Александар и Ваш претходник Блаженоупокојени Патријарх Српски Варнава“.²⁷⁴ Ако је постојао дипломатски тон у обраћању Анастасијевом у смислу продужења преко потребне помоћи, можда није дипломатски био завршетак говора, који је новог патријарха стављао у сенку његовог претходника: „...молим Бога да у лицу Вашем Српска црква добије опет једног великог достојног вођу, као што је био Ваш претходник“.²⁷⁵

Одговор патријарха Гаврила је био конципиран широким луком државне и црквене тактичности: „наша Отаџбина и њени синови не сматрају вас туђинима, него својом браћом и тако ће вас увек братски примати и братски помагати... Нека наше молитве, Високопреосвећени брате, буду упућене Господу Богу за што

²⁷⁴ „Свечано устоличење Његове Светости патријарха српског господина Д-р Гаврила“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 7, (Београд, 1938), 128. Цео текст: 122-128.

²⁷⁵ *Исто*, 128.

скорији васкрс руске земље, народа и Цркве! Живела Руска црква и руски народ“!²⁷⁶

Један званичан став Руске православне заграничне цркве приликом избора митрополита црногорско-приморског за патријарха српског садржао се у следећим надама: „...радујемо се, још и због тога, јер ћемо у лицу патријарха Гаврила несумњиво добити новог покровитеља и заштитника“.²⁷⁷

Занимљиво како је састављач прве званичне патријарашке биографије Гаврила Дожића русофилију новог патријарха морао да поткрепљује историјским стереотипима: „Као и сваки Црногорац, Његова Светост Патријарх Гаврило, већ по традицији воли православну словенску Русију и живо прати варварско прогањање Православне Цркве у Русији. Тако је он на Свеправославном конгресу 1923. године поднео предлог, којим се осуђује тешки прогон Православне Цркве у Русији од стране совјетских властодржаца из Кремља“.²⁷⁸ Зна се да је његов претходник, патријарх Варнава био руски ђак и познавалац руске културе и црквеног живота.²⁷⁹

Упада у очи да је прва посета патријарха Гаврила Дожића Сремским Карловцима била лишена присности и додиром са руском емиграцијом која је у том градићу имала упоришта и развијен црквени живот. Посета црквеној општини, установама, чак и локалним рикоматолицима није имала ниједан истакнути садржај руско-српских веза.²⁸⁰ Прве вести о боравку руског епископа Нестора из Харбина (Манџурија) у дужој посети Српској православној цркви, његови боравци у Битољу (Богословији), манастирима на југу и светињама Охридског

²⁷⁶ Исто, 128.

²⁷⁷ Къ избранію патриарха сербскогo, Церковная жизнь, № 3 (1938), 44. (цео текст: 42-44).

²⁷⁸ „Његова Светост патријарх српски господин Д-р Гаврило – живот и рад Његове Светости“, Гласник – службени орган Српске православне патријаршије, XIX, 7 (Београд, 1938), 131. Цео текст: 129-131

²⁷⁹ Игуман Аверкије из Прикарпатске Русије објавио је чланак о патријарху Гаврилу у часопису Православни карпаторуски весник где је подвукао следеће: „Мада се, патријарх Гаврило, није школовао у Русији, као многи други српски јерарси, свеједно, по своме сопственом гледишту, он се истиче као прави Црногорац и самим тим опредељује се његов однос према Русима“. „Његова Светост патријарх Гаврило“, Гласник – службени орган Српске православне патријаршије, XIX, 16 (Београд, 1938), 402-403.

²⁸⁰ „Прва посета Његове Светости патријарха српског господина Д-р Гаврила Сремским Карловцима“, Гласник – службени орган Српске православне патријаршије, XIX, 8 (Београд, 1938), 175-188.

језера, завршиле су се тако што га је на крају дочекао епископ жички Николај.²⁸¹ Могао би се стећи утисак како није дочекан на највишем нивоу, иако је Рус из далеког краја света, што би у Варнавину време било незамисливо. Вест је допуњена на другом месту, након више од месец дана, да га је примио поглавар Српске православне цркве, патријарх Гаврило Дожић.²⁸² Чини се да је долазак патријарха Гаврила смањило ентузијазам у српско-руским црквеним односима, или је можда нови патријарх имао мање смисла да се у јавности приказује његов друштвени рад. Мисија цркве, ако се суди по првој патријарховој посланици О Васкрсу 1938. године била је формулисана искључиво као духовна вредност и рад на спасавању душа. Једини политички мотив у тако уобличеном и шематском тексту биле су обавезне молитве за престолонаследика Петра II и Краљевски дом Карађорђевића.²⁸³

Тежина догађаја, почетак рата у Европи 1939. године утицали су да патријархова Божићна посланица те године буде обележена позивом на слогу, јединство заједничке државе, али и да искаже једну бојазан: „У овом времену када се пита шта је чије Свети архијерејски сабор верује да ће зрела разборитост, коју намећу саме прилике у свету, умети довести у склад интересе наше целине отаџбине са напретком и коришћу свих њених делова... јер чврсто верује да српска крв, приливена на стварање и величину ове отаџбине за народно и државно јединство није узалуд проливена“.²⁸⁴ Стварање Бановине Хрватске није држало Српску православну цркву аполитичном него живо заинтересованом за збивања.

Ехо, ако се може рећи, Варнавине епохе, снажне подршке руској црквеној емиграцији, а тако и парохијама изван граница југословенске државе јесте успешно привођење крају изградње и освећење руског православног храма у

²⁸¹ „Руски архиепископ г. Нестор у Битољу“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 8 (Београд, 1938), 195.

²⁸² „Бављење архиепископа харбинског г. Нестора у Југославији“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 10-11 (Београд, 1938), 269-270. (Цео текст). „У Југославији Високи гост доживео је пуно пажње и братске љубави од стране виших јерарха Српске Цркве – Њ. Св. Патријарха Гаврила и Високопреосвећених митрополита г. Јосифа и г. Доситеја, као и осталих наших црквених великодостојника“.

²⁸³ „Гаврило по милости Божијој православни архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски... Христос Васкрсе!“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 10-11 (Београд, 1938), 254. цео текст: 249-254.

²⁸⁴ „Гаврило Божијом милошћу архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски са Светим архијерејским сабором Српске православне цркве свему часном презвитерству...“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 1-2 (Београд, 1940), 4-5. (Цео текст: 3-5).

Берлину. Њега су 12. јуна 1938. године освештали митрополити Анастасије Грибановски, епископ Тихон берлински и епископ Серафим потсдамски. Српска православна црква је на церемонију послала изасланика нижег ранга архимандрита Владимира Рајића, а био је присутан и српски парох из Беча Миливоје Аранички. На манифестацији су се могле чути речи захвалности „Руса према ... краљу и краљевском дому, према Српској цркви и њеноме патријарху, који очинску љубав показују према мученичком народу руском“.²⁸⁵

Први јавни значај који је митрополит Анастасије Грибановски добио као поглавар Руске заграничне православне цркве садржи се у чињеници да је на свечаности устоличења патријарха Гаврила у историјској Пећкој патријаршији, управо служио и чинодејствовао као најстарији митрополит по времену посвећења, односно први по достојанству до српског патријарха.²⁸⁶ Такође, руски загранични архијереји били су присутни на великом црквеном слављу освећења темеља Светосавског храма на Врачару у Београду. Међутим, они се наводе само „као двојица руских архијереја“, између побројаних српских епископа и гостију из Бугарске, митрополита загорског Павла и врачанског Пајсија.²⁸⁷ Патријарх Гаврило је својим писмом позвао читав Синод Руске православне заграничне цркве да присуствује овом чину.²⁸⁸

Светосавски храм био је ускоро опет повод да се Руска загранична црква истакне у јавности уз поглаваре Српске православне цркве. Приликом посете бугарског митрополита Стефана средином септембра 1939. године приређен је свечани ручак за чланове Одбора за изградњу храма Св. Саве: „Његова Светост Патријарх приредио је ручак... за све чланове Одбора, као и за све чланове Сабора Руске цркве у иностранству који су тих дана били на окупу“.²⁸⁹ Митрополит Анастасије био је испоштован и присутан на високом месту приликом посете делегације Англиканске цркве предвођене епископом гибралтарским Бакстоном

²⁸⁵ В. Х, „Свечаност православља у Берлину – Освећење руске цркве у Берлину“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 16 (Београд, 1938), 396-397.

²⁸⁶ „Велика црквено-народна свечаност у Пећи“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 20-21 (Београд, 1938), 530-531. (цео текст 528-534).

²⁸⁷ „Освећење темеља велелепног храма Св. Саве – јединствена манифестација православне и светосавске мисли“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XX, 10-11 (Београд, 1939), 246. Цео текст: 245-257.

²⁸⁸ Грамота Святѣйшаго Гаврила, Патријарха Сербскаго Св. Синоду Русской Православной Церкви за границей, *Церковная жизнь*, № 5 (1939), 65

²⁸⁹ „Седница одбора за подизање Светосавског храма“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XX, 21-22 (Београд, 1939), 511.

Српској православној цркви у мају 1940. године: Његово присуство је наглашено као присуство шефа „Руске цркве у иностранству“.²⁹⁰

Патријарх се о свом обраћању пастви о новој 1940. години сетио и положаја руског народа и цркве када је поручио да се верници моле Богу „да великој словенској земљи Русији и братском руском народу поврати васкрс слободе и подари мир и благостање“.²⁹¹

Залазак митрополита Антонија Храповицког, његова смрт 1936. године, као и прерани одлазак патријарха српског Варнаве 1937. године, избацио је нове личности у управи Руске православне заграничне и Српске православне цркве. Може се рећи да је, упркос лепој протоколарној реторици, постепено долазило до персоналног и институционалног удаљавања два црквена ентитета, јер је нестало надахнућа и жеље за решавањем заједничких брига и изазова.

²⁹⁰ „Посета претставника Англиканске цркве Српској патријаршији“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 11 (Београд, 1940), 415 (цео текст: 415-422).

²⁹¹ „Његова Светост патријарх српски Господин Гаврило пастви својој на прагу нове 1940. године“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 3 (Београд, 1940), 83. (цео текст: 81-83)

1. 9. Помоћ Српске православне цркве руским избеглицама и гладнима у Совјетској Русији

*„И чух, кроз беле брезе, шаптаху ветри стих:
све, што се роди, мора доћи у покој тих! –
А даље, ван ограда, брујаше људски пој;
Како си чудан, диван – Господе Боже мој“?! –*

(Севастијан Путник, Погреб једног странца,
у: *Крици божјег црва*, Београд 1940, 37)

Материјални положај било које емиграције никада није сјајан. Руско свештенство, висока и нижа јерархија остала је без територије, а са раштрканом паством веома тешко је могла да наплаћује вршење верских обреда као што је то било у редовним приликама. Српска средина, по својој инерцијској русофилији и симпатијама, помагала је на два начина: вишекратном директном материјалном подршком и дугорочнијим обезбеђивањем егзистенције преко запослења. Упадљиво је како је српска црквена јавност сматрала помоћ руској цркви као својеврстан историјски дуг. Писало се о тешком положају руског православног народа и његове цркве: „Тешки удео Русије, као гром из ведра неба, потресао је братску душу словенских народа“.²⁹²

Зачуђујуће да је један вид помоћи, путем лутрије, дакле хазардерске игре, наишао на подршку Српске православне цркве. Тај етички неуобичајен став рачунао је на ранију историјску помоћ коју је Царска Русија пружала Србима.²⁹³ Државна лутрија је била расписана од Министарства привреде и вода Краљевине СХС 7. јула 1920. јула (Бр. 9124), а у корист руских избеглица и имала је додатну препоруку и од неких епархијских власти на простору Босне и Херцеговине.²⁹⁴ У

²⁹² „Словенска заједница“, *Гласник – службени лит Српске православне патријаршије*, I, 8 (Београд, 1920), 121.

²⁹³ „Тиме се тумачи братска помоћ коју наша држава, по својој могућности, на разне начине, чини избеглој браћи Русима. Тиме се објашњава и приређивање велике лутрије у корист браће Руса, чији оглас доносимо на корицама овог броја „Гласика“, на који скрећемо нарочиту пажњу читалаца“. („Словенска заједница“, *Гласник – службени лит Српске православне патријаршије*, I, 8 (Београд, 1920), 121).

²⁹⁴ „Свему пречасном православном српском православном свештенству Епархије Дабробосанске“, *Вјесник – званични орган Срп.-Православних Црвених власти у Босни и Херцеговини*, бр. 11, 1. новембар 1920, 146.

још једном додатном позиву је наглашено: „С тога се препоручује црквеним одборима, да сваки у свом подручју поради својски око тога, да се што више растури и прода срећака од лутрије, којој је, - како се горе види, - намјера указање помоћи руским избјеглицама“.²⁹⁵ Коцка – начелно и традиционално супротстављена хришћанском учењу својом компонентом акумулације материјалних средстава послужила је као основа за хуманитарни рад кога Црква благосиља и препоручује.

У почетку додир са руским избегличким светом, крајем 1919. године сматрало се да се не чини довољно на пољу збрињавања руских избеглица, тј. да су поједини епископи инертни према туђој невољи.²⁹⁶ Митрополит Антоније Храповицки апелује у Србији на све руске, српске и међународне добротворне установе за помоћ гладнима у Русији.²⁹⁷ Такође, писао је у српској штампи, тражећи помоћ за руску децу²⁹⁸, као и преко потребно меценатство, што је у избегличким приликама значило голи живот за руске уметнике.²⁹⁹

Совјетске власти су схватиле да се саме не могу изборити са глађу која је свој данак узимала нарочито у зиму 1920/1921. године. Када су људи почели масовније да умиру, совјетски књижевник Максим Горки је 13. јула 1921. године упутио позив (апел) за помоћ светској јавности. Хуманитарне организације су почеле се се јављају, а међу првима Америчка асоцијација за помоћ (American relief organisation), затим Нансенова мисија и разне протестантске организације, које су поред помагања унесрећеним људима имале и мање или више отворене прзелитистичке циљеве (квекери, мормони, итд.).³⁰⁰ Протојереј Стеван Димитријевић, угледни српски свештеник, руски ђак и осведочени русофил, од првих тренутака добро упознат са глађу у Русији координисао је скупљањем

²⁹⁵ „Епархијски управни и просветни савјет у Сарајеву, број 253/1920, Сарајево 15. (28.) септембра 1920, Свима срп-прав. црквеним општинама Дабро-босанске Епархије“, *Вјесник – званички орган Срп.-Православних Црквених власти у Босни и Херцеговини*, бр. 11, 1. новембар 1920, 147-148.

²⁹⁶ „Кратки разговори“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 38 (Београд, 22. децембар 1919. године), 1.

²⁹⁷ „Проглас руског митрополита Антонија“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 37 (Београд, 12. септембар 1921. године), 3.

²⁹⁸ Антоније, митрополит кијевски и галички, *Сажалите се на руску дечицу*, Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот, Београд 1922, стр. 184-186.

²⁹⁹ Митрополит Антоније, *Два геџија умиру од глади*, Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот, Београд 1925, стр. 385-388.

³⁰⁰ Ю. Ю. Аншакова, *Гуманитарная миссия АРА в Казани во время голода 1921-1922. гг.*, Известия Самарского научного центра Российской академии наук, Т. 9, № 2 (2007), стр. 382. (цео текст: 382-391).

помоћи у Српској православној цркви. Аутор је опширног „Извештаја о раду мисије народног одбора Срба, Хрвата и Словенаца за помоћ гладнима у Русији“ који има и мемоаристичке елементе.³⁰¹ Овај спис представља извор попут већ познатих и сличних сведочанстава у руској историографији о глади двадесетих година, а који се односе на тамошњу егзистенцијалну драму. Прота Стева Димитријевић је уочавао значај српске реакције на глад у Русији, која би имала пре свега морални значај као помоћ православног народа својој истоверној браћи, а нарочито због атеистичке власти и страних непријатељских пропаганди:

„Рад европских и америчких добротворних мисија на спасавању руског народа од гладне смрти предузет је довољно касно. Позно се свет уверио, да је незапамћена суша и неродица, коју је она допринела, а што је дошло после једне разорне револуције и непоштедне међусобне грађанске борбе, заиста је претворила и без тога економски потпуно ослабљену Русију у непрегледно гробље. И ми смо на први поклич похитали да помогнемо рођеној браћи“.³⁰²

Под паролом борбе против глади совјетске власти су покренуле кампању отимања црквене имовине, нарочито драгоцености од племенитог материјала (крстова, сасуда, утвари за Свету Литургију) што је био додатни притисак на слободу црквеног култа и богослужења. Патријарх Тихон се везано за то оглашавао и тражио помоћ од православних цркава из других држава. Рад америчких организација које су све више биле подложне социјалној егзотици и експериментисању у дипломатији са комунистима³⁰³, затим и мисија Фритофа Нансена³⁰⁴ имао је већи ефекат од делатности Српске православне цркве, која је

³⁰¹ Архив Српске академије наука и уметности, Збирка протојереја Стевана Димитријевића, 14435/III, 2 Извештај о раду мисије Народног одбора Срба, Хрвата и Словенаца за помоћ гладнима у Русији.

³⁰² Извештај о раду мисије Народног одбора Срба, Хрвата и Словенаца за помоћ гладнима у Русији, стр. 1.

³⁰³ Александар Алексеевич Русинов, „Еда как оружие» - предположения и суждения американской прессы о политических целях Американской администрации помощи в Советской России“, *Историческая и солиально-образовательная мысль* том. 7, № 6, часть 1/2015, 69-74. Н. В. Усманов, „Центральные газеты Советской России о деятельности в стране Американской административной помощи (1921-1923 гг.)“, *Ученые записки* № 1 (2009), 217-221. Ю. Ю. Аншанкова, „Голод начала 1920-х годов в России в оценках иностранных организаций помощи голодующим“, *Известия Самарского научного центра Российской академии наук* Т. 15, № 1/2013, 74-78.

³⁰⁴ Т. Ю. Бондаренко, „Помощь Фритюфа Нансена учебным заведениям Саратова в период голода 1921-1922. годов“, *Известия Саратовского университета*, Новая серия, Серия история, т. 15, вып. 2/2015, 110-115.

ипак ушла у опште токове присуства страних хуманитарних организација за помоћ руском народу на совјетском тлу.

Прота Стеван Димитријевић је отпутовао у Русију 20. јуна 1923. године, одневши 3000 килограма лекова које је Министарство народног здравља дало Народном одбору у циљу помоћи гладнима и немоћнима у Русији.³⁰⁵

О узроцима и разлозима глади у Русији двадесетих година прошлога века довољно је писано, као и о хуманитарном раду.³⁰⁶ Ипак, улога Српске православне цркве није помињана у оноликој мери колика је она заиста била, а сигурно није била мања од неких протестантских заједница из Сједињених америчких држава на пример о чему се писало.

Ако је веровати сачуваној архивској грађи прве реакције помесних православних цркава дошле су из Цариградске патријаршије. Митрополит кесаријси Николај, као местобљуститељ, заменик Патријарашког трона, је 15 септембра 1921 године отпослао Окружницу „Свима сестринским православним црквама Христовим“:

„У овој ужасној несрећи рускога народа дужност је свакоме, а понајвише оним православним народима, који су с њима тесно везани православном вером и другим традиционалним освештаним везама, да не изостану у погледу хитног и искреног прикупљања и одашиљања братских хришћанских прилога и помоћи“.³⁰⁷

Пример помоћи, Антиохијског Патријархата и патријарха Григорија IV, на пример, који је иако и сам у тешком материјалном положају, издвојио за Вишу Управу Руске заграничне цркве у Сремским Карловцима 60.000 француских франака као помоћ гладнима у Русији, могао је да буде за Србе додатно подстицајан.³⁰⁸

³⁰⁵ „Помоћ гладнима у Русији“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 13 (Београд, 1. јула 1923), 4.

³⁰⁶ О. И. Помогалова, „Масштаби и причини голода 1921. года в Поволжье в Западной историографии“, *Известия Саратовского университета*, Серия история, том 11, вып. 2, часть 1/2011, 71-75.

³⁰⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1921), Окружница Цариградског патријаршијског трона, Светим сестринским православним црквама Христовим, бр. 6370. Превод са грчког.

³⁰⁸ „Антиохијски патријархат за руску децу“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 4 (Сремски Карловци, 1922), 252.

Совјетска влада допуштала је међународним организацијама да помажу у сузбијању последица катастрофалне глади која је нарочито погодила Поволжје.³⁰⁹ Размере глади које су погодиле поједине крајеве у Русији биле су катастрофалне, готово апокалиптичне. Сачувани су подаци о асоцијланом понашању несрећних људи, једењу мрцина, лешева, чак и случајеви интенционалног канибализма. Сачуване су, нажалост, и фотографије паћеника који су били саслушавани од полицијских органа због једења сопствене деце и рођака. Према неким проценама, у Совјетској Русији је гладовало у 40 губернија, од 25 до 40 милиона људи, а близу 5 милиона људи је умрло од глади. Совјетске власти су допуштале странцима да деле помоћ, настојећи да контролишу њихов рад на терену. Американски филантроп Џејмс Чајлдс Ридс је водио дневничке записе помагања гладнима у Казању.³¹⁰

Срби су организовали „Народни одбор“ за помагање гладних Руса, нарочито деце (Београд, Студеничка 62).³¹¹ Позив је понављан: „Централна област око Волге постепено умире... Свештеници, као у увек, треба и овога пута да узму енергичну иницијативу, те да у народу прикупе што више прилога за браћу Русе, која страда и пати“.³¹²

Одбор је почео са радом под именом «Централни одбор за помоћ браћи Русима» и био је под покровитељством и директним председништвом митрополита Димитрија Павловића, у почетку са седиштем у згради Митрополије. Митрополит Димитрије се обраћао надлежним епархијским архијерејима са молбом да изађу у сусрет приликом скупљања хране, одеће и других материјалних поттребности: „Одбор за прикупљање хране и других насушних потреба многонапаћеној нашој браћи Русима на југу Русије, која у оном страшном паклу револуције умиру широм целе Русије од глади и оскудице“.³¹³ То што

³⁰⁹ Ф. Н. Козлов, „Голод 1921-1922. годов в Чувашском и Марийском краях в контексте государственно-церковных отношений“, *PolitBook* № 2 (2012), 146. (цео текст 142-156).

³¹⁰ Ю. Ю. Аншакова, „Советская Россия начала 1920-их годов глазами американского очевидца“, *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, Т. 10, № 4/2008, 1080-1086.

³¹¹ „Не заборавимо добра њихова у прошлом светском рату. Најмањи прилог је добродошао...“, „Помозимо браћу Русе“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 11 (Београд, 13. март 1922), 5.

³¹² „Помозимо браћу Русе“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 16 (Београд, 17. април 1922), 5.

³¹³ „Српски ће народ који памти руску доброту и одлично зна братску љубав браће Руса према Српству, радо одвојити од својих уста и последњи залог и дати га напаћеној браћи Русима, гладним, боним и десеткованим грозном свирепешћу большевизма“. (Архив СПЦ, *Varia* 1920, Централни одбор за помоћ браћи Русима, бр. 15, 4. августа 1920, Београд, Митрополија, АЕМ

региструје српска црквена штампа, почевши од 1921. године, доносећи вести о хуманитарном раду, заправо је на терену обнародовано са јесени 1919. године. Велики проглас (плакат) „Помозимо нашој браћи Русима“ потписали су архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије као „почасни председник Главног одбора за помоћ браћи Русима у Русији“ и председник истог Одбора епископ нишки Доситеј. У прогласу је речено како „морамо да се побринемо о прикупљању или набављању им што веће количине топлога одела и санитарског материјала, јер је у свему овоме велика оскудица код наше миле и драге браће“.³¹⁴ Постојала је идеја да се оснивају месни и општински одбори за помоћ Русима, а да апел продре преко школског система државе у најшире поре друштва. У том смислу је митрополит Димитрије писао Министарству просвете: „Ми Вас молимо, господине министре, да бисте преко Ваших најближих органа изволели упозорити директоре, професоре, учитеље и уопште све просветне раднике“...³¹⁵

По епархијама се организује скупљање добровољних прилога за руске избеглице. Тако се чини у зворничко-тузланској епархији³¹⁶, затим у рашко-призренској, где је протојереј округа косовског Божидар Јокановић био активан на овом пољу.³¹⁷ Прилоге за Русе скупљала је и бањалучко-бихаћска епархија.³¹⁸ Бањалучко-бихаћска Епархија покренула је своју социјално-добротворну кампању, дефинисану посланицом надлежног архијереја Василија Поповића: „Познато је пречасном свештенству да се веће групе руских емиграната налазе у Бањој Луци, Дервенти, Прњавору и у Босанској Дубици, као и у другим местима Бањалучко-бихаћске Епархије“... Пшеница, кукуруз, друга посна и мрсна храна, као и

Димитрије, председник, епископима и митрополитима Српске Цркве. Види и: *Преглед – попуслугбени орган свештенства жичке епархије*, II, 9-12 (Чачак, 1920), 269-270).

³¹⁴ Архив Југославије, фонд. 66 (Министарство просвете Краљевине Југославије), фасцикла бр. 1269, јединица описа 1517, Плакат „Помозими нашој браћи Русима“, о Аранђеловдану 1919.

³¹⁵ Архив Југославије, фонд. 66 (Министарство просвете Краљевине Југославије), фасцикла бр. 1269, јединица описа 1517, Почасни председник Главног одбора за помоћ браћи Русима у Русији архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије Министру просвете, 5/18. децембар 1919.

³¹⁶ „Прилози за гладну руску децу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 6, (Сремски Карловци, 1922), 91-92. (Списак свештеника по намесништвима зворничко-тузланске епархије (митрополије).

³¹⁷ „Пример за углед“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 7, (Сремски Карловци, 1922), 107.

³¹⁸ „Списак добровољних приноса“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 19, (Сремски Карловци, 1922), 317.

новчана средства носила би се „Одбору за помоћ руских емиграната у Бањој Луци.³¹⁹ У сличној својој посланици којом опет позива паству да се прикупља помоћ за „гладну руску дјецу“, митрополит Василије Поповић подвлачи још једном уврежено схватање у српском народу, а у српској црквеној средини посебно: „Ми у Русији и братском руском народу морално и материјално много дугујемо и што год им сада прикупимо и пошаљемо, то ће само бити мала отплата нашег великог дуга“.³²⁰ Прикупљени салдо у Бањалучко-бихаћкој митрополији износио је 13 / 26. јула 1922. године у 68 парохија и црквених општина укупно 26.056 динара.³²¹ У Епархији зворничко-тузланској позив на помоћ и подстицај за скупљање исте остваривао се преко плаката „Помозимо нашој браћи Русима“! Помоћ је требало слати у београдску централу односног друштва.³²²

У Босни и Херцеговини су, занимљиво, највиши представници све три конфесије (православне, римокатоличке и исламске) потписали заједнички проглас упућен „народу Босне и Херцеговине“ у којој се позива на скупљање помоћи „за слабу и невину дјецу која падају под косом смрти“. Потписници прогласа су поред јавних личности међу првима били реис-ул-улема Џемалудин, митрополит Петар Зимоњић и надбискуп Иван Шарић. ... „Народ Босне и Херцеговине не смије у том раду изостати и треба што прије да пружи руку помоћницу руској дјечи“.³²³ Римокатоличка црква се, у читавој акцији, равнала према наредбама из централе – Ватикана. Материјално сведочанство остаје и „Окружница“ надбискупа врхбосанског Ивана Шарића који позива на помоћ гладној деци у Русији.³²⁴

³¹⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1921), Српски православни митрополит бањалучки и бихаћки, бр. 227, през. из 1921 од 1/14. јуна 1921.

³²⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1921), Српски православни митрополит бањалучки и бихаћки, бр. 669 през из 1921 од 9/22. децембра 1921.

³²¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Списак добровољних прилога што су их свештеници Бањалучко-бихаћке епархије прикупили и послали за гладне Русе и руску децу у Русији, Српски-православни митрополит бањалучки и бихаћки, М. бр. 267 од 13/26. Јула 1922.

³²² Архива Епархије зворничко-тузланске, Фонд СПЦ Општина Црњелово, плакат „Помозимо нашој браћи Русима“!, Бр. 15, год. 1920, 28. јануар 1920. године. Другачија верзија плаката од оног из 1919. године.

³²³ Архива Епархије зворничко-тузланске, СПЦ Општина Црњелово, плакат „Народу Босне и Херцеговине“, Сарајево, децембра 1921. године.

³²⁴ Архива Епархије зворничко-тузланске, *Збирка плаката и штампата (римокатолички део)*, Biskup i kapitularni vikar Ivan Šarić, Okružnica, br. 8035, Pomozimo ruskoj gladnoj djeci, Sarajevo 1921. godine.

Митрополит дабробосански Петар Зимоњић је на подручју своје Епархије (Дабробосанске – Сарајевске митрополије) организовао замашну делатност прикупљања помоћи: свештеницима је препоручио „да у споразуму са црквеним одборима пожртвовано пораде на томе, да се сабере што више милодара у име прехране изгладњеле и изнемогле дјеце у Русији“. Било је превиђено да акција траје до 5. фебруара 1922. године, а чекови да се шаљу „Одсјеку за заштиту дјеце и младежи у Сарајеву“.³²⁵ Из тих разлога, због начина скупљања прилога од стране све три конфесије у Босни и Херцеговини митрополит дабробосански Петар Зимоњић није слао новчана средства Главном одбору у Београд јер је „Покрајинска управа са Краљевским намјесником у Сарајеву ставила се на чело покрета за прикупљање прилога у Босни и Херцеговини за гладне у Русији“.³²⁶ Свака парохија је добијала посебан формулар „Списак прилога за руску децу у Русији“.³²⁷

Руска загранична црква је, спорадично, позивала, званичним путем скупљање помоћи за гладне у Совјетском Савезу, а позиви су се преносили и у 1924. годину. Једну такву „грамату“ је потписао архиепископ Теофан 25. августа / 7. септембра 1924. године.³²⁸ Епархија пакрачка, сведоче архивски извори, је крајем маја 1922. године уплатила свој прилог на Главној благајни „Народног одбора за помоћ гладнима у Русији“.³²⁹ Уплаћени мали износ епархијска власт је правдала чињеницом да су црквене општине на подручју пакрачке епархије своје прилоге уплаћивале „непосредно“ централи у Београд „да се тиме уједнострочи посао и уштеди једна поштарина“.³³⁰ Епархија бачка (парохије Суботица, Сомбор,

³²⁵ Архив СПЦ, Српско православно парохијско звање Прекаја (1921), Митрополит дабробосански у Сарајеву, број 730 през ех 1921, 25. новембар/8. децембар 1921. „Све земље у Европи развиле су рад, да се бар дјеца у Русији спасу од очите смрти, која долази услед оскудице у људској храни... Из осјећаја човекољубља према изгладњелој руској дјечи, због благодарности коју дугујемо браћи нашој Русима треба сваки православни Србин и свака православна Српкиња да похита и дарује што већи прилог за изгладњелу и пострадалу руску дјецу у Русији“.

³²⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Митрополит дабробосански Петар, број 935 ех 1922 од 22. јуна / 5. јула 1922.

³²⁷ Архив СПЦ, Фонд Српско православно парохијско звање Прекаја (1921), Одбор за скупљање прилога за децу у Русији, Списак прилога за децу у Русији, јануар 1922.

³²⁸ *Грамота Архиепископского Синода Русской Православной Церкви Заграницей на имя Святейших Патриарховъ Восточныхъ и главъ прочихъ Православныхъ Автокефальныхъ Церквей*, Церковныя ведомости, № 17 и 18 (1924), стр. 2.

³²⁹ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Епархијска конзисторија Народном одбору за помоћ гладнима у Русији, 31. маја 1922, књижено 3. јуна 1922. године. Уплаћено је 59 динара и 20 пара.

³³⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Епископ пакрачки Мирон Светом архијерејском синоду, број 200 / през. из 1922. (Пакрац)

Мол, Каћ, Станишић, Чуруг, Белобрдо, итд.) је прикупила до 20. Марта 1922. године укупно 28. 323, 50 динара.³³¹ Северна епархија Српске православне цркве, иако је прошла ратна страдања (1914–1918) и помагала српску сирочад ратних година укупно је до 25 јуна 1922 године скупила 136175, 40.³³² Епископ злетовско-струмички Серафим шаље у једном маху свега 2967 динара³³³, али врло брзо је епархија прикупила још 5861, 25 динара³³⁴, као и 13.020, 70.³³⁵ Епархија тимочка је била мања агилна од злетовско-струмичке. До 31. маја 1922. године ова епархија је скупила 4470, 25 динара, а новац је послао епископ тимочки Емилијан.³³⁶ Још један руски ђак, епископ рашко-призренски Михаило Шиљак известио је Свети архијерејски синод да је у четири протопрезвитерата његове епархије (Призренском, Косовском, Звечанском, Рашком и Неродимском прикупљено укупно 68.088, 65. динара.³³⁷ Епископ вршачки Иларион Радонић послао је као помоћ за гладне у Русији 3163, 55 динара.³³⁸ У Епархији бококоторској и дубровачкој прикупљено је 5.401. динар.³³⁹ Митрополија црногорско-приморска није узела учешћа у скупљању прилога, а објашњење митрополита Гаврила Дожића није било убедљиво јер су на његовом канонском подручју скупљање прилога предузели „Одбор женског друштва за гладну дјецу у Русији и Одбор за руски дан за сиромашне избјеглице, то је и наше свештенство помогло дотичним одборима у раду“.³⁴⁰ Манифестација „Руског дана“ на који су 1922. године скупљани приходи поклопила се са Великим Петком што је

³³¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1921), Списак приложника за гладну децу у Русији, 20 март 1922.

³³² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Иринеј епископ бачки, К. 791 / през. ех 1922. Светом архијерејском синоду Српске православне цркве.

³³³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Православни епископ злетовско-струмички Е бр. 374 од 20. марта 1922. (Штип)

³³⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Православни епископ злетовско-струмички Е бр. 431 од 23. марта / 5. априла 1922. (Штип)

³³⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Православни епископ злетовско-струмички Е бр. 546 од 15/28. априла 1922. (Штип)

³³⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Православни епископ тимочки С. Бр. 681 од 31. маја 1922. (Зајечар)

³³⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Православни епископ рашко-призренски, К. Е. Бр. 372, 20. мај / 2. јун 1922.

³³⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Српско-православни епископ-дијецезан вршачки број 93 / през. из 1922.

³³⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Епископ бококоторско-дубровачки Кирило, Е. Бр. 84, 1/14. јуна 1922.

³⁴⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Православна митрополија црногорско-приморска М. Бр. 771, 30 јуна /12. јула 1922. (Цетиње).

символички требало да изрази саосећање са онима који гладују у Русији.³⁴¹ Занимљиво да акција у Епархији нишкој којом је управљао администратор митрополит скопљански Варнава Росић није била постављена на ширим основама, нити је уродила плодом. Црквени суд је известио администратора „да суд овај није ни у колико био ангажован званично за прикупљање ових прилога“.³⁴² У Епархији горњокарловачкој су прикупили 10.152, 54 динара.³⁴³

Стање српских црквено-народних фондова на партицијама за помоћ руским емигрантима, гладнима у Русији и другим руским црквеним институцијама у Европи било је у мају 1922. године следеће: За руске монахе на Светој Гори укупно је прикупљено 18.924, 98 динара, за руску цркву Св. Николе у Барију одређено је 25.193, 05 динара, за гладне у Русији 42.801, 10 динара.³⁴⁴ Иста финансијска установа Српске православне цркве је у поменутом времену издвојила 193.917, 29 за сирочад у интернацији страдалих српских свештеника,³⁴⁵ а износ за гладне у Русији није био коначан, у питању је мај 1922, знамо да су епархије до краја године, неке и по више наврата слале новац.

„Народни одбор Срба, Хрвата и Словенаца за помоћ гладнима у Русији“ је 6. марта 1923. године наставио са својим акцијама скупљања помоћи, у којима је као важног савезника видео Српску православну цркву. Обраћајући се патријарху српском Димитрију Одбор је истицао: „Народни одбор за помоћ гладнима у Русији већ годину и по дана помаже гладне у Русији, нашу верску и словенску браћу. Одбор не мисли да обуставља помоћ коју већ даје тим невољницима“.³⁴⁶

Јефрем Бојовић, епископ жички, лично је позивао да се помогну сви Руси који страдају од болшевичког терора. У Епархији жичкој су организоване донаторски скупови. Парохијани, предвођени својим свештенством, су у Ужицу,

³⁴¹ *Руски дан*, Илустровани лист, бр. 14, 1922, 5.

³⁴² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Црквени суд Епархије нишке митрополиту скопљанском и администратору Епархије нишке господину Варнави, 26. јуна 1922.

³⁴³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Архијерејски намјесник Илија Вујиновић, парох дивоселски Његову Високопреосвештенству Господину Илариону Зеремском епископу горњокарловачком у Плашком, бр. 65 ех 1922. године. (Прилог: Исказ о прилозима за гладне у Русији).

³⁴⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Ђорђе Брадваровић, српски народни црквени тајник Светом архијерејском синоду, регистровано Син. бр. 760, 18/31. маја 1922.

³⁴⁵ Исто.

³⁴⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1923), Народни одбор Срба, Хрвата и Словенаца за помоћ гладнима у Русији, бр. 1821, Његовој Светости архиепископу пећком, митрополиту београдско-карловачком и патријарху српском господину Димитрију.

Севојну и Стопарима скупили извесне прилоге, а исто је рађено и у Чачку и Трнави. Сви прилози (760 динара и 700 круна су предати епископу Нишком Доситеју Васићу који је био „Председник одбора за скупљање прилога“.³⁴⁷ Епископ Доситеј Васић, са нишке катедре, као руски ђак имао је осећај историјског дуга за невољнике из Царске Русије.³⁴⁸ У својим мемоарским записима епископ Евлогије је описао држање патријарха Димитрија, који га је убеђивао да остане у Србији где му неће недостајати хлеба и других потрепштина.³⁴⁹

На све ове кораке и активности српске стране чини се да ни руске избеглице нису могле, а да макар симболичним гестом не изразе захвалност и у одређеним тренуцима не одвоје за српске потребе од своје немаштине. Свети Архијерејски Синод Руске православне цркве „иза границе“ обавестио је српске црквене власти о одлуци којом је одређено једнодневно прикупљање материјалних средстава „за подизање споменика српским свештеницима који су погинули „за крст часни и слободу народа““.³⁵⁰

³⁴⁷ „Помоћ избеглим Русима“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, II, 3, (Чачак, 1920), 99.

³⁴⁸ *Путь моей жизни – Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского)*, изложени по его рассказам Т. Махуниной, Москва, 1994, 331.

³⁴⁹ *Исто*, 333.

³⁵⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1924), Ф. IV, р. 46; *Председатель Архиерейского Снода Русской Православной Церкви Заграницей архиепископ Теофанъ*, № 1826, 30. јуна / 13. јула 1924. года, Въ священный Архиерейский Синодъ Сербской Православной Церкви.

1. 10. Помоћ руском светогорском монаштву и руским заграничним парохијама у Западној Европи

*„Хвала ти, јер си Велики Старац,
За ове и многе друге речи,
Од младости до старости скиталац,
Увек подигнута више правде мача“...*

(У спомен Петру Бернгардовичу Струвеу...
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 78)

Временом, помоћ коју је Српска православна црква пружала руским избеглицама, свештеницима и другим црквеним структурама у избеглиштву почела је да се преноси и на друге руске црквене институције у Европи које су биле погођене Октобарском револуцијом. Свети Архијерејски Сабор је 1919. године донео одлуку да се умоли Краљевска влада да „штитећи интересе наше Св. Лавре Хилендарске и њених монаха и у исто време узме под своју заштиту и руске православне манастире, као и руско православно монаштво, пошто су они због отворених сада неприлика, у Русији остали без свог државно-правног заштитника“.³⁵¹

Додатни тежак положај руског монаштва на Светој Гори усложњавала је политичка намера Грчке владе да се монаштво Свете Горе Атонске потчини Атинској архиепископији. Теодор Титов је у лето 1919. године писао из руског манастира Св. Пантелејмона, дакле са саме Свете Горе, епископу нишком Доситеју Васићу како је тај корак грчке владе „уперен против словенског атонског монаштва и спреман на то, да би се словенско монаштво на православном Атону у потпуности искоренило.“³⁵²

Српски црквени кругови су били добро упознати преко митрополита Антонија Храповицког о тежњама грчких црквених и државних власти да се руско, а тиме и словенско монаштво потисне у трагичним тренуцима по Руску цркву. Српска црквена штампа је обавештавала јавност о дипломатским

³⁵¹ Архив СПЦ, *Varia* 1919, архијерејски сабор, Записник са Конференције православних архијереја Краљевине СХС, бр Средишњи. 21, стр. 14. (28. новембар 1919).

³⁵² Архив СПЦ, *Varia* 1919, Феодоръ Титовъ Его Преосвященству, Преосвященнѣйшему Доситею, епископу нишскому, 11/24. јуна 1919.

маневрима митрополита Антонија који је молио Александра Карађорђевића да се „заузме да се заштите руске светиње на Атосу, којима Грци упорно и стално угрожавају“.³⁵³

Најстарији забележени нормирани став Српске цркве према регулацији материјалног положаја руског монаштва на Светој Гори је одлука Патријаршије Српске православне цркве (М. П. Бр. 4702) од 9. децембра 1921. године, односно позив окружним протојерејима, среским намесницима и манастирским старешинама да се у свим православним црквама за Богојављење скупљају прилози не би ли се „указала помоћ Братству руских монаха на Светој Гори који се налази у тешком положају услед глади која је тамо завладала“.³⁵⁴

Патријарх Димитрије је већ са првом количином живог новца за помоћ руским светогорским монасима располагао крајем 1921. године. Преко Конзулата у Солуну „руски светогорски монаси и клирици“ добили су у тада 17.398, 73 динара = 8610 драхми, а у рану јесен 1922. године дато је на име помоћи још 1457, 85 динара.³⁵⁵

Руски манастир Пантелејмон и други светогорски скитови су се обраћали патријарху Димитрију и архијерејима Српске православне цркве. Познато је писмо руског Андрејевског скита на Атону, архимандрита Митрофана «са братијом» патријарху Димитрију „београдском и целе Србије“ од 14/27. априла 1923. године да се „јеромонаху Антипију“ омогуће путна документа и „обављење послова по питању свога манастира“.³⁵⁶ Даље, није заостајао ни манастир Св. Пантелејмона, чији се игуман архимандрит Михаил обратио патријарху, јер га на то „приморава екстремна нужда“ (экстремная необходимость).³⁵⁷ Мање руске келије, заједнице малобројних монаха, са слободом организације, а строгошћу

³⁵³ Црквени прелгед – кијевски митрополит г. Антоније, III, 9, Весник – црквено политички и друштвени лист, (Београд, 1921), 3 год. III, br. 9, str. 3, 28. februar 1921.

³⁵⁴ *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1920-1925*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазиф, Пожаревац, 2012, 84.

³⁵⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Патријаршија Српске православне цркве, П. Бр. 2691, 27. августа / 9. септембра 1922, Архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски Димитрије.

³⁵⁶ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1923) П-II (700-1400), Русскій на АѠонѣ Св. Андреевскій общ. скитъ, 14/27 апр. 1923.

³⁵⁷ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1923) П-II (700-1400), Русскій монастырь Святаго Великомученика Пантелеимона на Св. АѠонѣ, 17. апреля 1923.

монашког живота су се обраћали за помоћ Српској православној цркви.³⁵⁸ Епископ Доситеј Васић је проследио писмо руских Светогораца Светом архијерејском синоду у коме се „братство захваљује нашој Цркви на досадашњој помоћи и указује на тешко стање обитељи и моли да их и даље по могућности помажемо“.³⁵⁹

Свети архијерејски синод је 18. марта 1925. године донео одлуку да се материјално помаже, посебно уређеним системом скупљања прилога, не само манастир Хиландар, него и „руски светогорски манастири“.³⁶⁰ Ти манастири су, како се каже у допису: „Пропашћу Русије лишени материјалне потпоре којом се монаштво руско у Светој Гори издржавало. Но поред тога манастири руски су у великој невољи и због тога што су остали без заштите, изложени нападима и насртајима на остатак имовине њихове од стране грчких власти. Монаси руских светогорских манастира у пуном смислу речи гладују“.³⁶¹ Све се тумачи једним активним провиденцијализмом: „Господу је било угодно да на Руску Православну Цркву наиђе тешко искушење и страдање, и она данас траје тешке дане“.³⁶²

Свети архијерејски синод и Српска православна црква је и у наредним годинама одговарала на позиве да се помогне руским манастирима на Светој Гори Атонској. Епископ шабачки Михаил Урошевић, примајући руске монахе и допуштајући им да скупљају прилоге, године 1925, упућује посланицу својој пастви: „тамошње монашке обитељи наше браће Руса у великој су беди и невољи. Прети им опасност ако им ми својим прилозима не притекнемо у помоћ. Са пропашћу руског монаштва у Св. Гори онемогућиће се опстанак и наших Срба Светогораца, а с тиме се угасити хранилиште наших најдрагоценијих споменика из свете прошлости наше“.³⁶³

Готово исти „благослов“ и морални подстицај да се невољним светогорским калуђерима Русима изађе у сусрет имала је „Књига прилога“ која је

³⁵⁸ Архив СПЦ, Вагја 1923, *Братство рускихъ обителей (келлій) во имя Царицы Небесной Св. Гора Афонъ, Апреля, дня 17, 1923. года*, № 171.

³⁵⁹ Архив СПЦ, Вагја (1923), Православни епископ нишки, Е. бр. службено, примљено 1/14. VI 1923 Светом Архијерејском Синоду, Београд.

³⁶⁰ „Ради помоћи Хиландару и руским светогорским манастирима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 6 (Сремски Карловци, 1925), 81-82.

³⁶¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 6 (Сремски Карловци, 1925), 81

³⁶² Исто.

³⁶³ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 1364, *Побожни хришћани и родољубиви Срби*, Епископ шабачки Михаило, Плакат на почетку Књиге прилога.

ишла по митрополији скопљанској. Митрополит Варнава Росић, руски ђак, допустио је скупљање прилога по својој епархији.³⁶⁴

Прилоге су прикупљали јеромонах Јоаким, сабрат Светоилинског скита, јеромонах Серафим, сабрат Келије Св. Саве, јеромонах Теодул, сабрат манастира Св. Пантелејмона и јерођакон Сава, сабрат келије Св. Тројице у Светој Гори. Своју делатност су са југа пренели на север, у Епархију банатску, која се граничила са Румунијом.³⁶⁵

Јеромонах Теодул је био активан и у патријаршијском викаријату, архидијезези сремско-карловачкој 1928. године, где је путовао по селима и градовима и прикупљао прилоге. Благослов му је у име патријарха српског издао викарни епископ сремско-карловачки Максимилијан Хајдин.³⁶⁶

Руси су у Епархији нишкој скупљали прилоге 1928-1930. године, о чему постоји Књига прилога и дозвола епископа нишког Доситеја Васића.³⁶⁷

Крајем марта и почетком априла 1925. године, по црквеним општинама, парохијама и манастирима Епархије београдске почео је да прикупља добровољне прилоге јеромонах Августин, сабрат Илинског скита, који је за то имао и дозволу Св. Синода, али и дозволу полицијских власти.³⁶⁸ Патријарх Димитрије је замолио подручно свештенство и верни народ „да према овом брату буду предусретљиви и колико год могу помогну његову корисну и богоугодну мисију“.³⁶⁹

Јеромонах Серафим почиње нову мисију прикупљања помоћи у Епархији горњокарловачкој крајем октобра 1932. године, јер су „руски манастири у Св. Гори запали у тешку материјалну беду и оскудицу да не могу ни своју братију

³⁶⁴ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 1366, Побожни хришћани и родољубиви Срби, Митрополит скопљански Варнава, Објава на почетку Књиге прилога.

³⁶⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Епископ Георгије Летић, К. 1087 из 1928, Окружним протопрезвитерима, црквеним општинама и свештенству епархије темишварске, 29. IX 11 X 1928. године.

³⁶⁶ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 1367, Епископ Максимилијан, Е. В. 798 / 1928, Свему свештенству обојега реда, управама манастира, управама црквених општина и свима благочестивим и вернима епархије сремско-карловачке.

³⁶⁷ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 1362. Православни хришћани и родољубиви Срби, потписује Епископ нишки Доситеј.

³⁶⁸ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 1365. Министарство унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Дз. бр. 3460, 1. април 1925. године.

³⁶⁹ Одлука у прилогу у Књизи прилога, бр. 1365, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Син. бр. 485 / 7.-20. марта 1925. године.

издржавати и исхранити“.³⁷⁰ Средином априла 1934. године, јеромонаху Григорију је одобрено да у Архиепископији београдско-карловачкој, којом је тада управљао патријарх Варнава Росић, може прикупљати милодаре за „руске манастире и манастир Хиландар“.³⁷¹ Руски Светогорац јеромонах Николај, добио је дозволу да може слободно да прибира прилоге за страдајуће манастире на Светој Гори у епархији банатској.³⁷² Пре тога, док је био јерођакон, 1932. године пропутовао је у истом циљу Епархију нишку и Митрополију загребачку.³⁷³ Истим пословима, походио је Митрополију загребачку од 15/2. јануара 1935. године руски јеромонах из Свете Горе Атанасије, од кога је сабраћа очекивала да ће се вратити са новчаним даровима.³⁷⁴ Исти калуђер од марта 1936. године налази се у Босни и Херцеговини у Митрополији дабробосанској.³⁷⁵ У источним деловима јурисдикције Српске православне цркве прилоге за руске манастире на Светој Гори скупао је јерођакон Јесеј, који је имао дозволу надлежног владике тимочког.³⁷⁶

Рус Светогорац, јеромонах Пинурфије поднео је извештај Св. Архијерејском Синоду Српске православне цркве да је до 18/31. јануара 1927. године прикупио по Епархијама нишкој и скопљанској 20.057. динара. Део тог новца је био депонован у домаћим банкама и преко Министарства спољних послова се слао на Свету Гору.³⁷⁷ Помоћ словенске Српске православне цркве руским манастирима и скитовима на Светој Гори имала је велики морално-дипломатски значај, у контексту када су ти исти манастири трпели притиске од

³⁷⁰ Архив СПЦ, Архивске књиге, Анаlecta, бр. 1, Син. бр. 28/15. октобар 1932. године. „У том циљу путује по нашој земљи Рус, светогорски монах, јеромонах Серафим“.

³⁷¹ Архив СПЦ, Архивске књиге, Анаlecta, бр. 2, Патријаршија Српске Православне Цркве, Бр. 2554 / 1934, од 18/5. априла 1934.

³⁷² Архив СПЦ, Архивске књиге, Анаlecta, бр. 4, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Син. бр. 11259, 3. новембра 1933. године.

³⁷³ Архив СПЦ, Архивске књиге, Анаlecta, бр. 4, Президијална одлука митрополита загребачког Доситеја и администратора епархије нишке, К. Цбр. 15562 од 7. новембра 1932. године.

³⁷⁴ Архив СПЦ, Архивске књиге, Анаlecta, бр. 5, Црквени суд Митрополије загребачке, 15/2. јануара 1935. године.

³⁷⁵ Исто, Православни митрополит Епархије дабро-босанске у Сарајеву, Бр. 344/36 през. Сарајево 22/9. марта 1936.

³⁷⁶ Архив СПЦ, Архивске књиге, Анаlecta, бр. 6, Е. бр. 772, од 14/1. маја 1934. године.

³⁷⁷ Архив СПЦ, Београд, Списи Св. Арх. Синода, (1927), Свети Синод СПЦ, бр. 17 од 7/20. фебруара 1927. године. Помоћ се поред новца давала и у житу и вуни, коју би после монаси продавали. Путни трошкови су се регулисали од прикупљених средстава такође.

грчке владе која је одузимала и искоришћавала њихове поседе изван Свете Горе о чему су руски Светогорци извештавали и протестовали код Лиге народа.³⁷⁸

Модерна „писанија“, путовање калуђера по парохијама и црквеним општинама Српске православне цркве ради добијања материјалне помоћи, није могла да се сасвим да се контролише. Гласи да Срби помажу на тај начин Светогорце, били су повод за разне авантуристе и смутљивце који су у оваквим акцијама видели прилику за стицање добити. Власти Савске бановине су се информисале код надлежних црквених органа, са дозом сумње, о личностима као што су били Канта Дамјанос и Петар Зама и да ли су они „уопште свештена лица“.³⁷⁹

И поред опреза према могућим злоупотребама евентуалне помоћи Светој Гори, помоћ руским светогорским манастирима, скитовима и келијама трајала је и крајем тридесетих година двадесетог века. Митрополија дабробосанска (Сарајево) је преко Епархијског управног одбора одредила 100 динара на име помоћи „сиромашним руским светињама на Светој Гори“.³⁸⁰

Српска православна црква имала је разумевања за тежак положај руског црквеног школства и недостатак богословског подмлатка. Тако се „Комитет по сооруженију Сергијевског подворја из Париза“ обратио СПЦ молбом за материјалном помоћи око устројења више богословске школе у Паризу. Синод је 2. фебруара 1925. године упутио окружницу: „Узевши у обзир стање у којој се налази Руска црква, лишена богословских школа могућности да свој проређени свештенички кадар попуњава свештенички кадар, САС под горњим бројем је одлучио „да се скупљају прилози по црквама и манастирима, а све слати Благајни црквено народних фондова“.³⁸¹

Српска православна црква се није оглушивала ни на молбе да се помогне изградња других руских храмова у Западној Европи. Епископ берлински и германски Тихон је замолио патријарха Димитрија да помогне у складу са могућностима 2/15. септембра 1927. године. Свети Архијерејски Синод СПЦ је

³⁷⁸ „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 7 (Сремски Карловци, 1928), 105.

³⁷⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1933), Ф IV, р. 169/33. Епархијски црквени суд Горњокарловачки у Плашком, Ц. С, Бр. 1745 / 1933, 10. март 1933. Светом Архијерејском Синоду.

³⁸⁰ Архива Митрополије дабробосанске, Епархијски управни одбор 1938/273; II

³⁸¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 3 (Сремски Карловци, 1925), 33-34.

препоручио скупљање помоћи за изградњу цркве у Берлину епархијским архијерејима. Епархија пећка узела је активног учешћа.³⁸² Српска црква имала је мотивацију да помаже изградњу руске православне цркве у Берлину „увиђајући потребу подизања цркве у Берлину, која је потребна и нашој тамошњој колонији“, како још у у пролеће 1923. године образлаже Министарству иностраних послова епископ нишки Доситеј.³⁸³ Иако је православни храм у Берлину требало да служи присталицама митрополита Евлогија, Српска православна црква је давала прилоге и није одустајала од акције скупљања помоћи.³⁸⁴

Има сведочанстава да су покретане и други начини помоћи руској цркви у избеглиштву. Помало егзотичне, а са српске стране симболичког ефекта. Средином априла 1924. године према одлуци Св. Архијерејског Синода (Син. бр. 2471 од 13/26 марта 1924) решено је да се кроз све парохијске цркве на Ђурђевдан носи тас, а прилог доставља Благајници Црквено-народних фондова у Сремским Карловцима у сврху помоћи „руске мисије у епархији Урлишко-Салмаској“ (Персија). Помоћ је тражио Арх. Синод Руске цркве у иностранству № 1033 у име тамошње руске мисије да би се приступило рестаурацији богомоља и ублажавању последица верских прогона.³⁸⁵ Епископ браничевски Митрофан је распис проследио својим подручним парохијама.

Исто тако, и руска мисија у Јапану осећала је последице разорног земљотреса, па је на сличну молбу Руске заграничне цркве Св. Архијерејски Синод СПЦ донео одлуку „имајући у виду данашње стање руске Цркве и вапијућу нужду њене мисије у Јапану, а на основу одлуке Св. Арх. Синода од 13/26. марта 1924 Син. Бр. 2706“ да се на дан Св. Кирила и Методија прикупљени прилози на тасу пошаље Благајници Црквено-народних фондова у Сремским Карловцима у речену сврху. Епископ браничевски је синодски распис проследио на ниже

³⁸² Архива манастира Дечани, Акта манастирске управе (1927), Епархијска конзисторија бр. 2399, 29. новембра / 12. децембра 1927. године, Пећ, Старешинама манастира и протојерејима округа Пећке епархије.

³⁸³ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1923), р. 1833-84, Свети Синод Српске православне цркве, Син. бр. 1833/ зап. 253, од 1 / 14. марта 1923. године.

³⁸⁴ „Нов православни храм у Берлину“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 2 (Сремски Карловци, 1927), 29.

³⁸⁵ *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1920-1925*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазић, Пожаревац, 2012, 181.

инстанце – архијерејске намеснике своје епархије.³⁸⁶ Одлука да се подржи материјално руска мисија у Јапану, као и претходна о Блиском Истоку, донета је на највишој инстанци управе Српске православне цркве.³⁸⁷

Митрополит Антоније Храповицки је позивао Србе да помогну двојици руских живописаца Несторову и Васнецову, написавши осврт и богословско тумачење њиховог стваралаштва. Глава руске заграничне цркве је на крају додао: „Ја не умем да организујем скупове за прилоге, сам ћу дати колико могу, и више од тога, јер сам и сам полубедан, но ја позивам друштво да у својим центрима образују комитете и сакупљау новац: 1. за подршку њиховог физичког живота и 2. да им се осигура излаз из Русије у иностранство“.³⁸⁸

Епископ злетовско-струмички Серафим је имао сарадњу са пуковником у пензији Светом Станојевићем који је био задужен испред „Друштва за помоћ породицама и сирочади погинулих руских војника“ за сакупљање односне материјалне помоћи. Епархија злетовско-струмичка је поштанским упутницама преко Св. Архијерејског Синода редовно овом друштву слала своје прилоге.³⁸⁹

³⁸⁶ *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1920-1925*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазић, Пожаревац, 2012, 183.

³⁸⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1924), Свети синод Српске православне цркве, Синбр. 2706, 13/26. март 1924. године.

³⁸⁸ Митрополит Антоније, „Један апел - Два генија умиру од глади“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства Жичке епархије*, VIII, 1 (Чачак, 1926), 19-20.

³⁸⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Православни епископ злетовско-струмички, Е. Бр. 599, од 16/29. марта 1928, Светом Архијерејском Синоду.

**1. 11. Руске избеглице – лаици у животу Српске православне цркве
(техничари, инжењери, ликовни и музички уметници) и покровителство
патријарха Варнаве**

*„Занесло тебя снегом, Россия,
Замело сумасшедшей пургой,
И холодные ветры степные
Панихиды поют над тобой“.*

*Дођоше на те, Русијо, снегови
И мећаве лудила круже
Из степе хладни ветрови
Парастос за тобом служе...*

(Препев аутора)

Утицај руских људи, тзв. лаика, хришћана који нису били посвећени у свештенички чин, а који су имали образовање и корисна знања (техничари, инжењери, уметници) био је важан за Српску православну цркву у периоду између 1920. и 1940. године. Најпре, руске избеглице су биле удомљаване у црквеној администрацији. Њихове личне судбине су остале занимљиве и забележене. У Духовном суду Архиепископије београдске, тј у Епархијској управи тројица званичника од укупно четворице почетком 20-их година, били су Руси, и то: Василије Мојсејев, Петар Никољски и Леонид Будилников.³⁹⁰ На двору епископа битолског Јосифа Цвијовића, руског ђака, један од послужитеља, тј. домар је био Глигорије Троценко.³⁹¹ Канцеларија Св. Архиепископског Синода, централног црквеног управног органа, у исто време бројала је 10 чиновника, а од четворице дневничара, двојица су били Руси: Николај Ивановић Симеонов и Иван Михаиловић Симеонов.³⁹²

³⁹⁰ *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци 1925, 9. Званичник је административац нижег ранга од чиновника-канцеларисте.

³⁹¹ *Исто*, 51.

³⁹² Архив СПЦ, Београд, Канцеларија патријарха Димитрија (1925), Ф. VI 3600-4000, Платни списак особља Канцеларије Патријаршије и Св. Архиепископског Синода и Платни списак дневничара Канцеларије Патријаршије и Св. арх. Синода за месец новембар 1925. године. П. бр. 3990, 10/23 новембар 1925.

Исто тако, као дневничар у Канцеларији Патријаршије био је од 24. фебруара / 9. марта 1923. до 11 / 24. новембра 1926. године запослен Павле Иванович Пудло.³⁹³ Павле Пудло је рођен у Лубну (касније Пољска) 20. маја 1898. године, Богословију Св. Саве (9. разред са богословским испитом зрелости је завршио 19. априла 1922. године, а на православном Богословском факултету је дипломирао у зимском семестру 1927. године. Упутио је молбу са прилогом своје биографије и објављених богословских текстова да добије препоруку од патријарха Димтрија да предаје веронауку у некој од гимназија или у „библиотекама, предавањима, удружењима и др.“³⁹⁴

Са доласком на патријарашки трон Српске православне цркве митрополита скопљанског Варнаве Росића уочава се још јача тенденција запошљавања Руса у црквеној администрацији. Тако је 12/25. априла 1934. године за званичника-дневничара при Светом Архијерејском Синоду СПЦ постављен Николај А. Загурски (рођен 16. августа 1902. у Плоцку), а од 8. априла 1937. чиновник у Патријаршијском управном одбору.³⁹⁵ У тој служби је остао до 4. новембра 1941. године када је у новонасталим приликама дао лабаво објашњење своје жеље да напусти службу: „Услед специјалних прилика и нарочитих околности приморан сам да напустим службу у Српској православној цркви и да се захвалим на месту чиновника Патријаршијског управног одбора“.³⁹⁶ Руских емиграната било је присутних и у администрацији појединих епархија. Тако је од 19. октобра 1929. године Димитрије Сигисмунд Франк постављен за чиновника Духовног суда у Пожаревцу.³⁹⁷

Напуштање српске црквене службе од стране Руса у току Другог светског рата постао је учестали манир. Тако је Димитрије Франк (рођен 19. октобра 1888. године) поднео молбу за разрешење: „Услед породичних прилика немогуће ми је остати даље у служби Српске православне цркве и молим да ме разреши дужности

³⁹³ Архив СПЦ, Збирка Russica, Патријаршија Српске православне цркве, П. бр. 3113, 11/24. новембар 1926.

³⁹⁴ Архив СПЦ, Збирка Russica, Молба П. И. Пудла патријарху српском господину Димитрију од 1. септембра 1927. године.

³⁹⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Службенички лист – персонални досије Николаја А. Загурског, 1-5.

³⁹⁶ Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор (1941), Молба Николаја А. Загурског Патријаршијском управном одбору Српске православне цркве од 4. новембра 1941. Године, регистровано ПУО СПЦ бр. 12606 од 4. новембра 1941.

³⁹⁷ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1942), Министарство правде Краљевине Југославије бр. 34120 / XII, 7. априла 1930. године.

писара Црквеног суда“.³⁹⁸ У Карловачкој богословији радила су, такође, двојица служитеља Руса, за економат је поред једног Србина (Милана Богдановића) био задужен Сергије Кириченко, а један од петорице собара у ђачком интернату био је Андрија Кондратенко, како пише један мемоариста, описујући живот поменуте богословије између два светска рата.³⁹⁹

Средином 1921. године синодалне власти Српске православне цркве су препоручивале руске техничаре: „Према одлуци Св. Синода Син. Бр. 717 од 1-14 VI 1921 Уредништво „Гласника“ доставља ово до знања заинтересованим црквама и манастирима“.⁴⁰⁰ Слично је било и са Удружењем руских земљомера, чије је услуге препоручивао Свети архијерејски синод препоручивао као корисно црквама и манастирима, ако су изгубили планове имања услед рата.⁴⁰¹

Препоруку је имао и руски хор од петанест музички образованих чланова из Сонте и Гомбоша коме се нудило да пева по српским црквама.⁴⁰² Руски избеглица Василије Гаврилов који се настанио у Винковацима био је „Хоровођа са вишегодишњом праксом предлаже подучавање и организацију певачких друштава. Има за продају рукописне ноте за литургију, вечерњу, јутарњу и специјално црквене концерте најбољих руских композитора“.⁴⁰³

Руске избеглице пуковник Владимир Долгов и његова супруга Евгенија основали су у Ћуприји „иконосликарску радњу православних икона“. Св. Арх. Синод, прегледавши мустре и радове г-ђе Долгове јула месеца прошле године, нашао је: „да су иконе израђене потпуно у духу православља и да се могу набављати за наше цркве и православне домове. На седници пак од 16 (29) маја Св. Архијерејски Синод је одлучио, да радове г-ђе Долгове препоручи свима црквама, манастирима и вернима“. Г-ђа Долгова је добила уметничко образовање

³⁹⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (Службенички лист – персонални досије Димитрија С. Франка), Молба Димитрија С. Франка од 7/20 маја 1942. Године (регистровано К. Ебр. 1109, 21. мај 1942.

³⁹⁹ Новак Турањанин, *Успомене службеника Патријаршије Српске*, приредио Радован Пилиповић, Београд, 2013, 60.

⁴⁰⁰ „Руски грађевински технички биро у Смедереву“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 15 (Београд, 1921), 241-242.

⁴⁰¹ „Премеравање црквених и манастирских имања“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 14 (Сремски Карловци, 1924), 209-210.

⁴⁰² „Руски црквени-певачки хор“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 6 (Сремски Карловци, 1922), 91.

⁴⁰³ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 8 (Сремски Карловци, 1922), 128; *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 9 (Сремски Карловци, 1922), 144.

у Императорском друштву за пооштравање уметности у Петрограду и другим најбољим иконосликарским школама.⁴⁰⁴

Препоруку за озбиљнији рад у Српској цркви имао је и уметник „Руски избеглица – иконописац Сергије Михајлович Камењев“, за кога је речено да се „препоручује од стране Његове Светости Патријарха Српског Господина Димитрија управама свију цркава и манастира, које имају потребу за израдом икона у православном духу“ и који је „врло добар уметник“.⁴⁰⁵

Професорка цртања у руској женској гиманзији у Београду Лариса Шрапченко Баранович тражила је од Св. Арх. Синода подршку за своје иконографске радове 1928. године, мислећи да су српске цркве и манастири потенцијално тржиште за њен уметнички рад.⁴⁰⁶

Свети Архијерејски Синод одобрио је руском уметнику Михаилу Петровичу Петрову да може да путује по средњовековним манастирима и да копира дела статих српских мајстора који би били узор у његовом стваралаштву. Препорука за овог ликовног уметника била је упућена митрополитима на Цетиње и у Скопље, те епископима у Штипу, Битољу, Охриду, Призрену, Пећи, Нишу, Котору и Мостару.⁴⁰⁷

Одобрење да походи неке српске средњовековне споменике и са њих копира фреске, ради свога даљег уметничког рада и ангажовања у Српској православној цркви добили су Владимир Предојевић, академски сликар и Пимен Софронов, наставник иконописне школе у манастиру Раковица. За њих је речено да „раде фреске на зиду у капели нове Патријаршијске зграде у Београду, па им је потребно, да за исту прекопирају неке иконе и фреске у манастиру Морачи“.⁴⁰⁸ Савремена српска црквена штампа донела је занимљиве податке о везама патријарха Варнаве са уметником Пименом Максимовичем Софроновим, патријарх је чуо за уметника који је пореклом из Естоније, а иначе Рус-

⁴⁰⁴ Гласник – службени лист Српске православне патријаршије, III, 12 (Сремски Карловци, 1922), 206. Опсежна молба са биографијама брачног пара Долгових са пратећом документацијом чува се у Архиву СПЦ, САСи, р. 7/1922.

⁴⁰⁵ Гласник – службени лист Српске православне патријаршије, V, 13 (Сремски Карловци, 1924), 192.

⁴⁰⁶ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1928), Ф. II, р. 87; Лариса Шрапченко Баранович Светом Архијерејском Синоду, 11. јун 1928.

⁴⁰⁷ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1931), Ф. III; Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Син. Бр. 2103 / зап. 905, 20. јуна 1931. године.

⁴⁰⁸ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1935), 1001-1500, АЕП Варнава 2351, 1. август / 19. јул 1935. године, митрополиту црногорско-приморском Гаврилу.

старообрјадац који је био наставник иконописа у Паризу и Прагу.⁴⁰⁹ Припадништво старообрјадчеству одразило се и на уметнички израз: „Њихов иконопис, наимае, ретко има све оне бројне уметничке квалитете ранијега иконописа, мада верно и фанатички следује његове техничке поступке и радне прописе. Но, у овоме случају главно је било баш то: да се сачува техника посла, пропис, радни поступак“.⁴¹⁰

Средњовековне руске уметничке традиције утицале су на тадашњи нови иконопис у српском црквеном сликарству на простору Босне и Херцеговине. Иконописац Роман Петровић радио је престоње иконе за иконостасе у парохијским црквама у Босанској Крупи, Травнику и Сокоцу. За тај конкретни уметнички опус Мирко Максимовић је записао: „Уметник није копииста – фотограф. Он проживљава ову уметност и његове фреске производ су контемлација. Идеја запоставља форму. Символизам засењава декоративност“.⁴¹¹

Традиција подршке руским уметницима, емигрантима, настављена је и кроз подршку откупљивања њиховог стваралаштва. Тако је Свети Архијерејски Синод откупио икону Св. цара Константина и царице Јелене коју је израдио Роман Верховски „познати овдашњи руски уметник“.⁴¹²

Своје услуге је нудио Српској православној цркви руски технолог Павле Михаилович Камењев. Наимае, он је 12. октобра 1928. године иступио са елаборатом да се морају правити свеће од чистог воска, без употребе парафина, церезина или стеарина (последња супстанца се добија од сала разних животиња). Свећа у свом црквено-догматском значају јесте принос Богу и не сме имати ништа од примеса које асоцирају на „кръв и тукъ животнихъ“. П. М. Камењев је препоручивао развој пчеларства међу свештеницима, производњу свећа од пчелињег воска што би имало „културне, просветитељске и хуманитарне“

⁴⁰⁹ „Синодска иконостасна школа“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVII, 24-25 (Сремски Карловци, 1936), 559. „У синодској иконографској школи, наимае, сасвим исправно и обавезно, г. Максимовић тражи од својих ученика да следују, у питању обраде сичеа, у стилу, нашем средњовековном иконопису“.

⁴¹⁰ Исто.

⁴¹¹ Мирко Максимовић, *Иконографија Романа Петровића*, Сарајево 1930, 7

⁴¹² „Свети Архијерејски Синод откупио је овај рад са свима ауторским правима“. „Верховски Роман“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 21 (Сремски Карловци, 1932), 333.

консеквенце.⁴¹³ Питање снабдевања Српске православне цркве свећама од воска поставио је и Војислав Јанић са препорукама да је воштаница у богословском смислу симбол благодати Светога Духа (по Св. Симеону Солунском, + 1429), да у пчечарство не треба улагати у почетку велики капитал, али да Српска Патријаршија мора да уложи у посебну Пчеларску школу или течајеве.⁴¹⁴ Инжењер П. М. Камењев је приложио техничко-технолошку и економску разраду будућих епархијских пчелињих завода, какви су постојали пре Револуције у Царској Русији.⁴¹⁵

На почетку свог патријарашког стажа, сусревши се са финансијским ограничењема, патријарх Варнава је, почетком 1932. године, размишљао о подизању хипотекарног кредита код страних новчаних завода у износу од 22.000.000 динара, траживши од домаћих финансијских стручњака појашњења о компанији „Етафо“ и барону Гутембергу.⁴¹⁶ Српским црквеним властима је, очигледно, недостајало готовине, планирани су грађевински подухвати који су изискивали инвестиције, али упркос свему томе (и поред тога), размишљало се и о збрињавању руских избеглица на институционалном нивоу. Поређења и равњања ради Српска православна црква је добро стајала са државом, од које је добијала приличне своте за своје потребе и свој рад.⁴¹⁷

Са благословом и дозволом виших црквених власти, парохије и црквене општине, почеле су у складу са захтевима времена да осигуравају своју имовину. Руски капитал окупљен у „Росија-фонсиер“ друштво за осигурање и реосигурање у Београду склапало је уговоре са појединим црквеним општинама. Тако, сачувана су документа о десетогодишњем осигурању (1935-1945) објеката, банатских

⁴¹³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Реферат о воштаници руског инжењера-технолога Павла Мих. Камењева Светом архијерејском сабору Српске православне цркве, 12. октобра 1928.

⁴¹⁴ Војислав Јањић, „Воштане свеће и светосавска година“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 7-8 (Сремски Карловци, 1935), 103-105.

⁴¹⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), О епархијальныхъ свечныхъ заводахъ въ Россіи – памятная записка. Од малених мануфактура, дошло се до циновских корака, тако је Петроградска фабрика за производњу свећа производила од 250-300 тона, Московска 300-450 тона, Курска 300-350 тона, Орловска 125-135 тона годишње.

⁴¹⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1933), Ф IV (1932/1933), Trgovačka agentura „Stella“ Sv. Sinodu Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 13. februara 1932.

⁴¹⁷ ГАРФ, Р-6410, Оп. 1, Дел. 66, Л. 1 и даље) Предмет садржи признанице и завршне рачуне. У распону од 1932 до 1941. године. Могу да се прате финансије и токови новца у СПЦ.

храмова и парохијских домова, у следећим местима: Фердину, Сакулама, Великом Средишту и Иланци.⁴¹⁸

Помоћ коју је други поглавар уједињене и обновљене Пећке Патријаршје пружао Руској цркви у избеглиштву, није само учешће у колективном историјском дугу, него и исказивање русофилије која је утемељена на припреманом и добро уобличеном психолошком склопу. Патријархове симпатије за Русе утицале су пружање организоване материјалне помоћи. Патријарх Варнава био је руски ђак, не неки обичан, него један од бољих. Још 1905. године за јеромонаха Варнаву Росића руски дипломата Бељајев је записао:

*„Иеромонах Варнава, в мире Петр Росич, кончил Призренскую семинарию одним из лучших, а затем Петербургскую Д. Академию. Принял в Петербурге монашество и теперь изучает в Константинополе греческий язык. На него с основанием возлагаются боьшия надежды“.*⁴¹⁹

Нису биле непознате везе митрополита Антонија Храповицког и патријарха Варнаве Росића који му је био професор у Санкт-петербуршкој Духовној академији.⁴²⁰ Руске богословске школе могле су из своје историје да издвоје време и број обликовања и образовања српских богословских и свештеничких кадрова.⁴²¹

Круг се могао затворити, историјски и хронолошки. Патријарх Варнава је тога био свестан и то је јавно манифестовао. (...) ⁴²²У Божићној посланици из 1931. године „руска тема“ – страдање и српски став о тим дешавањима има своје доминантно место: „Као полгавар Српске Православне Цркве радујем се што сам на данашњи празник опште радости могао са својом љубљеном паством у првом реду и овим путем одужити се нашој браћи Русима, а исто тако поделити нашу

⁴¹⁸ Архив СПЦ, Архива ПУО (1935), Полисе осигурања, бр. 56 Фердин, бр. 58 Сакуле, бр. 81 Велико Средиште и бр. 83 Иланца.

⁴¹⁹ „Сербы в богословских учебных заведениях России во второй половине XIX века – мнение царского дипломата“, *Русский сборник – исследования по истории России XIV*, Москва, 2013, 137-138.

⁴²⁰ Драгомир Марић, *Блаженочивши патријарх српски Варнава*, Хришћански живот, бр. 8, (1937), 108-110.

⁴²¹ Н. П. Глубоковскій, *С.-Петербургская духовная академия во времена студенчества там патријарха Варнавы*, Сремски Карловци, 1936, 2-12. Види и: Митрополитъ Антоній, *Четыре академии*, Белградъ, 1933, 5-9.

⁴²² Вл. Мајевски, „Његова Светост патријарх Варнава и руска емиграција“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 18 (Сремски Карловци, 1933), 285-286.

радост што нам је Милостиви Бог даровао сваку срећу и напредак у нашој уједињеној Отаџбини и Уједињеној Православној Цркви“.⁴²³

Патријарх Варнава је поводом Божићних празника 1930/1931. године поделио лично 2000 динара најсиромашнијим руским избеглицама у Београду о чему је писала и руска и српска црквена штампа.⁴²⁴ Упамћено је нарочито пројављивање симпатије руске емиграције према патријарху Варнави, даровање жезла и мантије, као и предавање адресе 1931. године са преко 8000 потписа. Читаву организацију је водио „Царски вестник“ и његов уредник Н. Рклицки.⁴²⁵ Контакти патријарха и руске емиграције постају споља посматрано протоколарни, али су готово увек испуњени срдачним садржајем. Православни Псковско-печерски манастир који се налази на територији Естоније према граници са Русијом честитао је патријарху Варнави крсну славу Св. Јована Крститеља.⁴²⁶ Патријарха су о крсној слави обишли представници руске емиграције... сусрет је пропраћен у штами и носио је одређену дипломатску поруку...⁴²⁷ Крсна слава патријархова традиционално је била повод за исказивање благодарности руске емиграције Његовој Светости за покровитељство и даље молбе за посредништво које су му упућиване. О томе постоје и анатомски прецизна архивска сведочанства.⁴²⁸

Духовник Манастира Миљково Амвросије Курганов поконио је у име руског заграничног монаштва икону Св. Јована Крститеља, коју је насликао јерођакон Лука. Приликом примања поклона патријарх је архимандриту упутио следеће, ласкаве речи: „Ми се особито радујемо томе, да је Господ у лицу Вашем

⁴²³ Патријарх Варнава: „Божићна посланица, о Божићу 1930. године“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 1 (Сремски Карловци, 1931), 6. (Прештампано: *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 2 (Чачак, 1931), 35-41).

⁴²⁴ Царскій вестникъ, бр. 124, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 1 (Сремски Карловци, 1931), 13.

⁴²⁵ *Беломиграција у Југославији 1918-1941*, том II, приредили др Тома Миленковић и др Момчило Павловић, Београд 2006, 100.

⁴²⁶ „Руско Псковско-печерски манастир честита крсну славу Његовој Светости“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 2-3 (Сремски Карловци, 1931), 44.

⁴²⁷ „Крсна слава Његове Светости Патријарха Господина Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 2-3 (Сремски Карловци, 1931), 44.

⁴²⁸ Архив Српске Православне Цркве, Архивске књиге, Бр. 467, *Књига посета...* 20. јануара 1931. године, „Св. Јован – О слави Његове Светости. Патријарха је посетио међу осталима и Василије Флуг, председник „Друштва за неговање успомене на цара Николаја II“.

послао у Југославију примјерног и високопросвјетљеног инока, који с Божјом помоћу, може бити препородитељем монаштва у нашој земљи“.⁴²⁹

Слично је поступио јереј Михаил Виноградов који је патријарху Варнави Росићу уочи црквеног празника посвећеног Св. Јовану Крститељу 1/14. септембра 1936. године послао икону „Усековање“, копију чудотворне иконе са Атона, а који је молио да се поклон тумачи као скроман знак захвалности „недостојног послушника“ за све што је патријарх Варнава урадио за „страдајућу Русију“.⁴³⁰

Начелник Делегације која се бавила интересима и стварима руских избеглица Г. В. Штрандман, упутила је срдачне честитке патријарху Варнави, јер се видело да на почетку свог патријарашког рада нови патријарх ради доста у корист Руса избеглица, шта су признали и они сами: „ми руски људи смо са Ваше стране видели толико добра, толико потресне и искрене очинске бригае, не можемо другачије, а да ниско не приклонимо главе у знак искреног поштовања и захвалности“.⁴³¹

Јубилеј патријарха Варнаве који је обележен (боље речено ненаметљиво приказан), а поводом 30 година од монашења, 25 година од хиротоније за епископа и 5 година ступања на патријаршијски престо, није прошао без учешћа руске емиграције, а нарочито Руске заграничне цркве. Свети архијерејски синод Руске православне заграничне цркве поднео је патријарху Варнави адресу, на бољем папиру и калиграфски урађену, а у којој су поред осталих биле речи захвалности: „ти који нас разумеш у тузи и невољи изгнаништва, схвати и нас данас у искреној радости и духовном ликовању, када преко наших усана сва Руска зарубежна црква сведочи свету о пројављивању Христове љубави у твојој љубави према њој и целом руском православном народу“.⁴³²

Обични људи, невољници од патријарха Варнаве добијају подршку и помоћ. Увек се игра на карту старе руске славе и величине. Студенти Борис Бељавски и Ростислав Попов траже и добијају материјалну помоћ за одлазак на

⁴²⁹ Поклон руског монаштва Његовој Светости, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 8 (Сремски Карловци, 1931), 123.

⁴³⁰ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1936), Михаил Виноградов, Православни парох витановачки, бр. приватно, 2/15. септембра 1936. године у Чукојевцу Њ. Св. патријарху Варнави

⁴³¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1932), Делегација вѣдающая интересами русской эмиграции в Югославию, 24 јуна 1932. года.

⁴³² Архив СПЦ, Збирка плаката и штампата, Его Святѣйшеству Святѣйшему Варнавѣ Архіепископу Печскому, Митрополиту Бѣлградско-Каровачкому и Патријарху Сербскому, 1905-1910-1930, Архіерейскій Синодъ Русской Православной Церкви Заграницей, Ср. Карловци 1935.

даље усавршавање у Белгију. У адреси патријарху веле: „Синови смо велике Русије, данас без отаџбине“...⁴³³ Патријарх шаље помоћ и на молбе да ће она бити отправљена у Совјетски Савез, као што је писала Клавдија Јегорова за свог оца изнемоглог свештеника Ивана Подољског у Грушевки (у Јекатеринославској Области).⁴³⁴

Руске избеглице су се осведочиле у сентименталну везаност патријарха српског Варнаве према њима. Често су му се обраћали за помоћ и посредништво, личним писмима, преко аудијенција и слично. Кореспонденција која је сачувана у фондовима службеног депоновања говори да су обични руски људи, не само клирици и великодостојници, могли од патријарха Варнаве да очекују очинску бригу.⁴³⁵

Тако је, патријарх наредио Патријаршијској канцеларији да предузме потребне кораке и да „умоли Државну комисију за Помоћ Русима, да учини што је могуће и сиромашним Русима избеглицама шаље на време дозначене помоћи“.⁴³⁶

На овај корак се патријарх Варнава одлучио због учесталих жалби чланова руских колонија из Београда, Новог Сада и Врњачке Бање. Руски интелектуалци тражили су посредништво патријарха Варнаве ради запослења: Тако је Сергије Бубељ Јароцки (бивши помоћник секретара Руског правителствујућег Сената и судија молио⁴³⁷, затим иде молба техничара Теодора Белопољског, која је од бана Дринске бановине доспела у Кабинет патријархов и враћена „господину бану да га запосли у своме подручју“.⁴³⁸

⁴³³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1931), Ф. III, р. 50; Борис Бељавски и Ростислав Попов Његовој Светости Патријарху Варнави, 2. март 1931. године. (Патријарху су се јављали разни невољници, чињеница да је према Русима био мање подозрив и мање обазрив, јер су његове везе са Русим емигрантима биле јаче. Са друге стране, Јована Бенцана, асирско-халдејског свештеника који је говорио да је избегао од муслиманског насиља, проверавао је у средини «каког је владања и колико има чланова породице». Свети Архијерејски Синод, Ф. III, р. 56 (1931), 17. фебруар 1930. године.

⁴³⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1931), Ф. III, р. 75, Клавдија Егорова Његовој Светости Патријарху Варнави, 19. јун 1931. године.

⁴³⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1935), Акта патријарха Варнаве 1935/1.

⁴³⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1935), Акта патријарха Варнаве, 1935/1; По овлашћењу Њ. Св. Архиепископа Пећког, Митрополита београдско-карловачког и Патријарха српског викарни епископ Сава (Трлајић), Државној комисији за заштиту интереса руских избеглица, Л 752, 30. новембар 1935.

⁴³⁷ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1936), Сергије Бубељ Јароцки патријарху Варнави, 1. септембар 1936. године.

⁴³⁸ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1936), Патријархов концепт на писму Теодора Белопољског бану Дринске бановине, недатирано.

Болећивост патријарха Варнаве и када је у питању не придржавање формалних услова и правила црквеног живота и устројства које је сам доносио (или се трудио да се донесу) видимо у случају многих Руса избеглица, а нарочито свештеника. Заузимање да свешеник Владимир Загурски добије пензију (предмет није окончан) показује колико је патријарх био сентименталан према „баћушкама“.⁴³⁹

⁴³⁹ ГАРФ, Р-6410, Оп. 1, Дел. 48, Лист 1-2. Концепт решења, својеручно патријарх Варнава, 25. март 1937. године.

2. ЦРКВЕНА МИСИЈА

2. 1. Друштвени положај православног свештенства у Краљевини СХС/Југославији

„Деса попу шапуће
за браду га штипуће:
Шта ће теби друге жене?
Слиндари се, лез' крај мене“.

(Радован Коштутић, *Песник и смрт...*)

Историографски приступ српском православном свештенству у прошлости и његовој друштвеној улози углавном је прожет поштовањем његовог препознатљивог сталешког имунитета и елитистичког положаја. Свештеници су у свим збивањима српске, до краја 19. века, били окупљајући чинилац друштвених покрета и то највише као представници државно-националне идеје и носиоци борбе за ослобођење и уједињење.⁴⁴⁰ То се осећало подједнако у свим српским земљама, нарочито у Босни и Херцеговини.⁴⁴¹

Њихов друштвени положај био је условљен општим социјалним и економским претпоставкама историјског тренутка, али и сталним факторима који су произишавали из литургијске функције и духовног значаја за целокупну заједницу. Свештеници, постављени унутар јерархијског система, зависе од више епископске власти, своје место службе добијају, према стручној спреми и другим пратећим околностима. Свештенство је сталеж, наизглед хомоген, међутим у историјским сударима и варницењима, најчешће, испољава своју хетерогену суштину.

⁴⁴⁰ Књиге које историји Српске православне цркве приступају из ове перспективе: Мелентије Вујић, *Историјске заслуге српскога свештенства оба реда у служби Св. Православља и народа*, Београд, 1889; Михаило Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд, 1933.

⁴⁴¹ Мирко Максимовић, *Помен народним борцима*, Сарајево, 1927, *passim*.

У Кнежевини и Краљевини Србији (до 1914) неки свештеници су вољно или невољно били уплетени у династичке борбе и политичке обрачуне. То је имало погубан исход по духовни и морални интегритет појединаца, чланова духовног сталежа.⁴⁴² Несумњиво је да су српски свештеници, као људи великих дарова, потенцијала и способности, често пута надилазили позив обичног духовног вође и предводника „словесне“ пастве на онај начин на који су били назначени. Склоност ка политици и учествовању у истој није јењавала ни после 1918. године.

То је без сваке сумње био *хибрис*, са становишта хришћанске етике и канонског права. Такво „проклетство“ њихове егзистенције подједнако је занимљиво за проучавање како од стране историчара, тако и од других аналитичара. Свештеници су стално разапети између црквених обавеза, власти надлежног епископа, потреба заједнице верника којима служе, високо прописаних књишких животних идеала и, на крају, чемерне свакодневице. Поред свих својих људских, породичних и личних обавеза, свештенство представља један жив сталеж, социјални стратум нације који иза себе оставља узбудљиву историографску приповест.

Православно свештенство било је нарочити сталеж, професија и друштвена група у новој држави. Том сталежу су признаване заслуге и верност идеји ослобођења и уједињења, ипак његов друштвени положај није био сјајан. Сукоб са вишом јерархијом долазио због два питања: 1. други свештенички брак и 2. материјално обезбеђење, плата и припадности за свештеничко служење, тј. службовање Цркви. Архијерејске власти су добрим маневром одбиле да одобре други свештенички брак и да ово актуално питање реше у корист свештенства, изговором да канонем Васељенских сабора забрањују другу женидбу и да је решење тог питања само кроз договор са осталим помесним црквама.⁴⁴³ У једном писму митрополиту бруском Доротеју „заступнику патријарха свете Васељенске

⁴⁴² Свештеник-књижевник Тадија П. Костић у роману *На туђем послу*, Београд, 1924 осликава душевну погубност свештеника који је ушао у политички живот и занемарио свој истински позив.

⁴⁴³ „Решење Архијерејског Сабора о другом браку свештеника“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства Жичке епархије*, бр. 6, јуни (1920), стр. 169-170; Власти СПЦ су озбиљно прилазиле решавању питања другог свештеничког брака, тражећи чак интерпелацију Цариградске патријаршије, када је у мисију послат епископ жички Николај са свештеником Гаврилом Милошевићем да добије мишљење. (Архив СПЦ, *Varia* (1920), Архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије Министру иностраних дела, бр. 860, 4/17. април 1920. године).

Константинопољске цркве“ митрополит Димитрије саопштава да је проблем другобрачних свештеника акутан из разлога „да се једна добра трећина нашега мирскога свештенства налази у удовом стању, које доноси великога вреда и њиховом моралном угледу и њиховом домаћем спокојству“.⁴⁴⁴

Свештенство је имало нешто од организованости и инерције сталешке кампање 19. века огледане у свештеничким скупштинама и издавању листа. Оно што се изражавало меморандумима, скупштинским саопштењима, изражавало се и кроз белетристичка остварења. Свештенички живот је био тежак, тако је мало познати *поп Видоје* персонификација људске патње у мантији.⁴⁴⁵ Додуше, он није мрзовољан као Кочићев „Мрачајски прото“. Сиротиње је била свуда, у Лици, на пример, Босанској Крајини и у другим пасивним планинским крајевима.⁴⁴⁶ Свештеник се у таквим околностима борио за јавни морал.⁴⁴⁷ Они су незадовољни својим материјалним положајем иако их сви сматрају ослонцем „и Цркве и државе“.⁴⁴⁸ Тежак материјални положај православних свештеника који су имали да издржавају и породице, скренуо је пажњу и римокатолика. Забележено је солидарно иступање Јанка Шимрака, тада народног посланика, који је у Народној Скупштини приликом изгласавања буџета за 1922. годину сматрао да постојеће субвенције нису довољне јер православни верски службеници „живе и даље у

⁴⁴⁴ Архив СПЦ, Београд, Varia (1920), Архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије митрополиту Бруском Доротеју. АЕБр. 544 од 2/15. априла 1920. године.

⁴⁴⁵ Сима Жикић, *Поп Видоје – слика из савременог свештеничког живота*, Зајечар 1921. Овде је речено све: удовац, без припадности. („Један пригњечен живот који се отима, који тражи котву спасења, али место ње налази – смрт, јесте поп Видоје“, пише у приказу аутора Љ. М. Богићевића, *Весник Српске цркве – огран свештеничког удружења*, XXVII, мај-јуни, (Београд, 1921), 274).

⁴⁴⁶ У западним крајевима, свештенство јајачког и варцар-вакуфског краја протестује против лошег економског стања: „Резолуција свештенства срезова варцарског и јајачког, округа травничког у Босни“, *Весник Српске цркве – огран свештеничког удружења*, XXVII, март-април, (Београд, 1921), 182-183.

⁴⁴⁷ У манастиру Рмањ (босанска страна Тронеђе) 26. октобра 1923. године пише Герман Видовић, јермонах-администратор: „Садањи старешвина среске испоставе у Кулен Вакуфу г. Стево Курбалић, својим доласком у место одмах је обустио псовку. Што може жешће прогони она лица која живе невенчана и искорењује по наш правосла њвни народ све штетне и неваљале обичаје, у које је народ у овдашњем крају био запао. Његово похвално поступање одјекнуло је како по околним срезовима Босне тако и по срезовима кршевите Лике“. (*Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 8 (Сремски Карловци, 1924), 124.

⁴⁴⁸ „И оставише га напуштена од свакога на просјачком штапу“, Архив СПЦ, Varia (1920), *Меморандум свештенства среза Босанско Петровачког, Св. Архијерејском Сабору СПЦ*, потписали: Никодим Новаковић, Кеџман, Војислав Милановић, Петар Рађеновић, Душан Новаковић, Тома Милановић, Стево Бодкожа, Милан Бањац, Босански Петровац, 13. октобра 1920. године.

сиротињи, голотињи и немаштини”.⁴⁴⁹ Од свештеника се очекивало много, на пастирском, васпитном и пољу одржавања култа.⁴⁵⁰ Мада, примећује се и промена у религиозним осећањима народа, продирање модерног начина живота, што је разарало стару патријархалност о чему пишу српски духовници.⁴⁵¹ Сујеверје, вечити проблем пастирске праксе, ишло је са проблемима из сфере мушко-женских односа. Неки архивски подаци су поражавајући и постављају питање квалитета и уопште учинка историјске християнизације нације. На основу извештаја архијерејског намесника за Срез гужански у Поверљивом одељењу Министарства вера састављен је извештај који је прослеђен Синоду. У њему се за стање морала каже „Светиња брака, као што рекох, срозана је на најнижи ниво... Но круна свега је један случај који је нотиран у јавности, а то је да је отац живео са својом ћерком”.⁴⁵²

Политичко ангажовање појединих свештеника била је на неки начин супституција за незавидан материјалан положај. Њихов ауторитет и харизма, значила је поен више у политичкој борби. Најзначајнији је у том погледу био свакако Војислав Јанић који је достигао и министарски положај.⁴⁵³ У Босанској Крајини су се политичким и јавним радом бавили Душан Кеџмановић и Душан Новаковић.⁴⁵⁴ Мора се признати да је и хрљење домаћих свештеника у политику, недостатак механизма епископа да им то забрани, потпомагао увођење руских свештеника избеглица у верски живот православних Срба.

Мешање политичке агитације и свештеничког позива било је критиковано као крљење духовног смисла црквене службе и њеног назначења.⁴⁵⁵ Све више су се могла чути реаговања да свештенику „не приличи (не подобајет) да се бави

⁴⁴⁹ „Католички свештеник о православном свештенству“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 1 (Сремски Карловци, 1922), 59.

⁴⁵⁰ Атанасије Поповић, *Свештеник*, Београд, 1926, 1-25 и даље.

⁴⁵¹ Сава Петковић, *Моја парохија пре и после светскога рата*, Сремски Карловци, 1930, 7-10.

⁴⁵² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1923), Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Поверљиво одељење, Пов. Вбр. 26, од 6. јуна 1923 године Светом архијерејском синоду СПЦ.

⁴⁵³ „Војислав Јанић (некролог)“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве* XV, 31 (Београд, 1944), 37.

⁴⁵⁴ Бошко М. Бранковић, „Политички рад свештеника Душана Новаковића 1936-1938. године“, *Радови – часопис за хуманистичке и друштвене науке* 18/2013, 175-185.

⁴⁵⁵ Мих. Радовановић, „Ауторитет парохиског свештеника некад и сад!“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 11-12 (Краљево, 1935), 304-309.

политиком.⁴⁵⁶ Улазак свештеника у политику, крњио је морални потенцијал Цркве, која се све слабије носила са искушењима и изазовима модерног доба (спиритуални покрети, потреба мисија, изградња нових објеката, рад са паством), све се свело да попови „збаце мантију и да се „шими” дотјерају”.⁴⁵⁷ Такви ставови су могли да се сусретну, изречени јасно, и на почетку постојања уједињене Српске православне цркве, када је митрополит сарајевски Евгеније Летица у једној окружници позвао „да би се ово предупредило и очувало достојанство цркве и њених свештенослужитеља свештенство не треба да се упушта у непотребни му и њему штетни политички вртлог”.⁴⁵⁸ Са друге стране, савремене политичке елите биле су оптуживане да коче јеванђељски рад Цркве и да стварају климу која подрива и руши свештенички ауторитет.⁴⁵⁹

Више црквене власти, бринући о угледу свештенства као духовних чиновника, али и о униформности у опхођењу са паством, доносиле уредбе да се свештеници одевају пристojно, да увек буду у мантији и да не посећују кафану и остала неприлична места.⁴⁶⁰ Доколица и разбигра, иако обичан народ од свештеника није очекивао најстрожи аскетизам, у Српској православној цркви су за духовни позив означене ипак као штетне.⁴⁶¹

Материјални положај званичника и службеника верских организација, а тако и представника Православне цркве недовољно је разматран у домаћој историографији. Историјски радови који се тичу Српске православне цркве, због недоступности примарних историјских извора, нису могли да исцрпе и одговоре на овакве и сличне аспекте научног интересовања. Веза економије и религије уочена је и истицана у хуманистичким наукама и социјалној теорији. Социолошки приступ Макса Вебера неким религијским феноменима на широки план поставља

⁴⁵⁶ Бранко Т. Илић, „Свештеник и политика“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 11 (Краљево, 1936), 7-11.

⁴⁵⁷ Душан Петровић, „Свештеник и партизанство“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXIII, мај-јуни, (Београд, 1928), 422.

⁴⁵⁸ „Свима српско-православним парохијским звањима епархије Сарајевске, бр. 101 през. ех 1920, Сарајево 6/19. марта 1920“, *Вјесник – Званични орган Срп.-Православних Црквених власти у Босни и Херцеговини*, бр. 5, Сарајево, 1. мај 1920, 65-66.

⁴⁵⁹ Д. Поповић, „О свештеничком угледу и његовом данашњем положају“, *Преглед цркве Епархије жичке – полуслужбени орган свештенства жичке епархије IX*, 11-12 (Чачак, 1927), 266-269.

⁴⁶⁰ Архива манастра Дечани, Акта управе манастира Дечани (1933), Црквени суд рашко-призренске епархије, Е. бр. 245, 21. мај 1933. године.

⁴⁶¹ „Црквени пастир и световна уживања“, *Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији – орган Архијерејског Сабора VIII*, 2 (Београд, 1914), 25-26.

предузетнички дух и његово пулсирање у зависност од либерализације средњовековних моралних образаца понашања, односно да једна догматска флексибилност допушта стицање материјалних добра у западноевропској и евроатлантској цивилизацијској сфери.⁴⁶²

У православној средини однос свештеника према материјалним добрима увек је будио одређене котраверзе. Наиме, постављало се питање како начинити одговарајућу материјалну надокнаду, како и на који начин изразити вредност свештеникове радње у обредима (крштење, венчање, опело и слично), али и одредити вредност времена рада његовог свештенослужења (литургија и остале службе дневног, недељног, месечног и годишњег круга). Такође, извесна практична етичка дискрепанца између проповедања онога што припада духовном и живљења по материјалном и за материјално наметала се у свакодневним односима пастве и надлежног свештеника.

Материјални положај свештенства је било једно од акутних питања унутрашњег живота уједињене Српске православне цркве после Првог светског рата. Суочени са проблемима адекватног и константног финансирања свештеници су сматрали да њихов дигнитет као битних и важних националних радника није испоштован довољно и на прави начин. Из тих разлога су наставили да се организују и делују кроз сталешка удружења. Наравно да је економска неуједначеност различитих области које су ушле у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца и правно-канонска пракса различитих црквених округа утицала на додатно компликовање читаве ситуације.

Та сталешка борба свештенства остала је забележена на страницама црквене штампе.⁴⁶³ Од државе су се очекивали платни додаци и одређене материјалне субвенције.⁴⁶⁴ Велимир Исаковић, виђенији свештеник из Шумадије је 1925. године у свом готово програмском тексту „Будимо спремни“, који је био упућен његовим колегама свештеницима истакао не само проблем плата, него и

⁴⁶² Видети: Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, s njemačkog preveo Nika Milićević, Sarajevo, 1989, 149-158.

⁴⁶³ Српски православни свештеници су издавали између два светска рата два, у правом смислу речи, сталешка листа и то: *Весник Српске цркве – орган свештеничког удружења* (1921-1933) и *Весник – недељни црквено-политички лист свештеничког удружења* (1919-1930). Овај други је био много више полемички расположен и отворен за расправе о актуалијама, понекад и веома непријатне дискусије што је за историчара интригантано.

⁴⁶⁴ Аноним, „Свештенство из Босне о додацима на скупоћу“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 27 (Београд, 1. октобар 1925), 1-2.

пензионог осигурања.⁴⁶⁵ Приликом решавања ових питања требало је рачунати и са економским приликама, девалвацијом новца и променом вредности након светског рата.⁴⁶⁶

Свештеничка професија није имала ни здравственог осигурања, и то је био проблем који је рушио достојанство духовног сталежа: „браћа која једу бели хлеб и уживају све благодети културног живота, нека не осуђују наше живомученике на парохијама. Њихов је црн и горак хлеб“.⁴⁶⁷ Свештеничко удружење није било задовољно са мерама Министарства вера из средине 1926. године.⁴⁶⁸ Кампања за регулисање материјалног положаја сматрала се борбом за повраћај отетог: „Црква и свештенство само кад су гоњени на великој су висини. Све што пузи и гамиже мора бити згажено. Такву судбину не желимо ми. Само усправни извојеваћемо своја отета права“.⁴⁶⁹ Одређеном агитацијом и кроз јавну расправу ипак је нешто постигнуто. Приходи са парохија су регулисани „Уредбом о наградама, које припадају парохиском свештенству Православне цркве за извршене свештенорадње В. Бр. 6793. од 13. 1926“.⁴⁷⁰ Заправо пре њеног доношења је измењен планирани првобитни текст и тако је настала нешто повољнија уредба о свештеничким припадљивостима и додацима на плату.⁴⁷¹ Али, Свештеничком удружењу је било јасно да држава неће моћи да реши сама питање пензија и да свештеници као заједница морају да настоје да направе свој пензиони фонд.⁴⁷² Главна идеја је јасно срочена: „Што више буде улагача, биће јачи фонд, а и услови плаћања биће повољнији. Све фондове, који су у овом циљу стварани треба спојити у један јер ће тако најбоље одговорити намењеном циљу“.⁴⁷³ Пензиони фондови једним својим делом су морали да буду осигурање за свештеничке

⁴⁶⁵ Велимир Исаковић, „Будимо спремни!“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 32 (Београд, 20. новембар 1925), 1-2.

⁴⁶⁶ Велимир Исаковић, „Један интервју – поводом уредбе о додацима на скупшћу свештенству“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 30 (Београд, 1. новембар 1925), 1-2.

⁴⁶⁷ „Усамљеност парохијског свештенства“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 21 (Београд, 23. мај 1926), 1.

⁴⁶⁸ „Нова уредба о свештеничким додацима“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 20 (Београд, 16. маја 1926), 1.

⁴⁶⁹ „Неиспуњена обећања“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 25 (Београд, 20. јун 1926), 1.

⁴⁷⁰ Службене новине Краљевине СХС од 9. јуна 1926. године.

⁴⁷¹ „Измена уредбе о додацима“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 27 (Београд, 4. јул 1926), 1.

⁴⁷² „Осигурање старости“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 28 (Београд, 11. јул 1926), 1.

⁴⁷³ „Наше пензије“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VIII, 24 (Београд, 3. јул 1927), 1.

удовице и сирочад. Дакле, поред плата за свештенике, фондови су формализовали и доносили „озакоњење мировине свештеницима, њиховим удовицама и сирочади“.⁴⁷⁴

Предузете административно-организационе мере патријарха Варнаве Росића (1930-1937) ишле су на централизовање црквене управе и поједностављивање функционисања црквеног организма. У том погледу је кодификација и доношење црквеног „Устава“ (1931) било решење по коме Црква треба да функционише и то од најнижег нивоа (парохије и црквене општине) до оних виших (епархије, као и тела и органи Светог Архијерејског Синода и Српске Патријаршије).⁴⁷⁵ Устав је прописао да ће коначну уредбу о платама (активним и пензијским припадностима) донети Патријаршијски савет по одобрењу Св. Архијерејског Сабора за парохијско свештенство, наставничко особље богословских и монашких школа, особље црквених судова, као и за викарне и епархијске архијереје, али и за самог патријарха.⁴⁷⁶

Устав није одрицао раније право на бир (уобичајене награде за обреде) и поклоне верника у роби (прехранебим производима и сличном): „Припадности парохиског свештенства и ђакона су плата, награде за свештенорадње и припадности у натури, уколико се уредбом поменутом у тач. 1 чл. 85 предвиде“.⁴⁷⁷

Коментатори Устава СПЦ Војислав Јанић и Миленко Јаношевић су дали шире богословско и канонско-правно тумачење, док посебна уредба још није донета: „За свој рад и за потребе свога живота, свештеник мора бити осигуран: Посленик је достојан свога јела“, вели јеванђелист Матеј. Каква ће бити ова награда у натури овде није изнето. У законодавној комисији било је мишљења да се свештеницима у натури мора свагда издавати стан. Осим тога један део епитрахилског прихода припадао би такође свештенику. Ово је важно питање

⁴⁷⁴ „Свештеничко мировинско питање“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, IX, 10 (Београд, 1. април 1928), 1.

⁴⁷⁵ Устав Српске православне цркве први пут је објављен у Службеним новинама Краљевине СХС од 24. новембра 1931. године, бр. 275. Објављен је као посебна публикација: *Закон и Устав Српске православне Цркве*, издање Светога Архијерејског Синода, Ниш 1931. Још пуније издање са коментарима: *Устав Српске православне цркве са спроведбеном наредбом Св. Архијерејског Синода и тумачењима*, од Војислава Јанића и Миленка М. Јаношевића, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, 1932.

⁴⁷⁶ Устав СПЦ, Чл. 85.

⁴⁷⁷ Устав СПЦ, Чл. 169.

које је задавало доста бриге Српској православној цркви и изазивало много трзавица и непријатности. Свештеници су одвајкада тежили, да се ослободе од директне наплате за учињена свештенодејства. Овим чланом те се тежње и захтеви свештенства задовољавају“.⁴⁷⁸

Уредба о парохијском свештенству је коначно уобличена 1936. године и прописивала је права и дужности свештеника. Уредбом се, између осталог, коначно решило и питање финансирање свештеника који врше своју мисију, духовну улогу и утицај. Плата парохијског свештеника је ишла од X/2 до IV/1 положајне групе и степена.⁴⁷⁹ Основица за X/2 је била 325 динара, затим за X/1 425, и даље редом за IX/2 425 (са 175 динара положајног додатка), IX/1 525, VIII/2 580, VIII/1 700, VII/3 760, VII/2 880, VII/1 1000, VI/2 1100, VI/1 1300, V/2 1400, V/1 1600, IV/2 2000, IV/1 2100 динара.⁴⁸⁰ Поред разлике у основици припадност положајној групи и степену значило је и одређени положајни додатак, те лични додатак на разред скупове, у зависности на место службовања и породични додатак (број малолетне деце).⁴⁸¹

Плате су се финансирале из Буџета општих расхода и прихода Српске православне цркве, што је значило да је ова Уредба ликвидирала „бир у свима епархијама у којима се купио пре ступања ове уредбе на снагу, парохијал у свима епархијама у којима се купио“..., али прекинула је у исто време праксу да се плата даје парохијском свештенику „од стране црквене општине“. Такође, њоме је прописано да се „плате парохиских свештеника у Босни и Херцеговини, које су примали из епархиских средстава“, убудуће издају из централног буџета општих прихода и расхода.⁴⁸²

Решавање материјалног положаја свештенства и озакоњеност тог решења од стране Цркве и државе, показало је да не постоји потреба за даљим радом и постојањем Свештеничког удружења које је као *corpus separatum*, утицало на делатност Српске православне цркве, а конкретно на пуну испољеност

⁴⁷⁸ Устав Српске православне цркве са спроведбеном наредбом Св. Архијерејског Синода и тумачењима, од Војислава Јанића и Миленка М. Јаношевића, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, 1932, 183.

⁴⁷⁹ Уредба о парохијском свештенству Српске православне цркве и његовим активним и пензиским припадљивостима, службено издање, Сремски Карловци 1936, стр. 25.

⁴⁸⁰ Исто.

⁴⁸¹ Исто, 25-27.

⁴⁸² „Остали локални доприноси за издржавање парохиских свештеника као бировина, лукно, доприноси за плату у натури и слични приходи“. (Исто, 82-83).

архијерејске власти, односно јасну хијерархичност Цркве као епископалне институције.⁴⁸³ Удружење патријарху и владикама није било по вољи и за њих је била одређена претња. Заговорници даљег постојања Удружења били су огорчени: „Има једна реч, која не би смела у Цркви да се чује, а њено је име – насиље! Зар би ми смели допустити, да се над једним удружењем, као што је наше, и чија је прошлост и садашњост у свему сјајна, изврши тако грубо насиље“!⁴⁸⁴

У такав амбијент живота и рада Српске православне цркве, конкретно свештеника у друштвеним околностима, долазили су руски свештеници избеглице са намером да наставе духовни рад са знањем и дозволом српских епископских власти. Њихов материјални положај није се ничим разликовао од положаја српског свештенства, напротив био је и лошији јер је реч о емигрантима који су за собом оставили све, а подносили су и околности нове српске средине.

⁴⁸³ Последњи *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, изашао је за месеце јуни и јули 1933. године.

⁴⁸⁴ Љ. М. Богићевић, „Црни облаци над свештеничким удружењем“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVIII, јуни-јули, (Београд, 1933), 283.

2. 2. Избегли руски свештеници у служби Српске православне цркве

„Не жуч за ману, ни оцат за воду,
Већ љубав наша ваша биће плаћа.
У муци тешкој, посред пажње љуте
Ви бесте нама и оци и браћа“.

(Ј. М. Уч, „Свештеничком удружењу“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 13, (Београд, 13. јул 1919), 4)

Српска богословска и историјска наука се на првом месту уобичајено бавила руским избеглицама свештеничког звања који су припадали монаштву, јер је њихов живот изблица повезанији са унутрашњом мисијом цркве. Обично се сматра да су руске избеглице побољшале духовни живот и ниво црквености у српској средини. Личне судбине мирских свештеника из Руске цркве, који су продужили црквену мисију и делатност у српској средини, мање су познате и проучаване. На првом месту, то је зависило од слабе доступности архивске документације црквеног порекла. До дана данашњег нису спровођена детаљнија истраживања о броју руских свештеника, који су после 1920. године почели да служе у Српској православној цркви, као да не постоје тачна сведочанства о тој тематици. Познато је да су руске свештенике избеглице примали они српски епископи који су били у додиру са Руском црквом и културом, који су се академски обликовали у руским богословским школама, припадали групи отворених русофила или, чак, политички стремили ка Русији. Таква је ситуација била у епархијама Српске православне цркве, као што су жичка и нишка епархија и архиепископија београдско-карловачка.

Правог пребројавања и статистичког увида у број избеглих руских свештеника који су ступили у службу Српске православне цркве за сада није било на поузданој изворној грађи. Све је остајало на нивоу процена и нумеричког довијања, а без праве фактографске основе и педантног истраживања.⁴⁸⁵

⁴⁸⁵ Изношене су апроксимативне тврдње о 250 Руса свештеника у Српској православној цркви: М. В. Шкаровский, *Актуалне проблеми руской церковной эмиграции в веке: историографические и источниковедческие аспекты*, Христианское чтение – научно-богословский журнал, № 1/2012, 45 (44-97, цео текст)

Према подацима из 1925. године у Краљевини СХС је било 2866 парохија, од којих је празних било 436 и попуњених 2430. Свештеника је било 2457, а ђакона 14.⁴⁸⁶ Три године касније (1928) било је 2660 попуњених парохија и 206 празних.⁴⁸⁷ Такође за 1928. годину наводе се и подаци о 28 епархија, 98 протопрезвитерата, 2331 црква, 2882 парохија, 2539 свештеника, 209 манастира и 5.715.178 православних душа.⁴⁸⁸

Крајем 1932. године, према податку који је објављен у црквеној штампи, у Српској православној цркви је било 2400 активних свештеника и предвиђало се, након решавања материјалног положаја (уредбе о платама) да се отвори још 500 парохија.⁴⁸⁹ У три архивске књиге уписани су биографски подаци 2926 православних парохијских свештеника и ђакона.⁴⁹⁰

Ангажовање свештеника Руса избеглица у свези клира Српске православне цркве, њихов додир са српском паством којој је такође било потребно боголужење на црквено-словенском језику и литургији византијског типа, десило се и пре преласка врховне црквене управе Руске православне цркве иза границе из Цариграда у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Свакако да су приликом примања и ангажовања Руса одређену улогу играле и страхоте Првог светског рата које су однеле већи број живота православних свештеника на територијама окупираних од Бугара и од Аустро-Угара.⁴⁹¹

Прве службене послератне ретроспективе ратних напора и страдања Београдске митрополије и суседних епархија Краљевине Србије на нумерички тачан начин показују трагику Првог светског рата и свештенства у њему. Тако се са војском и Владом из Србије повукло 129 свештеника, у Краљевској српској војсци улогу војних свештеника је имало 136 презвитера и свештенмонаха.⁴⁹²

⁴⁸⁶ *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци, 1925, 362-363.

⁴⁸⁷ *Весник Српске цркве – орган свештеничког удружења*, септембар-октобар, (Београд, 1925), 587.

⁴⁸⁸ *Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928*, II део, Београд 1929, 631, цитирано по: Радмила Радић, *Живот у временима – патријарх Гаврило Доживић*, Београд, 2011, 145.

⁴⁸⁹ „Број православних свештеника“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, септембар-октобар, (Београд, 1932), 445.

⁴⁹⁰ Архив Српске православне цркве (Београд), Архивске књиге, бр. 244/1-3, *Персонална књига свештенства (Министарство вера – православно одељење)*.

⁴⁹¹ Михаило Медаковић, „Оскудица у свештенству“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 21, (Београд, 31. август 1919), 2-3.

⁴⁹² Архив СПЦ, *Varia* 1920, Спискови са именима свих свештеника, ђакон Братислав Маринковић Његовој Светости Патријарху Српском Г. Димитрију од 11/24. децембра 1920. године.

Непријатељске снаге су поред физичке ликвидације свештеника, осведочених патриота, прибегавале и методима насилне интернације. У Бугарској је било интернирано 177 свештеника (укључујући и ђаконе) и 3 епископа: Доситеј нишки, Нићифор рашко-призренски и Сергије шабачки.⁴⁹³ Од Бугарских окупационих власти било је убијено у току рата 163 презвитера, ђакона и свештеномонаха.⁴⁹⁴ У Мађарској (Угарској) у Нежидеру је било интернирано 127 духовних лица, у Ашаху 26, у Болдогасону 9, у Цегледу 10 у Чешкој у Хајнрихгрину 6, у Араду 2, у Карлштајну у Аустрији 5, дакле укупно 185 заточеника у земљама хабзбуршке круне.⁴⁹⁵

Висока српска црквена јерархија имала је наклоност према Русима који су били у невољи, те се није много обазирала на државно законодавство, али ни на црквено-канонске обзире. Било је речи о оним свештеницима који су напустили своје матичне епархије, додуше у ванредним околностима. Превагу су односили сентименталистички разлози српског словенофилства и прагматични разлози пасторалних потреба високе црквене јерархије да надокнади ратни губитак свештеничких кадрова.

Епископ нишки Доситеј званично је проследио предлог Краљевској влади у „жељи да задовољи верске потребе народа у својој Епархији услед немања великог броја свештеника за поуну парохија, чије су парохе побиле окупаторске бугарске власти“, а предлог се састојао у следећем „да се у овој невољи привремено узимају за вршиоце дужности парохијских свештеника руски избегли свештеници и свештеномонаси под условима да могу примати све принадлежности које им како паросима следују по нашим законима“.⁴⁹⁶

Недостатак адекватног кадра, образованог и на рад спремног свештенства, богословски поткованог, осећало се и истицало као проблем од стране званичних представника цркве, са понављањем јеванђељских речи: „Жетве је много,

⁴⁹³ Архив СПЦ, *Varia* 1920, Интернирани свештеници у Бугарској, протођакон Љуб. Д. Поповић саставио.

⁴⁹⁴ Списак побијених од Бугара свештених лица, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, мај-јуни, (Београд, 1921), Додатак, стр. L-LXII.

⁴⁹⁵ Архив СПЦ, *Varia* 1920, Интернирани свештеници у Угарској (и другде), протођакон Љуб. Д. Поповић саставио. Ове црквене статистичке податке делимично коригује Радмила Радић, Момчило Исић, *Српска црква у Великом Рату 1914-1918*, Београд-Гацко 2014, 144-150.

⁴⁹⁶ АЈ, Министарство вера КЈ 69, 175/276; Министарство вера Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, В. бр. 3851 од 5. маја 1920. године.

посленика мало“.⁴⁹⁷ Питање свештеничких квалификација наилазило је у Епархији жичкој на различита размишљања и оцене, неки млађи свештеници су потенцирали академско образовање⁴⁹⁸, док су други били на линији да морални капитал старине превазилази савремена умећа и вештине.⁴⁹⁹ Нису били усамљени случајеви напуштања места свештеничке службе, тако је епископ Мирон пакрачки покренуо дисциплински поступак против одбеглих јереја: Максима Врсајкова, Душана Обрадовића и Лазара Ојкића.⁵⁰⁰ Занимљиво је да је први добио намештење у Епархији бачкој, те га је епископ Иринеј Тирић узео у заштиту са образложењем: „Моја епархија остаје без подмлатка, а нарочито имам места свештеничких, због којих се, због слабе наплате нико не јавља“.⁵⁰¹ Одмах после Првог светског рата, власти Епархије нишке су се довијале да надокнаде недостатак свештенства, тиме што су свештеничку службу вршили и неквалификовани људи, често незаинтересовани за овај позив. У Сурдулици су грађани (чланови црквене општине) улагали против пароха који је заправо био бакалин и веома често нередовно вршио своје парохијске и духовне дужности.⁵⁰²

Дисциплина и подобност била је сасвим посебно питање које се наметало у исправности црквене мисије. Највиши Духовни суд имао је евиденцију предмета који су били део животног тока и непредвидиве овоземаљске егзистенције, док су побожни идеали били нешто сасвим друго.⁵⁰³ Део таквог материјала излазио је у јавност изазивајући саблазан, најпре самог свештеничког сталежа. Предлог да

⁴⁹⁷ Драг. Марковић, „Теме за епархијску скупштину“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 7 (Чачак, 1933), 193. (цео текст 184-193).

⁴⁹⁸ Бож. Миленковић, „Квалификације“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 3-4 (Чачак, 1931), 104-107.

⁴⁹⁹ Хран. М. Ђорић, „Квалификације“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 6 (Чачак, 1931), 170-172; Бран. Т. Илић, „Квалификације“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 11-12 (Чачак, 1931), 340-342.

⁵⁰⁰ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Епископ Мирон Светом Архијерејском Синоду у Сремске Карловце, Број 149 /през ех 1921.

⁵⁰¹ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Епископ Иринеј Тирић епископу пакрачком Мирону, Е. број 158 / през ех 1922.

⁵⁰² „Бакалин и памуклијаш Аритон Поповић“, свештеник у Кијеву и Сурдулици, на кога се жале верници и постављају питање како је уопште дошао до свештеничког чина „не врши чинодејства како треба“ и „не свети водицу о слави“, затим „наплаћује скупо и произвољно“. Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Ф-2-89-922, Жалба Суда општине сурдуличке Светом архијерејском синоду, 13. маја 1922. године.

⁵⁰³ Архив СПЦ, Архивске књиге, *Статистика свештеничких кривица код Духовног суда Епархије београдске*, бр. 569.

један часопис уведе јавно нову рубрику „Свештеничке кривице“ био је дочекан на нож.⁵⁰⁴

У исто време руска избегличка јерархија није се одрицала макар и неких почасних веза са свештеницима Русима који су били ангажовани у Српској православној цркви и радили отворено са српском паством. Тако је Виша црквена управа имала намеру да одликује чином протојереја *Јована Подлуцког* који је служио у Грабовцу, златним крстом *Алексија Нељубова* који је био духовник у руском женском манастиру у Хопову и *Јована Сокаља* инспектора Богословије у Призрену, као и „палицом“ *Петра Гаврилова* који је служио у Сталаћу. Митрополит Антоније питао је митрополита, тј. патријарха Димитрија „да ли са његове стране има противљења“ да се поменута одликовања поделе.⁵⁰⁵ У дипломатски сроченом и одмереном одговору српска страна је ипак одговорила: „да одликовања означених свештених лица благоволи оставити увиђавности наших црквених власти“.⁵⁰⁶

Формално, да би се задовољили захтеви јавног права Краљевине, јер су свештеници на неки начин у рангу државних службеника, само они који су временом стекли поданство могли су бити *стални пароси*, остали су имали статус капелана или, у бољем случају, били су администратори парохија. Такође ангажовање руских свештеника било је увиђено у форму обављања привремене управе, такви свештеници су заправо били *привремени пароси*.⁵⁰⁷

За првих седам година од ослобођења, односно пет година постојања уједињене Патријаршије српске уочљиво је, према извештавању службених црквених новина, али и Шематизма (статистике црквеног живота Српске православне цркве) да су највише Руса-свештеника долазило у епархије које су

⁵⁰⁴ Предлог је дао Милорад Ђ. Ђурић, „Актуална потреба“, *Преглед – полуслужбени орган свештенса жичке епархије*, XV, 6 (Чачак, 1933), 156-158; Оштро је критиковао Милан С. Сретеновић, „Зар и ти сине Бруте!?!... (О чему се све мисли у нашим редовима)“, *Преглед – полуслужбени орган свештенса жичке епархије*, XV, 8 (Чачак, 1933), 242-244. М. Ђ. Ђурић је завршио полемику реченицом која је морала заболети све његове колеге: „Доста је са тим парадиром прошлости! Није ли она само декорација наше пигмејске садашњице“? (М. Ђ. Ђурић, „Моја реч“, *Преглед – полуслужбени орган свештенса жичке епархије*, XV, 9-10 (Чачак, 1933), 278).

⁵⁰⁵ Архив СПЦ, Канцеларија Патријарха Димитрија (1922), Вышш. Русское Церковное Управление за границей, Патријарху сербском Димитрију, 18/31. дек. 1921, № 425.

⁵⁰⁶ Архив СПЦ, Канцеларија Патријарха Димитрија (1922), Патријаршија Српске Православне Цркве, М. ПБр. 113, 23/10, јануар 1922.

⁵⁰⁷ Појам привремени парох је по неким канонски неоправдан: Д. Д., „Привремени пароси“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VIII, 20, (Београд, 5. јун 1927.), 2.

имале на своје челу васпитанике руских школа или по неким другим основама изразите русофиле. Тако већ летимичан поглед на бројно стање показује да су по броју примљених Руса свештеника-избеглица предњачиле Епархије *горњокарловачка, браничевска и нишка*, затим иду *шабачка и тимочка*, са још мањим бројем су *далматинска, темишварска, будимска, бачка*; а онда се ређају остале са симболичним бројем придошлих духовних пастира са истока.

Свештеници избеглице били су посебан изазов за нормирање у црквеној управи. С обзиром да канони прописују санкције јерархији за напуштање својих епархија, али да је Руска револуција наметнула ванредне околности, црквено-правни положај ових духовника се морало ипак уредити. Наравно, и њихова борба за егзистенцију и преживљавање у новој средини је додатно оптерећивала ствари. Св. архијерејски синод је у један мах схватио тешкоћу ангажовања Руса, јер се дешава „руским свештеницима избеглицама који су примљени у парохијску службу Наше Цркве да самовољно напуштају своје парохије и без канонског отпуста надлежног архијереја прелазе у друге епархије“.⁵⁰⁸ Тај проблем се најпре јавио у архидијезези сремско-карловачкој, односно „викаријату“ београдске (београдско-карловачке) митрополије где је руских избеглих свештеника било у највећем броју. Епископ Максимилијан Хајдин је известио Св. Синод да „у случају отпуста уопће из службе српске цркве имао би се опет сваки руски свештеник ставити на расположење Високопреосвећеном Господину Митрополиту Антонију, као поглавару руске православне заграничне цркве“.⁵⁰⁹

Синод је својим расписом од 5. новембра 1923. године указивао да таква пракса убија углед свештеничке службе, а свештеницима Русима се предочава „поштовање црквених прописа и поретка“, односно поштовање процедуре тражења канонског отпуста од надлежног епископа.⁵¹⁰ Да би се ствари контролисале и довеле на ниво административно подношљивог и уређеног Св. Синод је у првој половини 1924. године тражио да посебним извештајима буде

⁵⁰⁸ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 22 (Сремски Карловци, 1923), 338.

⁵⁰⁹ Архив СПЦ, *Varia* (1923), Епископ викар Максимилијан Светом Архијерејском Синоду, Број К 169 / Зап. из 1923, Из седнице српске православне православно конзисторије држане у Сремским Карловцима, 25. јунија / 7. августа 1923. године.

⁵¹⁰ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 22 (Сремски Карловци, 1923), 338. Архив СПЦ, Београд, Свети архијерејски синод (1923), Син. бр. 2316 од 17./4. новембра 1923. Распис патријарха Димитрија Павловића.

обавештен и добије податке колико има упражњених парохија, а колико парохија опслужују руске избеглице.⁵¹¹

Пре овог расписа епископи су се приликом попуњавања парохија ослањали на оглашени стечај, неку врсту јавног конкурса кроз који су се позивали свештеници, а наравно да су они „слободни“ попут Руса, који су били без посла могли да се јаве као потенцијални кандидати за духовни рад у одређеној средини. Једном „Обзнаном“ је разглашено да је за „Злетовско-струмичку Епархију потребан је повећи број свештеника“, а за саму варош Штип „три среска намесника“.⁵¹² Да би се надокнадио број страдалих свештеника, али и попуниле парохије са којих су отишли нелојални егзархисти, а кадрова није било Свети архијерејски сабор је донео решење 12/25 јула 1922. године да се у свештени чин могу рукполагати и она лица „која немају потпуну квалификацију за то, но само за Јужну Србију“.⁵¹³ Стечај за упражњене парохије је примењиван и у Херцеговини.⁵¹⁴ У Херцеговини је било упражњено чак 18 парохија. Ситуација није стајала боље ни са Епархијом тимочком (празних 28), Нишком (чак 40), Сарајевском (6), Вршачком (4), Злетовско-струмичком (5), Зворничко-тузланском (8), Скопљанском (17 упражњених парохија).⁵¹⁵

Тај број се сигурно повећавао јер су епархијске власти увиђале и процес природног одлива кадрова. Почетком 1922. године било је чак шесторица свештеника у Епархији рашко-призренској у седмој и осмој години живота, како је речено: „неспособних за вршење свештеничких дужности“.⁵¹⁶ Недостатак свештеног кадра осећао се и у Епархији горњокарловачкој, дијецези која је припадала организованој целини „пречанске“ Карловачке митрополије. Сматрало

⁵¹¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 6 (Сремски Карловци, 1924), 81.

⁵¹² *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 4 (Београд, 1921), 62.

⁵¹³ Дел. 108/1922, Деловодник Св. Арх. Сабора, Архив СПЦ. Колико је Јужна Србија била у националном погледу лоше третирана са свештеничким кадровима сведочи и податак да су свештеници, бивши ђаци Бугарске семинарије из Скопља били лишавани породичних додатака на скупоћу „као стручно неквалификовани“. (Свети Архијерејски Синод СПЦ, Син. бр. 1188, 7/20. јула 1926. године). Уместо да помири супротности, јаз се још више јављао, а небрига је јачала.

⁵¹⁴ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 21 (Београд, 1921), 360.

⁵¹⁵ „Упражњене парохије“, *Весник Српске Цркве – орган Свештеничког удружења*, XXVII, мај-јуни, (Београд, 1921), 279-282.

⁵¹⁶ Архив СПЦ, [Београд], *Свети Архијерејски Синод (1922)*, Православни епископ рашко-призренски, Е. Бр. 4 (4/17. јануар 1922). Свештеници су били: Манојло Јосифовић, Стоша Стевановић, Димитрије Ивић, Јеротије Крсмановић, Милутин Поповић, Петар Павловић.

се, према неким пребројавањима, да је арондација парохија и однос броја свештеника и верника неповољан у поређењу са суседним римокатолицима.⁵¹⁷

У Епархији Жичкој је у један мах 1919. године, био расписан позив, јер је 49 парохија било упражњено.⁵¹⁸ Овај проблем је трајао и наредних година. Крајем 1922. године објављена је статистика да је и даље упражњена 31 парохија, а да су 9 парохија „привремено попуњене руским свештеницима“.⁵¹⁹ Михаило Конгорај, парох 1. Ариљске парохије упокојио се 8. новембра 1922. године, „избеглица из Русије у којој је оставио своју децу и сву своју имовину“.⁵²⁰ Крајем 1923. године ситуација је кадровски била нешто повољнија, јер је у читавој жичкој епархији било упражњено свега 13 парохија.⁵²¹ Ситуација се у Жичкој епархији готово није мењала ни 1926. године.⁵²²

Међутим, постоји оглас из 1929. године за упражњене парохије у истој Епархији, оне на којима су привремени пароси и администратори и за које епископска власт позива „свршене богослове жичке епархије да се јаве“.⁵²³ Значи да ни сам епископ Јефрем није давао толику предност руским избеглим свештеницима и да је рачунао на стасавање домаћих кадрова, конкретно у случају парохије дубовске и заграђске.

У Епархији браничевској у првој половини 1924. године се водило рачуна, преко Духовног суда, колики је у коме протопрезвитерату „укупан број свештеника“, које „треба пензионисати“ и колико њих „би желели одмах добити пензију“. У распису се наглашавало да су подаци потребни „за израду пројекта

⁵¹⁷ Михаило Медаковић, „Оскудица у свештенству“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 21 (Београд, 31. август 1919), 2-3.

⁵¹⁸ „Конкурс – у Жичкој епархији упражњене су ове парохије...“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, I, 1 (Чачак, 1919), 14-16.

⁵¹⁹ Руси су опслуживали Лазачку, Дубовску, Придворичку, Прву и Другу Ариљску, Бањанску, Заграђску, Рибничку и Драгојевачку. (Празне парохије у жичкој епархији на дан 1. октобра 1922. године и парохије које су привремено попуњене руским свештеницима, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, IV, 9-10 (Чачак, 1922), 323-324).

⁵²⁰ „+ Михаило Конгорај, протојереј руски“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, IV, 11-12 (Чачак, 1922), 383-384.

⁵²¹ „Конкурс – упражњене парохије у Жичкој епархији“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, V, 9-10 (Чачак, 1923), 117.

⁵²² „Стање празних парохија у Жичкој епархији у почетку 1926. године“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VIII, 2 (Чачак, 1926), 34-35.

⁵²³ У питању су биле Дубовска, Крушевичка, Трнавска, Миланџанско-косовичка, Остатичка, Табановачка, Клисурска, Белоречка, Рожачка, Рачанска, Гвоздачка, друга Брезанска, Заграђска, капеланија у Мрчајевцима и четврта трстеничка. („Празне парохије у жичкој епархији или које су привремено попуњене на дан 1. новембра 1929. године“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XI, 11-12 (Чачак, 1929), стр. 237).

закона о свештеничким пензијама⁵²⁴, али исто тако и епископ би имао преглед о броју упражњених парохија за чије попуњавање домаћи кадрови свакако не би били довољни.

У таквим приликама Руси свештеници избеглице, који су имали знање литургије и црквенословенског језика, могли су бити одговарајући вршиоци обрада (*требоисполнители*). Учестала појава Руса-избеглица током 1922, 1923. и 1924. године створила је суревњивост, неповерење, а кроз конкуренцију и завист код српских колега у мантијама. Такви незадовољни српски свештеници писали су против ангажовања Руса, против таквог начина попуњавања празнине, али младих и довољних свештеничких кадрова није било. Било је предлога да се Руси запошљавају и шаљу искључиво у градске средине, с обзиром да не познају тајне патријархалног сеоског живота.⁵²⁵ Дешавало се, са друге стране, да су српске колеге узимале у заштиту своје колеге избегле из Русије, хвалећи њихов пастирски рад, тактичност, обзире и успех са паством. Парох ртковски је записао: „На парохију коју сам опслуживао дошао је брат Рус. Стару и трошну цркву уредио је. Уредније је и обилније посећивање цркве и св. литургије, људи и жена и њихово причешћивање... имају неподељену љубав парохијана“.⁵²⁶

И наредних година се у црквеној јавности дешавало да се руски избегли свештеници сматрају мање достојнима и прикладнима за службу међу Србима, да руске емигрантске црквене власти такву праксу исувише лако дозвољавају и јер њима на руку иде српска попустљивост, па тако прелазе у службу Српске цркве“.⁵²⁷ Овакве критике рада емигрантске црквене јерархије изазвале су реакцију које је морала бити објављена као у случају Ексакустодијана Махароблидзе, секретара Синодске канцеларије Руске заграничне цркве.⁵²⁸

⁵²⁴ Архива Епархије браничевске, Протопрезвитерат-архијерејско намесништво пожаревачко, несређена грађа, *Духовни суд Епархије браничевске, бр. 1871 од 17. марта 1924. године протонамеснику пожаревачком*.

⁵²⁵ „Нека се браћа Руси не срде што ово говорим, јер ја сам из Русије скоро дошао и видео: да су прави следбеници Христове цркве остали у огњу да се пеку, не хтевши напустити своју земљу и у најтежим моментима страдања и искушења“. „Писмо једног свештеника“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, V, 17 (Београд, 30. јун 1924), 3.

⁵²⁶ Александар Томић, „Руски свештеници код нас“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, V, 24 (Београд, 1. октобар 1924), 1.

⁵²⁷ „Неквалификовани свештеници“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, 13 (20. октобар 1929), 2.

⁵²⁸ Е. Махароблидзе, по наредби г. Митрополита управник Руске Синодске Канцеларије, „Неквалификовани свештеници“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, 15 (15 децембар 1929), 3.

Сентиментална настројеност и осећај захвалности према руском народу и Руској цркви често се подгревао истицањем конкретних примера и личности, нарочито из редова свештенства који су задужили Србе, попут женевског руског проте Сергија Орлова који је за време Првог светског рата помагао и на разне начине тешио Србе-избеглице.⁵²⁹ То је сигурно утицало да се на руске свештенике, из редова српских колега, не гледа са подозрењем и као на конкуренцију, него у духу братске љубави.

У Епархији зворничко-тузланској било је четворица руских свештеника који су добили парохијску службу. Године 1928. знамо да у овој источно-босанској црквеној области службују *Василије Јурченко* (Горњи Жабар), *Јован Корњиљев* (прво Доњи Скугрић, затим од 26. јуна 1928. Горња Слатина) и *Николај Сапунов* (Копривна код Модриче). Ови су Руси били „администратори упражњених парохија“, дакле још увек руски поданици.⁵³⁰ Свештеницима који су духовно радили у овој Епархији треба додати и имена *Александра Бројаковског* и *Александра Сињељичикова*, те име *Јована Књазева*, последњег који се полако приближава званичном упису у диптих светих Православне цркве.⁵³¹ Најпотпунији подаци са биографијама и пратећом документацијом чувају се у локалном црквеном архиву.⁵³² Временом је Рус Николај Сапунов пресудом Великог црквеног суда Српске православне цркве у Сремским Карловцима од „лишен свештеничког чина“.⁵³³ Према архивским подацима из садашњег административног седишта у Епархији су још служили: *Василије Добронравов* (!), *Виктор Феодоров* (од 1953), *Иван Сувчински*.⁵³⁴ Сачувала су се потпуна досијеа

⁵²⁹ Сергије Орлов се упокојио у фебруару 1926. године. „Ретка племенитост душе једнога руског свештенослужиоца“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 5 (Сремски Карловци, 1926), 72-73.

⁵³⁰ О њиховом размештају се зна на основу: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 5 (Сремски Карловци, 1928), 69.

⁵³¹ Радован Пилипович, „Русский священник Иоанн Князев в истории и священном предании Сербской православной церкви“, *Руска дијаспора и словенски свет*, ур. Петар Буњак, Београд, Славистичко друштво Србије, 2013, 165-170.

⁵³² Архива Епархије зворничко-тузланске, Архивске књиге, *Индекс свештенства и монаштва*, *Јован Корњиљев*, стр. 135, бр 186; *Александар Бројаковски*, стр. 171, бр. 222; *Василије Јурченко*, стр. 178, бр. 229; *Николај Сапунов*, стр. 181, бр. 232; *Александар Синељичиков*, стр. 182, бр. 233; *Исти*, стр. 198, бр. 247; *Јован Књазев*, стр. 184, бр. 235.

⁵³³ Архив СПЦ, Велики духовни суд (1933), Пресуда од 25/12. октобра 1934. године бр. 687 и 722/зап. 335.

⁵³⁴ Архива Епархије зворничко-тузланске, Архивске књиге, *Индекс свештенства и монаштва*, *Василије Добронравов*, стр. 239; *Виктор Феодоров*, стр. 240; *Иван (Јован) Сувчински*, стр. 308. Подаци о Феодорову и Сувчинском у централном регистру на III 199 и III 310. Видети такође:

Василија Добронравова, Јована Корњиљева, Јована Књазева, Василија Јурченка и Александра Синелшчикова и Александра Бројаковског.⁵³⁵ Краткотрајно је у овој Епархији у парохији Козлук код Зворника службовао и *Алексије Черненко*, који је постављен за администратора поменуте парохије 22. августа / 4. септембра 1925. године.⁵³⁶ У парохији Кожухе кратко је службовао као администратор 1928. године, када се помиње у узредном запису, *Венијамин Коробов*.⁵³⁷

Епархија браничевска је до почетка 1925. године имала 101 свештеника на 314.000 верника, а од броја свештеника њих 11 су били Руси прогнаници. И то: *Јован Филипович* (Влашки Дол), *Никола Јакушев* (Мишљеновица), *Ливерије Михаилович Осипов* (Везичево), *Алексеј Ломиковски* (Шетоња), архимандрит *Пахомије* (парохија добрањска), *Антонин Сеничкиј* (Миљевић), *Александар Колесников* (Вуковац), *Михаил Колесников* (Суводол), *Симеон Горбачев* (Двориште), *Александар Поповић* (Стењевац), *Димитрије Смирнов* (Буљани), *Петар Исплатовски* (капелан 2. парохије параћинске).⁵³⁸ Подофицер руске војске *Константин Пушкин* положио је богословски испит зрелости у Сремскокарловачкој богословији, рукоположен је за ђакона и свештеника 16. и 17. марта 1929. године и почетком маја 1929. намештен за свештеника у Жабару.⁵³⁹

Забележено је како је било Руса који се нису дуго задржавали у Епархији браничевској. Тако је *Борис Ливанов* разрешен дужности, јер је писао молбу „ради

Жељко Савановић, „Василије Добронравов“, Гласник удружења архивских радника Републике Српске 3/2011, 101-105.

⁵³⁵ Архива Епархије зворничко-тузланске, Збирка кондуит листа, свештенички досијеи-персонална акта Василија Добронравова, Јована Корњиљева, Јована Књазева, Василија Јурченка, Александра Синелшчикова и Александра Бројаковског.

⁵³⁶ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 22 (Сремски Карловци, 1925), 338.

⁵³⁷ Библиотека Епархије зворничко-тузланске, СК-I, бр. 11. Запис на Јевнђељу, Сарајево 1890.

⁵³⁸ *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци 1925, стр. 72-82. У каријери се истицао: „свршени богослов *Александар Колесников*“ који је рукоположен за ђакона 8. септембра, а 9. септембра 1924. године за свештеника и постаљен је за пароха Вуковачке парохије, намесништва хомољског. (*Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 23 (Сремски Карловци, 1924), 354). Исти је 1933. године постао хонорарни секретар Епархијског управног одбора Епархије браничевске. (Архива Епархије браничевске, Протопрезвитерат-архијерејско намесништво пожаревачко, несређена грађа, *Црквени суд Епархије браничевске*, бр. 7694; А-13, 15. новембар 1933. Архијерејском намеснику пожаревачком.

⁵³⁹ Архив СПЦ, Архивске књиге, *Персонална књига свештенства (Министарство вера – православно одељење)*, бр. 244/3, бр. 358.

преласка у епархију темишварску“.⁵⁴⁰ *Алексије Родионов*, вршилац дужности пароха сигачког је „својевољно напустио“ своје место духовног пастирства.⁵⁴¹ Исто је поступио и *Александар Феодоровски* који се „захвалио са не служби због повратка у Русију“.⁵⁴² Много постојанији је био свештеник *Димитрије Смирнов*, који је из сеоске парохије прешао на службу у Саборну пожаревачку цркву где је учествовао у свим духовним дужностима, укључујући и „проповедање у току богослужења недељом и празницима“.⁵⁴³

Ово није био случај само у Епархији браничевској. У архидијези сремско-карловачкој, која је као викаријат била у саставу Београдске митрополије (Архиепископије) на једној од седница било је константовано: „У последње пак време почели су се ови руски свештеници из једне епархије у другу сељакати, па ако им се додељена служба у једној епархији не допадне, они једноставно додељено им место напуштају да одмах затим у другу епархију пређу“.⁵⁴⁴ Из тих разлога је донет предлог да се руски свештеници примају само по препоруци (благослову) митрополита Антонија Храповицког и да полагају заклетву као и државни чиновници, како би им се повратио улгод у народу. Даље би било предвиђено: „у случају отпуста уопће из службе Српске цркве имао би се опет сваки руски свештеник ставити на расположење Високопреосвећеном Господину Митрополиту Антонију, као поглавару Руске православне заграничне цркве“.⁵⁴⁵

Може се претпоставити да је надлежни епископ браничевски (тада је епархија део архиепископије Београдске) ангажовао приличан број избеглих руских свештеника пошто је имао проблема са свештеничком дисциплином. (Не) Ретка сведочанства о неуредном животу и кршењу основних канонских норми које су морале да буду санкционисане везују се управо за Епархију браничевску.

⁵⁴⁰ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 5 (Сремски Карловци, 1923), 66.

⁵⁴¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 5 (Сремски Карловци, 1923), 66.

⁵⁴² *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 5 (Сремски Карловци, 1923), 66.

⁵⁴³ Архива Епархије браничевске, Протопрезвитерат-архијерејско намесништво пожаревачко, несређена грађа, *Распоред бесеђења у Саборној пожаревачкој цркви за 1928. годину*. (При Саборној цркви у Пожаревцу је било 7 свештеника и 1 епископ).

⁵⁴⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1923), Епископ викар Максимилијан, број К. 169 / зап. из 1923; регистровано Син. бр. 2316 / 107 од 29. септембра / 12. октобра 1923, решено: 23. октобра / 5. новембра 1923.

⁵⁴⁵ Исто.

Наиме, епитимијом су од 10 дана били кажњени Андра Божић свештеник вуковачки и Миладин Стојаковић, свештеник Петровачки, укором су били кажњени В. Пешић марковачки и игуман манастира Тумане Сергије.⁵⁴⁶ Под забраном свештенодејства били су Лаза Матијевић свештеник у Дворишту, Јован Николић свештеник у Касин Долу, Живојин Миловановић свештеник у Јагодини и Радоје Петровић свештеник у Бунару.⁵⁴⁷

Придошли руски кадрови, уколико се нису уклапали у канонско-правне захтеве били су кажњавани, епископска власт није била болећива. „Руски свештеник Василије Коломијцев, парох равноречки у срезу Пољаничком“, кажњен је почетком 1933. године лишавањем „свештеничког чина за разне кривице“.⁵⁴⁸

Архиепископија београдска, на делу јурисдикције јужно од Саве и Дунава, дочекала је тек једног Руса и то *Теодосија Снегуљског* који је служио у Лапову, парохији „прве класе“.⁵⁴⁹ Број Руса свештеника избеглица у Архиепископији београдској нарочито се повећао после ступања на патријаршијски трон патријарха Варнаве Росића, где су били после 1930. године ангажовани: Александар Макаров, Виктор Царевски, Никола Петроњко, Борис Г. Волобујев, Арсеније Шелухајев, као и Иван Семјонов, Михаил Милоградски, Евгеније Погорецки, Кирил Зеленски, Борис Селивановски, Александар К. Волковски, Александар С. Колчевски, Арсеније Шедко и Николај Семченко.⁵⁵⁰

У *Епархији бихаћкој*, такође је био један и то *Већеслав Зејн* (Скендер Вакуф).⁵⁵¹ У Епархији бањалучкој је била следећа ситуација: Тако је *Василије Стрљичек* био парох у „руској православној парохији“ у селу Хрваћани која је

⁵⁴⁶ „Кажњени свештеници“, *Весник – лист за црквену политику*, III 39, (Београд, 26. септембар 1921), 4.

⁵⁴⁷ *Исто*.

⁵⁴⁸ Архива Епархије браничевске, Протопрезвитерат-архијерејско намесништво пожаревачко, несређена грађа, *Црквени суд Православне епархије браничевске*, бр. 452, 26. јануар/8. фебруар, *Пожаревац, Архијерејским намесницима Епархије браничевске*.

⁵⁴⁹ *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци, 1925, 22.

⁵⁵⁰ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 440, Списак мирског свештенства архиепископије београдске, бр. 441 Списак мирског свештенства архидијезе сремско-карловачке.

⁵⁵¹ *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци, 1925, 31. Временом се Већеслав Зејн, пребацио у Епархију браничевску, у којој је било концентрисано доста руских свештеника. Са места капелана касидолског именован је за капелана маиловачког 1933. године. (Архива Епархије браничевске, Протопрезвитерат-архијерејско намесништво пожаревачко, несређена грађа, *Црквени суд Православне епархије браничевске*, 30. април/3. мај 1933. године, бр. 3113. архиепископском намеснику пожаревачком).

бројала 950 душа.⁵⁵² Затим, у парохији Нова Дубрава (Архијерејско намесништво прњаворско) службовао је један свештеник Григорије Прекраснов.⁵⁵³ Исти је 1929. године премештен у парохију Босанско Грахово.⁵⁵⁴ Један руски свештеник се обрео у служби *Епархије бококторско-дубровачке*, а то је био *Теодор Боровски* (Режевићи и Петровац).⁵⁵⁵

Унијати пореклом из Галиције, насељеници у околину Прњавора у Босанској Крајини из друге половине 19. века враћали су се у православље. Украјинци су осетили потребу догматског и литургичког јединства са Српском православном црквом и били су решени да не прихватају ни по коју цену руског свештеника емигранта. Тако Василије Поповић, митрополит Бањалучко-бихаћки обавештава Свети архијерејски синод у Београду: „Овдашњи колонисти Малоруси, који су из Галиције овамо доселили, а који су и код мене долазили, кажу, да никако не желе руског свештеника, јер веле да зазиру од велике косе и браде, него хоће само Малоруса“.⁵⁵⁶ Мисионарски напори и успеси Српске православне цркве у Прикарпатској Русији, имали су својих одјека како у Босанској Крајини, тако и у другим крајевима Краљевине где су живели Русини. Православном обреду из унијатства су се враћали Русини у Козарцу, Новом Саду и Госпођинцима. Таквом повећању бројчаности пастве погодовала је и координирана грађевинска делатност која није била без репрезентативног одјека.⁵⁵⁷

Унијатска страна није седела скрштених руку него је агитовала по јавним зборовима против православне акције. У Хрваћанима и околини су били активни локални бањалучки траписти, предвођени бискупима Њарадијем, Јанком

⁵⁵² *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци 1925, 35.

⁵⁵³ Архив СПЦ, Архивске књиге, *Буџетске књиге Епархије бањалучке 1935-1937. године*, бр. 303. Григорије Прекраснов је рукоположен од стране српских архијерејских власти, прво је службовао у Епархији славонској, одакле је добио канонски отпуст за Дабробосанску, када је разрешен дужности администратора парохије у Лисичанима 18/31. октобра 1928. године, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 5 (Сремски Карловци, 1929), 66.

⁵⁵⁴ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 14 (Сремски Карловци, 1929), 214.

⁵⁵⁵ *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци, 1925, 64.

⁵⁵⁶ Архив Епархије бањалучке, Бања Лука, Српски православни митрополит бањалучко-бихаћки Василије Поповић Светом Арх. Синоду у Београд, М. бр. 27/ 923 од 15 (28) јануара 1923. године. (несређена грађа).

⁵⁵⁷ Василије Стриљчик, „Апел нове православне парохије у Хрваћанима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 38-39 (Сремски Карловци, 1932), 606-607.

Шимраком и оперативцима свештеницима Атанасом Терљуком и Теодоривичем. Руски свештеник Василије Стриљчек је протестовао: „Руски роб, невољник који је устао против римске уније, који ће са жаљењем спомињати српске великаше што су иза свога ослобођења дозволили јаничарској срамној унији римској, да та, плеса, хули и безчасти крв руских мученика за вјеру православну“.⁵⁵⁸

Рад Василија Стриљчека се ширио на околину Прњавора, где је било Малоруса. Православна цревлогквена општина из Расаваца – Прњавор молила је 8. августа 1935. године Патријаршију у Београду да се издвоји одређена новчана свота за градњу „мисијског дома и црквице у Прњавору“.⁵⁵⁹ Одређену своту новца у исту сврху одвојила је и Митрополија дабробосанска преко свога Епархијског управног одбора.⁵⁶⁰ Нешто раније, надлежни епископ бањалучки Василије Поповић предлагао је патријарху Варнави да се „за мисионарски рад међу Малорусима употребе рођени Малоруси“, када је давао благослов Емилијану Мељнику да упише Богословију у Битољу и тако буде свештенички подмладак у својој средини.⁵⁶¹

У **Епархији горњокарловачкој** је према шематизму из 1925. године било укупно 149 парохија, од којих попуњених 113 и 36 упражњених, упркос чињеници да је доста избеглих Руса постало привременим паросима.⁵⁶² Тамо су, на широком потесу од Велебита до реке Купе, од Лике, преко Кордуна и Баније служили: *Владимир Дилигенскиј* (Бувача и Радовица), јеромонах *Венијамин Павловски* (Дабар и Јасенак), *Димитрије Извољскиј* (Градац Велики), *Михаило Гутовски* (Сјеничак), *Борис Муљев* (Боројевићи и Комоговина), *Александар Малиновски* (Брђани), *Александар Завески* (Вукошевац), *Павле Вороновски* (Кукурузари), *Александар Волковски* (Старо Село), *Иван Љубарски* (Мазин) и *Сергије Четвериков* (Широка Кула).⁵⁶³ Такође у Личком Петровом Селу је од

⁵⁵⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1927), Православно парохијско звање у Хрваћанима, бр. 93, 8. децембар 1927, Јеромонах Василије Стриљчек Пречасном Епархијском црквеном суду у Бањој Луци.

⁵⁵⁹ Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор (1935), Православна црквена општина расавачка, бр. 17, 26 јула/8. августа 1935. Председник црквено-општинског и грађевинског одбора Василије Стриљчек, замјеник-благајник протојереј Григорије Крижановски.

⁵⁶⁰ Архива Митрополије дабробосанске (Сарајево), Деловодни протокол Епархијског управног одбора 1936/33; I

⁵⁶¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1934), Митрополит православне епархије бањалучке, бр. 619, 11. јула / 28. јуна 1934, патријарху српском господину Варнави.

⁵⁶² *Шематизам...*, 117.

⁵⁶³ *Шематизам...*, 99-116.

октобра 1928. године служио руски избегли војни свештеник Сергије Тројицки⁵⁶⁴, и међак славног правника, али се у Лици кратко задржао. Он је због болести „шлагираних руку и ногу” тражио „материјалну помоћ” од патријарха Варнаве, када је био на лечењу у Панчеву.⁵⁶⁵

У Епархији жичкој нашли су у први мах, пре 1925. године, уточиште *Николај Прилуцки*, бивши руски војни свештеник који је био постављен за вршиоца дужности пароха бањанског (у срезу таковском)⁵⁶⁶, као и *Павле Шамиљски*, Рус, свршени богослов, кога су рукополжили је у чин ђакона и свештеника и поставили за пароха драгојевачког (у срезу драгачевском, тј. округу чачанском).⁵⁶⁷

У истој епархији је почетком 1926. године било неколико привремених пароха који су опслуживали непопуњене парохије. Поред јеромонаха било је и свештеника: у драгојевачкој свештеник *Јован Гордејев*, у љутовничкој *Вас. Кољубајев*, у рибничкој *Ник. Александров*.⁵⁶⁸

Епархија шабачка имала је око 1925. године 110 парохија, од којих су тек четири биле упражњене.⁵⁶⁹ Следећи Руси су били свештеници на парохијама: Алексеј Јефремов (Добрић), Александар Козлов (Љубовија), Александар Шамрај (Селенац) и Николај Рафалски (Миличиница).⁵⁷⁰ Епископ Михаило Урошевић је рукополагао високообразоване руске емигранте у свештеничке чиновне, који, што је занимљиво, нису имали специјално богословско образовање, већ су били дипломци других факултета.⁵⁷¹

⁵⁶⁴ Архив Српске православне цркве (Београд), Архивске књиге, бр. 244/3, *Персонална књига свештенства (Министарство вера – православно одељење)*, бр. 341.

⁵⁶⁵ Архив СПЦ, Београд, Канцеларија патријарха Варнаве (1932), Писмо протојереја Сергија Тројицког патријарху српском Варнави, 12. октобар 1932.

⁵⁶⁶ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 10 (Сремски Карловци, 1922), 162. Биографија: I, 908.

⁵⁶⁷ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 22 (Сремски Карловци, 1922), 355. Биографија: II, 770.

⁵⁶⁸ Јован Гордејев је 9. децембра 1925. године примљен у поданство Краљевине СХС. „Стање празних парохија у Жичкој епархији у почетку 1926. године“, *Преглед – полуслужбени лист свештенства жичке епархије*, VIII, 2 (Чачак, 1926), 34-36.

⁵⁶⁹ *Шематизам...*, 322.

⁵⁷⁰ *Шематизам...*, 310-319.

⁵⁷¹ Александар Шамрај је као ђакон дошао у Српску православну цркву, а рукоположен је за свештеника 1921. године. Александар Козлов је са Педагошким факултетом из Русије рукоположен за ђакона (10. јун 1922) и свештеника (11. јун 1922) и постављен за свештеника у вароши Љубовија. Николај Рафалски је имао завршен Универзитет у Москви, рукоположен је за ђакона (22. фебруара 1922), а за свештеника (26. фебруара 1922). Сви подаци: Архив Српске

Епархија нишка на чијем је челу био руски ђак и осведочени русофил епископ Доситеј Васић, постала је веома рано стециште и уточиште за већи број руских избеглих свештеника који су у овој епархији добили ангажман и почели свој пастирски рад. Епископ је дао јасан и конкретан предлог да се попуњавање страдалог кадра парохијског свештенства врши уз помоћ руских избеглих свештеника који се могу користити као „привремени пароси“.⁵⁷² Они су постављени да „опслужују парохије“, значи били су „привремено“ решење «до даљњег», али њих није био мали број.

Епархијске власти су празнину попуниле рукополагањем домаћих свештеничких кандидата, али је доста простора остало и за новодошле руске свештенике. Од марта 1920. до почетка јануара 1921. године у Епархији нишкој обављено је чак 29 рукополагања и додељивања парохијске службе и дужности.⁵⁷³ Привремени парох ђунишки постао је *Антоније Оглоблин*, парох сталаћки *Петар Алексијевич Гаврилов*, парох јабланички *Владимир Теодорович*, капелан шесте врањске парохије *Серафим Купчевски*, сталаћко-браљински *Никола Рославски*, сувојнички *Василије Иванов*, парох калански *Димитрије Јосифов*, парох црковнички *Алексије Павлович – Руткевич*, капелан прокупачки *Михаило Спиридонович Пелех*, парох лепчински *Митрофан Попов*.⁵⁷⁴

Поједини поменути руски свештеници у служби Епархије нишке били су 1930. године коначно примљени у поданство Краљевине Југославије, а то су били пароси: предејански *Василије М. Иванов*, гарски *Стефан Земцов*, добро-пољски *Николај Шпаковски*, пајешки *Димитрије Никољски*, дубовски *Николај Рупцов*, прокупачки протски капелан *Михаило Спиридонович Пелех*, придворички *Јован Викторовски* и звоначки *Теодор Дамјањук*.⁵⁷⁵

У Епархији вршачкој је било свега тројица: Василије Чудновски је држао парохију у Потпорњу, Димитрије Смирнов у Борчи и Николај Александров

православне цркве, Архивске књиге, бр. 244/1-3, *Персонална књига свештенства (Министарство вера – православно одељење)*, бр. 1108, бр. 380, бр. 414.

⁵⁷² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1920), Епископ нишки Доситеј, Е. бр. 143/1920, 5. мај 1920.

⁵⁷³ „Епархија нишка“, *Весник Српске цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, март-април, (Београд, 1921), 187-188.

⁵⁷⁴ „Руски свештеници и монашка лица постављени да опслужују парохије“, *Весник Српске Цркве – орган Свештеничког удружења*, XXVII, март-април, (Београд, 1921), 190.

⁵⁷⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1930), Списак свештеника (Епархије нишке) страних народности који су примили поданство Југославије, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Син. Бр. 2513, 3. септембар / 21. август 1930. године.

протска капеланија у Белој Цркви.⁵⁷⁶ Николај Александров примио је поданство Краљевине СХС и постао је стални парох у Епархији жичкој 1927. године.⁵⁷⁷

У Епархији тимочкој следећи руски свештеници су били на дужности у српским парохијама: Јосиф Васјутин (прва врбичка), Николај Васјутин (друга врбичка), Јован Корњиљев (чубарска), Павле Лукин (трњанска), Тодор Малашко (сиколска), архимандрит Арсеније (доњомилановачка), Николај Арбузов (рудноглавска), Димитрије Кучинко (текијска), Константин Јермољчук (корбовска), Већеслав Јаковљевски (брзопаланачка). Дакле 9 из редова белог и један (архимандрит) из црног свештенства.⁵⁷⁸ По државном шематизму из 1924. године од 45 парохија Епархије тимочке у 14 су свештеници били Руси, и то: Јован Корњиљев (душановачки), Јован Каљужин (рајачки), Василије Босчаковски (чубарски), Већеслав Јаковљевски (брзопаланачки), Николај Икоњиков (бруснички), Теодор Јурковски (великојасиковачки), Теодор Малашко (сиколски), Павле Лукин (трњански), Николај Баскаков (великоврбички), Јован Русовјанин (маловрбички), Димитрије Кутенко (текијски), Поликарп Шамановски (мајданпечки), Николај Арбузов (рудноглавски) и Пармен Останков (црнајски).⁵⁷⁹ Једна трећина свештенства тимочке епархије били су избегли руски свештеници! Оскудица у свешеничком кадру у источним деловима јурисдикције Српске православне цркве итекако се осећала. Село Видровац (код Неготина) од 1921. до 1929. године испраћало је и дочекивало Русе: Јована Корњиљева, Михаила Виноградова. Јована Трофимова и Данила Думског.⁵⁸⁰

Михаил Виноградов, Рус, који је првобитно службовао у браничевској Епархији, скрасио се у Епархији тимочкој, где је опслуживао поред своје „и једну другу упражњену парохију“, што је било у одговору епископа тимочког епископу

⁵⁷⁶ „Руски свештеници и монашка лица постављени да опслужују парохије“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, март-април, (Београд, 1921), 191.

⁵⁷⁷ „Примљен у поданство“, *Преглед – полудлужбени лист свештенства жичке епархије*, IX, 7-8 (Чачак, 1927), 162.

⁵⁷⁸ „Руски свештеници и монашка лица постављени да опслужују парохије“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, март-април, (Београд, 1921), 191. Теодор Балашко је погрешно означени Малашко! Руси свештеници у државном шематизму за годину 1922. нису навођени, уп. *Шематизам округа крајинског 1839-1924. године*, приредио Ратко Благојевић, Неготин 2005, стр. 404-405.

⁵⁷⁹ *Шематизам округа крајинског 1839-1924. године*, приредио Ратко Благојевић, Неготин 2005, стр. 412-413.

⁵⁸⁰ Јереј Данило Думски, „Летопис видровачке парохије – писан јуна месеца 1932. године“, *Баитиник* 13/2010, 282. (Цео текст: 280-284).

пакрачком Мирону „да је у немогућности издати јереју Михаилу канонски отпуст из Епархије“. ⁵⁸¹ Михаил Виноградов описао је историју и живот парохије у којој је службовао и обављао духовне дужности. ⁵⁸² Један, други Рус, који је такође био клирик Епархије тимочке, написао је хроничарску цртицу о парохији мокрањској, реч је о Теодору Малашку. ⁵⁸³

Епископ пакрачки Мирон Николић добио је препоруку од виших српских црквених власти средином фебруара 1921. године да збрине неке руске свештенике-избеглице. Тако је у Доњем Михољцу 15. фебруара 1921. године живела већа група православних свештеника Руса. Њихова имена су била: *Теодор Синкјевић, Владимир Соловјов, Митрофан Попов, Василиј Кољубајев, Василије Јеровој, Диомид Кашченко, Поликарп Шамановски, Димитриј Осипов (Јосипов?), Тодор Јурковски, Николај Базбај, Алексиј Четоркин и Алексеј Рудкевич*, као и два ђаконa *Јован Комашња и Андреј Семилуцки*. ⁵⁸⁴ Нису сви ови свештеници постали клирици Епархије пакрачке, судбина им је била различита. Крајем 1922. године од 30 свештеника Бјеловарског протопрезвитерата двојица су Руси, *Теодор Зимонов* у Болфану (као администратор парохија) и *Андреј Семилуцки* у Великој Писаници (као привремени парохијски помоћник-капелан). ⁵⁸⁵ Кирил Квјатковски, раније обављао свештеничку службу у Козијаку (у Барањи) постављен је са привременог пароха у Поучију, а у акту о постављању епископ пише црквеном одбору „да своме свештенику као руском избјеглици буде у помоћи са најпотребнијим у кући и са живљењем нарочито као човјеку избјеглици са женом и дјецом“. ⁵⁸⁶ Са друге стране, мора се признати да нису у Славонији увек били сентиментално загрејани

⁵⁸¹ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Православни епископ тимочки епископу пакрачком Мирону, Е. бр. 254, 12 /25. фебруар 1925. Стајало је у одговору такође да Епархија тимочка „оскудева у свешетнству и свештеничким кандидатима“.

⁵⁸² Михаил Николајевич Виноградов, „Летопис Доњо Милановачке парохије (Поречког среза, Крајинског округа)“, приредио Ненад Пантић, *Баштиник* 8/2005, 227-264. И посебно као монографска публикација: Михаил Николаевич Виноградов, *Летопис Доњо Милановачке парохије (Поречког среза, Крајинског округа)*, приредио Ненад Пантић, Неготин 2005.

⁵⁸³ Теодор Малашко, *Летопис Мокрањске парохије*, приредио Божидар Благојевић, *Баштиник* 7/2004), 169-244.

⁵⁸⁴ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Списак руских свештеника који живе у Доњем Михољцу са персоналним подацима, 15. фебруара 1921. године.

⁵⁸⁵ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Списак православног српског парохијског свештенства протопрезвитерата бјеловарскога концем 1922. године. Под редним бројевима 10 и 19.

⁵⁸⁶ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Епископ пакрачки Мирон, бр. К 1329 и 1446 из 1923, 7/20. јула 1923. Кирил Квјатковски је био ожењен Евдокијом и имао је децу Нину (1890), Анастасију (1892) и Гљеба (1897).

према случајевима руских свештеника – избеглица. Одбор Српске православне парохије у Кућанцима је 14. јануара 1926. године писао жалбу против намештења руског свештеника *Владимира Загурског* Епархијској конзисторији у Пакрацу да су „сви парохијани одлучни противници Руса свештеника, због тога што су исти, у околини, гдегод су били, оставили спомен уцењивача народа, не владају никада српским језиком, никако им њихова душа не одговара души нашега народа“.⁵⁸⁷ Из ових разлога парохија у Суботишту одбила је Русе свештенике, преко регуларно расписаног стечајног поступка *Димитрија Мрихина* и *Алексија Долецког*.⁵⁸⁸ Па ипак, како да није јеђавало интересовање Руса свештеника из редова избеглица за неком парохијом у Епархији пакрачкој. *Павле Обрасцов*, руски протојереј и вероучитељ Маринског Донског женског института у Белој Цркви писао је 17. јула 1927. године епископу пакрачком Мирону Николићу: „Ево већ је шест година прошло како сам напустио своју Отаџбину и ево у Србији радио сам на корист руске младежи... а пошто сам желео да послужим као парохијски свештеник обраћам се са понизном молбом Вашем Високопреосвештенству“.⁵⁸⁹ Молба дотичног је ипак услишена, али не у Епархији славонској, пошто је исти постао 1. септембра 1927. године, парох Треће парохије скопљанске.⁵⁹⁰

У Епархији **славонској** је 1928. године попуњено или дато на опслуживање чак 24 парохије. Од тога су Руси имали следећег удела: *Сергије Стукало*, свршени богослов Битољске богословије рукоположен је од стране епископа чељабинског Гаврила у Руској цркви у Београду и постављен је на парохију војаковачку. *Андреј Семилуџки* је постављен за администратора парохија у Чечавцу и Боломацу (боломачка парохија).⁵⁹¹ У селу Сува Млака, позних

⁵⁸⁷ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Очитовање Одбора српске православне црквене општине у Кућанцима, 14. јануар 1926.

⁵⁸⁸ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Конзисторија Епархије пакрачке, Број К. 592 зап. 183 из 1927. Алексије Долецки, II, 820 (био је у Лисичанима од 1. октобра 1925); Димитрије Мрихин, II, 786, завршио је српску Богословију Св. Саве у Сремским Карловцима, ожењен Српкињом Даницом, имао је децу: Душанку (1924), Душана (1926) и Александру (1927).

⁵⁸⁹ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Павле Образцов руски свештеник из Беле Цркве епископу пакрачком Мирону, 17. јул 1927. (нерегистровано).

⁵⁹⁰ Архив Српске православне цркве (Београд), Архивске књиге, бр. 244/3, *Персонална књига свештенства (Министарство вера – православно одељење)*, бр. 147.

⁵⁹¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 5 (Сремски Карловци, 1929), 66-67.

тридесетих година, служио је руски свештеник *Диомид (Кашченко) Вешченко*.⁵⁹² Ласкава је била препорука митрополита Антонија за овог свештеника: „Диомид Кашченко услед своје преданости св. Православној цркви и Русији, пастир добар, у проповеди Слова Божија искусан и усрдан, проповедник и лектор Руске Армије, сталан вероучитељ гимназије, стар 52 године. У фамилији у њега жена Антонина, стара 43 године“. ⁵⁹³ Овај руски протојереј из града Јузовка из Јекатеринославске епархије „у време евакуације руске армије евакуисао се у Заграницу“. ⁵⁹⁴

Епархија рашко-призренска, имала је мањи број Руса избеглица у свештеничком чину. Један од њих је био *Георије (Ђорђе) Дурдин*, парох бостански у срезу гњиланском који је због непримереног понашања био кажњен од епископа и то за „често опијање и неуљудно понашање“, а казна је била са привремена забрана свештенодејства“. ⁵⁹⁵

У злетовско-струмичкој епархији свештеник парохије милошевске, у срезу беличком постао је 8/21. септембра 1926. године „руски поданик“ Николај Михаилович Григоров, кога су рукоположили за ђакона патријарх Димитрије, а за свештеника епископ Серафим Перовић. ⁵⁹⁶

Почетком 1926. године, основано је Друштво узајамне братске помоћи православних руских свештенослужитеља (*Общество Братской Взаимопомощи русскихъ православныхъ священнослужителей проживающихъ въ Королевствъ С. Х. С*) са солидарним циљевима и сврхим материјалног потпомагања. Митрополит Антоније Храповицки је обавестио о његовом оснивању патријарха српског Димитрија, тражећи благослов од српских црквених власти за Устав удружења, као и да чланови друштва могу да буду и они руски

⁵⁹² Архива Епархије славонске, Архивске књиге, *Споменица, тј. Љетопис српске, православне цркве и парохије у Миклеушу – Славонија, вођен од 1893. године*, стр. 1-3. (Групни портрет свештеника архијерејског намесништва.

⁵⁹³ Архив СПЦ, Збирка Russica, Митрополит кијевски и галицки Антоније, Цариград 6/19. новембра 1920. године. Препис и превод на српском језику.

⁵⁹⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1926), Архијерејски синод Руске православне цркве у Заграници, 10 (23) октобра 1926, број 1273, Краљевина СХС, Сремски Карловци. Препис и превод на српском језику.

⁵⁹⁵ Архива манастира Дечани, Акта управе манастира Дечани (1933), Црквени суд рашко-призренске епархије, бр. 3524, 21/8. јул 1933. године. Свим архијерејским намесницима и старешинама манастира у епархији.

⁵⁹⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1926), Патријаршија Српске православне цркве, П. бр. 2276, 9/22. септембра 1926. године.

свештеници „који су на служби у српским парохијама“. ⁵⁹⁷ Свети Архијерејски Синод СПЦ је одговорио да „неће бити сметња да сви Руси свештеници ступају у то друштво уколико пројектовани Устав Друштва“ буде у скалду да државним порписима и законима. ⁵⁹⁸

Позних тридесетих година, стање у Српској православној цркви што се тиче парохијског свештенства било је стабилно. Иако су у руској емиграцији у Европи, били на гласу поступци патријарха Варнаве према руском свету, на молбу и препоруке *Јована Григора-Клочка* да дође из Француске, школује се на Београдском богословском факултету и добије парохију у Београду, патријарх српски је одговорио: „у нашој Архиепископији нема места, а нарочито у Београду... именовани није југословенски поданик“. ⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1926), *Председатель Архиерейскаго Синода Русской Православной Церкви Заграницей*, № 55, 20. января / 1. февраля 1926. года Патриарху сербскому Димитрию.

⁵⁹⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1926), Син. бр 312, 9/22. фебруара 1926. године.

⁵⁹⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1936), Архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски Варнава, 31. јул/20. јун 1936, Л-544/36.

2. 3. Српска православна црква и избегло руско монаштво

„Тужно се савија Ливански кедар,
Као да се сећа дана што већ бише,
Кад ко дан бео, чист ко небо ведар
беше, а сад труо пропада све више“.

(Дим. М. Јакшић, богослов, *Ливански кедар – алегорија,*
посвећено о. Јустину,
Сремски Карловци, 23. децембар 1921)

Монаштво представља нарочиту институцију Цркве кроз коју би требало остварити хришћански етички максимализам. То је установа у којој је зацртано постизање моралне беспрекорности, а у којој монаси не би били спутавани уобичајеним друштвеним обзирима и конвенцијама. У том смислу монаси представљају најелитнији сталеж цркве. Велики углед код верника управо имају због примене аксетских вештина, уз поштовање вековних правила, који се на спољашњи начин одражавају као уздржање, пост, молитва и богослужење. Сматра се да је црква онолико јака колико има монаха: људи спремних на жртву и одрицање од овога света.⁶⁰⁰ Представници монаштва у Српској православној цркви који су са теоријског становишта промишљали о свом позиву између два светска рата, попут жичког монаха Михајла Ђусића истицали су чињеницу да је монаштво „друштвена организација“, а неписана чињеница да та организација „извире из Еванђеља“ имала је морално-етичке импликације по њу саму, као и на њену непосредну околину.⁶⁰¹

Култура монашког живота носила је трагове избразданости и наметнутости од општих спољашњих прилика под којима се одвијао живот Српске православне цркве између два светска рата. Монашке насеобине, по структури живота,

⁶⁰⁰ Лазар Абашидзе, Рафаел Карелин, *О монаштву*, превод братство Цетињског манастира, Марина Тодић, Божана Х. Стојановић, Подмаине, 2014, 62, 86.

⁶⁰¹ Михајло Ђусић, *Еванђелски основ православног монаштва*, приредио јереј Радош Младеновић, Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд, 2015, 9, 14.

навикама и уређености духовних потреба носиле су карактеристичне печате. На територији старе Аустро-Угарске манастири су били репрезентативне оазе сјаја материјалног богатства. У Босни и Херцеговини су монашке обитељи имале важну функцију у тамошњој међунационалној утакмици, као једно метафизичко осмишљење и поентирање националне части, односно као ослонац идентитета у мешовитој конфесионалној и историјски проблематичној средини. Монастицизам Далмације и црногорског Приморја ослањао се на преимућства географије и тла које је омогућавало мир временски континуиране, аутентичне српске аскетике, где спадају далматинска тријада (Крупа, Крка и Драговић) и манастири Боке Которске, затим Грбља и Паштровића. Монаштво Србије (преткумановске и Јужне Србије) било је оптерећено тешким материјалним положајем и није имало персоналних представника који би били светао пример високих јеванђељских идеала. Или можда, због несачуваности извора, данас не видимо „житија“ модерних подвижника и хероја вере са краја 19. и почетком 20. века.

Веома рано излазе у јавност прве вести да одређени број руских монаха попуњава места у српским манастирима овчарско-кабларске клисуре у Епархији жичкој (Западна Србија). Тако су „руски калуђери који су дошли у наше крајеве као избеглице смештени у манастире Сретење, Никоље и Благовештење“.⁶⁰² Говорило се за запустели историјски манастир Јовање како је поново „пропојао“ захваљујући архимандриту Пахомију, руском избеглици, који је постао његов настојатељ. У манастиру Благовештење је постављен нови сабрат јерођакон Варнава.⁶⁰³ У Жичкој Епархији су крајем 1920. године епископске власти планирале ревизију манастира „која није никако вршена од 1914. године“.⁶⁰⁴ Такве службене ревизије су се неретко суочавале и носиле са саблазнима. На пример, да је у појединим манастирима овчарско-кабларске клисуре, противно црквеним канонима, било и женског света као куварица и домаћица у мушким

⁶⁰² „Руски калуђери“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, II, 7-8 (Чачак, 1920), 244.

⁶⁰³ „Отворен манастир“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, II, 9-12 (Чачак, 1920), 259.

⁶⁰⁴ „Ревизија манастира“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, II, 9-12 (Чачак, 1920), 259. Ревизије су показале да су пропусти у економској сфери тамо где манастири потпадају под надзор парохијског свештенства, где немају монаха, игумана као старешину. Р. К, „Тамо амо по рачунима црквеним и манастирски“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, V, 1-2 (Чачак, 1923), 24-25.

општежићима.⁶⁰⁵ Тадашњи епископ Јефрем Бојовић, који је оскудевао у монашким лицима, радо је примао монахе из других епархија, као што је то био случај са Севастијаном Милетићем из манастира Раковице за кога је нашао места: „да ће бити постављен за сабрата једног од поверених нам манастира“, отписавши патријарху Димитрију.⁶⁰⁶ Пристанак једног архијереја на „канонски пријем“ аутоматски је олакшавао „канонски отпуст“ из неке епархије.⁶⁰⁷ Што се тиче овчарско-кабларских манастира, у њих дошавши руски монаси, опслуживали су и суседне упражњене парохије. Тако је јеромонах *Георгије Ваљакин* био у парохији лазачкој, у дубовској јеромонах *Митрофан Романов*, а у придворичкој јеромонах *Герман Перевашичиков*.⁶⁰⁸

С обзиром на декаденцију српске монашке културе у другој половини 20. века, у Београдској митрополији пре свега, придшло руско монаштво у српским манастирима одиграло је значајну улогу. Квантитативна ослабелост српског монаштва прегледно се види у званичној црквеној статистици за 1924/1925. годину. Од осам манастира у Архиепископији београдској њих 5 су имали по једног монаха који је вршио функцију настојатеља игумана, а манастири су заправо били „без сабраће“. Такав је случај са „општежићима“ као што су: Благовештење, Вољавча, Грнчарица, Каленић и Рајиновац, док су Јошаница, Копорин и Раковица имали по три монаха („три члана братства“).⁶⁰⁹ У Браничевској епархији је било 7 манастира где су Витовница и Тумане имали по игумана, са пропратном белешком која је стајала поред да: „сабраће нема“.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ Р. К., „Тамо амо по рачунима црквеним и манастирски“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, V, 5-6 (Чачак, 1923), 74-75.

⁶⁰⁶ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1922), Епископ жички Јефрем патријарху Димитрију, Е. Бр. 156, 4. фебруар 1922.

⁶⁰⁷ Архив СПЦ, Београд, Свети архијерејски синод (1921), С. бр. 1389 од 24. децембара 1921. године. Препорука свештенству да се не тражи канонски отпуст „док претходно не добију пристанак, да ће их други Архијереј у свезу свога клира примити“.

⁶⁰⁸ „Стање празних парохија у Жичкој епархији у почетку 1926. године“, *Преглед – полуслужбени лист свештенства Жичке епархије*, VIII, 2 (Чачак, 1926), 34-36. Важно је поменути да је патријарх Димитрије био против тога да монаси имају и парохијску службу. На молбу јеромонаха Севастијана Милетића из Раковице да пређе у Епархију нишку и добије парохијску службу, епископу тимочком Иринеју Тирићу, администратору епархије нишке патријарх је одговорио: „И осталим калуђерима ћемо опслуживање парохија одузети“. (Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1922), Патријаршија Српске Православне Цркве, П. Бр. 247, 1/14. фебруар 1922).

⁶⁰⁹ *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци, 1925, 9. (Даље: *Шематизам...*)

⁶¹⁰ *Шематизам ...*, 71.

Први светски рат је оставио у Србији катастрофалне последице када је у питању монашка култура живота. Миљков манастир, стедиште потоње руско-српске монашке симбиозе имао је 1914/1915. године свега двојицу браће, једног јеромонаха и једног јерођакона.⁶¹¹ У Епархији бококторској било је осам манаситра Бања, Дуљево, Подластва, Подмаине, Градиште, Прасквица, Режевић и Савина. Подластва, Подмаине и Режевић били су потпуно празни.⁶¹² Недостатак монаштва су у неким њиховим дужностима покушавали да надоместе парохијски свештеници. Тако су од 29 номиналних и прокламованих историјских монашких обитељи у њих 13 суседни свештеници-пароси били настојатељи, а то је нешто мање од половине укупног броја.⁶¹³

Такође, треба нагласити да су крајем 19. и почетком 20. века у оним манастирима у којима су се настанили руски монаси и направили руско-српску монашку симбиозу (после 1920. године), постојале неславне афере које су круниле доста од духовног ауторитета монашког сталежа, бацајући на њега сенку. Браничевска епархија (манастири Тумане, Миљков, Витовница) била је под истрагом митрополијске конзисторије због разних радњи непримерених монашком чину и са траговима отворених злоупотреба. Један јеромонах „је живео раскалашно, те није достојан управе манастирске“, а у манастиру Туман је такође „било злоупотреба“.⁶¹⁴ Манастири су у Србији лоше стајали економски. Несумњиво да је томе допринео и недавно прошли рат, но исто тако у Српској православној цркви није било механизма који би економску одрживост и исплативост општежића спроводили и неговали.⁶¹⁵ Последње деценије 19. века код Срба, било је различитих самопрокламованих реформатора православног монаштва, али њихови иступи нису наилазили на ширу и одлучну друштвену подршку.⁶¹⁶ Миљков манастир избио је у жижу интересовања Духовног суда

⁶¹¹ *Српска православна црква у Првом светском рату – одабрана документа (1914-1918)*, приредио Радован Пилиповић, Београд, 2014, 42.

⁶¹² *Шематизам...*, 63.

⁶¹³ *Шематизам...*, 52-53.

⁶¹⁴ Аполо, *Књижевни фарисеј у српској цркви (за успомену 25-годишњице Алексе Илића протојереја, уредника „Хришћанског весника“, председника Конзисторије у пензији)*, Београд 1890, 87, 111.

⁶¹⁵ Михаило Поповић, *Извештај једне службене ревизије манастира Архиепископије београдске у 1904. години*, Београд, 1905, 16-18.

⁶¹⁶ *О манастирима – брошура Јеромонаха Саве Грбовића Хилендарца поводом његовог предлога поднесеног народној скупштини преко г. м просвете у априлу о. г као жалба због гоњења и кињења од стране г. м. Михаила и дух. суда београдског*, Београд 1893, *passim*; *Мисли Саве*

митрополије београдске у августу 1906. године, а по оптужбама на рачун тадашњег игумана Саве који је држао „женску особу у својој близини и која се почела мешати у манастирску управу“, такво понашање је било недолично и за сваку осуду и казну по црквеним канонима.⁶¹⁷

Психолошка несталност и нестабилност животних опредељења видела се и код неких духовних лица који су живели у историјски значајним и за српско монаштво битним манастирима. Тако је неко од сабраће манастира Дечани, записао за јерођаконa Никодима да је приликом скупљања милостиње у Беранском крају 1902. године „изгубио ауторитет хотећи да промени и окаља нашу Св. Веру“.⁶¹⁸

Упадљивије од архивске грађе, о таквим изопаченостима црквеног живота, нарочито када је у питању монашки стил, још више сведоче публицистичка остварења. Хаџи Теофило Стефановић, монах луталица, али чистунац и храбри авантуриста јетког пера није се либио да на папир стави примере „калуђера бекрија и распусника“, који су у својим обитељима држали послугу „камеранте“. У тим групама су, по њему, биле и бројне наложнице, које су звали еуфемистичким именима „манастирске госпоје“ или „манастирске куварице“.⁶¹⁹

„И тако ове куће, које су некада служиле као расаднице вере, побожности и морала, данас су, како дође ова пречанска олош, извор свакога разврата и гнусобе“, завршава своју елаборацију уз карактеролошку опаску Теофило Стефановић.⁶²⁰ О правој оскудици калуђера у Србији која се осећала и у богатијим манастирима, као и о лошим моралним квалитетима неких монаха, писао је у много наврата и озбиљни теолог и свештеник Стеван Димитријевић.⁶²¹

Грбовића јеромонаха Хилендарца о неким савременим питањима свештенству обојега реда, Нови Сад 1896, passim.

⁶¹⁷ Архив СПЦ, Конзисторија митрополије београдске, Ф VI, р 51/1906.

⁶¹⁸ Архива манастира Дечани, Архивалије и списи у скривници, *Приход од прикупљања милостиње у Беранама и околини за манастир Високи Дечани 1902. год*, Запис на стр. 90.

⁶¹⁹ Хаџи-Теофило Стефановић, *Достава Светом Архијерејском Сабору 1904. године*, Београд 1907, 52-64. Набраја поименице игумане и жалосне примере манастира: Суводол, Буково, Витовница, Горњак, Св. Петка код Параћина. Монах Владимир из последњег је етикетиран следећим речима: „један развратник и до костију покварена вагабунда“, који је златни оков Јеванђеља из манастира Манасије, поклон руске царице дао да се претопи да би наложници начинио накит. (Хаџи-Теофило Стефановић, *н. д.*, 63). Све су то манастири који ће кроз једну деценију бити попуњени руским калуђерима.

⁶²⁰ Х. Теофило Стефановић, *н. д.*, 61.

⁶²¹ Цитирано код: Радмила Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896-1970*, Београд 1998, 60. Можда се ове Димитријевићеве речи односе и на самог Хаџи Теофила

Монашки сталеж су, у годинама после Првог светског рата, неретко критиковали и сами монаси. Такве критике су биле сурове, неумољиве и неочекиване, ако су долазиле од искрених и исправних душа, као што је писао ревносни Дионисије Миливојевић: „Монаси су постали најбљутавији ред људи у нашој земљи, када су наши славни и у прошлости сјајни манастири постали тамни и места за оргију, уживање и разврат“.⁶²² На једном другом месту цитирани калуђер је теоретисао о узроцима пада монашког живота, налазећи их равномерно у унутрашњој психолошкој и спољашњој економској мотивацији.⁶²³ Опалост броја монаха и монахиња Стеван Димитријевић видео је у неповољним историјским приликама.⁶²⁴

Са моралне тачке, тежиште према економској критици монашког живота, пребацују свештеници. Тако је Љубомир Богичевић, доспео у жижу црквеног суда и то Синода као највише судске инстанце јер је оптужио манастире следећим речима: „у ово најмучније време, видимо да се за неке црквене великодостојнике купују на рачун манастира луксузни аутомобили. По двадесет хектара плодне земље продају се само да се задовољи вртоглава жеља за аутомобилом“. Рекао је један од првих људи Свештеничког удружења за „Политику“ број 9062 објављену 7. августа 1933. године.⁶²⁵ То су два карактеристична места која изражавају тадашњу слабост монашког сталежа. Види се да није реч о нападима са некаквом публицистичком сврхом, него је реч о критикама које имају тежину, јер су изречене „унутар куће“, тј. црквене институције.

Стефановића: „онако без циља скитара по ћелијама и тамо празно ћаскају, фразирају патриотски, сваки одмах оће да је реформатор, има своје планове и зна све, критикује сваког из реда, не зна за ауторитет, не покорава се општем реду“ (Р. Радић, *н. д.*, 68) изречене 1910. у једном извештају конзулу у Солуну о стању монаха у Хиландару, нарочито искушеника из Србије који дођу на Свету Гору.

⁶²² Дионисије Миливојевић, старешина манастира Драче, „Српско православно монаштво“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 46, (Београд, 27. новембар 1926), 2. Ово је написао човек који је 1933. године постао дао управник монашке школе у манастиру Високи Дечани, расадника монаха у Српској православној цркви. („Нов управник Монашке школе у Високим Дечанима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 28-29 (Сремски Карловци, 1933), 435.

⁶²³ Дионисије, јеромонах манастира Драче, „Узроци опадања савременог монаштва“, *Црква и живот – научни религиозно популарни часопис* VIII, 9 (Скопље, 1928), 373-379.

⁶²⁴ Стеван М. Димитријевић, „Криза нашег монаштва“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXI, јун, (Београд, 1926), 369-386.

⁶²⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1933), Ф XVI, р. 16 / 1933; Свети Архијерејски Синод Српске православне цркве, Син. бр. 8994, 17/4. август 1933.

Један случај, који би могао да илуструје, моралистички релативизам виших црквених власти, а о коме сведоче архивалије, јесте пример прикривеног хомосексуализма у манастиру Високи Дечани. Наиме, дугогодишњи старешина, угледни архимандрит Леонтије Нинковић затекао је у том „прљавом“ и „гнусном чину“ јеромонаха Симеона Андрића. Његов партнер је био „угледни гост са стране“. Архимандрит га је тужио епархијским властима, али оне нису ништа предузеле, напротив, Леонтије Нинковић је ускоро био пензионисан.⁶²⁶

Патријарх Варнава, није допуштао лабаву дисциплину када су у питању сличне ствари. Тако је монаху Роману, некадашњем сабрату манастира Хиландара, а у суштини луталици и пробисвету забранио „да се више може бавити у манастирима Архиепископије београдско-карловачке пошто се разболео од венеричне болести“.⁶²⁷

Манастири су већином у Србији зјапили полупразни, у територијалном опсегу преткумановске, али и у Јужној Србији је било исто стање, са последицама економске запустелости након непријатељске окупације. Отреситији и честити монаси су указивали на нужност економског препорода манастира који би могли тек тада да врше своју социјалну улогу.⁶²⁸ Игуман Љубостиње Севастијан Путник био је општар и искрен: „Какав је то манастир и братство у њему као што је нпр. Стрмац и нишкој, или Клисура у жичкој или Копорин у београдској епархији? А колико имамо ми у Србији оваквих манастира? Више од половине. Сви они данас животаре од данас до сутра, без угледа и ауторитета у народу, без икаквог и духовног и економског утицаја на околни народ“.⁶²⁹

Неки подаци су фрапантни, манастир Студеница, на пример, „мајка српских манастира“, био је у жалосном стању првих година након ослобођења,

⁶²⁶ Архива манастира Дечани, Акта манастирске управе (1933), Архимандрит Леонтије Нинковић епископу рашко-призренском Серафиму, Поверљиво бр. 5, од 11. јануара 1933. године, са четири прилога. Заведено и у деловодном протоколу као: „О прљавом делу и покушајима педерастичке Симеона Андрића, јеромонаха“. Леонтије Нинковић се бавио и историографијом. После пензионисања живео је у родном Требињу, умро је 1946. године. Види: Васо Ивошевић, „In memoriam: Архимандрит Леонтије Нинковић“, *Весник православног свештенства ФНРЈ* X, 187 (1957), 4.

⁶²⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1936), Ф XIII, Патријаршија Српске Православне цркве, АЕП, бр. 190, 6. фебруар / 24. јануар 1935.

⁶²⁸ Игуман Севастијан [Путник], „Спољни преображај монаштва и манастира“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VI, 2 (Чачак, 1924), 38-41; 3-4 (Чачак, 1924), 76-78; 5 (Чачак, 1924), 111-113; 8-9 (Чачак, 1924), 179-181.

⁶²⁹ Исти, н. д, 8-9 (Чачак, 1924), 180.

без намештаја, покућства, огрева и услова за живот⁶³⁰ Такође, многе древне манастире и њихов економски опстанак угрожавала је ригидно спровођена аграрна реформа против које су се црквени званичници изјашњавали против, ради чувања моралног угледа и значаја „старих задужбина“.⁶³¹ Проблем економског ненапредовања манаситра у Битољској епархији био је мали број монаха, њихово слабо образовање и једна инертност по питању оснивања и вођења манастирских газдинстава.⁶³² Један излаз из манастирске беде који се предлагао била је некаква либерална економија и учествовање економских производа из монашких кућа на јавним пијацама.⁶³³ Такође, неки велики манастири нису могли да се похвале са довољним бројем монашких лица. Архимандрит Леонтије Нинковић из манастира Дечана писао је, седам година након завршетка великог рата да он као „архимандрит нема никога осим једнога проста монаха“.⁶³⁴ Година 1919. и 1920. управа манастира Високи Дечани бавила се наплаћивањем дугова од чифчија за ратни период неплаћања „четвртине“ на тај начин консолидујући своју економију.⁶³⁵

Према статистичким подацима којима је располагао Радослав Грујић српске православне епархије свих области бројале су 3179 свештеника, 346 калуђера и 83 калуђерице.⁶³⁶ Подаци из 1914. године казују да је у Краљевини Србији било 54 манастира у којима је живело 93 калуђера, што је значило да на једног монаха иде 200 хектара обрадиве земље, што је значило економску мртвилост јер монаси нису у стању да корисно привређују на толиком површинама, без помоћи са стране.⁶³⁷ Први талас избеглих руских монаха на

⁶³⁰ „Манастири у епархији“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VI, 3-4 (Чачак, 1924), 98-99.

⁶³¹ *Повраћај цркви манастирских имања*, Хришћански живот (1922), стр. 58.

⁶³² Јеромонах Мирон, „Манаситри у Битољској Епархији“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 8 (Сремски Карловци, 1925), 124.

⁶³³ Севастијан Путник, „Надзор над манастирима“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, IX, 11-12 (Чачак, 1927), 264-266.

⁶³⁴ Архива манастира Дечана, Акта управе манастира Дечана (1925), Управа Лавре Високих Дечана, 1/14. јула 1925, бр. 81, Његовом Високопреосвештенству епископу рашко-призренском Г. Михаилу.

⁶³⁵ Архива манастира Дечана, Акта управе манастира Дечана (1919-1920), Годишњи рачун 1919 – 1920. Спискови дужника из Дечана, Истинића, Стреоца, Голобрда и осталих места.

⁶³⁶ Радослав Грујић, *Православна српска црква*, Београд, Каленић, Крагујевац 1995, стр. 134-135; 144; 157; 158; 166; 170.

⁶³⁷ Др. Ник. Ј. Петровић, „Калуђерско питање“, *Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији – орган Архијерејског Сабора VII*, 6 (1913), 83 (цео текст: стр. 81-85)

канонски простор Српске православне цркве видљиво је увећао број људи који су се определили за аскетско савршенство.

О првим таласима монаха-избеглица Руса који су кретали према Србији и Српској православној цркви дознајемо из писма (април 1923) представника атонских подворја у Цариграду који су од својих људи из Одесе и Петрограда дознали да је 185 монаха протерано од „живоцерковника“, како је још речено „духовних чекиста“. Реч је ишла о калуђерима Св. Пантелејмоновског, Св. Иљинског и Св. Андрејевског манастира који су практично остали „на улици“. Патријарх српски Димитрије је мољен да овај велики број монаха прихвати.⁶³⁸ Епископ нишки Доситеј Васић је стајао иза специјалног елабората по коме је требало сместити руске свештеномонахе у српске манастире различитих епархија. Тако је, по њему, у Београдску требало сместити 20, у Нишку, Скопску, Битољску, Охридску, Жичку и Шабачку по 12, у Призренску и Браничевску по 15, у Сремско-карловачку 27, а у епархије са мањим бројем манастира: у Тимочку и Тузланску по 6. Даље, у Бачку, Вршачку, Горњокарловачку и Пакрачку по 5, а Бокоторска и Далматинска епархија имале би примити 1, односно 3 калуђера. То је укупно било 185 свештеномонаха.⁶³⁹

Отприлике у исто време када и ови монаси, пријем у српске манастире тражи група од 30 руских инвалида за које српске црквене власти моле и Државна комисија за помоћ руским избеглицама и митрополит Антоније Храповицки, као председник Синода Руске православне заграничне цркве.⁶⁴⁰ Епископи, уверивши се на терену, ипак инсистирали да дотични инвалиди ипак имају нека задужења и у извесној мери привређују, бар као црквени појци, надзорници имања или портири.⁶⁴¹ Епископ битољски Јосиф је доставио извештај да може да прими 6-торицу, епископ шабачки Михаил је раније примио неке руске инвалиде, а за нове „нема више места“.⁶⁴² Епископ горњокарловачки сматра да је манастир Гомирје

⁶³⁸ Архив СПЦ, *Varia* (1923), Архимандрит Серафим, Архимандрит Софроније и јеромонах Пајсије, Његовој Светости Патријарху Српском Господину Димитрију, 8/21. април 1923. године.

⁶³⁹ Архив СПЦ, *Varia* (1923), Ad Син. Бр. 1113 / 630 – 1923 од 7 /20. јуна 1923. године.

⁶⁴⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1923), Елаборат Св. архијерејског синода о смештају руских инвалида по манастирима Српске православне цркве, мај 1923. године, 1-2.

⁶⁴¹ *Исто*, 3.

⁶⁴² *Исто*, 4-5.

сиромашан⁶⁴³, а епископ рашко-призренски Михаил је рекао да би евентуално у Девичу могао примити двојицу Руса инвалида, ако се из истог иселе среске власти.⁶⁴⁴ Митрополит скопљански Варнава, је као и у претходном случају показао више воље, рекавши да по двојица руских невољника могу доћи у манастир Прохора Пчињског и Лешак,⁶⁴⁵ исто тако и епископ тимочки сматра да по један, највише двојица могу да бити смештени у манастире Буково, Суводол и Вратну.⁶⁴⁶ Митрополит дабробосански Петар, као администратор захумско-херцеговачке епархије сматра да четири тамошња манастира не могу да приме никога „јер су слабог материјалног стања“, а можда би могао Житомислић, али у њему се већ налази један руски инвалид Александар Султан Јаворски.⁶⁴⁷ Епископ бачки Иринеј проверава стање на терену и закључује да се у два подручна манастира не могу смештати руски инвалиди.⁶⁴⁸ Епископ браничевски Митрофан би по једног Руса сместио у манастир Туман и Манасију уколико „би могао вршити службу чувара градске капије и црквењака“.⁶⁴⁹ У славонској епархији манаситр Пакра је био вољан да прими једног ако би могао да држи у реду порту и да у кухињу доноси воду и дрва.⁶⁵⁰ Одговор конзисторије Православне митрополије црногорско-приморске је био јасан, али нимали сјајан: „пошто манастири у Црној Гори немају општежитија, то не могу примити никога на боравак“.⁶⁵¹

За српске манастире је оваква захтевана добротворна мисија била превелики изазов. Извештаји који су сачувани у елаборату показују да манастири нису имали економских потенцијала нити могућности за замашнији харитативни рад. Манастир Благовештење школовао је и издржавао троје сирочади „ратних хероја“⁶⁵², манастир Јошаница „нема довољно станишта ни за послугу“⁶⁵³, а

⁶⁴³ Исто, 7-8. „Осим тога у манастиру Гомирју имају препитаније и боравиште свештеници Руси, који се тамо шаљу на праксу прије наступа на парохију и који су на пропутовању кроз крајеве ове епархије“;

⁶⁴⁴ Исто, 9-10. „Нико од посетилаца нема где преноћити у манастиру“.

⁶⁴⁵ Исто, 13-14.

⁶⁴⁶ Исто, 15.

⁶⁴⁷ Исто, 17. „У Епархији дабро-босанској нема ниједног манастира“...четири постоје у захумско-херцеговачкој лошег материјалног стања, а „само манастир Житомишљич нешто боље стоји“,

⁶⁴⁸ Исто, 19-20.

⁶⁴⁹ Исто, 21.

⁶⁵⁰ Исто, 22.

⁶⁵¹ Исто, 24.

⁶⁵² Исто, 26.

⁶⁵³ Исто, 28.

игуман Рајиновца се изговара „да нема ниједног кутка, а не собе“ коју би Русу избеглици „могао ставити на расположење“.⁶⁵⁴ Манастир Каленић би могао уколико би тај дошљак радио бар неке послове⁶⁵⁵, манастир Грнчарица „нема довољно спаваћих ствари“⁶⁵⁶ (кревета и постељине), док је манастир Вољавча „у великој оскудици у исхрани људства“.⁶⁵⁷ Све у свему: манастири су баш таворили, а њихове управе нису биле вољне да се учине неки напори и стање промени.

Знајући можда за могућности манастира и ставове манастирских управа, када је молила испред Друштва за руске ђаке да се руска омладина у време школског распуста распореди по овим светињама, Ђурђина Пашић је наглашавала „како су то млади и здрави људи они би могли радити лакше послове на имањима манастирским и на тај се начин издржавати за гостопримство које би им било указано у нашим православним манастирима“.⁶⁵⁸ Св. архијерејски синод је познавао тадашње могућности Цркве и одговор је био „да се поменутој молби тог Друштва не може изаћи на сусрет“.⁶⁵⁹

Са друге стране, Српска црква се није сасвим оглушивала о вапаје тих невољника, руских емиграната – инвалида којима је патријарх Димитрије, макар симболично, дозволио скупљање помоћи о великом празницима Благовестима и Врбној недељи (Цветима) 1928. године, да би свечаније дочекали празник Христовог Васкрсења: „Разорене и омалаксале руске инвалиде не би могли тако исто дочекати по хришћанском обичају овај празник“, а Друштво за заштиту инвалида моли патријарха „да изволи наредити настојницима цркава вароши Београда и Београдско-карловачке епархије да скупљају новчане прилоге на данове Благовести и Врбне недеље за потребе руских инвалида за Велико Христово Васкрсење“.⁶⁶⁰

Неки српски епископи су одуговлачили и са примањем избеглих руских монаха. Епископ Иринеј Ђирић из Бачке је тражио да се не жури док се код

⁶⁵⁴ Исто, 29-30.

⁶⁵⁵ Исто, 31.

⁶⁵⁶ Исто, 33.

⁶⁵⁷ Исто, 35.

⁶⁵⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1923), Друштво за руске ђаке Св. Архијерејском Синоду СПЦ, бр. 15, фебруара 1923. године.

⁶⁵⁹ Архив СПЦ, Београд, Свети архијерејски синод (1923), Свети Синод Српске Православне Цркве Друштву за руске ђаке, Син. Бр. 190 / 62, 26. јануар / 8. фебруар 1923.

⁶⁶⁰ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1928), Молба без ближег датума, на полеђини у Канцеларији је регистровано 23 март / 5 април 1928, АЕМПС 881.

манаситрских управа не распита колико монаха „могу на свој терет заиста да приме“⁶⁶¹, а епископ вршачки Иларион Радонић је писао да у подручним му манастирима Војловици и Месићу „покрај најбоље воље... исте монахе не може примити“.⁶⁶² Епископ рашко-призренски Михаил Шиљак је молио да се планираних 15 монаха „сведе бар на половину“.⁶⁶³ Изгледа да је само епископ Мирон пакрачки одговорио на 5 планираних Руса монаха да буду примљени, тако што је у Ораховицу и Лепавину сместио по 2 (двојицу) и у Пакру 1 (једног).⁶⁶⁴

Даљи сачувани подаци говоре да је руски Новоатонски манастир, страдао од болшевика, а да су његових 40 монаха на челу са старцем Евкарпијем имали дозволу од власти Краљевине СХС да се преселе. Како ту дозволу нису искористили 1923, монаси су преко епископа темишварског Георгија Летића покушали да је искористе 1926. године.⁶⁶⁵

Српске црквене власти су свакако размишљале о потребним корацима око уређења монашке сфере. Отпочело се од јуридикског довођења у ред монаха, прописивањем општих правила за монашки живот која су важила за целу Српску православну цркву од 1935-1936. године.⁶⁶⁶ Занимљиво је да су иста наишла на неодобравање у редовима старих калуђера. Игуман манастира Драче Мина Јовановић сматрао је да Правила спутавају економску независност и домаћинску креативност манастирске управе.⁶⁶⁷

Опасност од механицизма у монашком животу значио би обесмишљавање суштине аскетског опредељења и све оне користи које би црква имала од калуђерског сталежа. Искушења квалитета и квантитета поменутих кадрова су се

⁶⁶¹ Архив СПЦ, Београд, *Varia* (1923), Епископ бачки Иринеј Е. 207. /през. из 1923. Светом Архијерејском Синоду, 7 / 20. августа 1923. године.

⁶⁶² Архив СПЦ, *Varia* (1923), Митрополит Иларион Вршачки, М. бр. 198. ех 1923. Светом Архијерејском Синоду, 20. августа 1923. године. Некадашњи митрополит зворничко-тузлански је сматрао да у Босни и Херцеговини има више „ситуираних манаситра“ подеснијих за смештање руских монаха.

⁶⁶³ Архив СПЦ, *Varia* (1923), Православни епископ рашко-призренски Михаил Е. бр. 742, Светом Архијерејском Синоду, од 8. / 21. августа 1923. године.

⁶⁶⁴ Архив СПЦ, *Varia* (1923), Епископ Пакрачки Мирон, Бр. 314 / през. ех 1923, Светом Архијерејском Синоду, од 18 / 31. августа 1923. године

⁶⁶⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1926), Протојереј Мелентије Шаравскиј, професор веронауке Прве руско-српске женске гимназије у Великој Кикинди, 7/20. јула 1926. године епископу темишварском Георгију Летићу; Уп. Св. Арх. Синод СПЦ, Син. бр. 1503, 16/29. јул 1926.

⁶⁶⁶ *Правила о манастирима и манастирској управи и о унутрашњем животу у манастирима*, Београд, 1936, службено издање.

⁶⁶⁷ Мина Јовановић, „Поводом изградње правила и уредбе за манастире и монашко свештенство“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке XVIII*, 5 (Краљево, 1936), 16-21.

итекако осећала. Недостатак довољног броја монаха у старим манастирима са великим економијама, могао би да се превазиђе груписањем монаха у једно општежиће, а о имањима нека се брину више црквене власти. „Дакле, манастир су уствари калуђери; нема ли калуђера, нема ни манастира. Код нас међутим манастиром се зову зграда и имања где живе два до три монаха, који само рукују тим имањем и врше службу у цркви. Под таквим условима не може бити ни говора о правом калуђерском животу“.⁶⁶⁸ Постојала је нада, нескривана и испољавана од стране патријарха Варнаве и других архијереја Српске православне цркве да би руски монаси могли да обнове монашку цивилизацију код Срба, а самим тим и квалитет духовног живота. Руси су изгледали као оваплоћени и остварени архетипови источњачке аскетике хришћанског правца. О појединцима и њиховим биографијама су се поводом преласка у други свет причале високодостојне саге на примерима Кирила Селивановског и Харитона Давидовича Дроботова.⁶⁶⁹

Насупрот њима било је међу руским монасима и луталица. У Манасији је боравио јеромонах Владимир Колосов који је крајем 1933. или почетком 1934. напустио место свог аскетског подвига. По огласу који је објављен све управе манастира у Српској православној цркви који до њега дођу били су дужни „да овога посаветују да се одмах врати у своје братство“.⁶⁷⁰

Од 1926. до 1933. године у Миљковом манастиру началствовао је архимандрит Амвросије Курганов. Архимандрит Амвросије, настојатељ манастира Миљково, преселио се у вечност 18/31. маја 1933. године, на велику жалост братства. Покојник је светлео строгим монашким животом, а и његова обитељ је могла да служи за углед и узор осталима.⁶⁷¹ Сматра се да је Амвросијев ученик био један од чувенијих српских стараца друге половине 20. века отац Тадеј Витовнички, који је био најпре искушеник у Миљкову, а замонашен 10.

⁶⁶⁸ „Кошница без пчела“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 23-24 (Сремски Карловци, 1934), 374.

⁶⁶⁹ „+ Архимандрит Кирил (Селивановски)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XV, 1-2 (Сремски Карловци, 1934), 21; Вл. Мајевски, „+ Архимандрит Харитон (Харалампије Давидович Дроботов“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XV, 9 (Сремски Карловци, 1934), 149-150.

⁶⁷⁰ „Напустио манастир“, *Преглед – полуслужбени орган свеиштенства жичке епархије*, XVI, 1-2 (Чачак, 1934), 35.

⁶⁷¹ Архива манастира Миљково, *Летопис манастира 1928-1935*, 10.

марта 1935. године у манастиру Горњаку.⁶⁷² Само искуство оца Тадеја довољно је речито сведочанство, макар и као мемоарска успомена: „Хвала Богу што ме је од самог почетка упутио код оних трудбеника, Руса, у манастир Миљков. У манастиру су већином били избеглице, Руси, монаси, а међу њима било је и светих људи; и пошто сам био још дете, све што су ми казивали ја сам прихватао“.⁶⁷³ Трагајући за духовним узорима, млади Тадеј, као боготражитељ, слушао је савете својих савременика, српских калуђера, свештеника и других побожних људи. Старешина манастира Горњака му је на гласно размишљање о манастирском животу и типу одговорио: „Онако како га ти замишљаш нигде у нашим манастирима нећеш моћи да га нађеш. Такво устројство постоји само код Руса у манастиру Миљково. Тамо су се скупили Руси избегли из манастира Валамо у Финској“.⁶⁷⁴

Мада, било је и примера кршења црквене дисциплине и канона од стране монаха руског порекла, што се у крајњем исходу завршавало рашчињењем, Такав је био случај са монахим Јованом (Јосифом) Бојковским сабратом манастира Св. Богородице Карпинске у скопској епархији 3. јануара 1934. године.⁶⁷⁵ Рђиви примери кршења дисциплине нису били резервисани за нека старија времена, јер људских слабости је увек било. Јеромонах Мисаило сабрат манастира Сретења „без ичијег знања и одобрења, својевољно је напустио манастир и отишао незнано где“.⁶⁷⁶

Узето у целини на територији јурисдикције обновљене Пећке патријаршије, висока јерархија је била свесна да има назадовољавајуће мали број монашких лица, оних који представљају елиту у моралном смислу и из које се иста регрутује и од које се формира костур благодатно-литургијског устројства Цркве. Свети архијерејски синод је, тако, у првој половини 1925. године упутио распис преко кога позива да му се јаве свршени богослови „који желе примити

⁶⁷² Архимандрит Тадеј, *Какве су ти мисли такав ти је живот – поуке*, приредио Тихомир Новаковић, Београд-Велика Ремета 2005, 1-3.

⁶⁷³ *Наведено дело*, стр. 24.

⁶⁷⁴ Тадеј Витовнички, *Поуке старца Тадеја*, главни и одговорни уредник протојереј-ставрофор Милан Пантелић, Шабац, 2010, 87. Опширније: Оливера Думић, Небојша Ђокић, „Руски монаси у Миљковом манастиру“, *Корени – часопис за историографију и архивистику*, 4 (2006), 137-147.

⁶⁷⁵ „Разрешен је монашких обета...“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије XV*, 10-11 (Сремски Карловци, 1934), 161.

⁶⁷⁶ „Напустио манастир“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 11-12 (Чачак, 1931), 359.

монаштво... у најкраћем могућем року“.⁶⁷⁷ Свакако да су придошли руски монаси, који су пред таласом револуције нашли уточиште у српској средини били бројчано појачање монашком опредељењу и идеалима живљења.

Својеврсно руско гориво за монашки мотор преко кога се повећао број монашких лица у Српској православној цркви било је и постављање епископа Митрофана за првог човека новоосноване Монашке школе смештене у манастиру Раковица.⁶⁷⁸ Оно што је сачувано од архивске грађе, а потиче из пословања Монашке школе сведочи о епископовом смислу за управу, надзор и васпитање монашких лица.⁶⁷⁹ Овакав курс је дао прве резултате, јер већ за две године, броји се 15 новозамонашених кандидата из монашке школе.⁶⁸⁰

Удео монаха Руса, њихово присуство у српској средини у српским манастирима, као и у случају парохијског (мирског) свештенства био је изразит у *браничевској, скопљанској и битољској епархији*.

Руски монаси који су се нашли у избеглиштву, користили су познанства и везе са својим српским ђацима, њима су се обраћали и код њих су у први мах и касније добијали уточиште. Старешина манастира Суводол Никанор писао је 15 (28) априла 1920 године митрополиту београдском Димитрију да му је дошао „бивши васпитач из Житомирске семинарије“ архимандрит Тихон, са епископом новоросијским Сергијем и још двојицом свештеника.⁶⁸¹ Архимандрит Тихон је имао писмене препоруке од митрополита Антонија Храповицког „бившег архиепископа харковског и волинског“ и желео је да се лично састане са митрополитом Димитријем, а тај састанак је игуман суводолски Никанор требало да углави.⁶⁸²

⁶⁷⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1925), Свети Архијерејски Синод СПЦ, САС Бр. 134/зап. 61 од 13. марта 1925. године

⁶⁷⁸ Архив манастира Дечани, Монашка школа (1925), Епископ Митрофан, *Правила о животу у Монашкој школи*. Архива Монашке школе је пренета у Дечане 1934, када је и сама школа из Раковице прешла у стародревни манастир у Метохији.

⁶⁷⁹ Архив СПЦ, Фонд Монашка школа у Манастиру Раковица (1920-1934), *Годишњи извештаји, буџети, распоређивање новозамонашених лица, финансирање школе преко разреза манастира по разним епархијама*, 4/17. април 1922. године

⁶⁸⁰ Списак нових монаха и да их је замонашио Мардарије Ускоковић. („Монашки подмладак“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 9 (Сремски Карловци, 1922), 139).

⁶⁸¹ Архив СПЦ, Varia 1920, Старешина манастира Суково, јеромонах Никанор митрополиту Димитрију од 15 (28) априла 1920. године.

⁶⁸² Исто.

У Епархији браничевској су се у први мах обрели Аархимандрит Јувенарије, руски свештеномонах, који је примљен привремено у братство манастира Витовнице, али му је поверена и управа над истим манастиром. У исти манастир су примљени „привремено“, ма шта то формално значило архимандрит **Пахомије** и монах **Андроник**. Витовница је постала један од монашких центара руског избеглиштва.⁶⁸³ Такође, архимандрит **Инокентије**, руски свештеник примљен је „привремено у братство манастира Тумана“.⁶⁸⁴ У манастиру Горњак био је сабрат и администратор парохије влаолске Серафим Палаида „руски избеглица, студент теолошког факултета у Београду“.⁶⁸⁵ Временом долазило је и до монашења руских искушеника у епархији браничевској, тако су почетком 1931. године монашки чин примили сабраћа Миљкова манастира Тодор Шишманов и Сергије Лисевицки који су добили име Теофан и Стефан.⁶⁸⁶

Миљков манастир постао је тада значајан духовни центар, одакле монаси руске народности могу да преузму одговорне дужности и друге у дијаспори. Канонски отпуст епископа браничевског као надлежне архијерејске власти добили су 26. новембра / 9. децембра 1930. године Руси јерођакон Зосима и јеромонах Калист „ради преласка у клир руског лондонског епископа Преосвећеног Николаја“.⁶⁸⁷ Успон монашке заједнице Миљкова манастира везује се за боравак и за име духовника – архимандрита Амвросија Курганова (+1933).⁶⁸⁸ Манастир је био стедиште монашког живљења контемплативног типа. Такав начин живота описао је у својим мемоарима, монах, али и теолог академског усмерења Кипријан Керн, који га је делимично критиковао, јер њега је мучио „ужас манастирског општежитељног живота“, „непросвећени физички рад“,

⁶⁸³ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 16 (Сремски Карловци, 1923), 241-242.

⁶⁸⁴ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 16 (Сремски Карловци, 1923), 242. Из овог манастира је премештен у Витовницу, а 2. (15) септембра 1930. године у Миљков манастир. *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 2-3 (Сремски Карловци, 1931), 18.

⁶⁸⁵ *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци 1925, стр. 71.

⁶⁸⁶ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 2-3 (Сремски Карловци, 1931), 18.

⁶⁸⁷ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 7 (Сремски Карловци, 1931), 97.

⁶⁸⁸ Андреј Тарасјев, *4 духовника*, Београд 2013, 157-179.

„околина пуна неписмених мужика“, чија је сфера интереса била „свакодневна трпеца, манастирске новости и о томе ко сутра служи“. ⁶⁸⁹

Митрополија скопљанска, са великом бројем мањих монашких обитељи, празних, била је уточиште за Русе монахе избеглице. Руски монах Кирил постављен је 25. августа 1921. године, за старешину манастира Св. Прохора Пчињског, а Антоније 8. децембра исте године за старешину Св. Архангела у Чичеву. Јеромонаси Аркадије, Ананије и Серафим додељени су 14. новембра 1921. године као сабраћа манастиру Св. Атанасија у Лешку. ⁶⁹⁰

Двојица руских монаха нашли су уточишта у Епархији зворничко-тузланској: Јерођакон **Сава Совјетов**, иначе студент теологије у Београду, постављен је за сабрата манаситра Озрена 3. јула 1924⁶⁹¹, а 8. јула исте године је премештан у Тавну.⁶⁹² У исти манастир је пребачен и јеромонах **Арсеније Јежов**, са брат манастира Озрена, чиме је Тавна постала сабиралиште избеглих монаха Руса у Источној Босни.⁶⁹³ Заправо емигрант Јежов, рођен у Ростову на Дону 1. маја 1898. године, завршио је Новочеркасско духовно училиште, започео је свој монашки пут у Србији као „привремени“ са брат манастира Петковица и Радовашница, па је од стране епископа шабачког Михаила, као администратора епархије зворничко-тузланске рукоположен 21. новембра 1923 за ђакона, а 1. јануара 1924. године за јеромонаха.⁶⁹⁴ Сава Совјетов рођен је 6. априла 1898. године, завршио је Пажески кадетски корпус у Петрограду, рукоположен је у чин јерођакона 2/15. фебруара 1924. године у чин јерођакона од стране епископа Михаила Урошевића.⁶⁹⁵

⁶⁸⁹ Кипријан Керн је провео у Миљкову манастиру од Пасхе 1926. до Страсне седмице 1927. године где је своје искуство објаснио следећим речима: „Са становиште чисте аскетике све је било добро и спасоносно“. Н. Ю Сухова, *„Наше мировоззрение должно быть евхаристично...“* *Памяти архимандрита Киприана Керна*, Филаретовский альманах (2012), 175. (цео текст: 167-191).

⁶⁹⁰ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 8 (Сремски Карловци, 1922), 123.

⁶⁹¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 19, (Сремски Карловци, 1924), 290.

⁶⁹² *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 19, (Сремски Карловци, 1924), 290.

⁶⁹³ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 15 (Сремски Карловци, 1925), 227.

⁶⁹⁴ Архива Епархије зворничко-тузланске (Бијељина), Архивске књиге, *Индекс свештенства и монаштва*, стр. 126, бр. 177.

⁶⁹⁵ У горепоменутој архивској књизи има бележака: „Отишао из Тавне. Архиепископ у Пољској. Убијен 1939. у Пољској“! Архива Епархије зворничко-тузланске (Бијељина), Архивске књиге, *Индекс свештенства и монаштва*, стр. 127, бр. 178.

Било је свештеномонаха који су обављали активно парохијску службу. Карактеристичан је по динамизму и успеха у служби случај јеромонаха **Венијамина Павловског**, који је био духовник у селима Обљај и Бојна, а затим у Сјеничаку.⁶⁹⁶ Чак му је на управу додељена новокреирана друга парохија у Сјеничаку.⁶⁹⁷ Затим је добио на администрацију „нузгредну“ парохију у Јасенку.⁶⁹⁸ са које управе је убрзо и разрешен.⁶⁹⁹

Занимљив је случај Евгенија Кракина који је као јеромонах, заправо руски свештеник, „пострижник манастира Крке“, управљао парохијом у Трибњу, обављајући у овој традиционалној и веома удаљеној крчкој парохији од манастира, парохијску службу.⁷⁰⁰ Касније је јереј Евгеније Кракин „разријешен је од администрације парохије у Карину, те је постављен за администратора капеланије у Трибњу. Упражњена парохија каринска повјерена је у нузгредну администрацију свешт. Божидару Магуду, пароху у Кули Атлагић“.⁷⁰¹

Овај свештеномонах почео је да задаје брига црквеној управи, јер се понашао у супротности са духовничким правилима. На њега је Светом Архијерејском Синоду скренута пажња: „Краљевски Консулат у Задру је у своје време упозорио и Шибенску Консистиорију на овог свештеника који од свештеничког има на себи само мантију, а главна му је брига трговина и шверц. Одговорено је да нема довољан број свештеника, нарочито оних, који су били вољни да иду на тако запуштене парохије“.⁷⁰² Евгеније Аракин се није задржао у Епархији далматинској, наставио је са службом преко Велебита, у Мекињару у Лици (Епархија горњокарловчка). Жалећи се 1937. године да тешко живи, тражио је бољи платни разрез, да му се призна стаж као официра у Руској војсци од 1905.

⁶⁹⁶ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 17 (Сремски Карловци, 1923), 258.

⁶⁹⁷ То јест: дата му је „на нузгредну администрацију“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 9, (Сремски Карловци, 1924), 130.

⁶⁹⁸ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 16, (Сремски Карловци, 1924), 241.

⁶⁹⁹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 16, (Сремски Карловци, 1924), 242.

⁷⁰⁰ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 7 (Сремски Карловци, 1925), 101.

⁷⁰¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 7 VIII, 21 (Сремски Карловци, 1927), 322.

⁷⁰² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1929), Министарство правде Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Светом Архијерејском Синоду СПЦ, 27. септембра 1929. (строго поверљиво).

до 1921. године.⁷⁰³ Овде се види сва тежина друштвеног положаја монаха са парохијском службом.

У Фрушкој Гори се развија и покрет социјално ангажованог и активног мушког монаштва, архимандрит Петроније Трбојевић, настојатељ манастира Шишатовца направио је сиротиште, успевши да због збрињавања деце сузбије оштрицу аграрне реформе над манастирским имањем.⁷⁰⁴

Тридесетих година се на овакву улогу цркве полаже много више рачуна, пре тога то су били усамљени примери. Мирјани, пре свега верујући интелектуалци, очекивали су од Цркве социјални ангажман, знајући да она својом суштином превазилази светске, моралне и економске кризе, а да ће за то требати напора: „Нарочито је забринута наша Српска православна Црква због тога, што ју је опколила светска морална и економска криза у време њене усамљености, кад је спутана делатност руске Цркве, од које је наша Црква добивала све, што је потребно за духовно усавршавање и стварање хришћанске културе“.⁷⁰⁵ Инсистирало се да свештенички ангажман буде усмерен на интензивније решавање друштвених односа и социјално економских питања.⁷⁰⁶ Исто тако, епископ Нектарије Круљ захтева у годишњим извештајима од подручних свештеника да га обавесте шта је у парохијама урађено на пољу „добротворне и социјалне улоге цркве“.⁷⁰⁷

У Епархији нишкој се средином 1921. године, према једном пребројавању нашло чак 19 свештенмонашких лица на парохијској служби, што показује оскудицу у свештенству парохијског типа, али и нужду монаха да изађу у народ и оставе контемплативан живот и суоче се са проблемима преживљавања у емиграцији. Тако је архимандрит 1. *Климент Копенов* је постављен за пароха александровског, јеромонах 2. *Флавијан* за пароха стрмачког, 3. *Данило Мара* за

⁷⁰³ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1937), Ф 10, Молба Евгенија Аракина, привременог пароха мекињарског Црквеном суду Епархије горњокарловачке у Плашком, бр. 129, 29. јул 1937.

⁷⁰⁴ „Деца и наши манастири“, *Весник црквено-политички и друштвени лист*, бр. 20 (16. мај 1921. године).

⁷⁰⁵ Дим. Буровић, „Неке од савремених задаћа наше Цркве – мишљење једног мирјанина“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 14-15 (Сремски Карловци, 1934), 229-231. „Она је приморана да удворстручи своју енергију колико због савремене моралне кризе толико и због примања на себе и послова руске Цркве“, стр. 230.

⁷⁰⁶ Ж. М. Маринковић, „Проблеми савременог пастирствовања“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 5-6 (Сремски Карловци, 1934), 84-86.

⁷⁰⁷ Архива Епархије зворничко-тузланске (Бијељина), Канцеларија епископа Нектарија Круља, Архијерејски намјесник грачанички Митар Софренић епископу зворничко-тузланском Нектарију Круљу, бр. 89 / 20 (7) фебруар 1939. године.

пароха дојкиначког, јеромонах 4. *Порфирије* за пароха сићевачког, јеромонах 5. *Серафим* за пароха добропољског, јеромонах 6. *Герман Плис* за првог пароха блацког, архимандрит 7. *Јероним Чернов* за другог пароха концелског, јеромонах 8. *Гермоген Зоменко* за пароха житнопоточког, јеромонах 9. *Антоније Богатирјев* за пароха придворичког, јеромонах 10. *Николај Карнов* за пароха туларског, јеромонах 11. *Михаило Соколов* за пароха пирковачког, јеромонах 12. *Смарагд Букеров* за пароха ајдановачког, јеромонах 13. *Филимон* за пароха срећковачког, јеромонах 14. *Лукијан* за пароха суковског, архимандрит 15. *Мелитан Метверенко* за другог пароха трнавачког, јеромонах 16. *Јоасаф* за пароха бучуметског, јеромонах 17. *Иларион* за пароха кукљинског, јеромонах 18. *Платон Бондора* за пароха давидовачког и архимандрит 19. *Варнава* за капелана мазговског.⁷⁰⁸ Можда овоме треба и видети суревњивост и нелсагање свештеника и монаха, јер је био у питању економски престиж исказан у борби за преимућство белог (мирског) и црног (монашког) свештенства. Протопрезвитер Јован Јеремић подноси представку Светом архијерејском синоду да се укине обичај „метанисања“ (наглашеног поклона) пред архијерејима и манастирским старешинама од стране представника мирског свештенства.⁷⁰⁹

Манастир Суково у Епархији нишкој био је права руска оаза, у њему је 1930. године целокупно братство било примљено у поданство Краљевине Југославије, а то су били игуман *Арсеније* и сабраћа, јеромонаси: *Лукијан, Филимон, Тихон, Симон, Данило, Дамаскин* и *Михаил*.⁷¹⁰ Суковски Руси су то, може се рећи заслужили, с обзиром да су од 1921. године били непрекидно у манастиру, доприневши свакако његовом богослужбено-духовном и материјалном уздицању.⁷¹¹ Остали Руси монаси који су били у Епархији нишкој познати од 1921. године јесу: *Порфирије Илчински* сабрат манастира Сићева и *Флавијан Лазарев* старшина манаситра Стрмац.⁷¹²

⁷⁰⁸ „Руски свештеници и монашка лица постављени да опслужују парохије“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVIII, март-април (Београд, 1921), 190.

⁷⁰⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1921), Епископ Максимилијан виакр архијерејезан сремскокарловачки, Број 511/ през. арх. ех. 1921. Св. Арх. Синоду СПЦ у Београду.

⁷¹⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1930), Списак свештеника (Епархије нишке) страних народности који су примили поданство Југославије, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Син. Бр. 2513, 3. септембар / 21. август 1930. године.

⁷¹¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1921), Ф III, р. 194/921; Кондуит листа свештеника монашког реда Нишке епархије 1920/1921. године.

⁷¹² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1921), Ф III, р. 194/921.

2. 4. Руски подстицај за развој женског монаштва код Срба

*„Звездани бескрај уоквирен Богом
Над лавром светом златасто се блиста;
Све слатко, мило као душа чиста,
Све Творца слави са небеском слогом.“*

(Р. Ст. Јарамаз, „На бдењу...“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 11-12 (Чачак, 1933), стр. 304)

За слабашну и скоро никакву српску традицију женског монаштва долазак велике заједнице руских монахиња из Љеснинског манастира Холмске области био је за српски црквени живот позитиван и надахњујући. Историја женског монаштва код Срба је сасвим искидана и испрекидана.⁷¹³ О монахињама у Србији, почетком 19. века постоје само спорадичне вести. Архивски подаци недвосмислено говоре да су калуђерице малобројне. Од 53 духовних лица у Ужичкој епархији, на 12 манастира (где су Студеница, овчарско-кабларски манастири) долазе тек 2 монахиње и то житељке мушких манастира. У Светој Тројици код Чачка била је Рувима Милошевићка, а Пелагија Савића беше у Никољу.⁷¹⁴ Антиканоичко стање је било уочљиво, постојање „сугубих манаситра“ где живе скупа монахиње и монаси су тадашње епархијске власти толерисале, али то, узевши строго, по традиционалном канонском праву није дозвољено.⁷¹⁵

После Првог светског рата, за манастир Озрен у северној Босни постоје подаци да су у њему обитавале калуђерице и то за веома кратко време (1920-1923) и о њиховом животу се зна сасвим мало.⁷¹⁶ Каже се да је монахиње окупио и у манастир довео митрополит зворничко-тузлански Иларион Радонић, али да су се оне тамо кратко задржале. Ипак, манастирска управа која је дошла и била оличена

⁷¹³ Милојко Веселиновић, *Српске калуђерице*, Београд, 1909; Небојша Ђокић, Миломир Стевић, „Заова, једини женски манастир у Србији књаза Милоша“, *Млава у миту и историји*, Петровац на Млави 2012, 365-378.

⁷¹⁴ Архив СЦ, Конзисторија митрополије београдске, Главни списак јеромонашког и монашког чина у Епархији ужичкој године 1849. налазећи се, 13. април 1849, Ф I (1849), р. 23; 4-8.

⁷¹⁵ Поменути списак је потписао ужички епископ Никифор Максимовић.

⁷¹⁶ *Српска православна епархија зворничко-тузланска – шематизам*, ур. јеромонах Василије Качавенда, Тузла 1977, 116.

у личности јеромонаха Данила Билбије, наставила је са неким социјално-каритативним достигнућима, као што је рад на Дечијем опоравишту на истоименој планини.⁷¹⁷ Са друге стране, према статистичким подацима којима је располагао Радослав Грујић српске православне епархије свих црквених области бројале су после 1921. године 3179 свештеника, 346 калуђера и 83 калуђерице.⁷¹⁸ Овде се већ види број новодошлих руских монахиња из Љеснинског манастира Холмске области које су колективно прешле у Краљевину СХС 1920. године. Пребројавање по Шематизму из 1925. године, показало је како су „до уједињења народа и Цркве наше, женски манастири били ... готово сасвим исчезли у нас... свега је православних монахиња у нашој држави било 75“.⁷¹⁹

Према постојећим историографским радовима игуманија Љеснинског манастира организовала је прелазак свога сестринства из Љеснине (Холмска област) преко Бесарабије у нову јужнословенску државу. Монахиња је било између 75 и 80 и оне су биле духовно руковођене игуманијом Екатерином (у мирјанству: Евгенија Борисовна, грофица Јефимовска, 1850-1925).⁷²⁰

Важност смештаја руских монахиња у манастир Хопово истицао је државним органима, Министарству за социјалну политику, архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије, још пре стицања звања „патријарх“. Он је говорио о „вапијућој потреби, да се те калуђерице као чувене васпитачице тамо сместе“.⁷²¹ Државни одбор за смештај руских избеглица, истицао је Светом архијерејском сабору стручност и умешност сестринства које је било затечено у

⁷¹⁷ Душан Кашић, *Манастир Светог Николе – Озрен*, Тузла, 1982, 45-46.

⁷¹⁸ Радослав Грујић, *Православна српска црква*, Београд, Каленић, Крагујевац 1995, стр. 134-135; 144; 157; 158; 166; 170; 177-178.

⁷¹⁹ Недостатак терминологије, употреба синтагме „женско монаштво братство“ код Стеван М. Димитријевић, „Криза нашег монаштва“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXIII, јун, Београд, 1926), 369. монашко сестринство назива „женско монашко братство“, што је изненађујуће за теолога његовог ранга: „Досељењем руског женског монашког брства у манастир Хопово дала се прилика, да се и у оном крају нашем уз руске монахиње почињу постригавати и оне Српкиње, које су тежиле монашком животу, али нису имале куда ступити“. цео текст 369 – 386.

⁷²⁰ *Преподобная Екатерина Леснинская – наставница современного женского монашества*, Провемон, 2010, 6-8, 185-200.

⁷²¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1920), Архиепископ београдски и Митрополит Србије; АЕбр. 1645, 19. јуна / 2. јула 1920. године. Господину министру вера.

манаситру Кувеждин: „Све су калуђерице стручно образоване и оспособљене за разне занате“.⁷²²

Случајно или не, боравак избеглог сестринства Љеснинског манастира у Кувеждину, морао је да се преусмери на суседно Хопово, које је имало више логистичког потенцијала за њихов прихват, јер је тамо био смештен Дом за незбринуту децу: „Доведе се то све сад у везу са положајем деце који се већ налазе у манаситру Хопову, који се положај не би ни у чем, само путем диференцијације изменио, као и то да би та деца у таквој прилици дошла у друге руке, под бригу и старање у том послу дивно изведених калуђерица“.⁷²³ У јесен 1920. године Министарство за социјалну политику и заштиту деце и младежи још увек је било неповерљиво према доласку руских монахиња, предлажући да се „Дечији дом у манастиру Хопово, заједно са целокупним персоналом, децом и инвентаром... евакуише... у манастир Хопово“.⁷²⁴

Број руских монахиња из Љеснинског сестринства које су дошле на канонску територију Српске православне цркве, био је неочекивано велики за српске прилике. Средишњи архијерејски сабор је обавештавао министра вера: „Као што Вам је познато у нашу државу је недавно прешло 60-70 руских калуђерица из женског Љеснинског манаситра“.⁷²⁵

Показало се временом да су и Српкиње способне за моаншки подвиг, начин живота који је укључивао одрицање од овоземаљског и подвиг. Угледавши се на руски пример помислило се да женско монаштво може да одигра кључну друштвену улогу. Да се контемлација може развити у социјални активизам, са

⁷²² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1920), Државни одбор за пријем и смештеај руских избеглица, Бр. 1139, Св. Архијерејском Сабору, 21. септембар 1920. Монахиње знају да плету, шију, да сликају иконе, да кувају, праве разноврсне колаче, да праве разне врсте сирева, да праве месне производе, да обрађују земљу, да се баве воћарством, пчеларством и свињарством».

⁷²³ АЈ, Министарство вера КЈ 69, 175/276; Епископ темишварски Георгије Летић, администратор православне српске Архијепископије и митрополије карловачке, Бр. М. 165, 16/29. јун 1920. године.

⁷²⁴ АЈ, Министарство вера КЈ 69, 175/276; Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца – Министарство за социјалну политику; Одељење за заштиту деце и младежи, ДМ Бр. 3234, 30. септембар 1920. године.

⁷²⁵ „Оне су привремено смештене у манастир Кувеждин, а у скором времену треба да пређу у манастир Хопово у Срему“. АЈ, Мин. вера КЈ 69, 175/276; Средишњи Архијерејски Сабор, Бр. 316/187, 10/23. октобра 1920. Министру вера Краљевине СХС. У послератном преобројавању монахиња у Хопову долази и до умањивања њиховог броја: „50 руских калуђерица радило је у манаситру Хопову“. (*Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, том II, приредили др Тома Миленковић и др Момчило Павловић, Београд 2006, 99).

којим не би била у супротности, а све ради испуњавања етичких начела хришћанског погледа на свет.

„У Српској православној цркви услед политичких и још више државноправних прилика не видимо додуше већ давно женске манастире као у свима другим самосталним православним црквеним подручјима, али се зато узвишена и благотворна идеја монаштва и код женскиња и у Српској Цркви стално одржава и препоручује“, пише у елаборату епископа викарног Максимилијана Хајдина којим се расправља о будућем уређењу канонског положаја новопридошлих руских монахиња“.⁷²⁶

Даље се, у истом елаборату разматра: „Актом Преосвећенога Господина епископа темишварског Георгија као администратора митрополије карловачке од 17. октобра 1920. бр. М. 304/1920. смештене су у манастиру Хопову монахиње руског женског Љеснинског манастира. У акту том спомиње се само да им се само ствари манастирске као и сам манастир предају на употребу и руковање према прописима, који за то у подручју бивше карловачке митрополије вреде. О унутарњем пак уређењу самога манастира и начина живота у манастирском реду није том приликом било ни говора“.⁷²⁷

Социјално ангажовање, рад, каритативна делатност монаха и монахиња била је изазвана и конкуренцијом Римокатоличке цркве на задатом пољу, а не само руским примером код Срба. Тим пре, што је у источним деловима Краљевине Римокатоличка црква направила организациони, кадровски и јурисдикцијски продор. Њена мисија се осећала и била је присутна у традиционално православним срединама. Улога надбискупа београдског Рафаела Родића, као човека прихватљивог за православне Србе била је важна. За кратко време подигнуто је много храмова, постављено много свештеника, али је и рад женских монашких редова западне цркве био изазован за православне о чему се у Синоду расправљало.⁷²⁸

⁷²⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски сабор (1921), Викарни епископ Максимилијан, Ад број 393 / през. арх. ех 1921.

⁷²⁷ Исто.

⁷²⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1926), Син. бр 139/зап. 45 од 21. маја 1926.

Свети архијерејски сабор СПЦ расправљао је још 1923. године о оснивању већег броја женских манастира и потпуној обнови женског монаштва.⁷²⁹ Тада је изабран манастир Кувеждин за женску обитељ и васпиталиште сиротне женске деце“.⁷³⁰ Проглашење Кувеждина женским манастиром поздрављено је и у најлибералнијим и најжустријим црквеним новинама.⁷³¹

Нема сумње да српско женско монаштво у новом веку, нарочито са доласком руских калуђерица из Љеснине и њиховим смештањем у Кувеждин и Хопово, доживљава своју ренесансу.⁷³² Значај руског обрасца за развој српског женског монаштва учили су још савременици.⁷³³ Недалеко од Хопова, суседни манастир Кувеждин се развио у праву руско-српску женску монашку симбиозу.⁷³⁴ Неке статистичке податке о газдинству и броју монахиња даје писац њене прве монографије (24 монахиње и 575 јутара земље и шуме).⁷³⁵ Руски избегли митрополит Евлогије Георгијевски, захваљујући боравцима у Србији записао је: „Долазак Љесњинског манастира имало је за Србију велики значај. Ствар је у томе да је српско женско монаштво већ одавно умрло. Последњих столећа у Србији није било ни једног женског манастира и Срби су почели то да сматрају као потпуно нормалну појаву“.⁷³⁶

Други манастири широм Српске цркве постају обиталишта женског монастицизма, нпр. Копорин, са духовним ауторитетима које чине познате

⁷²⁹ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 130, Деловодни записник Св. Арх. Сабора, 1921-1930; Предмет о оснивању женских манастира, 37/1923.

⁷³⁰ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 7 (Сремски Карловци, 1923), 109.

⁷³¹ „Нов женски манастир“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 10 (Београд, 1. јун 1923. године)

⁷³² Амфилохије Радовић и Хризостом Војиновић, *Обнова и развој нашег женског монаштва*, стр. 333-343, у: *Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије*, Београд 1971; Амфилохије Радовић, Амфилохија Радојевић, *Подвижнице Христове љубави – Женско монаштво у историји Цркве са посебним освртом на подвижнице Христове љубави код православних Срба – Поуке преподобних матера и подвижница*, Цетиње-Беране 2009, 51-71.

⁷³³ Сава Петковић, *Руски женски манастир у Љесни као матица Српског женског манастира у Кувеждину*, Братство – лист за вјерско и народно просвјештавање, бр. 9 (1930), стр. 141-144.

⁷³⁴ Сава Петковић, *Српски женски манастир Кувеждин*, Сремски Карловци, 1930; Монахиња Теодора Васић, *Прва српска игуманија после средњег века*, Београд, 2006, 35-36.

⁷³⁵ Т. Васић, *н. д.*, 36-37.

⁷³⁶ *Путь моей жизни – Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского)*, изложенные по его рассказам Т. Махуниной, Москва, 1994, 339. („Наше српске жене нису способне за монаштво, говорили су ми неки Срби из редова световњака-мирјана. Стварност је овај суд оповргла, монаштво је поново настало, само што су се појавиле жене способне за организацију манастира“, *Путь моей жизни...*, 339-340)

игуманије.⁷³⁷ Пример игуманије Екатиринае, руске племкиње Евгеније одјекнуо је међу Србима, она је постала символ одрицања од овосветских радости, успеха и сујете, а била је представник виших слојева. Срби су јој плели венце похвала.⁷³⁸ Код Срба је њен одлазак са овога света оплакан, а њена заслуга за Српску православну цркву, женско монаштво оцењено високо.⁷³⁹ Њена биографија не може се писати другачије него само као житије, сведоче и текстови потомака руских емиграната њених савременика који су преносили успомену на њу.⁷⁴⁰

О првом организованом српском женском манастиру Кувеждину има мало извора из матичног архивског фонда. На првом месту то је тако јер је јако страдао за време Другог светског рата, тако да његово разарање није претекла документација која би говорила о унутрашњем животу у самом оштежићу. Савременици су примећивали и одушевљавали се са нивоом тамошњег духовног живота, али нису били равнодушни ни према проблемима економске природе које монахиње успешно решавају, прегалаштвом и трудом, упркос чињеници да држава даје веома мале или готово никакве субвенције.⁷⁴¹ Пример Кувеждина је био подстицајан да се српској црквеној јавности упућују различите поруке, како би се, на тај начин, женско монаштво још више помогло. Увек се истицао руски корен женског монашког подвига код Српкиња: „јер је Христос тако хтео, који је и довео овамо братске руске монахиње, да оне својом ватром распламте и код

⁷³⁷ Душан Митошевић, *Манастир Копорин – задужбина деспота Стевана Високог из XV века*, Смедерево, 1972, 10-12.

⁷³⁸ Јустин Поповић, *О њој – необичној Русињи међу нама обичнима*, стр. 686-688, у: *Срби о Русији и Русима (од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750-2010) – Антологија)*, приредио Мирослав Јовановић, Београд, 2011. (први пут објављено: Јустин Поповић, „О њој – необичној Русињи међу нама обичнима“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* IV, 12 (Сремски Карловци, 1925), 543-547.

⁷³⁹ „Читуља – на 15. (28.) октобра у 19.30 часова преминула је у Господу Игуманија Леснинског манастира у Холмској епархији Катарина, која је нашла у години несрећа склониште себи и својим монахињама у манастиру Хопову у Фрушкој Гори“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 23 (Сремски Карловци, 1925), 364-365.

⁷⁴⁰ *Преподобная Екатерина Леснинская – наставница современного женского монашества*, Провемон 2010; Андреј Тарасјев, *4 духовника*, Београд, 2013, 181-206.

⁷⁴¹ Александар Живановић, „Манастир Кувеждин – изванредна утешна појава“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 16 (Сремски Карловци, 1928), 246-248. У манастиру је било око 30 монахиња и радника (служанчади), монахиње су се бавиле иконописом, везом, ручним радом, а у време пољских радова сви су на земљишном поседу, упркос чињеници да им је аграрна реформа уништила исти.

својих српских сестара свећу, ватру љубави за Христа“.⁷⁴² Манастир се изградио радом и залагањем монахиња и добио репутацију истинског духовног центра.⁷⁴³

Представници црквених власти увелико размишљају, са повећањем броја монахиња, још и о питању коначне редакције „Устава за женске манастире“. Један предлог и нацрт је био урађен крајем 1924. и почетком 1925. године, кога је Сабор вратио Св. Синоду уз предлог „да мишљење, предлоге и сугестије дају епархијски архијереји“.⁷⁴⁴ Устав је детаљно прописивао правила искушеничког стажа, начине управе, економска питања, правила понашања, евентуалне казне и слично.⁷⁴⁵

Филантропија и добротворни рад монахиња показао се већ првих година када је дечије сиротиште практично било спојено са женским манастиром који се оснивао. Св. Архијерејски Синод је питао патријарха Димитрија, као надлежног архијереја извештај и мишљење да ли је вољан да се у манастиру Кувеждину оснује „женски манастир који би преузео тамошње дечије сиротиште“.⁷⁴⁶ Кувеждин је у моралном смислу био важна новина у Српској православној цркви. У годинама када се добротворни рад римокатоличких калуђерица из реда Сестара милосрдица Св. Винка Паулског итекако примећивао у Београду, у Клиници у Скопљанској улици и у Санаторијуму „Врачар“ и које су још отвориле и Дечије забавиште у Брегалничкој улици одмах поред цркве Св. Антуна.⁷⁴⁷ Анонимни писац завршава своју критику: „Част! Не могу, пак, да не упитам: где је милосрдна и болничка акција православних женских манастира и Женске хришћанске заједнице? Није доста молити се Богу, него треба и радити“.⁷⁴⁸

Исто тако, кувеждинске монахиње преузимају 1929. године управу Дома за немоћне старице и старце у Сремској Митровици, од којих је 5 монахиња

⁷⁴² Душан Глумац, „Помозимо нашим калуђерицама!“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VIII, 23 (Београд, 26. јун 1927), 1. (1-2 цео текст) (26. јун 1927).

⁷⁴³ Димитрије Орсић, „Утисци са духовног пута по Фрушкогорским манастирима“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 21-22 (Сремски Карловци, 1934), 334-335.

⁷⁴⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1925), Свети Архијерејски Синод СПЦ Епископу рашко-призренском господину Михаилу, Син. Бр. 2382, 5/16. фебруар 1925. године.

⁷⁴⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1925), *Устав женских манастира у Српској Православној Цркви*, нацрт, стр. 1-4.

⁷⁴⁶ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1923) II-II (700-1400), Св. Синод СПЦ, Син. Бр. 706; од 12/25. априла 1923. године.

⁷⁴⁷ „Католички Београд, Забавиште часних сестара милосрдица у Брегалничкој улици“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 14 (Сремски Карловци, 1928), 221.

⁷⁴⁸ Исто, стр. 222. „Иначе римокатолички редови могу пожети и на нашој њиви“.

примило на себе бригу о немоћним лицима.⁷⁴⁹ Почевши од исте 1929. године монахиње Кувеждина воде Дечији дом, Забавиште и „Сиротињску трпезу“ Црквене општине у Сарајеву.⁷⁵⁰

Социјални активизам женског Кувеждина био је привлачан и користан за српску мисију у Прикарпатској Русији. У један мах су у манастирску обитељ послане две монахиње које су тамо требале да науче основе рукодеља и издрате свештеничких мантија. Синод је на предлог епископа Серафима упитао патријарха Димитрија као надлежног архијереја да ли „две карпаторуске монахиње из манастира Св. Богородице“ могу бити „примљене у манастир Кувеждин ради изучавања ручног рада за црквене потребе“.⁷⁵¹ Патријарх је издао игуманији Меланији „потребно наређење... да ове монахиње када се буду јавиле прими у манастир у укаже им пажњу, а да их у послу за који долазе потпуно упуту“.⁷⁵² Монахиње су дошле из Свето-Богородичиног манастира који се налазио у селу Липча у Хустком округу.⁷⁵³

Уопште за развој женског монаштва у Закарпатју пример и искуство Србије је био једини могао да буде поучни. Мисијска територија српске цркве у сваком погледу упирала је очи у „матицу“, а женско монаштво које се код Срба развијало било је парадигма. И када је епископ Серафим питао Св. Архијерејски Синод за савет и да му се проследи типик за женски манастир Липша у Хустком округу, јер „ни овамо не располажемо никаквим манастирским уставом мушких или женских манастира“.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1929), Патријарху Димитрију, Син. Бр. 313/ Зап. 344, 2/15. марта 1929. године. „Уједно Нам је част умолити Вас за извештај о оцепљењу манастира Бише од манастира Кувеждина, пошто је питање делегирања сестара манастира Кувеждина у вези с овим“.

⁷⁵⁰ Ксенија Кончаревић, *Руске монахиње и обнова српске духовности*, део II, Православље – новине Српске Патријаршије, бр. 1146, 15. децембар 2014, 16-17.

⁷⁵¹ Архив СПЦ, *Varia* 1928, Син. бр. 1558 / зап. 708 од 31. августа – 12. септембра 1928. године.

⁷⁵² Архив СПЦ, *Varia* 1929, Патријарх Димитрије Светом Архијерејском Синоду, Патријаршија Српске Православне Цркве, А. Е. П. Бр. 713 од 26. фебруара – 11. марта 1929. године.

⁷⁵³ Манастир је освештан 5. јуна 1925. године, његову изградњу су помагали новчано архимандрит Алексеј Кабаљук и епископ Доситеј Васић. Игуманија је била Параскева Прокоп. Юрий Данилец, Пимен Мацола, *Православные монастыри Закарпатья – путеводитель*, Киев, 2012, 182-185. Патријарх је епископу Серафиму такође одговорио да ће монахиње из Кувеждина научити сестре из Закарпатја „свима ручним и другим корисним радовима којима се сестре женског манастира Кувеждина занимају“. Юрий Данилец, *Манастир Різдва Богородиці у селі Липча*, Ужгород, 2005, 70.

⁷⁵⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Епархіальное управління Карпаторусскої православної церкви, Ек. № 673 / 1928; Хуст, 20. VII 1928 Св. Архијерејском Синоду СПЦ. „У

Прва српска игуманија модерног времена Меланија Кривокућин је умела и знала да промовише свој рад, тако да висока цркена јерархија није заобилазила Кувеждин дивећи се његовој мисији. Епископ Доситеј је посетио не само први женски манаситр него и Дечије одељење црквене општине из Сарајева које је боравило у овом првом српском женском манастиру.⁷⁵⁵ Она је, као вршилац дужности игуманије манастира Кувеждина, коначно одликована чином игуманије, на предлог патријарха Варнаве, а од стране Св. Архијерејског Синода 3. октобра 1931. године.⁷⁵⁶ Игуманија Меланија Кривокућин није била задовољна чињеницом да у манастиру као духовник и исповедник служи свештеник из мирског реда („породичан и ожењен човек“). Њено мишљење је гласило: „досадашње искуство показало је у овом манастиру, а и раније у Русији у женским манастирима да манастирски духовници, нарочито када су то мирски свештеници, не могу да удовоље тој својој дужности – јер човек који сам није монах... не може у том духу поучавати друге“.⁷⁵⁷ Викарни епископ Иринеј (Ђорђевић) био је мишљења да се захтевима игуманије Меланије Кривокућин не може удовољити, да је „иако мирски“, дотични свештеник „квалификован да обавља свештеничке функције и да је склон монашком животу“.⁷⁵⁸ Ипак, патријарх Варнава је послао за исповедника архимандрита Кирика из Београда, Руса избеглицу.⁷⁵⁹ Патријарх Варнава се мешао и у ситније женске монашке размирице. Монахиња Параскева Моњушко, Рускиња, прешла је из сестринства Хопова у Кувеждин, но игуманија хоповска Нина је задржала њене ствари. Патријарх је наредио „управи манастира Хопова да ствари одмах преда“.⁷⁶⁰ Игуманија Нина је била индиспонирана написавши игуманији српског женског

близини села Липше у Хустком округу постоји недавно основани женски манастир св. Богородице у којем живи око 40 монахиња на челу настојатељице“. [Ф. VIII, р. 1]

⁷⁵⁵ „Архијерејска служба у манастиру Кувеждину на Св. Преображење“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 16 (Сремски Карловци, 1931), 252.

⁷⁵⁶ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Син. бр. 3407 / Зап. 1652, од 16. септембра / 3. октобра 1931. године. (Ф V, р. 69, 1931)

⁷⁵⁷ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Управа православног српског женског манастира „Кувеждина – Ђипше“, бр. 284, 9/22 новембра 1931.

⁷⁵⁸ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Епископ викар Иринеј, Број Е. В. 857 / 1931.

⁷⁵⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Президијална одлука Његове Св. патријарха Варнаве, XXX 3189 од 9. децембра 1931.

⁷⁶⁰ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Президијална одлука Његове Св. патријарха Варнаве, XXX 3240 од 15. децембра 1931.

манастира „јер мени је наређено Његовим преосвештенством владиком Иринејем до краја овог скандалозног дела да ничега не предузимам крајњег“.⁷⁶¹ Наде на ауторитет викарног епископа су се свакако изјаловиле.

Заправо, игуманија и монахиње манастира Кувеждина су у договору и уз сарадњу са председником сарајевске црквене општине Танасијем Иконићем 1929. године прошириле рад сарајевске добротворне установе – „Дечји дом за незбринуту децу“. Поред „Дечјег забавишта“ (са 50-ак деце 1933. године) монахиње су припремале и „Сиротињску трпезу“ за бескућнике.⁷⁶²

Патријарх Варнава је обишао Сарајево 18. септембра 1933. године, где га је у име руске колоније, поред осталих представника јавног живота, поздравио генерал Запољски. У Саборној цркви благодарење је служио руски свештеник Алексије Крижко, а одговарао је песмама хор састављен од руских емиграната.⁷⁶³ Добротворни рад у Сарајеву су и даље носиле на својим плећима Русиње. Сачуван је документ у коме се види да је у току 1933. године прилоге за „издржавање сироте руске деце“ прикупљала Вера Бороћенко, а којој је митрополија дабробосанска уплаћивала помоћ.⁷⁶⁴ Женска руска добротворна друштва у Сарајеву радила су успешно, анимирајући и 1936. године Митрополију дабробосанску да пружи помоћ „Руском материнском сестринству у Сарајеву“.⁷⁶⁵ Манастир Кувеждин је дао импулс каритативном раду у Сарајеву, нема сумње, а архивски подаци нам бацају додатно светло: Тако је „Одбор склошта руског друштва“ молио почетком 1938. године добијање новчане помоћи у циљу подизања дома „за изнемогле и неспособне за рад“.⁷⁶⁶

Женски манастир Кувеждин и руски женски манастир Хопово постали су у српској јавности пример добре праксе, на коју су се све више освртали јавни делатници и интелектуални радници. Прва школована српска жена библиотекар

⁷⁶¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Писмо игуманије Нине игуманији Меланији, 21. новембар 1931. (Управа православног српског женског манастира „Кувеждина – Ђишче“, бр. 292, 13 / 26. новембра 1931.

⁷⁶² „Н. Св. Патријарх Господин Варнава у Босни и Херцеговини и Далмацији“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV 46-47 (Сремски Карловци, 1933), 778-779.

⁷⁶³ Исто, стр. 776, 779.

⁷⁶⁴ Архива Митрополије дабробосанске (Сарајево), Епархијски управни одбор 1933/935; XII

⁷⁶⁵ Архива Митрополије дабробосанске (Сарајево), Епархијски управни одбор 1936/1880; XII

⁷⁶⁶ Архива Митрополије дабробосанске (Сарајево), Епархијски управни одбор 1938/31; I

Марија Илић-Агапова одржала је предавање на Београдском радију о положају и сврси женског монашког подвига код савремених Срба.⁷⁶⁷

Монахиње из Кувеждина су биле радо прихватане у грађанском друштву, о чему сведочи и жеља организатора Спасовданске литије у Београду 1935. године, да са представницима власти и члановима разних удружења буду „на литији монахиње из манастира Хопова и Кувеждина“.⁷⁶⁸

Током 1928. године манастир Хопово попуњен руским монахињама је живео пуним плућима, испуњавајући хришћански смисао заједнице која битише по етичким начелима монаштва. О његовом унутрашњем животу сазнаје се доста из узгредне молбе Русиње, избеглице из Владивостока Раисе Хаперске која је писала патријарху Димитрију да може „ступити у хоповски женски манастир, с тим да се доцније покалуђери“.⁷⁶⁹ Привремени управитељ манастира Хопово јеромонах Пајсије Павловић одговорио је негативно на проплатни акт Његове Светости, јер за примање још једне искушенице није било материјалних услова: „Доласком ове молитељице биће број монахиња у овом манастиру 47. Када се узме скоро још толики број деце (руске сирочади), као и манастирска послуга, као и остали посетиоци којих овде свакодневно има, може се рећи да овде сваки дан има на манастирском котлу око 100 душа“.⁷⁷⁰

Овај изговор мрзовољног игумана, с обзиром на податке о броју издржаваних душа, оставио нам је више података о манастиру него какав шематизам. Са друге стране, званичан попис манастира, његов годишњи буџет за 1930/1931. и 1931/1932. годину, рађен у доба новог патријарха, потврђује горе наведено: „У зградама има разних 47 просторија у којима станују избегле руске монахиње са својом старешином м. Игуманијом и својим избеглим духовником. З

⁷⁶⁷ „Обнова женског монашког живота“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XV, 5-6 (Сремски Карловци, 1934), 100.

⁷⁶⁸ Архив СПЦ, Београд, *Varia* (1935), Црквени суд Архиепископије београдско-карловачке, бр. 6562, 22. маја 1935. године. У истом акту се каже: „Руски архијереји и свештенство са литијом долазе из Руске цркве на Железничку станицу“.

⁷⁶⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Раиса Хаперска Његовој Светости Архиепископу Пећком, митрополиту београдско-карловачком и патријарху српском, 10. октобар 1928.

⁷⁷⁰ „Врло је тешко из манастирских прихода, поред великих издатака на оправке, издржавати још и оволики свет“ (Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Јеромонах Пајсије Павловић, привремени управитељ ман. Хопова, Бр. 195 ех 1928, Канцеларији Српске Православне Патријаршије.

одаје заузела су руска избегличка сирочад“.⁷⁷¹ Значи да је свака монахиња имала своју засебну келију и имала све услове за немсетан монашки живот.

Прецизан увид у стање, број монахиња у манастиру Хопово пружа нам извештај настојатељице Нине Косаковске (рођена у Минску 1874, ступила у манастир први пут 1898, замонашена чином мале схиме 1899, свршила Универзитет) од 25. маја 1934. године.⁷⁷² У манастиру је са својом породицом супругом Софијом, сином Николајем и кћери Јеленом живео духовник протојереј Алексеј Нељубов (рођен 1879, село Петропавловскоје, Тулска губернија).⁷⁷³ Од 39 монахиња (ту се убрајају још расофорне монахиње, инокиње и 4 искушенице) све су биле Русиње осим Надежде Тапавице из Чуруга, која је ступила у манастир 1920. и Наталије Толић из Осијека која се замонашила 1933. године.⁷⁷⁴

Манастир је био духовна оаза и уточиште за руску емиграцију из разних сталежа. Баронеса Анастасија Васиљевна фон Андерсон молила је у своје време патријарха Варнаву да може боравити у манастиру Хопову, спремивши лепо прилог (400 динара) не би ли се тамо „молила за спас Русије“.⁷⁷⁵ Манастир Хопово је одржавао везе и угошћавао познате духовнике који су долазили из економских разлога у Србију и уживали гостопримство Српске православне цркве. Архимандрит Кирик, духовник Св. Пантелејмоновског манастира са Свете Горе је одржао 23. септембра 1935. године сестринству предавање о духовном животу, које је било запажено, а тицало се практичних ствари покајања, исповести, молитвене праксе, манастирско-монашке свакодневице.⁷⁷⁶ Овај гостујући Светогорац био је омиљени проповедник у руској емигрантској средини, уживајући благослове и подршку митрополита Антонија Храповицког.⁷⁷⁷

⁷⁷¹ Манастир Хопово је био богат у стоци: 1 коњ, 3 кобиле, 7 крава музара, 1 јуница, 3 телади, 47 комада свиња, Архив СПЦ, Синодска акта, Статистика манастира III – Годишњи буџети манастира Хопово 1930-1932. године, наративни извештај, 1-5.

⁷⁷² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Управа манастира Хопова, број 83 ех 1934. од 25. маја 1934. У прилогу: Исказ свештенства и сестара манастира Хопова по подацима од 31 децембра 1933. г.

⁷⁷³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Исказ свештенства и сестара манастира Хопова по подацима од 31 децембра 1933. г.

⁷⁷⁴ Исто.

⁷⁷⁵ Архив СПЦ, Београд, *Varia* (1932), Баронеса Анастасија Васиљевна фон Андерсон патријарху Варнаве, 10. априла 1932. године.

⁷⁷⁶ Архимандрит Кирик, *Боголюбивья матери и сестры святых обители сея*, Новый Садъ 1935, 1-8.

⁷⁷⁷ Архив СПЦ, *Varia* (1935), Св. арх. синод, Син. бр. 345/зап 38 од 28. октобра 1935.

Архимандрит Кирик, као духовник у Кувеждину и Хопову, као човек који је исповедао монахиње, био ауторитет за њихов духовни живот и напредак, кориговао је одређене поступке патријарха Варнаве. Наиме, патријарх је средином маја 1935. године одлучио да замонаши сестре (искушенице) Параскеву Пиљут, Соломију Коваљчук и Јелену Илијашевић у монашки чин, пострижење у малу схиму.⁷⁷⁸ Архимандрит Кирик је писао патријарху Варнави да одгоди своју одлуку, због психолошких поремећаја и душевних сметњи у случају Јелене Илијашевић која „страда од маније гоњења на основи плотске љубави. Она је говорила у манастиру о томе, да ноћу код ње долазе мушкарци, да би њу насилвали, указујући на оца управника Пајсија – игумана, као и на манастирског раденика“.⁷⁷⁹

Поред Кувеждина и Хопова и други манастири у Српској православној цркви се претварају у женске монашке заједнице. Манастир Св. Јована у околини Ниша претвара се одлуком Св. Синода у женски. У њему ће на молбу Народног Женског Савеза бити постављена колонија слепих девојака које заврше школовање и трикоташки занат у Дому Слепих у Земуну.⁷⁸⁰

Веома важан текст који говори о историји женског монаштва у Српској Цркви после 1919. године, о женским манастирима у Јужној Србији, о животу и раду монахиња, њиховој друштвеној улози, информативан, трезвен и незаобилазан. У питању је манастир Св. Кирик код Цариброда кога су настаниле такође руске монахиње из Леснинског манастира.⁷⁸¹

Дивљански манастир је средином 1932. године бројао 40 монахиња и искушеница за чије животне потребе је одобрено изграђивање пространијег

⁷⁷⁸ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1935), 1001-1500, АЕП 1375, 16/3 маја 1935.

⁷⁷⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1935), 1001-1500, Писмо архимандрита Кирика патријарху Варнави, без датума. Те ствари је архимандрит „дознао као духовник“, дакле за време исповести. Код Јелене Илијашевић, код ње ноћу долази „Зелена госпођа“ и „цртала на икони Св. Михаила бркове“. (Дотична је била рођена у Петрограду 1898. године, ступила је у манастир као искушеница 1932, а имала је звање и дужности „иконописке и чтице“ у Цркви, Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Исказ свештенства и сестара манастира Хопова по подацима од 31 децембра 1933. г).

⁷⁸⁰ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 19 (Сремски Карловци, 1923), 300.

⁷⁸¹ „Женски манастир Св. Кирик“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 4 (Београд, 24. јануар 1926).

конака и нових економских просторија.⁷⁸² Једна монахиња се бавила и иконописом.⁷⁸³

Обнављање женског монаштва у Српској православној цркви дало је импулса развијању женске хришћанске културе, неке врсте инкултурације женске побожности. И раније су постојала женска удружења са филантропским и религиозним циљевима, али сада се у први план у име удружења поставља назив „хришћански“. Опширније...⁷⁸⁴

Удружење са називом „Женски хришћански покрет“ основано је у марту 1920. године, а његов циљ је био учвршћење и распрострањење вере и морала у народу. То се могло, како се мислило, остварити личним подвигом и усавршавањем у духовном животу, организовањем предавања, штапањем књига, а нарочито „доласком у тешњи додир са женским светом и децом“.⁷⁸⁵ Женски хришћански покрет је радио под покровитељством краљице Марије, а право надзора имали су Св. Архијерејски Сабор и патријарх српски.⁷⁸⁶ Покрет је развијао социјалну делатност на бази хришћанске етике.⁷⁸⁷

Настајала су добротворна удружења, она која су промовисала добротворну улогу, социјалну активност на основама хришћанске етике. Та удружења су се препоручивала Цркви, и имала су црту наглашене женствености и женске побожности. Једна од организација била је „Косовска девојка – добротворно друштво за помагање сиромашне деце“. Штавише та феминина црта није могла да

⁷⁸² „Манастир Дивљански“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 14 (Сремски Карловци, 1932), 218.

⁷⁸³ Архив СПЦ, Београд, Канцеларија патријарха Варнаве, (1931), нерегистровано, Јелена Илијашевић патријарху српском Варнави, 9. новембар 1931. године.

⁷⁸⁴ „Женски хришћански покрет, реферат г-ђице Даринке Јаношевић приликом прославе трогодишњице овога друштва, одржане на дан 18. марта 1922. године“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 13 (Београд, 1. јул 1923), 3; 14 (Београд, 10. јул 1923), 3; 15 (Београд, 20. јул 1923), 3.

⁷⁸⁵ План је био да се преко Управе друштва отварају „дечија обданишта, сиротишта, склоништа за децу или старе, омладински домови, разни течајеви из заната, итд.“. *Правила женског хришћанског покрета*, Београд 1936, стр. 1-4. Ова редакција статута је допуна и ревизија варијанте из 1933. године.

⁷⁸⁶ *Правила женског хришћанског покрета*, Београд 1936, стр. 9.

⁷⁸⁷ Архив СПЦ (Београд), Свети архијерејски синод (1924), Женски хришћански покрет, бр. 52, 24. фебруар 1924. године, Секретар покрета Даринка Јаношевић Св. Архијерејском Синоду, доставља годишњи извештај.

се избрише ни када су оснивачи у већини били мушкарци када је то у случају овог организовања са каритативном сврхом.⁷⁸⁸

У Београду је, такође, дејствовало руско хуманитарно друштво „Маријинско Коло Руских Сестара“, које је било под покровитељством принцезе Јелене. У својим активностима било је инспирисано религиозним побудама.⁷⁸⁹ Оно је могло бити узор дејствовању оних женских добротворних удружења и активних групација које су се формирале Српкиње.

И даље су крупну улогу у црквеном животу и религиозном пракси, сада југословенског друштва, имале организације попут Удружења „Кнегиње Љубице“, на које су се као „родољубиво добротворно женско удружење“, неки епископи ослањали када је у питању изградња нових храмова, као епископ Максимилијан (Хајдин) приликом скупљања прилога за храм у Сињу 1931. године.⁷⁹⁰

Женска побожна друштва, набијена религиозним сентиментима, која су радила мање-више под окриљем Српске православне цркве, у мешовитим конфесионалним срединама, неговала су такмичарски дух. Препоручујући се патријарху Варнави и епископу захумско-херцеговачком Симеону Станковићу „Пододбор Српкиња Друштва Кнегиња Зорка“ тражио је материјалну помоћ за свој рад. У случају да се њихово друштво угаси, штићенице у њиховом интернату „биће силом прилика стављене под надзор и повјерене одгоју римокатоличких калуђерица“.⁷⁹¹

У Чачку је постојало друштво „Женска подружина“ које је било усмерено на подизање сироте деце. Култ материнства се наслањао на цркву, тако да је епископ Николај Велимировић као надлежни жички владика високо ценио

⁷⁸⁸ *Правила добротворног друштва „Косовска девојка“ за помагање сиромашне деце*, Београд 1930. Чл. 1: „Друштво је основано са циљем да одене изванредан број сиромашне деце једанпут годишње“.

⁷⁸⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1930), 14. априла 1930. године писали су Патријарху Варнави: „изволите доделити ма какаву помоћ за Светли празник Васкрсења Христовога да би сиромашни болесници и мала деца могли што боље провести те велике дане“.

⁷⁹⁰ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1931), Ф. III, р. 93, Српско-православни епископ далматинско-истријски Њ. Св. Патријарху Српском Варнави, Ебр. 244/1931, 22. јун 1931.

⁷⁹¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1934), Пододбор Српкиња Друштва Кнегиња Зорка – Дубровник патријарху српском Варнави, бр. 27, 10. јул 1934. Молба је даље прослеђена Св. архијерејском синоду и Св. архијерејском сабору.

дугогодишњу председницу удружења Јелену Матић подупирући њен рад.⁷⁹² На простору Епархије горњокарловачке је примећено да је добротворни рад нарочито спровођен 1938/1939. године кроз женска побожна друштва, чији је број из године у годину био све већи.⁷⁹³

П. Ј. Одавић рефлектује утиске које је појава женског монаштва остављала у српском друштву, односно да се од овакве монашке струје много очекивало са моралне стране: „Захваљујући на првоме месту великом душевном капиталу, што су га Срби од својих предака наследили, српски народ изградио је себи државу, какву у сравњењу с другим великим, напредним и моћним државама, никада у прошлости нису имали“... у монахиње треба да иду родољубиве кћери српског народа, професорке, учитељице, удовице свештеника, оне „тако велике међ матерама матере српске, које сте изгубиле синове своје у страшном ратном окршају, кад је у питању била слобода и част српскога народа“.⁷⁹⁴

На предлог епископа бачког Иринеја Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве решио је 26. јуна 1933. године да манастир Горњи Ковиљ постане женски и да се његово мушко братство (два јеромонаха и један јерођакон) размести по другим монашким обитељима.⁷⁹⁵ У исто време није прошао предлог на заседању Св. Архијерејског Сабора Српске Цркве да се манастир Копорин у Епархији браничевској претвори у женски манастир, с обзиром да се налази подаље од градског центра, са образложењем да „Римокатоличка црква оснива женске манастире више по варошима, него по селима“.⁷⁹⁶ Одређени кораци су се предузимали и у Митрополији црногорско-приморској. Митрополит Гаврило Дожић је изашао са предлогом и молбом на Сабору да се два мушка манастира

⁷⁹² „Епископ г. Николај на прослави педесетогодишњице двеју женских институција у Чачку“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 13 (Београд, 1938), 331.

⁷⁹³ Из извештаја о Архипастирском раду Његовог Преосвештенства епископа горњо-карловачког г. Саве поднесеног Св. Архијерејском Синоду, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XX, 9 (Београд, 1939), 216. Цео текст. 215-216.

⁷⁹⁴ П. Ј. Одавић, „Женско монаштво“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVII, септембар-октобар, (Београд, 1932), 395-398.

⁷⁹⁵ *Манастир Горњи Ковиљ постаје женски манастир*, „Политика“, 27. јун 1933. године, стр. 5. Манастир је опстао као женски и постигао је лепе успехе у своме раду. Манастирска слава Сабор Св. Архангела Гаврила 26. јула 1939. године била је прилика да ову женску обитељ посете српски патријарх Гаврило са викарним епископом Викентијем Продановим и надлежни епископ бачки Иринеј Ћирић. („Његова Светост Патријарх Гаврило на слави манастира Ковиља“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XX, 17 (Београд, 1939), 397).

⁷⁹⁶ Архив Св. Архијерејског Синода, Заседање од 16-29 маја 1933 године, Записник 6. седнице. Зап 29/ АС бр. 45. (Гарф, кат 1, почетак сами, стр. 5).

претворе у женске, на шта је добио одговор „с тим да накнадно поднесе исцрпан извештај о урађеном, када ће Свети Архијерејски Сабор дати своје коначно одобрење“.⁷⁹⁷

Синод је 1935. године одлучио да Св. Тројични манастир у Епархији рашко-призренске постане женски.⁷⁹⁸

Епископ банатски Георгије Летић предао је предлог да се у Петрограду оснује „Женски манастир“ на шта је Св. Архијерејски Синод одлучио да се по „осигурању потребних материјалних средстава“ предмет поново достави Св. Архијерејском Сабору ради „доношења коначне одлуке“.⁷⁹⁹

Настојатељица женског манастира Петковице Аполинарија оптужила је искушенице Анастасију Теведјекову и Ану Балецку да су самовољно напустиле манастир и отишле у манастир Св. Стефана у Нишкој епархији.⁸⁰⁰ Ове две племените душе, биле су у једном маху дужне да се изјашњавају пред Црквеним судом епархије шабачке због „самовољног чина“, али су их узели у заштиту управник „Дома слепих из Земуна и епископ нишки др Јован Илић који су посведочили „да су постигле успех на хуманитарном пољу рада“ учећи слепе „четкарском и штрикарском занату и разне друге ручне радове што израђују слепи“.⁸⁰¹ Изгледа да је овај „прелет“ добрих искушеница био само повод Светом архијерејском синоду да донесе у јулу 1934. године одлуку „да монаси или монахиње имају, према канонским прописима, уредни канонски отпуст од надлежног архијереја“.⁸⁰²

Епархијска управа Шабачке епархије била је незадовољна радом манастира Петковице и Ћелија као женских, предузимала је кораке да их врати у мушке манастире због лошег економског пословања и лоших међуљудских односа:

⁷⁹⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1933), Архив Св. Архијерејског Синода, Заседање од 16-29 маја 1933. године, Записник 7. седнице. Зап 41/ АС бр. 12

⁷⁹⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1935), Заседање од 16. септембра 1935, Записник прве седнице АС 27/ бр. 7.

⁷⁹⁹ Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор (1935), Патријаршија Српске Православне Цркве, Бр. 4645 /Зап. 1275 од 3. IX / 22. VIII 1935.

⁸⁰⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Управа манастира Петковица Његовом Преосвештенству митрополиту скопском и администратору шабачком Господину Господину Јосифу, бр. 22, 15. јануар 1934.

⁸⁰¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Дом слепих Краља Александра, Црквеном суду православне епархије шабачке, бр. 1854, 21. мај 1934.

⁸⁰² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Патријаршија Српске православне цркве, Бр. 5025 / зап. 1425 од 4. јула / 21. јуна 1934. године.

„влада једна несношљива атмосфера, услед међусобне неслоге, свађе, сплетака и оговарања међу сестрама“.⁸⁰³

Према нахођењу и одлуци Св. Архијерејског Сабора женски манастири *Петковица* и *Ђелије* у Епархији шабачкој претворени су у мушке манастире. Инерција администрације је била јача, у саборској одлуци није прецизирано у који ће се манастир сместити сестринство Петковице. Епископ Николај, као администратор Епархије жичке дао је свој писмени и усмени пристанак и дао да се монахиње сместе у манастир *Враћевиницу* који је, тако, у новембру 1935. године постао нови женски манастир.⁸⁰⁴

Има података из којих се види да је од 12. фебруара 1920. године настојатељица манастира Петковице *Сидонија Александрова Флоровскаја* (у мирјанству *Зоја*) била монахиња у Леснинском манастиру, што показује утицај ове обитељи, као расадника женског монаштва, преко емигрантског таласа у Српској православној цркви.⁸⁰⁵

Повратак манастира Петковице у мушку обитељ допринео је побољшању његовог верско-моралног, али и економског стања. Постоје подаци да се ова монашка заједница крајем тридесетих и почетком четрдесетих година двадесетог века истицала у добротворном раду, снабдевајући бесплатним брашном Дом стараца и Трпезу сиромашних ђака у Шапцу.⁸⁰⁶

У Епархији браничевској, у парохији курјачко-поповачкој храм, познат у народу под именом „Нимник“ претворен је у женски манастир са истим именом 12/25. јула 1938. године.⁸⁰⁷

⁸⁰³ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1935), Ф. XII, 1-200; Православни епископ епархије шабачке, Е. бр. 1418 дана 17/31. август 1935. године, Шабац

⁸⁰⁴ ГАРФ; Фонд Р-6410, Оп. 1, Дел. 19, Л. 148; Патријаршија Српске православне цркве Светом Архијерејском Сабору, Број 6534 / Зап. 1826; 27 / 14. XI 1935. Са одлуком се сложио и епископ шабачки Симеон Станковић, Архив СПЦ, Св. архијерејски синод (1936), Ф. XII, 1-200; Православни епископ епархије шабачке, Бр. 2244, 21. новембар / 4. децембра 1935.

⁸⁰⁵ Архив СПЦ, Београд, *Списи Светог Архијерејског Синода (1930)*, несређена грађа, Митрополитъ Православныхъ Русскихъ Церквей въ Западной Европѣ, 16. августа 1930; У Леснински манастир је ступила 1909. године, расу обукла 1910, а замонашио ју је лично митрополит Евлогије 1912. године. Оверена копија сведочанства заведена код: Свети Архијерејски Синод СПЦ, Син. Бр. 2520, 3. септембар / 21. август 1930. године.

⁸⁰⁶ „Хумани рад манастира у Епархији шабачко-ваљевској“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 8-9 (Београд, 1940), 318.

⁸⁰⁷ Оснивање манастира одобрили су Св. Архијерејски Сабор, Св. Синод и тек онда је надлежни архијереј преко Духовног суда Епархије браничевске донео коначну одлуку. *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1931-1941*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазивић, Пожаревац 2013, 347.

У митрополији загребачкој основан је такође женски манастир посвећен Св. Петки Параскеви. Замисао је имао митрополит Доситеј још 1933. године, када је дошао у Загреб. Манастир је основан на врху западног огранка Загребачке горе – Св. Дух (адреса Св. Дух 108). Манастир је основан и освештан дефинитивно 16/29. марта 1936. године (учествовали су митрополит Доситеј и свештенство, прота Кокић и ђакон Живадиновић). Монахиње су се бавиле о самохраним мајкама, сиромашној деци и невољницима. Каритативни рад ове обитељи је био наглашен.⁸⁰⁸ У манастиру је почетком 1938. године живело 12 монахиња, настојатељица је била сестра Тајсија, монахиње су се бавиле ручним радом, а неке од њих су се спремале да буду болничарке. О издржавању и монахиња и сиротиње, нарочито деце, смештене у њему брину се као «благодјеј» митрополит Доситеј Васић.⁸⁰⁹ Преко болничарског курса и ангажмана монахиње би свакако парирале милосрдним сестрама Римокатоличке цркве. Подаци из необјављеног Шематизма Српске православне цркве, односно прикупљени материјали за 1940. годину раскривају нам порекло игуманије Тајсије, која је била из редова руских избеглица, њено презиме је било *Проконјук*.⁸¹⁰ Митрополит загребачки Доситеј Васић остао је забележен у црквеној историографији као основатељ женског манастира Св. Петке, јер је „радио на оспособљавању православних монахиња за рад у болницама“.⁸¹¹ Део монахиња који је припадао сестринству загребачког манастира Св. Петке, њих три, радиле су у сиротишту Краља Александра I Уједињитеља у Загребу.⁸¹²

Београђанка Персида Р. Миленковић (удова београдског трговца Ристе Миленковића) је подигла сопственим средствима на Топчидерском брду женски манастир са дивном црквом. „Жеља је и Његове Светости Патријарха Господина Варнаве као и саме ктиторке, да се у том женском манастиру заснује прва наша,

⁸⁰⁸ *Православни женски манастир Св. Петке у Загребу*, sine loco et anno, 5-8.

⁸⁰⁹ С. С, Загреб, *Храмовна слава српског православног манастира Св. Петке у Загребу 1938. године*, Православни браник – лист за вјерска, културна и друштвена питања епархија горњокарловачке, далматинске, загребачке и пакрачке, (1939), бр. 1, стр. 3-4.

⁸¹⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1940), Материјали за шематизам (1940), Епархија загребачка – манастири, стр. 9. У манастиру су живеле монахиње Леонида и Саватија, као и послушнице Зорка Теодоровић и Ана Кепчија.

⁸¹¹ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, 176.

⁸¹² „Из извештаја о Архипастирском раду Његовог Високопреосвештенства митрополита загребачког г. Доситеја поднесеног Св. Архијерејском Синоду“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XX, 10-11 (Београд, 1939), 261. (цео: 260-261).

православна школа за нудиље, т. ј. за милосрдне сестре. Познато је, да је по нашим болницама та тако значајна и неопходно потребна нудиљска служба јако занемарена. Особе за такву улогу не могу се, разуме се, узимати са сокака“. ⁸¹³ На женски начин исказана побожност била је корисна и за јачање култа и његовог утицаја код верника, жене су у Епархији бачкој училе појање и правилима богослужбеног поретка. Нарочито се примећивао рад госпођице Десанке Ракић у парохији код Алмашке цркве у Новом Саду, што је имало покровитељство епископа Иринеја Ћирића. ⁸¹⁴

⁸¹³ „Задужбина Г-ђе П. Р. Миленковић – освећење цркве на Топчидерском Брду“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XVII, 28-29 (Сремски Карловци, 1936), 637.

⁸¹⁴ Х. О, „Рад жена у Епархији бачкој“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XVII, 28-29 (Сремски Карловци, 1936), 661.

2. 5. Руски чинилац у ширењу православља на западу Краљевине СХС/Југославије

Кад год сретнем свог у Христу брата,
(Оног без браде и бркова)
Ја му се с пажњом јавим,
Па зар да пљунем кад у очима му видим сумњу,
Да ја и он нисмо радници на једној њиви?
Зар и поред свих разлика између нас
Један Христос у нама не живи?
Нека буде једна лаж мање!
Овом сам песмом то хтео рећи.
Ал' ако и њу не рекох од срца,
Онда је број лажи за један већи.
(Нови, ... „И о соједињенији всјех...“, *Весник – недељни црквено-политички лист*, IX, 11-12, Београд, 11. април 1928, 2)

Стиче се утисак како је присуство руског православља међу Србима као пратећу последицу доносило каткад један *синдром угрожености* који је, у вишенационалној и поликонфесионалној држави, обједињеној једним чиновничким апаратом, рађао код православних Срба *императив мисионарења по сваку цену*. Подстакнута државном идејом о троплеменом народу Српска православна црква је видела шансу за ширење свог утицаја на западу Краљевине СХС/Југославије, чак и оним у урбаним срединама традиционално римокатоличким.

Прокламоване фантастичне и подједнако утопистичке идеје оновременог дежурног аналитичара, проте Милоша Паренте, главног уредника службених црквених новина, биле су карактеристичне за тај синдром угрожености и императивног мисионарења. Наиме, Милош Парента, некадашњи професор Задарске богословије, имао је идеју да уз помоћ Руса и руског етничког фактора могу ојачати православне позиције у Северној Далмацији. Износио је невероватне идеје да у Биоград на мору треба населити Русе, а суседно Вранско Језеро исушити и дати под закуп руским агрономима који би узгајали прехранбене

културе.⁸¹⁵ Могуће, да је пропагатор оваквог плана имао на уму насељавање руске заједнице у Дреници заједно са колонистима из Црне Горе у селу Пољанци о каквом су друштвеном експерименталном плану певани хвалоспиви по штампи, тј. да би Руси била добра пратећа компонента за ојачавање националног елемента.⁸¹⁶ Евентуална реализација сличне замисли на Јадранском приморју била би једнака колониистичком поробљавању, а не суптилном грађеном духовном утицају.

Такве мегаломанске идеје нису водиле рачуна о слабости у сопственим редовима. У Равним Котарима где је, како се сматрало, ваљало насељавати Русе појавио се у селу Јагодња код Бенковца „Покрет за напуштање српско-православне вере и прелазак у безверје“. Разлог томе је била немогућност плаћања бира, годишњег следовања у новцу локалном свештенику. „Овом покрету је узрок тај, што би се народ желио избавити великих порештина које морају да давају своме попу, тако да се њима у ово тешко економско доба чини много и да им није на ниједан начин могуће изаћи пошто је била слаба година“.⁸¹⁷ Епархијске власти су препоручивале свештенику да одустане од својих тражења да би се незадовољници смирили, што је и постигнуто јер је само један становник рекао да је чврсто решен да напусти Православље „у случају да му заплењени во буде продат на дражби“.⁸¹⁸ У Српској цркви се питање материјалног положаја и овде преплитало са резултатима мисије на терену, а специјално „далматински бир“ разматран као могућа сметња и лоше решено издржавање свештенства.⁸¹⁹

Поред страха од бољшевизма и комунистичке опасности Руси су код Срба додатно подгрејали антиримокатоличка расположења. Историјско искуство оба народа са унионистичком политиком Римске Курије било је тешко, горко и иритирајуће. Иако је званична државна политика била толерантна, захтеви Круне и државног јединства прокламовали су верску толеранцију, односи две цркве,

⁸¹⁵ Милош Парента, „Учвршћење Православља на Приморју“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 22 (Сремски Карловци, 1925), 339-340.

⁸¹⁶ „Новости из наших крајева – насељавање Дренице“, *Илустровани лист*, бр. 3, 1922, 2.

⁸¹⁷ Архив СПЦ, *Varia* (1929), Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, Светом Архијерејском Синоду, Пов. В. Бр. 26 од 11. фебруара 1929. године.

⁸¹⁸ Архив СПЦ, *Varia* (1929), Српско-православна епархијска конзисторија у Шибенику, бр. 663 / 1 од 1929, Шибеник 23. фебруар – 8. март 1929.

⁸¹⁹ Стеван Простран, „Свештенички бир у Далмацији као камен вечите смутње у Цркви и непрекидног, крвавог спотицања свештеникова у његову пастирску раду, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 18 (Сремски Карловци, 1931), 278-281.

Православне и Римокатоличке, често су били помућивани из националних разлога српско-хрватске аверзије. Строги богословски разлози, догматичке и литургијске разлике стављале би се у други план. Вести да западњаци користе метеж у Русији који су изазвали бољшевици, како би вршили своју прозелитску активност, хранила је додатно психологију угрожености и припремала тло за ницање парохија у урбаним римокатоличким срединама западне Југославије. Римокатолици су радили на јачању своје инфраструктуре у Србији и другде на истоку, у православним срединама.

Настојало се ипак, да се односи православних Срба и Хрвата римокатолика прикажу идиличним. У Главини код Имотског локални свештеници су се посећивали о црквеним празницима, демонстрирајући пред паством толеранцију.⁸²⁰ Штампана доноси поздраве и панагирике представницима вишег клира, тако је са симпатијама испраћена консекрација Рафаела Родића, новопостављеног београдског надбискупа.⁸²¹ Има доста примера међусобног посећивања епископа и бискупа, затим честитања празника. Стање у обе цркве се приказивало стабилним када је у питању спољна мисија, јер се политичке тензије још нису захуктале до краја двадесетих година. У Иригу су се 1922. године сусрели патријарх Димитрије и бискуп Акшамовић, приликом патријархове канонске посете том месту.⁸²²

Довољно разумно су и православни и римокатолички свештеници схватили како имају заједничке непријатеље: „Ми имамо заједничке непријатеље, који су организовани и повлашћени. Над главама и римокатоличког и православног свештеника стоји оштар мач. Тај мач не виде многи“.⁸²³ Мислило се на заговорнике комунистичке идеологије. Свакодневни живот на терену знао је и за другачије примере, испољавање нетрпељивости и манифестовања отвореног сукоба. У Осијеку је оскрнављен православни олтар у јесен 1922. године, а

⁸²⁰ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 16 (Сремски Карловци, 1924), 252.

⁸²¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 1 (Сремски Карловци, 1925), 7.

⁸²² *Обилазак епархије*, Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот I, 5 (Сремски Карловци, 1922), 463.

⁸²³ „Наши непријатељи, на чијим фирмама пише: атеизам, материјализам, верска равнодушност, вера без конфесије и т. д. виде нас подељене и смешкајући се нашој плиткоумности нападају свом силином на једне, док друге лицемерно милују“. „Римокатоличко и православно свештенство“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 5 (Београд, 31. јануар 1926.

Милован Жанић, адвокат и практични римокатолик вређао је 1925. године у штампи српско православно свештенство.⁸²⁴

Испади лоше прикривене хипокризије, презривог односа према другоме нису били ретки и неуочљиви. Покретање римокатоличког листа „Католички дневник“ био је довољан разлог за узбуну јер опака, тј. „клерикална струја браће“ ради нешто инвентивно, уз подсећање како је „клерикализам културно заробио браћу и онемогућио је за политичку борбу“.⁸²⁵ У интерном црквено-административном документу којим се позивају православни верници Епархије браничевске да помогну подизање православног храма у новоствореној парохији у Сиску речено је да би таква црква „била брана од најезде католика на ово место“,⁸²⁶ иако је Сисак традиционално већински римокатолички. Истих година, раних двадесетих, покретане су иницијативе да се подигне православни храм за малобројне, у односу на већинску римокатоличку средину, православне вернике у Ђакову. Новоформирани „Иницијативни и грађевински одбор за градњу српске-православне цркве у Ђакову покушао је да посредством светосавских свечаности, позоришних трупа и другог културно-уметничког програма крајем 1924. и почетком 1925. године прикупи материјална средства.⁸²⁷ Само је пример Виса карактеристичан, где су православни храм Св. Кирила и Методија подизали Хрвати који су самоиницијативно напуштали католичанство и прихватили православље.⁸²⁸

Раних двадесетих година, академска институција Православног богословског факултета у Загребу, ма колико неразвијена и крхка, била је бакља присуства источно-православног хришћанског типа у римокатоличкој средини. У

⁸²⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1925), Син. бр. 125/зап.15 од 16. маја 1925.

⁸²⁵ „Католички дневник“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 22 (Сремски Карловци, 1925), 348.

⁸²⁶ Духовни суд Епархије браничевске, Бр. 5589 од 8. августа 1924. године, упореди: *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1920-1925*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазић, Пожаревац 2012, 212.

⁸²⁷ Borislav Vijelić, *Naše teme – ogledi o prošlosti i sadašnjosti Đakova i Đakovštine*, Đakovo 2002, 111-118.

⁸²⁸ Goran Mladineo, *Primjer vjerskog pragmatizma: prijelaz viških težaka na pravoslavnu vjeru između dva svjetska rata*, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 40/2008), 231-248.

летњем семестру 1923. године факултет је имао уписаних 30 студената од којих 13 Срба и, што је веома занимљиво и важно 17 Руса.⁸²⁹

Успостављање редовне високе римокатоличке хијерархије на територији историјске Србије, у источним областима нове државе, повлачило је са собом и коначно уређење црквеног живота, на нивоу жупа, односно парохија. До године 1926. постављен је нови и први римокатолички бискуп у Београду.⁸³⁰

Организовани живот православних црквених општина и парохија Српске православне цркве на западу Краљевине, морао је да се ослони на постојећу новонасталу руску дијаспору. Православна црквена општина у Љубљани је основана 1921. године и у њој се увелико размишљало о подизању храма, а „како она не располаже довољним материјалним средствима, то се обратила на Св. Арх. Синод и молила за апел на синове православне вере да је прилогом у овоме помогну“.⁸³¹ У току 1921. године поред Срба, чиновника и војника, у овој црквеној општини која је предвођена својим парохом Димитријем Јанковићем примило је православни обред крштења и 200 Словенаца.⁸³²

Православна општина у Љубљани, међу којима је било и Руса избеглица, прославила је једноставно празник Св. Саве Српског у дворани хотела „Унион“ и тиме ритуално маркирала јавну сферу.⁸³³ Пре оснивања парохија, проповедници Православља који су потицали из српске средине, оптерећивали су мисијски аудиторијум историјским српским наративима заогрнутим у југословенско рухо. Архимандрит Петроније Трбојевић сматра косовске јунаке диком „троплеменог народа“, којима треба „благодарити за овако лепу и велику домовину“.⁸³⁴

⁸²⁹ „Са православнога Богословског факултета у Загребу“, *Весник Српске цркве – орган свештеничког удружења*, XXIX, март-август, (Београд, 1923), 179; *Православни богословски факултет у Загребу*, Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот III, 3 (Сремски Карловци, 1924), 282.

⁸³⁰ Nikola Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan – odnos jugoslovenske države i rimske crkve 1918-1935*, Beograd 1994, 150-164.

⁸³¹ Преко Патријаршије СПЦ, М. П. Бр. 4902 од 27. децембра 1921. године у Београду, упореди: *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1920-1925*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазић, Пожаревац 2012, 93.

⁸³² „Православна црква у Словенији“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 1 (Сремски Карловци, 1922), 59.

⁸³³ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 2 (Сремски Карловци, 1925), 29; Таквих демонстрација црквене „снаге“ и испољавања у јавном простору било је и раније: „Светосавска прослава у Љубљани“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* III, 1 (Сремски Карловци, 1924), 91.

⁸³⁴ Петроније Трбојевић, „Говор приликом парастоса на Видовдан (у Рогашкој Слатини)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 1 (Сремски Карловци, 1927), 2-3.

Српски православни свештеник у Љубљани вршио је духовну мисију међу тамошњим руским емигрантима. Руске избеглице биле су укључене у верски живот српске православне парохије. Дана 23. фебруара 1930. године руски генерал Жолтенко предао је српском љубљанском протојереју Димитрију Јанковићу грамату коју је потписао митрополит Антоније Храповицки „као признање за бесплатно вршење пастирских дужности међу руским емигрантима у Љубљани у протеклих десет година“.⁸³⁵ Руски црквени хор у Љубљани, под диригентском палицом госпође Кулакове, је у једном маху, 17. јуна 1927. године, затражио финансијску помоћ од Патријаршије јер „на жалост православна црквена општина која се састоји из Срба, Словенаца и Руса... не даје ништа од својих оскудних средстава за издржавање хора“.⁸³⁶ Прота Димитрије Јанковић организовао је не само молебан, него и јавни протест против прогона руске православне цркве од стране болшевика. Тај протест био је, како се вели у једном напису «прва узајамна католичко-православна манифестација» у којој су учествовали и Срби и Словенци.⁸³⁷

Протејереј Димитрије Јанковић, се нарочито истицао као ширитељ Православља у Словенији, а користио је приликом мисије и преимућства своје државне службе, бивши војним свештеником. Љубљанска парохија је на својим празницима и јубилејима окупљала вернике из општина као што су Цеље, Марибор, Трст, Загреб и Плашки.⁸³⁸

Један од начина да се прикупе новци за изградњу православне цркве у Љубљани било је скупљање добровољних прилога. Српска православна црквена општина настојала је да анимира средину 1930. године приређивањем Светосавске свечаности са пригодном беседом. Та манифестација била је у дворани Сокола на Табору, а у музичком делу су учествовали словеначки музичари: конзерватористкиња Јосипина Доленц, оперски певач Франц Мохорич, професор Конзерваторијума Л. М Шкерјанц, затим певачко друштво «Љубљански

⁸³⁵ „Љубљана“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 4 (Сремски Карловци, 1930), 61.

⁸³⁶ Архив СПЦ, Београд, Збирка Russica, Делегација ведајућа интересима руској емиграцији у Кралевићу Србову, Хорватову и Словенцеву, № 782, Београд, 17. јуна 1927.

⁸³⁷ „Са протеста у Љубљани, говор проте Јанковића Димитрија због гоњења Руске цркве“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 5-6 (Чачак, 1930), 208-211.

⁸³⁸ „Димитрије Св. Јанковић протопрезбитер-ставрофор, виши војни свештеник II кл. администратор парохије у Љубљани, администратор окружног протопрезвитера у Словенији“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 15 (Београд, 11. април 1926), 2.

звон» под диригентском плаицом Зорка Преловца и солисткиња Шпелца Рамшакова.⁸³⁹

Изградњу цркве у Љубљани помагали су епископи из јужних крајева земље, што се види из захвалница црквене општине епископу битољском Јосифу Цвијовићу.⁸⁴⁰ Старешина младе љубљанске православне заједнице прота Димитрије Јанковић изазвао је синодску подршку и скупљање помоћи кад се крајем 1929. године обратио за помагање изградњи „величанственог храма“, да се „прикаже овамошњем свету, а тиме уједено обележи и обнављање свога живота и рада у крајевима где је некада православље живело и радило па насилно пргнано“.⁸⁴¹

Протојереј Гаврило Милошевић, референт у Министатству војном истицао је код патријарха Варнаве Росића рад војних свештеника Ђорђа Будимира у Љубљани и Манојла Чудића у Цељу, који раде на изградњи нових храмова и организовању парохијског живота.⁸⁴² Освећење православне цркве у Цељу од стране самог патријарха Варнаве 6/19. јуна 1932. године, једне репрезентативне грађевине, била је репрезентација Православља, потпомогнута државом, која је у Словенију довела ходочаснике из источних делова Краљевине.⁸⁴³

У Кочевју је образована православна црквена општина и о томе је телеграфским путем обавештен српски патријарх од кога је затражен благослов за њен даљи напредак. Мисионари у Кочевју били су чланови љубљанског православног кружока.⁸⁴⁴

Први богослужбени простор у Рогашкој Слатини освештан је 1922. године, када је и краљ Александар истој поклониио скупоцене богослужбене одежде и

⁸³⁹ Архив СПЦ, Збирка плаката и штампата, *Srbska pravoslavna crkvena občina v Ljubljani v ljudno vabi Vas in Vašo rodbino na Svetosavsko besedo.*

⁸⁴⁰ Архива манастира Дечана, *Varia*, (Разни списи), *Srpsko-pravoslavna crkvena opština – Ljubljana episkopu Josifu Cvijoviću*, 4. јануарја 1930.

⁸⁴¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1935), Ф. VII/1, *Srpska pravoslavna crkvena opština Ljubljana Sv. Arh. Sinodu SPC*, 10/23 septembra 1929, br. 94-29. По епархијама се скупљала помоћ до лета 1935. године.

⁸⁴² Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1932), Протојереј Гаврило Милошевић патријарху Варнави, 1 (14) септембар 1932. године. „Све ствари око подизања цркве које пролазе кроз Министарство војске преко мене, па се обојица трудимо да Вас обрадујемо новом црквом у Љубљани“.

⁸⁴³ „Први православни храм у Цељу. Велики број гостију из наше земље одлази на свечаност у Цељу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 12 (Сремски Карловци, 1932), 188-189.

⁸⁴⁴ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1928), Телеграм проте Јанковића и председника љубљанске општине Лајовића, 29. мај 1928. године.

златни крст за часну трпезу.⁸⁴⁵ Рогашка Слатина је била омиљена дестинација београдског руског емигрантског свештеника оца Петра Беловидова који је у њој био, како је записано 1923. године.⁸⁴⁶ Тамошњи проповедник Никола Теодоровић имао је, почевши од 1. јуна 1924. године месечну помоћ од 400 динара у виду државне субвенције „као помоћ православног свештенику у Загребу и другим местима где је потребна, а општине их не могу издржавати“.⁸⁴⁷ Црква у Рогашкој Слатини стала је на ноге, дефинитивно 1929. године, добивши устројење, уређење и све што је потребно за богослужење.⁸⁴⁸ Рогашка Слатина била је занимљива као бања и лечилиште, а нуђена је као атрактивна мисионарска парохија старијим свештеницима, који би добијали бесплатну храну и стан за време бањске сезоне.⁸⁴⁹ Њу су посећивали и архијереји користећи њене погодности за лечење, што је била и промоција нове парохије, као у случају одобрења за боравак дабробосанског митрополита Петра Зимоњића.⁸⁵⁰

Градитељска делатност Српске православне цркве у Словенији, била је процес који је изазвао ширење жупне мреже Римокатоличке цркве на истоку државе. Српско свештенство није могло бити задовољно постигнутим успесима, с обзиром на чињеницу да Римокатолици нису седели скрштених руку. Настанак жупних уреда у Крагујевцу, Смедереву, Шапцу и Нишу будио је непокој код православних ревнитеља.⁸⁵¹

Однос са Римокатоличком црквом временом је превазилазио теоријско-догматска сучељавања или националне сентименте Српства и Хрватства. У време

⁸⁴⁵ „Православна црква у Рогашкој Слатини“, Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот I, 5 (Сремски Карловци, 1922), 470.

⁸⁴⁶ *Пастырѣ добрый – сборникъ статей посвященныхъ памяти протопресвитера Петра Беловидова въ связи съ XX – лѣтіемъ существованія русской церкви въ Бѣлградѣ*, под редакціей протоіерея Владислава Неклюдова, Бѣлградъ 1942, стр. 51

⁸⁴⁷ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Министарство вера Краљевине СХС, Православно одељење, В. бр. 9526, 9. јуна 1924.

⁸⁴⁸ Стеван С. Аврамовић, „Храмовна слава срп. правосл. цркве у Рогашкој Слатини (Словенија)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 15 (Сремски Карловци, 1929), 235-236. (Види још: „Прота Никола Трифуновић оснивач Српске православне цркве у Рогашкој Слатини“, *Весник Српске цркве – огран српског православног свештеничког удружења*, XXXVI, август, (Београд, 1931), 1021-1022).

⁸⁴⁹ „Потребан свештеник за бањску сезону у Рогашкој Слатини“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 4, (Београд, 1. април 1923. године).

⁸⁵⁰ Архив СПЦ, Св. Арх. Синод, (1936) Ф. XII, 1-200; АЕМ Пећки, Митрополит београдско-карловачки, патријарх српски Варнава, П. бр. 713, од 22/9. август 1936.

⁸⁵¹ Дионисије Миливојевић, „Римокатоличка акција међу православнима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, *Весник Српске цркве – огран српског православног свештеничког удружења*, XXXIII, фебруар, (1928), 117-124

патријарха Варнаве Српска православна црква започела је градитељску делатност по традиционално римокатоличким крајевима, као што су јадранско приморје или слоевеначке покрајине. Тако, је патријарх Варнава лично узео учешћа у освећењу новоподигнуте цркве Св. Саве у Цељу 19 јуна 1932 године.⁸⁵² Римокатоличка јерархија је то доживела као провокацију, те је 29 јуна, десет дана касније заказала Евхаристијски конгрес, на коме је прогласила и промовисала своје структурално и организационо јединство.⁸⁵³

Одбор за градњу православне цркве у Марибору уносио је доста такта у мисионарски рад, настојећи да не иритира већинску римокатоличку средину. Локалне власти су за нови храм дале земљиште на приступачној и репрезентативној локацији у граду, а у архитектонском погледу богомоља је требала већ на улазу у земљу странцима да покаже средњовековни сјај и византијску баштину Српске православне цркве. „Стојимо на становишту да се не треба много рекламирати, држећи се оне „тиха вода, брегове дере“.⁸⁵⁴

Бочни фронт, судара интереса Православне цркве и Римокатоличке, поново отворен, ако се сетимо унијатског успеха у другој половини XIX века, био је на југу земље. У Ђевђелији и Струмици су постојали грко-католичке парохије са којих је могао да се покреће прозелитизам Римокатоличке цркве. То је изазивало бојазан српског православног свештенства. Епископ злетовско-струмички писао је Св. Синоду у Београд о начину рада унијата: „Најмањи нехат или одсуство од парохије и цркве нашег свештеника грко-католици искоришћавају одмах. Они су одмах на терену и чине све, те народ обмањују и привлаче себи“.⁸⁵⁵ Пратећа бугарофилија Јужне Србије се пласирала и преко протестантских мисионара, не само преко „унијата“.⁸⁵⁶

⁸⁵² „Први православни храм у Цељу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 12 (Сремски Карловци, 1932), 188-189; „Извештај о освећењу Свете Цркве Св. Саве у Цељу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII бр. 17 (Сремски Карловци, 1932), 265-267.

⁸⁵³ „Извештај једног Словенца римског католика о евхаристијском конгресу у Цељу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII бр. 17 (Сремски Карловци, 1932), 267.

⁸⁵⁴ „Православни храм наш има да буде тврдиња и државног и народног јединства нашег и да странцима, чим пређу државну границу, сведочи о томе, да смо се ми ту утврдили, и да мислимо ту и остати“ (Архив СПЦ, [Београд], Свети Архијерејски Синод, Ф. III, (1930), Одбор Православне црквене општине Св. Ћирила и Методија у Марибору, бр. 20, 30/17. септембар 1930)

⁸⁵⁵ ГАРФ, Фонд Р-6410, Оп. 1, Дел. 33, Л. 3; Епархијски управни одбор злетовско-струмичке епархије Светом Архијерејском Синоду Српске православне цркве, Бр. 1141, 21. април 1937. године.

⁸⁵⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1924), Ф. IV р. 164.

Православна црква у Словенији рачунала је на државне чиновнике, Србе и Русе, као своју циљну групу и колективитет верника са којима може да ради. Руски православни храм под Вршичем у Јулијским Алпима био је капела (гробно место) страдалим руским заробљеницима из Првог Светског Рата, али и сакрални топос где су Срби и Руси покушавали да организују парохијски и богослужбени живот, била је брига митрополита загребачко-љубљанског Доситеја Васића.⁸⁵⁷

Руска емигрантска удружења била су, чешће несвесно, протагонисти југословенског национализма и државне идеологије коју је православље Српске Цркве апсорбвало, као захвалност круни и династији. Добротворне делатности љубљанских Руса вршене су много пута под окриљем храма и уз помоћ људских ресурса Српске православне цркве.⁸⁵⁸

Овакво мисионарење на већ евангелизованим територијама наилазило је неразумевања и није могло имати успеха. Државна политика је са своје стране помагала „мешања“ хришћанских конфесија, западног и источног хришћанства и географског трансцендирања традиционалних међа. Православна јерархија је замерала јачање западне цркве у Источним деловима Југославије, као што је Римокатоличка црква са подозривошћу гледала на настанак православних црквених општина у Словенији и западним хрватским појасевима.

У Словенији православни су по оба пописа чинили 0,6 % целокупног становништва 6611 (1921. године) и 6745 (1931. године). Чињеница је неспорна, да се православље највише манифестовало у тим крајевима преко изградње богомоља и са јавним богослужењем (Цеље 1932, Љубљана 1936, Марибор, незавршена црква). Било је покушаја да се покрену парохије у Бледу, Крању и Мурској Соботи, али безуспешно.⁸⁵⁹ Инфраструктура Православља у Словенији до краја 1933 године рачунала је на парохије у Љубљани, Марибору и Цељу где

⁸⁵⁷ Г[едеон] В[урдеља], „Друга канонска посета Словенији Његовог Високопреосвештенства Господина митрополита Доситеја“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 34-35 (Сремски Карловци, 1933), 540-541.

⁸⁵⁸ *Русская матица (1924-1934) – отчеть о дѣятельности*, Любљана, Русская матица, 1935, 7-8.

⁸⁵⁹ Војан Cvelfar, *Pravoslavna cerkev v Sloveniji v 1918-1941, Zbornik prispevkov z recenzijo*, Maribor, Alma Mater Europea - ECM, 2016, 65-69.

служе војни свештеници, као Кочевју (где се почетнички устројавала црквена општина) и Рагошкој Слатини која је била филијала парохије цељске.⁸⁶⁰

Верски живот руских емиграната се поред њиховог учествовања у српским парохијама и уз „Братство православних Словенаца“ свијао око капелице на Вршичу, а занимљиво је да је митрополит загребачки Доситеј 1934. служио за дан Великог кнеза Владимира посебну свечану службу.⁸⁶¹

Руске избегличке колоније су и у овим деловима Југославије неговале свој стил хришћанства остављајући о томе материјалне трагове и уметничка оваплоћења својих религиозних стремљења. Дана 4. новембра 1928. године освештана је у Загребу „споменик – капела“ по нацрту архитекте А. П. Шевцова за коју је средства скупљао вицеадмирал Ф. А. Вјаткин. Државна комисија је за градњу овог споменика приложила 3.000 динара.⁸⁶² Вицеадмирал Вјаткин, практично је био оснивач руске загребачке црквене општине 1921. године бивши њен председник све до своје смрти 1943. године, када је општина престала са радом. У тој руској црквеној заједници „обред су вршили српски свештеници“, јер руских није било.⁸⁶³

Такође, побожни Руси, који су у Загребу имали богомољно и побожно певачко друштво учествовали су у српским црквеним свечаностима. Тај „Руски певачки збор“ певао је приликом освећења обновљеног храма Св. Преображења Господњег у Загребу.⁸⁶⁴ Руска емиграција учествовала је активно у парохијском животу, делећи активности парохије Преображења Господњег у Загребу. То се видело и 1938. године, тачније приликом прославе јубилеја митрополита Доситеја загребачког који је о празнику Велике Госпојине 28. августа, празновао 60 година живота, 40 година монашке и свештеничке службе, 25 епископске и 5 година

⁸⁶⁰ „Прва канонска посета Словеније Његовог Високопреосвештенства митрополита загребачког господина Доситеја“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 30-31 (Сремски Карловци, 1933), 459.

⁸⁶¹ В. Svelfar, *н. д.*, 69.

⁸⁶² *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 22 (Сремски Карловци, 1928), 351.

⁸⁶³ *Беломиграција у Југославији 1918-1941*, том II, приредили др Тома Миленковић и др Момчило Павловић, Београд 2006, стр. 133. Руских свештеника у Загребу није било, све обреде су чинили српски свештеници, изузев када би неки руски духовник дошао или црквена општина примила у канонску посету неког руског избеглог архијереја.

⁸⁶⁴ „Освећење обновљене цркве храма Св. Преображења Господња у Загребу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 10 (Сремски Карловци, 1932), 158. (цео текст 157-158)

митрополитске службе.⁸⁶⁵ Хроничар службе и манифестације је забележио да је храм „био пун побожних Руса и Срба“, да су говорници на свечаности после службе Божије били адмирал Вјаткин предсеник Савеза руских удружења у Загребу, и Василије Штрандман, бивши министар, који се обратио присутнима у име целокупне руске емиграције преносећи захвалност митрополиту Доситеју за све учињено.⁸⁶⁶

Римокатоличка прозелитистичка стратегија, по речима јеромонаха Дионисија Миливојевића, ослањала се и на подршку домаћих масона: „Као што су чудна дела твоја Господе, тако је чудна политика масона и римокатолика“.⁸⁶⁷ Нису то биле оазе једне верске мањине, него удужења веома активне и социјално присутне религиозне заједнице чији се духовни рад осећао и сматрао конкуренцијом, али и претњом. Један песник и још универзитетски професор је избацио стихове који су погађали актуалност:

„Под заставама Великога Рима
на српску земљу креће црна сила“.⁸⁶⁸

Православнима је засметала кампања бискупа Рафаела Родића да се у Београду подигне довољно пространа катедрала.⁸⁶⁹ Београдски надбискуп Рафаел Родић је 1928. године је у Католичком листу објавио да располаже са готово 850.000, 00 динара и да „није далеко вријеме, кад ће се моћи отпочети с градњом нове римокатоличке катедрале“.⁸⁷⁰ Римокатоличка административна подела у Србији 1928. године имала је укупно 6 жупа које су држале огромна пространства, а заправо мали број верника. 1. Жупа Криста Краља (Београд, Шабац, Ваљево, од Босне до Велике Плана), 2. Жупа Св. Антуна (Београд према Дунаву до Гроцке), 3. Жупа Смедерево (од Гроцке до Брзе Паланке), 4. Жупа Крагујевац (Свилајнац,

⁸⁶⁵ „Јубилеј високопреосвећеног митрополита Доситеја“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 23-24 (Београд, 1938), 618.

⁸⁶⁶ Исто.

⁸⁶⁷ Дионисије Миливојевић, „Римокатоличка акција међу православнима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXIII, фебруар, (1928), 122. На челу Друштва за грађење католичке катедрале у Београду, био је директор Вајфертове фабрике пива, Матушек. (Цео текст: 117-124).

⁸⁶⁸ Радован Кошуткић, *Земља бола*, Београд 1929, 7 (*Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 5 (Сремски Карловци, 1929), 79).

⁸⁶⁹ „Католичка катедрала“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 3 (Београд, 20. јануар 1925).

⁸⁷⁰ „Градња римокатоличке катедрале у Београду“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 9 (Сремски Карловци, 1928), 141.

Јагодина, Краљево, Чачак и Ужице), 5. Жупа Бор (самостан асумпциониоста у Београду, Ртањ и Боговина), 6. Жупа Ниш (Цариброд, Врање, Крушевац, до Зајечара и Неготина). Иако су цркве биле у градњи подозрење српске црквене јавности било је присутно.⁸⁷¹ Црквено гласило Шабачке епархије откривало је својим читаоцима и верницима опасност с обзиром на чињеницу да се у Београду подиже и да на православном тлу ниче „пета римокатоличка катедрала“.⁸⁷² Градња римокатоличке цркве у селу Летница (округ гњилански) прихваћена је са више разумевања, пошто су његови становници „добри и побожни грађани католичке вере“, „воде порекло од Немањића“, а „њихови стари доселили су се у те крајеве као рудари у Јањеву и Новом Брду“.⁸⁷³

Петар Влашић, консултор Београдске надбискупије, је разуверавао православне комшије да им од Римокатоличке цркве не прети прозелитизам и да је њен мисионарски рад у Србији у духу „народног јединства“.⁸⁷⁴ Димитрије Најдановић је узвратио оштрим полемичким текстом да је све то сколастика, механизам, лицемерје и осуђено на пропаст, јер је, према његовом мишљењу, „југословнска идеологија у изградњи“ још увек.⁸⁷⁵

Парохијска управа на Сушаку нагласила је да у четири од седам школа у околини места има православних ђака, који долазе код свештеника на катихезу. У Црквеници је верску наставу држао руски свештеник.⁸⁷⁶ Градња православне цркве у Сушаку нарочито је била предузимана, са свим пратећим садржајима, скупљање прилога, иницијативе грађевинског одбора за време патријарашког стажа патријарха Варнаве Росића. Но, коначна изградња, као и церемонија

⁸⁷¹ „Римокатоличке жупе на подручју Београдске надбискупије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 9 (Сремски Карловци, 1928), 141.

⁸⁷² „Пета католичка катедрала у Београду“, *Глас цркве – полуслужбени орган епархије шабачке – часопис за црквени и просветни живот* VIII, 2 (Шабац, 1930), 91.

⁸⁷³ „Католичка црква код Гилана“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 5-6 (Чачак, 1930), 224.

⁸⁷⁴ Петар Влашић, „Католицизам и православље у Србији“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVI, јануар-март, (Београд, 1931), 770- 777.

⁸⁷⁵ Димитрије Најдановић, „„Грожђе је њихово грожђе отровно“ V Мојсијева 32, 32“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVI, јули, (Београд, 1931), 952-960.

⁸⁷⁶ Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор (1936), Патријаршија Српске Православне Цркве, Бр. 5925/35/Зап. 140, од 14. (1.) фебруара 1936.

(свечаност) њеног освећења била је у јесен 1939. године, када је најзападније крајеве Краљевине Југославије посетио патријарх Гаврило Дожић.⁸⁷⁷

У Болфану, у митрополији загребачкој служио је руски свештеник Теодор Зимовнов, који је био активни учесник свих догађаја цркеног и друштвеног живота поменуте епархије.⁸⁷⁸

Ако се усвоје подаци које је извукао из службене штампе Момир Лечић, у којој су објављивани подаци о новоиграђеним и освештаним храмовима, у периоду између два светска рата на канонском простору Српске православне цркве подигнуто је 592 нових парохијских и манастирских храмова и капела.⁸⁷⁹ Од тога за време патријарха Димитрија (1920-1929) укупно 109. За време патријарха Варнаве интензивирани су напори да се зидају нове богомоље, што се уклапа у патријархов програм нове побожности, тако да је од 1930. до 1937. године саграђено 290 нових манастирских, парохијских цркава и капела, а у време патријарха Гаврила Дожића (1938-1941) подигнуто је 193.⁸⁸⁰

У западним крајевима Југославије, на словеначким и хрватским етничким просторима подигнуто је укупно 6 нових цркава што је око 1% новог молитвеног простора, и не може бити знак планираног прозелитизма, али је таква градитељска делатност иритирала и негативно оцењивана од стране Римокатоличке цркве што је имало свој епилог рушењем неких од њих у политички погодним тренуцима за борбу против Православља.⁸⁸¹

⁸⁷⁷ „Његова Светост патријарх српски господин д-р Гаврило на освећењу новосаграђене цркве на Сушаку“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XX, 23-24 (Сремски Карловци, 1939), 539-562.

⁸⁷⁸ Емил Бл. Глоцар, „Свештеничка конференција у Цељу – записник и резолуција свештенства Арх. Намесништва Загребачког од 15/2. августа 1933. после Св. Исповести“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 40-41 (Сремски Карловци, 1933), 654-656.

⁸⁷⁹ Момир Лечић, *Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1940. године*, у: *Српска православна црква 1920-1970 (Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије)*, Београд 1971, 71-119. (цео текст: 65-125). Иако можда и није сасвим прецизан, овај нумерички податак је довољно указујући.

⁸⁸⁰ *Исто*; Уп. Вељко Ђурић Мишина, *Варнава патријарх српски*, Београд-Пљевља, 2012, 130-147. Попис храмова из времена патријарха Варнаве.

⁸⁸¹ Уверење да се „не смије међашити по туђим њивама“ ширили су у НДХ римокатолички свештеници: „Pretekli je dodajaji, kao što su tankovi i motorna vozila pretekla jugoslavenske volove. U nekoliko sati sve se tumbе okrenulo. Nestalo netragom „Dušanova“ carstva, a s njim i „svetosavlja“. Sad je drugi uzeo kajase u ruke. Hrvatska država i Katolička Crkva! (Katolički tjednik, br. 39, od 28. rujna 1941. godine, стр. 6). Уп. *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, priredili Joža Horvat i priredili Joža Horvat i Zdranko Štambuk, Zagreb 1946, 341.

2. 6. Парохије Руске православне заграничне цркве и њихов духовни живот

Деда Теја.

Иде цркви на јутрење.

Док тијано село снева,

Изнад стреја мрак док дрема,

Он се диго, свуд је тражи.

Већ му провлак догорева,

Али цркве нигде нема.

(Радован Кошутић, *Песник и смрт*, Београд 1927, 17)

„Звона звоне. Сложни, умилни звуци,

Прелећу брда, горе и мирни луг,

Сеоце из сна се буди, и храму светом хита,

Да Богу одужи своје, молитвом тешки дуг.

И опет звони: а свештеник седи,

Крај жртвеника стоји, небеску храну спрема“...

(Ј. Ж. Бута, „У храму“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 8 (Чачак, 1933), 211)

Присуство руских православних избеглица у српској средини значило је новину, иако је њихова верска припадност била компонента која је била чврста спојница са новим друштвеним околностима. Са радозналошћу се гледало на новодошле Русе, који су се сналазили у новој средини. Идиличне сцене које су понекада објављиване у обичним журналима, требало је да надокнаде бол за изгубљеном отаџбином, али и да покажу великодушност и заинтересованост Срба за „нову браћу“ у сада великој јужнословенској држави. Тако се у „Илустрованом листу“ нижу сцене: Формирање руске колоније у Дубровнику уз благослов локалног српског свештенка⁸⁸², курс српског језика држан за руске избеглице у Лапову⁸⁸³, затим гостопримство грађана Травника према руским невољницима „на заједничком излету“.⁸⁸⁴ Додајмо томе и витешки перформанс припадника

⁸⁸² *Илустровани лист*, бр. 8, 1921, 14.

⁸⁸³ *Илустровани лист*, бр. 13, 1921, 14.

⁸⁸⁴ *Илустровани лист*, бр. 8, 1921, 14.

Врангелових трупа, извођење традиционалне „Каљинке“ са манипулацијом хладног оружја „на забави у Загребу“.⁸⁸⁵

Сабор Руске православне заграничне цркве одржан крајем 1921. године постављао је у жижу бригу о духовном животу руских колонија. У оним местима где није било српских ни руских храмова препоручивано је да „месни епископ“ одобрава „недељна сабрања са одговарајућим молитвама, читање Речи Божије и проповеди“.⁸⁸⁶ Свештеници Српске цркве су у први мах водили рачуна о духовном животу руских православних избеглица, нарочито тамо где није било свештеника дошавших из старих руских крајева. Тако је, на пример, било у северним крајевима земље, у Војводини, у граду Суботици. Тамо су свештеници *Исидор Лудајић* и *Марко Протић* бринули о духовним потребама Руса. Митрополит Антоније није могао, а да се на изванредан начин не захвали патријарху Димитрију да та двојица духовника „увек су са сигурношћу решени да изађу у сусрет руским избеглицама, показујући нарочиту бригу за удовољавање религиозно-моралних потреба руских избеглица“.⁸⁸⁷

Међу српским свештенством било је и другачијих примера. Пароси Вазнесенске цркве у Београду протојереј Никола Трифуновић, затим јереји Велимир Марковић и Владимир Стаменковић били су кажњени укором „што нису своју цркву и своје свештеничке канцеларије уступили руским свештеницима“.⁸⁸⁸ Митрополит Димитрије био је затечен таквим понашањем својих подручних свештеника: „Нисмо могли очекивати да ће се наши свештеници ма где и без Наше наредбе одупирати да учине ту незнатну услугу браћи Русима, који су и наше свештенике и наш избегли народ по целој свету братски примали“.⁸⁸⁹ Генерално узевши, лоши примери су били изузетак, с обзиром да је Виша руска црквена управа, одамх по завршетку Сабора у Карловцима захвалила патријарху српском Димитрију и министру вера за „сталан добар однос према руском

⁸⁸⁵ „Руски козаци у Загребу“, *Илустровани лист*, бр. 40, 1921, 7.

⁸⁸⁶ *Дѣянія русскаго всезаграничнаго церковнаго собора состоявшагося 8-20 ноября 1921. года (21 ноября-3 декабря) въ Сремскихъ Карловцахъ въ Королевствѣ С. Х. С.*, Сремски Карловци, 1921, 79.

⁸⁸⁷ Архив СПЦ, Канцеларија Патријарха Димитрија (1922), Вышш. Русское Церковное Управление за границей, Патријарху сербскому Димитрију, 27. дек/ 9. јанвр. 1921, № 457.

⁸⁸⁸ АЈ, Министарство вера КЈ 69, 175/276. Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, В. Бр. 4905, 19. марта 1921. године.

⁸⁸⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1920), Архиепископ београдски и митрополит српски, АЕбр. 850, 10/23. априла 1920. године.

свештенству, руским студентима богословског факултета и богословцима („семинаристима“).⁸⁹⁰

Руски емигранти су кроз цркву чували и неговали национални идентитет, постављајући црквену организацију у зависност и функцију националних интереса. Сматрало се да је неприхватљива било каква друга црквена јурисдикција. Питање се није односило само на вршење црквених тајни и обреда, што може бити извршено од стране православног духовног лица било које националности, већ о будућности националног идентитета избеглица. Истоичари руске емиграције су изнели суд да је формирање руских парохија међу емигрантима била је важнија и упоришна структура друштвеног живота руског избеглиштва.⁸⁹¹

Руска београдска црквена општина јесте прва руска црквена организација на територији Југославије (Краљевине СХС). Она се појавила у средини првог већег емигрантског таласа, у септембру месецу 1920. године.⁸⁹² О устројавању црквене општине и животу православних Руса Београда, као и о зидању храма Св. Тројице нарочито се старао свештеник Петар Беловидов.⁸⁹³

Отац Петар Беловидов је рођен 16. децембра 1869. године, рукоположен је 15. јула 1893. године у свештенички чин и био је катихета у разним средњим школама у дореволуционарној Русији. Од 1/14. октобра 1920. године вероучитељ-катихета у Руско-српској гимназији, а од 3/16. септембра 1921. године настојатељ црквене руске општине у Београду. Одликован је правом ношења митре од стране Св. Синода Руске заграничне православне цркве 14/27. јануара 1931. године.⁸⁹⁴

⁸⁹⁰ АЈ, Министарство вера КЈ 69, 175/276; Высшее Русское Церковное Управление за границей, 1/14. октябрия 1921, № 211. Его Превосходительству министру вѣры Королевства С. Х. С.

⁸⁹¹ Мирослав Јовановић, „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20. века“, *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати* 3/2008, 177.

⁸⁹² АЈ, Савезна верска комисија, 144, 11/197, Dr Vikentije Fradinski, *Kratki istorijat Ruske beogradske crkvene opštine i njenog odnosa prema Moskovskoj Patrijaršiji* (1954), стр. 1.

⁸⁹³ *Пастырь добрый – сборникъ статей посвященныхъ памяти протопресвитера Петра Беловидова въ связи съ XX – лѣтиемъ существованія русской церкви въ Белградѣ*, под редакцијей протоіерея Владислава Неклюдова, Бѣлградъ 1942, стр. 51 и даље. (Новија историографска пртица: Виталије Тарасјев, *Руски храм Свете Тројице у Београду 1924-1994. године*, стр. 238-242, у: *Руси без Русије – српски Руси*, Београд-Нови Сад 1994).

⁸⁹⁴ Архив СПЦ, Београд, Збирка Russica, Выписка изъ формулярнаго списка Настоятеля Русской Православной Церковной Общины въ Бѣлградѣ Протоіерея Петра Беловидова, 20 января / 2. февраля 1936. года.

О свим тешкоћама и околностима парохијског живота београдских Руса био је извештен и Свети архијерејски синод Српске православне цркве: „Зато смо имали и одвојено своје богослужење час у сали, час у ходнику овдашње Треће Гимназије, а сада нам је привремено уступљена капела овдашње Цркве Светог Марка. Да не би сачекали зиму без богомоље и били даље на досади, добили смо благослов до Његове Светости Патријарха Господина Димитрија, да на земљишту овдашњег руског Посланства подигнемо свети храм, који би ближе задовољио религиозне потребе овдашње колоније руске“, пишу молитељи, настављајући даље: „А, кад Бог донесе, да се вратимо у своју отаџбину, храм би овај остао да служи овашњој браћи Србима и суседној Женској Гимназији, коју су Аустријанци лишили њене домаће цркве Св. Наталије. Београд и иначе не обликује многим црквама, те би богомоља нова била не само један од споменика видних нашег међусобног братства, него би још практично задовољила једну религиозну потребу места“.⁸⁹⁵

У новинским написима појавила се вест да је супруга Николе Пашића донирала звоно „за здравље супруга“ руској цркви на Новом Гробљу у Београду, али да патријарх Димитрије није дозволио „да се овај побожни прилог једне одличне православне Српкиње даде цркви сиротних руских избеглица“.⁸⁹⁶ Од патријарха Димитрија се тражило да се додатно изјасни о својим поступцима. Наравно овде је било речи о новинарским спекулацијама, али и као таква ова вест показује интересовање српске јавности за руски храм у Београду.

Руске избеглице у Београду су скупљале материјална средства не би ли подигли богомољу у главном граду Краљевине „далеко од отаџбине, у тешким условима изгнаничког живота, срца и полгеди свих верујућих руских људи су управљени су према храму Божијем, као јединој утехи и подршци“.⁸⁹⁷ Разлог за покретање акције био је тај што храм у коме су се окупљали није био кадар да прими све вернике, био је мален.

⁸⁹⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Общество попеченія о духовныхъ нуждахъ православныхъ русскихъ въ Королевствѣ С. Х. С, 25. Юня (8. Юля) 1922, № 81, Светом Синоду Српске Патријаршије

⁸⁹⁶ *Г-ђа Пашићка и Руска црква – држање патријарха Димитрија*, Балкан, бр. 346, 19. децембар 1925. „Патријарх Димитрије не треба да сметне с ума традиционалне везе наше и руске цркве“...„Зна ли г. Патријарх... да не би седео на патријарашкој столици, а да би руски цар био жив“.

⁸⁹⁷ *Воззваніе ко встѣмъ вѣрующимъ Русскимъ людемъ въ изгнаніи сущимъ*, Церковныя вѣдомости, № 9 и 10 (1923), стр. 13-14. Прилоге је скупљао професор Ал. Шчербаков.

Патријарх Димитрије је све до 1925. године био вођен идејом да руска црква у Београду, треба да се зове „Капела Цркве Св. Марка“, како би помирио локално српско свештенство са једном „конкуренцијом“ олицетвореном у руским емигрантима предвођеним њиховим духовницима.⁸⁹⁸ Можда је у вези са тим и иницијатива која је водила рачуна о сентиментима српског патријарха, да се у делу Београда званом „Јевремовац“ (око Ботаничке баште) подигне већа руска црква, по нацрту инжењера Петра Семичова, који је уједно био и председник Грађевинског одбора, но то је био само ефемерни занос који није нашао подршку.⁸⁹⁹ Свештенство руске цркве је радило у уверењу да је његов превасходни задатак и мисија „да руске људе који живе у Београду, обједињују православном вером, црквеним богослужењем по уставу, које је установљено у вековима у употреби у нашој Руској Цркви“.⁹⁰⁰

Руска парохија у Београду, по сачуваном извештају за 1931. годину остварила је буџетски плус од 5.177, 79 динара (приходи 16, 870, 45 и расходи 11692, 66).⁹⁰¹ Треба напоменути да је ова црквена заједница водила своје своје парохијане на ходочаснички пут у Јерусалим, попуњавала је свој библиотечки фонд, ремонтвала намештај у парохијском дому, бавила се издавањем духовно-религиозних билтена и продавала иконе и сувенире.⁹⁰² Руска београдска парохија (црквена општина, али и све друге парохије Руске заграничне цркве празновале су 1931. године, „дан прославе просветитеља Русије и оца руске културе Св. Кнеза Владимира“.⁹⁰³

Црквене општине руске заграничне цркве, парохије које су имале духовно старање руских свештеника, потпадале су под духовну власт епископата који је избегао из бошљевичке Русије и који је организовао, какву такву, епархијску структуру. Руско свештенство било је нека врста националне предводнице руског избеглиштва и идејна лучносносна политички угрожене емиграције. Од

⁸⁹⁸ Архив СПЦ, Збирка Russica, Докладъ настоятеля русской православной общины въ гор. Бѣлградѣ о деятельности причта и Приходского Совѣта Русской Православной Церкви въ 1931-мъ году.

⁸⁹⁹ „Руска црква у Београду“, *Илустровани лист*, бр. 13, 1924, 10.

⁹⁰⁰ *Исто*.

⁹⁰¹ Архив СПЦ, Збирка Russica, Отчетъ о дѣятельности просвѣтительнаго Отдѣла Приходского Совѣта Русской Православной Церкви въ Бѣлградѣ за 1931. годъ

⁹⁰² *Исто*.

⁹⁰³ *Исто*.

свештенства се очекивао елитизам у сваком погледу идејни, социјални, економски и политички.

Виша руска загранична црквена управа (Висшее Русское Церковное Управление за границей) је одражало мање саборовање (конференцију) 17. септембра 1921. године, а под почансим председништвом српског патријарха Димитрија и са дозволом краљевске владе где „је разматрала неколико питања по организацији црквеног живота руских избеглица у Србији“.⁹⁰⁴ Практичне стране тог живота биле су решаване у ходу наредних година, и зависило је од српских црквених власти. Управа града Београда тражила је мишљење патријарха Димитрија да ли Руси могу имати на београдском гробљу посебну парцелу за сахрањивање, на коју је патријарх одговорио: „Са своје стране дајемо одобрење и свој благослов да се умрли Руси могу сахрањивати у засебној парцели“.⁹⁰⁵

Упада у очи да је правна неусклађеност односа руских избегличких свештеника и српске црквене власти, једно флексибилно правно стање, давало могућност за неку врсту манипулације на терену од стране обичних верника. Највише црквене власти су решавале најниже људске пробелеме и страсти. Занимљив случај из јуна 1922. године када је Велики духовни суд доставио Светом архијерејском сабору „на знање акт да је за вођење брачних парница руских избеглица надлежни наши духовни судови, а не виша Руска црквена управа која нема државног признања, а поводом предмета брачног спора Г-ђе Наталије Григоровић-Барске“.⁹⁰⁶ Све то, ипак, није било у складу са канонским разграничењем коју је зацртао патријарх Димитрије и Српски архијерејски сабор да „брачни спорови руских избеглица“ нису у надлежности Српске православне цркве. Такође, карактеристичан је пример венчања руског сликара Александра Николајевича Соколова из Петрограда са Русињом Нином Гарет који су се у јесен 1925. године узели и своју љубав светотајинским путем сјединили у

⁹⁰⁴ АЈ, Министарство вера КЈ 69, 175/276; Висшее Русское Церковное Управление за границей, 9/22. септембра 1921, № 185. Его Превосходительству министру вѣры Королевства С. Х. С.

⁹⁰⁵ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1928), Патријаршија Српске православне цркве, П. Бр 841, 17. / 30. марта 1928. године, Господину Кости Кумануди, председнику Општине града Београда.

⁹⁰⁶ Архив СПЦ, Архивске књиге, бр. 130; Деловодни записник Св. Арх. Сабора, 1921-1930; 120/1922, 29. јун 1922. Такође, Архијерејски сабор је расправљао најприземније и баналне ствари, као што је био случај са Јованом Јовановићем, адвокатом из Београда“, који је изјавио да је „незадовољан и огорчен начином вођења бракоразводних парница и да ће своју жену убити“.

Преображенској цркви у Загребу.⁹⁰⁷ Ово нису били усамљени примери. И други Руси који су нашли, како тако, сигуран живот у српској средини венчавали су се у српским парохијским црквама. Константин Михаилович Григоров, срески пољопривредни рефрент из Сарајева, венчао се са Надеждом Степановном Сковронском у истој парохијској цркви у Загребу у августу 1931. године.⁹⁰⁸ На српски црквени суд и његово наклоњеније решење је рачунала и госпођа Олга Жуков из Дрездена, која је тражила развод од др Павла Димитријевича Жукова из Бјеловара. Бракоразводна парница је због географске удаљености и немогућности општења била остављена.⁹⁰⁹

Тежина избегличког живота одражавала се на тај правни вакуум, још и више када су у питању трагични примери и они случајеви везани за опела. Средишњи одбор руских војних инвалида обраћао се патријарху Димитрију 26. марта 1928. године да одобри сахрану по црквеном обреду („по правилима Свете Православне Цркве“) Леонтију Мозалевском, који се као ратни инвалид „самоубио из револвера Ногана“.⁹¹⁰

Одређена диференцијација у односу на српску средину, својеврсна подела пастве, упркос једном обреду, на формално канонски начин, додатно је учврстила и оправдала постојање руских заграничних парохија. Ово је урађено на јуродички формализовани начин. Тако је Свети архијерејски синод крајем 1923. године донео одлуку да руско свештенство не може вршити обреде венчања над мешовитим браковима између поданика Краљевства СХС и избеглог Руса, тј. Русиње. Одлука се прецизира тиме да су избегли руски свештеници надлежни искључиво за благосиљање брачних веза у којој су обе стране Руси.⁹¹¹

Повод за то је дало обраћање Судбеног стола из Беле Цркве, у којој је била бројна руска колонија, а који је питао, молећи за извештај и објашњење „да ли се по канонским прописима Српске православне цркве брак закључен пред руским

⁹⁰⁷ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Српско-православно парохијско звање у Загребу епископу пакрачком Мирону, број 106 испита 1925, 20. октобра / 2. новембра 1925.

⁹⁰⁸ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Православно српско парохијско звање у Загребу, бр. 90 исп. 1931, 24/11. август 1931.

⁹⁰⁹ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Црквени суд Епархије пакрачке, бр. Ц. С. 2936 из 1932, 10. августа 1932.

⁹¹⁰ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1928), Средишњи одбор руских ратних инвалида, бр. 728, 26. марта 1928. „Патријарх је благословио дати свој благослов да се над гробом самоубице може одржати опело“ (на полеђини молбе).

⁹¹¹ „Свештеници руских избегличких колонија“, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, VI, 2 (Сремски Карловци, 1924), 19-20.

свештеницима има сматрати законитим или не, а између нашег поданика и руске поданице и да ли незаконитост овако закљученог брака повлачи за собом одговорност свештеника који је овакав брак благословио“?⁹¹² Српски архијерејски синод је одлучио да „руски свештеници избеглице који су постављени од руских црквених власти за свештенике појединим колонијама руских избеглица, могу венчавати и вршити друга чинодејства само за руске избеглице. Ако се брак, пак, закључи само са нашим подаником надлежан је за то само наш свештеник. Свештеници који се не буду придржавали овог прописа биће одговорни по канонима и прописима наше свете православне цркве“.⁹¹³

Ту санкцију носи опште канонско предање Православне цркве, међутим у овом случају се признаје фактичко постојање друге православне јерархије која се налази на територији једне помесне православне јурисдикције.

У овоме се да видети ограничавање опсега рада руског свештенства, онога које је задужено за избегличке колоније. Разлози су морали бити и материјално-економске природе, с обзиром на то да су обреди венчања поред крштења и опела највећи извор прихода за једног парохијског свештеника.

Званичници руске заграничне цркве примећивали су након две-три године боравка у новој средини, да се број развода бракова код повећавао, што је повлачило за собом тражење нових партнера за заједнички живот. Тежак живот избеглиштва суочавао се са романсираним сликама далеке прошлости и њених моралних представа и узора. Митрополит Антоније је оваквим примерима апеловао на морални однос супружника.⁹¹⁴

Верски живот Руса избеглица иако у православној средини, због националних разлика, устројавао се на ранохришћанским принципима и у окружењу патријархализма старих искустава. Време је актуализовало појам „домаће цркве“. Одржавање култа у новим домовима Руса који су имали осећај дуга према вери предака донетој из старе постојбине личио је на ранохришћанску

⁹¹² Седница Св. Арх. Синода од 1/14. децембра 1923. године, зап. бр. 1174, Син. бр. 2169. „Свештеници руских избегличких колонија“, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, VI, 2 (Сремски Карловци, 1924), 19-20.

⁹¹³ „Свештеници руских избегличких колонија“, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, VI, 2 (Сремски Карловци, 1924), 19-20; „Руски свештеници“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VI, 3-4 (Чачак, 1924), 97. [Архив СПЦ, Београд, Св. Арх. Синод, Син. Бр. 2169 /24]

⁹¹⁴ „Русскія православныя женщины“, *Церковныя ведомости* № 5/1922, 4-5.

епоху. Литургије су се по кућама служиле у први мах у Белој Цркви, Петровграду и Панчеву.⁹¹⁵

Конечно, припадници Руске заграничне цркве који нису поданици Краљевине Југославије, него су остајали чланови избегличких колонија нису плаћали никакву таксу вишим црквено-јерархијским телима и органима Српске православне цркве. Такса се плаћала уколико би се обратили СПЦ као поданици Краљевине, у случају мешовитих бракова и слично.⁹¹⁶

Руске колоније су, нарочито у првом таласу, одржавале, макар и формално везе са највишом српском црквеном управом. Тако су се представници руске колоније из Котора захвалили, преко епископа бокоцотрорско-дубровачког Кирила за васкршњу помоћ патријарху Димитрију коју су од њега добили априла 1923. године. Управа руске колоније изражава „највећу благодарност за пружену помоћ биједним руским обитељима ове колоније“.⁹¹⁷ И чланови руске колоније у Херцег-Новом су писали следећем првојерарху Српске Цркве, Варнави, знајући да он „излази у сусрет свакодневним молбама руских емиграната“, да добију помоћ за Дом сирочади који је носио име „цара Николаја II“.⁹¹⁸

Руска православна парохија у Црквеници, на хрватском Приморју, настала је брзо захваљујући близини луке Бакар која је била пристаниште руским избеглицама.⁹¹⁹ Комитет за подизање руског храма у Црквеници добио је благослов надлежног епископа-дијецезана Илариона од 4/17. јула 1923. године, тј.

⁹¹⁵ Алексей Арсеньев, „Руское духовенство и русские церковные проходы в Воеводине (1920-1950-е г. г.)“, *Макаревские чтения – материалы шестой международной конференции № 21-23*, 2007. года, Горно Алтайск 2007, 223-244; прештампано у: *Metropolitan Antonii (Khrapovitskii) - Archpastor of The Russian Diaspora (Conference Proceedings)*, edited by Vladimir Tsurikov, Jordanville 2014, 374-400.

⁹¹⁶ Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор (1934), Патријаршија Српске Православне Цркве, број 5399 / зап. 1287 од 23/10. јуна 1934. године.

⁹¹⁷ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1923), П-П (700-1400), Одбор руских избеглица – Котор (Далмација) Преосвештеном Господину владици Кирилу у Котору, 7. априла 1923. године.

⁹¹⁸ „Горенаведени Дом освећен је 21. октобра 1930. године од стране епископа канадског Јоасафа, бившег урлавног гимназије у поменутој колонији, који је био позват за освећење из Београда, где се је у то време налазио службеним послом из Канаде“. Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Управа херцеговске руске колоније, бр. 1240, 10. октобра 1931. године, Херцегови, Бока Которска, Патријарху Југославије Варнави.

⁹¹⁹ Црквеница се тек летимично помиње досадашњим у прегледима руских цркава и црквених општина: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, том II, приредили др Тома Миленковић и др Момчило Павловић, Београд 2006, 134.

одобрење „за скупљање добровољних прилога у корист зидања храма“.⁹²⁰ Александра Хартвиг као председница истог Комитета подигла је своју делатност на ниво више обраћајући се директно патријарху Димитрију: 1. да благослови почетак, 2. да изволи дати одобрење за градњу, 3. да изволи да да дозволу за скупљање прилога у Београду и Архиепископији и 4. да се скупљање прилога прошири на све епархије Српске православне цркве.⁹²¹ Темељи руске цркве у Црквеници су освештани у јесен 1923. године, као видимо из новина.⁹²² Митрополит Антоније Храповицки није због болести могао да обави освећење новоподигнутог руског храма, па је преко госпође А. Хартвиг замолио да то учини најближи православни српски епископ на чијој се територији налазила Црквеница. Освећење је обавио епископ горњокарловачки Максимилијан Хајдин. Свечаност је била заказана за 21. јануар / 3. фебруар 1924. године.⁹²³ Сачуване су и објављене фотографије са свечаности освећења цркве која је саграђена од камена у периоду јесен-зима 1923/1924. године, практично на Медитерану.⁹²⁴ Руски свештеник из Црквенице обављао је и дужност катихете, на њега су били упућивани и малобројни православни ђаци грађанских школа из Сушака и околине.⁹²⁵

Парохијска црква у Црквеници је од 23. јуна 1925. године на молбу, госпође Александре Хартвиг, била убрајана у својину Српске православне цркве, пошто је било бојазни да се са Совјетским Савезом не успоставе дипломатске везе и богомоља не прође као слични храмови руске дијаспоре на удару комуниста. Министарство правде је 17. марта 1930. године донело одлику да се „црква Св. Николе у Црквеници подигнута од стране руских избеглица за њихову потребу има сматрати као њихова својина под именом „Руска православна црква

⁹²⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1923), Православни епископ горњокарловачки, Е. бр. 2430 Е. К. 188 ех 1923 од 4/17 јула 1923.

⁹²¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1923), Комитет за зидање руског православног храма у Црквеници, бр. 10 од 2 августа 1923 године, председница комитета Александра Хартвиг, секретар протојереј Александар Писарин.

⁹²² „Освећење темеља руске православне цркве у Црквеници на Јадрану“, *Илустровани лист*, бр. 39, 1923, 11.

⁹²³ Архив СПЦ, *Varia* (1924), Епископ дијецезан горњокарловачки, Број 19, Е. Д. ех 1924, патријарху Димитрију, 26. Јануар 1924. године.

⁹²⁴ „Подизање и освећење руске православне цркве у Црквеници (хрватско приморје)“, *Илустровани лист*, бр. 4, 1924, 11.

⁹²⁵ Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор (1936), Патријаршија СПЦ, Бр. 5925/35 / Зап. 140 од 14/1. фебруара 1936.

храм Св. Николе у Црквеници“.⁹²⁶ О томе је био извештен епископ горњокарловачки од кога је тражено накнадно мишљење и извештај, што показује да власти СПЦ нису баш биле расположене за чињеницу сакралног осамостаљивања руских избеглица.⁹²⁷ Касније године ће још више да нагласе поменути диференцијацију. Посредовањем епископа Максимилијана Хајдина руски свештеник у месту, Димитрије Кутенко, имао је, почевши од 1930. године новчану помоћ од државе.⁹²⁸ Госпођа Александра Хартвиг неуморан борац за напредак руске цркве и парохије у Црквеници писала је патријарху Варнави 26. марта 1936. године да посредује код Министарства саобраћаја да се од магистралног пута до храма уради асфалт.⁹²⁹ Епископске власти српске епархије горњокарловачке настојале су и залагале су се да Црквеница, руска колонија и парохија, потпадне под српску црквену јурисдикцију. Такви ставови су се могли чути од митрополита загребачког Доситеја који је крајем марта 1938. године посетио поменути (удову) епархију, а тачно 1. априла 1938. године руског свешеника у Црквеници.⁹³⁰

Црквеница је као добро уређена руска православна црквена општина дочекала и владавину Независне Државе Хрватске, с обзиром да је на управо на њу, затим Сарајево, Сремске Карловце и Земун, поглавар руске заграничне цркве митрополит Анастасије Грибановски скретао пажњу у сваком будућем регулисању црквеног питања руских емиграната у НДХ.⁹³¹

Руска православна црквене општина у Сремским Карловцима, иако се налазила близу више црквене управе и била је у одређеном смислу

⁹²⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1930), Министарство правде – верско одељење, бр. 24846/ XII, 19. март 1930. године.

⁹²⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1930), Син. бр. 869 / зап. 464 од 16/29. марта 1930. године.

⁹²⁸ Туторство цркве је настојало да се помоћ додељује и у наредним годинама јер свештеник „нема других средстава за свој обстанак, бира не прима, а парохијски приходи сасвим незнатни су, јер се црква налази сред католичког живља“. Архив СПЦ, Београд, Збирка Russica, Александра Хартвиг, турор цркве Св. Николе у Црквеници на Приморју патријарху Варнави, без ближег датума.

⁹²⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1936), Александра Гартвиг Ёго Святейшеству патријарху Варнаве, 26-го марта 1936.

⁹³⁰ Интерес Цркве категорички захтева, да се оснује самостална парохија у Црквеници и да се руска црква и руски свештеник у Црквеници ставе под јурисдикцију Српске Цркве: „Његово Високопреосвештенство митрополит загребачки по епархији горњокарловачкој“, *Гласник – службени орган српске православне патријаршије*, XIX, 9 (Београд, 1938), 231. (цео текст 231-232).

⁹³¹ Архив СПЦ, Збирка откупа и поклона (1941), *Председатель Архиерейского Синода Русской Православной Церкви Заграницей mitropolit Anastassius*, № 338, 22. jula/4. avgusta 1941, Njegovoj Ekselenciji Gospodinu D-ru Budaku Doglavniku i Ministru Nastavlja i Bogoštovlja.

репрезентативна парохија руске емиграције, није могла да се похвали солиднијим материјалним основама. Протојереј Нил Софинскиј послењих година треће деценије XX века понављао је своје молбе за субвенцијама у којима је дословце стајало да му Патријаршијски управни одбор „изволи одредити помоћ ону исту, коју сам и прошле године узимао, дин. 300 јер су материјалне прилике у којима живим такове, да бих без помоћи Српске православне цркве у овим тешким временма остао без коре хлеба“.⁹³²

Руски храм у Београду посетио је, у њему служио 22 јуна 1930. године, одмах након устоличења за српског патријарха – Варнава Росић. Од Руса је на дар добио бели клобук. Одржао је говор који је био прожет политичком нотом осуде бољшевичког односа према Цркви и имао функцију храбрења, подсетивши да сви Руси, не само у Југославији, него и даље у Европи, Америци и Азији морају да остану „са вашим великим паситром митрополитом Антонијем на челу“.⁹³³ Руска парохија у Земуну је напредовала и била већ првих година живота руске емиграције, одређени персонални расадник. Протођакон Андреј Јаковљев који је служио у Руској колонији у Земуну био је од стране митрополита Антонија Храповицком рукоположен у чин свештеника.⁹³⁴

Патријарх Варнава посетио је 22. марта 1931. године Земун. У делегацији су га дочекали председник руске колоније Пушкарјов, адмирал Викирхаузер, а од Срба градоначелник Свет. Поповић и генерал Вуковић и прота Марковић. Патријарх је служио литургију са руским и српским свештеницима у руској цркви у Градском парку у којој је одржао беседу. Дружење је настављено у Офицерском дому уз културно уметнички програм руског и српског хора.⁹³⁵

⁹³² Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор (1941), Молба Нила Софинског Патријаршијском управном одбору од 20. марта 1941. године. Плата Нила Софинског као свештеника Руске цркве износила је месечно 150-200 динара.

⁹³³ „Говор Његове Светости Господина Патријарха Варнаве у руској београдској цркви 22. јуна, одржан на руском језику“, превео Душан Јакшић, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, XI, 13 (Сремски Карловци, 1930), 199.

⁹³⁴ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, *Председательствующий Временного Архиепископского Синода Русской Православной Церкви Заграницей*, № 432, 2/15 априла. Документ се сачувао у Пакрачким архивалијама зато што је дотични тражио парохију у Славонији у Српској православној цркви. Био је ђакон у Скопљу, а од 17. априла 1923. парох-помоћник у Новој Градишкој. (Архив СПЦ, Архивске књиге, Православно свештенство Краљевине СХС II, 784).

⁹³⁵ „Његова Светост Патријарх у Земуну“, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, XII, 6 (Сремски Карловци, 1931), 93.

Руска капела на Новом гробљу освештана је 5. јула 1931. године. Била је посвећена Иверској Богородици, а „по величини и изгледу слична капели Иверске Божије Мајке у Москви у Кремљу коју су бољшевици за земљом сравнили“ Освећење су обавили патријарх Варнава, митрополит Антоније и епископ лондонски Николај.⁹³⁶

Патријарх Варнава је неретко служио заједно са руским митрополитом Антонијем Храповицким, као што је бденије у руској цркви у Сремским Карловцима.⁹³⁷

Старешина руске цркве у Петровграду (Зрењанину) постао је јереј Александар Мирошниченко 12/25. августа 1942. године, раније је био свештеник Српске православне цркве, у Епархији браничевској.⁹³⁸

Руска колонија у Осијеку није имала свештеника, па је преко молби митрополиту Антонију Храповицком покушавала да реши своје духовне потребе. Митрополит Антоније је писао патријарху Варнави да је „руска колонија постигла сагласност са локалним српским свештенством, које, уколико постоји Ваш благослов, је спремно да стави цркву на располагање у Горњем Граду“.⁹³⁹ Осијечка српска црква пружила је гостопримство руском духовном лицу, наравно са одобрењем српског патријарха. „да руски свештеник из Петровграда о. Владимир Уљјанцев... отслужи Св. Литургију у цркви у Осеку, као и да изврши неке требе (обрете)“.⁹⁴⁰

У међуратном периоду под јурисдикцијом Синода Руске православне цркве формиране су руске парохије и црквене општине у: Београду, Панчеву, Земуну, Новом Саду, Великој Кикинди, Белој Цркви, Сремским Карловцима,

⁹³⁶ *Освећење Руске капеле на Новом гробљу у Београду*, Гласник – службени лист српске православне патријаршије, XII, 13 (Сремски Карловци, 1931), 202; Андреј Тарасјев, *Четири капеле Иверске Божије Мајке*, Светигора, бр. 56-57 (1997), 46-49; Вл. Маевскій, *Иверская Богоматерь на Афоне, въ Москве и Белграде*, Белградъ, 1932, 5-15.

⁹³⁷ „Његова Светост у руској цркви у Срем. Карловцима“, Гласник – службени лист српске православне патријаршије, XIII, 3 (Сремски Карловци, 1932), 42. (Месец дана раније, патријарх је своју крсну славу прославио у Сремским Карловцима, „Крсна слава Његове Светости у Срем. Карловцима“, Гласник – службени лист српске православне патријаршије, XIII, 2 (Сремски Карловци, 1932), 28).

⁹³⁸ Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор (1942), *Епископскій совѣтъ при управляющемъ рускими православными общинами Патријаршијском управном одбору-Београд*, 1/14. децембра 1942, Без обзира на заглавље и меморандум документ је на српском језику.

⁹³⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1936), Антоній митроплитъ кievскій и галицкій управляющий рускими православными общинами въ Югославији, 17/30 априља 1936. года.

⁹⁴⁰ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1936), Архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки патријарх српски, АЕП, бр. 1305, 1. мај 1936.

Великом Бечкерекy, Сомбору, Суботици, Црквеници, Осијеку, Сарајеву и Загребу.⁹⁴¹

Архивска грађа српске црквене провенијенције која је коришћена показала је да су централни органи Српске православне цркве тек са незнатном мањином руских заграничних парохија у Југославији одржавале односе по разним питањима.

⁹⁴¹ М. Јовановић, *н. д.*, 169.

3. ЦРКВЕНО УЧЕЊЕ ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИОНАЛИЗМА И МОДЕРНИЗМА

3. 1. Предуслови богословског прожимања Српске православне цркве и руске емиграције

Раних двадесетих година двадесетог века и даље се живо осећала снага руског утицаја царске епохе на српски црквени живот. То је било видљиво на пољу академске теологије и у концептима богословског размишљања. Када је Лазар Мирковић као литургичар у успону урадио приказ књиге Константина Товарова *Омилитика или упутство у црквено говорништво*, коју је превео и допунио Јован Живковић, он је за преводиоца имао само ласкаве похвале у којој се даје резиме утицаја таквих и сличних богословских приручника на Србе: „Јован Живковић је био једини заступник књижаре Тузова - бесплатни посредник преко кога су се у бившој карловачкој митрополији добити књиге из Русије, водећи бесплатно преписку и исплату свих ових књига, ширећи руску богословску књигу у наше свештенство и снабдевајући цркве богослужбеним књигама“.⁹⁴² Таква књишка продукција није могла, а да нема последице по једноверну, једнокрвну савезничку браћу на Балканском полуострву. Она је задовољавала српске потребе за стручном богословском литературом.

Са друге стране, било је оних српских богословских писаца који су осуђивали трабантски приступ у теологији, некритичком мишљењу и усвајању резултата руске богословске науке по сваку цену. Такве критике биле су неочекиване, али изношене под утицајем револуционарних превирања и велике кризе у руском православљу. Тако се, сасвим неочекивано, у некрологу познатом свештенику Београдске митрополије Алекси Илићу, нашао екскурс о српском црквеном животу под утицајем руских духовних школа:

„Међутим онај живот који је нашао негацију у делима највећих руских религиозних мислилаца, живот против кога су били руски реформисти и цео просвећени народ, верно је опонашан у нашој средини, засењеној блеском

⁹⁴² К. Товаров, *Омилитика или упутство у црквено говорништво*, превео и допунио Јован Живковић, Сремски Карловци 1924, приказ Л. Мирковића, Гласник СПП (1924), бр. 16, стр. 252-253.

церемонија и спољашњости. Код нас су византизам верно подражавали они доброћудни „љубитељи просвешченија“ који су долазили из руских академија са дугим црним тогама и са појмовима помјаловскијевских бурсака. Они су доцније заузимали места протопрезвитера-ставрофора и осталих црквених кшатрија, који су са висине гледали на избледеле ћите и поцепане мантије. Наша црквена аутократија са појмовима руске аутократије, са наслеђеним склоностима грчких владика-деспота, деловала је поразно на наш црквени живот. Прота Алекса Илић објавио је борбу свима назадним елементима...“.⁹⁴³ Остаје отворено питање, колико писац објективно оцењује своје време, а колико учитава сопствене фрустрације и незадовољство.

Мора се, такође, приметити да је окоштала схоластика руских духовних академија рађала је и чудновате типове који су по повратку у отаџбину Србију били несхваћени, презрени и замало одбачени као Светозар Радовановић, један либерални теолог чија су се дела граничила са отпадничком јересју.⁹⁴⁴ Непознати и заборављени Светозар Радовановић је рано почео да пише. Оглашавао се најпре у руским новинама потписујући чланке о политичким приликама у Србији и на Балкану. Те чланке је уобличио и објавио у књизи потписану псеудомимом: *Борьба сербскаго народа с злым гением и его клеветами (кульминационный фазис)* – историко-психологический очерк Огњана Славковича шумадјскога серба воспитаника Росији, С. Петербургъ, 1900. Годину дана касније објавио је књигу чија је појава имала поред црквено-доктринарних и политичке импликације *Мировая драма (творение-падение-искупление-воскресение)*, вып. I, *(творение-падение)*, религиозная философия Светозара Радовановича, шумадјскога серба пантеиста, Львовъ, 1901. Његов памфлетски трактат *Демонски синови – лицемери калуђери на владичанским престолима (у заштиту „Васионске драме“)*, књ. I, Београд 1904. којим заговара „могућност нових догмата и нових догматичких система и о њихову односу према старим, или о погрешљивости и васионских сабора“, иако замишљен као апологија претходне књиге промовисане личне модернистичке теологије, испао је више и дошао као обрачун са црквеним естаблишментом тога времена. Црква је обуздала Светозара Радовановића

⁹⁴³ Мирко Максимовић, + Прота Алекса Илић, Српска Црква – часопис за црквени живот, II, 1-2, (Сарајево, 1920), 69-73.

⁹⁴⁴ Архив СПЦ, Велики духовни суд, Ех. през 1905/7 од 15. маја 1905. године.

неумољивим егзистенцијалним санкцијама, не давши му службу, ни државну, натеравши га да ревидира ставове и одрекне се својих јеретичких тврдњи.⁹⁴⁵

У Царској Русији српски црквени кадрови нису стицали само теоријско богословско образовање него и друге вештине важне у животу и мисији Цркве. Тако је јеромонах Михаило Јовановић, као државни питомац боравио 1903. године, а о његовој редовној стипендији се бринуо посланик Србије у Санкт-Петербургу Стојан Новаковић. Овај монах „сликар, олеограф и државни питомац“, сведочи о планираном школовању: „по повратку у отаџбину могао примити учешће будуће „Српске црквене штампарије“ и „Школе иконописа“.⁹⁴⁶

Избегло руско свештенство и Руси професори богословља носили су у себи и са собом одређени ниво богословске културе, теоријског знања и способности за даља промишљања. Поједини богословски приступи и укуси били су инспирисани и специфичностима српског црквеног живота. *Пастирско богословље* – које задовољава прагматичне потребе и одговара на практичне проблеме црквене мисије промовисано је у српској црквеној средини од појединих Руса-избеглица црквених делатника. *Теоријско богословље* – за које српски богослови, традиционалистички антиспекулативни, нису имали нарочитих способности, нашло је својих представника у личностима и остварењима Руса избеглица. Колико год, да су Срби са симпатијама и отвореношћу дочекали несрећне, невољне и оскудне Русе, свештенике и верни народ, да је црквена јерархија Српске православне цркве, организовала материјалну помоћ и да се трудила да обезбеђује придошлицама егзистенцију, толико су сочињенија и дела руских богослова избеглица била са задршком прихватана, често и критикована.

⁹⁴⁵ „Светозар Радовановић, завршио је Петербуршку духовну академију и по окончању исте, дуго се још у Петербургу бавио новинарством и студирањем. Тамо је написао дело „Мировая драма“, са слободоумљем којим расправља о стварању света и човека. Ово његово дело је штампано у Лавову и донело је аутору много непријатности, како у Петербургу, тако и у Београду где су га прогласили за јеретика и нису му дали ниједно [33] место у служби. Покајао се прошле јесени и тада му је Архиепископски Сабор доделио стипендију и послао у иностранство да и даље студира. Цела та историја одузела је Радовановићу неколико година, у току којих је он, према својим способностима и ранијој припреми могао да употреби време на много корисније ствари. Као руски васпитаник Радовановић је један од најблагодарнијих и најватренијих присталица Русије“, пише руски конзул Бељајев из Скопља 1905. године. (Документ се чува у: Архив Српске академије наука и уметности, фонд Стеве Димитријевића, 14435/IV, 92, објављен: Радован Пилиповић, *Српски богослови на школовању у Русији у другој половини XIX века – према оцени руског царског дипломате*, Годишњак за друштвену историју, XIX/2, стр. 85-86)

⁹⁴⁶ АСПЦ, Конзисторија митрополије београдске, Ф XVII, р 22/1904.

3. 2. Емигранти – путујући проповедници, учитељи и Српска православна црква

*„Потоци анђелских суза
Отичу матицом снова,
Кротки младенац Христос
Лично ће да те чува“!*

(Сергеј Бехтејев, *Света ноћ – Бадњи дан*, у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 67)

Сусрет руске избегличке богословске књиге и српске православне јерархије био је на самом почетку дисхармоничан. Свети Архијерејски Сабор је у лето 1922. године примио молбу др Михаила Аркадијевића који је снисходљиво тражио да Црква откупи део тиража његове књиге „Реално биће света тамних духова“.⁹⁴⁷ Српска црква није дала препоруку за откуп књиге, јер је, нешто доцније била обавештена преко званичника Епархије бачке (Е. 14. /през. 1. (14.) фебруара 1924. године) како је „Архијерејски Синод Руске православне цркве у иностранству донео 28. децембра 1923. под 329 бр. следећу одлуку да руски избеглица М. А. Сопоцко-Сорокпоље, који се издаје за мисионара и проповедника, под именом Михаила Аркадијева, зато што ружи Руски Православну Цркву, и њено свештено начелство и што изврће појам о Цркви, подложи одлучењу од Св. Причешћа у смислу 121 правила Номоканона уз Требник, док се не покаје“.⁹⁴⁸

О случају Сопоцка-Соркопоља духовне власти Руске православне заграничне цркве обавестиле су СПЦ и у децембру 1924. године, потврдиши своју ранију одлуку „да му се не допушта приступ Св. Чаши“ и да патријарх

⁹⁴⁷ Архив СПЦ, Архивске књиге, Деловодник Св. Архијерејског Сабора 1920-1930, Дел 120/1922, 29. јун 1922.

⁹⁴⁸ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 4 (Сремски Карловци, 1924), 50. Сопоцки-Соркопоље је осуђиван од власти Руске православне заграничне цркве и због чињенице да „срамно“ пише и говори о цару Николају и царској породици у својој брошури „Предреволюционный Русский Срам“ и да због таквих ставова не може бити „мисионар“. (Отъ Канцелярии Временнаго Архіерейскаго Синода Русской Правосл. Церкви заграницей, Церковныя вѣдомости (1923), 28. априля, № 7-8, 4).

српски обрати пажњу на овог луталицу који се креће између Кисача у Бачкој, епархије славонске и Словеније.⁹⁴⁹

И црквене власти Епархије шабачке су увиделе да Аркадијевич није конструктиван и да његов рад може бити опасан по положај свештеника јер је критиком успевао да их дискредитује код народа. Појава мисионара била је карактеристична за богомољачке тенденције и покрете⁹⁵⁰, али лоша персонална решења стварала су конфузију у црквеној мисији као што је то било случај са поменутиим Михаилом Аркадијевичем. Са друге стране, Свештеничко удружење, сталешка организација сматрала је да су „путујући проповедници“ најпогоднија установа за подизање верског живота код народа.⁹⁵¹ Само овде је Михајло Аркадијевич Сопоцки-Соркопоље могао да нађе подршку. Временом се овај мисионар луталица рехабилитовао.⁹⁵²

Са друге стране, српска средина је била расположена за необичне проповеднике, људе обдарене исказивањем фантазије, који су мешали библијска пророштава и политичку ситуацију. Памте се примери на крају Првог светског рата да су мало образоване средине српских етничких простора у Босни и Херцеговини биле пријемчиве за мистике попут Саве Крндије из Гламоча и „Светог“ Стојана Петрића из Крњина.⁹⁵³ Први је проповедао слом Аустро-Угарске монархије, а други је након сопственог искуства клиничке смрти био цењен од околине као пророк, лекар и исцелитељ. Јаков Перић из Чечаве (Северна Босна), рођен 1880. године проповедао је пред крај свога живота да ће бити Страшног Суда на земљи и наговештавао је појаву „Антихриста у виду људи који неће вјеровати у Бога“.⁹⁵⁴ Невезано за лоше искуство са Сопоцким-Соркопољем, епископ шабачки Михаило је, одраније, имао намеру и полагао наду да се

⁹⁴⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија, (1924), Ф I, *Председатель Архиепископского Синода Русской Православной Церкви Заграницей*, № 2403, 17/30 децембра 1924.

⁹⁵⁰ Радмила Радић, *Народна веровања, религија и спиритизам у српском друштву 19. и у првој половини 20. века*, Београд 2009, 198-199. Протестантски манир који је доспео и негован у богомољачким круговима.

⁹⁵¹ „Резолуција о путујућим проповедницима“, *Весник Српске Цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVI, јануар-фебруар, (Београд, 1931), 822.

⁹⁵² Уредништво, *Један скроман јубилеј Др Михаила Аркадијевића Сопоцког*, Глас Цркве (1931), бр. 3-4, 58-61.

⁹⁵³ Радован Пилиповић, *Прекаја – парохуја у Босанској Крајини (1878-2008)*, Бања Лука-Босански Петровац, 2009, 88-89; Milenko S. Filipović, *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, Sarajevo 1969, 62.

⁹⁵⁴ Бранко Перић, *Чечава – село у Републици Српској*, Нови Сад 1996, 120-121.

„ширење страшних безакоња, индиферентност и апатија према Св. вери и Цркви“ може сузбити организованим мисионарским радом цркве ангажовањем поред свештених лица, проповедника и професора-лаика, за које је опет потребна „материјална могућност за њихову мисионерску дужност“.⁹⁵⁵

Свети Архијерејски Сабор је потврдио ипак своју ранију одлуку „да сваки епархијски архијереј има права постављати своје епархијске проповеднике – мисионере, издржавајући их из црквених средстава своје Епархије“.⁹⁵⁶ Са пажњом се, са друге стране, гледало на оне проповеднике, странствујуће луталице, који су у Совјетској Русији проповедали против мера актуалне власти. Тако се знало за „Светог Митју“ који је „трећи проповедник који се за кратко време јавио у Русији“.⁹⁵⁷

Сопоцки-Соркопоље је био езотеријски мистик, који је успео да стекне присталице и поштоваоце у српским редовима, али се чини да је његову славу помрачио и већи утисак код Срба показао хришћанин, некада свештеник и поборник црквеног рационализма Григорије Спиридонович Петров. Он је дошао у Краљевину 1920 године и одмах се обратио Сарајевској „Просвјети“ да га прими за предавача. Ово друштво га је примило и за кратко време Г. С. Петров је обрадио десетак монографских публикација на религијске, моралистичке и дидактичке теме.⁹⁵⁸ Прва Петровљева књига преведена је на српски језик још 1912. године, била је то „Школа и живот“.⁹⁵⁹ У српској средини се представљао као инспиративан путујући предавач.

⁹⁵⁵ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Епископ шабачки, Е. бр. 822, 19. септембар / 2. октобар 1928. године, Светом Архијерејском Сабору Српске Православне Цркве.

⁹⁵⁶ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Свети Архијерејски Сабор Српске Православне Цркве, АСбр. 38 / Зап. 64 од 11 / 24. октобра 1928. године, Светом Архијерејском Синоду.

⁹⁵⁷ Сматрало се да је он близак средини «скривених подземних манастира»; *Свети Мића пролази* „Русијом, један мистеријозан пророк у пределима Волге прориче страшне ствари за Москву и њену будућност“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 31 (Сремски Карловци, 1935), 578-579.

⁹⁵⁸ У Библиотеци Српске Патријаршије су доступне: *Душа рускога народа*, Београд, 1921, *Народ-грађанин*, Винковци, 1921, *Српска омладина*, Београд, 1921, *Еванђелисти и живот*, Сарајево, 1921, *Ратар-банкар*, Београд, 1921, *Ковач-научењак*, Нови Сад, 1922, *Човек и живот*, Сарајево, 1922, *Достојевски и достојевитина*, Сарајево, 1923, *Зидари живота*, Сарајево, 1923, *Руска уметност*, Нови Сад, 1923

⁹⁵⁹ Г. С. Петров је рођен у сиромашној сељачкој породици у околини Петрограда у Русији 1868. године, заврио је Семинарију и Духовну Академију. Као свештеник „осетио је жељу да буде у непосредном додиру са верницима, народним масама, да посвети своје душевне снаге онима „иза Божјих леђа“, онима са „дна живота“, који у зноју лица свога зарађиваху насушни хлеб“ (Стеван Роца, „Руски свештеник – југословенски просветитељ“, *Весник – орган главног савеза православног свештенства СФР Југославије*, XIII, 389 (Београд, 1965), 2.

Према евиденцији „Просвјете“ само 1924. године је одржао 262 предавања у 94 места, на 38 тема пред 35.853 особа. У организацији овог друштва за 19 месеци је одржао 466 предавања у 171 месту пред 65.000 људи.⁹⁶⁰ Умро је у Паризу 19. јуна 1925 године. Његова смрт била је губитак за сарајевску српску православну елиту која га је достојно ожалила.⁹⁶¹ Док је Михаило Аркадијевич Соркопоље-Сопецки био езотеријски мистик, полуобразован, који је изучавао аскетску литературу, боравећи краткотрајно по манастирима Григорије Спиридонович Петров је био ентузијастични рационалиста, свештеник који је догурао до дворског учитеља, па скинуо мантију, али који је наглашавао улогу и рада и разума у духовном животу. Пре рашчињења Г. С. Петров је уживао популарност код српских богослова – руских ђака који су његове радове преводили.⁹⁶²

Са друге стране, иако је био мистичар и помало антиклерикалан раније поменути Михаило Аркадијевич није за Српску православну цркву представљао озбиљну јеретичку опасност. Патријарху Варнави се препоручивао и он се, вероватно, трудио да му нађе ухљебија. У то време су за патријарха српског много већу опасност представљали модерни богумили и пропагатори свега што је било само не светосавско и српско или опште источно Православље. Сличан Сопецко-Соркопољу по испадима, бар формално био је Младен Ђ. Протић. Овог Гучанина је патријарх Варнава оптужио за јерес богумилства, вређање Синода и богохуљење 1931. године, а суђено му је црквеним судом 1934. године.⁹⁶³ Иако са црквеном реториком, овакви покрети и иступи спадали су у ред „болесног мрачног мистицизма“ на који је и 1939-1940. године указивао митрополит Анастасије Грибановски.⁹⁶⁴

⁹⁶⁰ Григориј Спиридоновић Петров, Братство – лист за вјерско и народно просвједивање, I, 7 (Сарајево, 1925), 146-147.

⁹⁶¹ Мирко Максимовић, Помен Григорију Петрову (Говор на парастосу Григорија Петрова у сарајевској Новој Цркви, Братство – лист за вјерско и народно просвједивање, I, 7 (1925), 147-150.

⁹⁶² Тако је Варнава Росић као јеромонах превео неколико текстова Г. С. Петрова: *Црква и веронаука*, Цариградски гласник (1905), 41, 3; 42, 3; 43, 3; 44, 3; 45, 2-3 и (1906) 1, 3; 2, 3; 4, 2; 9, 2-3. Затим: *Мисли о школи*, Цариградски гласник (1906) 1, 3; 2, 3; 4, 3; *Школа и живот*, Цариградски гласник (1906), 9, 2-3

⁹⁶³ Никола Стојић, Живот и рад Младена Ђ. Протића (1873-1946), Зборник радова Народног музеја у Чачку XXV, Чачак 1985, 277-286, Р. Радић, Народна веровања, религија и спиритизам у српском друштву 19. и у првој половини 20. века, Београд 2009, 230.

⁹⁶⁴ „Рождственское послание Председателя Архирейскаго Синода Русской Православной Церкви за границей“, *Хлѣбъ Небесный – духовно-нравственный, православный, иллюстрированный журнал*, Харбинь, № 2 (1940), 1.

3. 3. Културни утицај руске интелигенције на Српску православну цркву

*„У библиотечкој тишини,
Да прошло живи у мени,
И да се са будућим једини
И химну бесмртну чини“...*

(Илија Голенишчев Кутузов, у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 86)

Богословски утицај митрополита Антонија Храповицког није јењавао по његовом доласку међу Србе. Мада, његова књига „Опит християнскога православнаго катихизиса“, објављена у Сремским Карловцима 1924. године, није сасвим прихваћена.⁹⁶⁵ Оштру критику тог дела је написао Милош Парента. Критичар митрополита Антонија наступа као изверзиран богослов, који уме да разликује категорије јуридичког и светотајинског.⁹⁶⁶ Митрополита је покушала да одбрани „Група студената“, која је доставила одговор Паренти, али он као главни уредник није тај одговор објавио у Гласнику, јер га нису потписани и нису, по његовом мишљењу одговор нису аргументовали, пројавивши тако само дозу сентименталности према избеглом руском митрополиту.⁹⁶⁷ Милош Парента је поводом овога написао како „катихизис не ваља довољно са које стране. Нарочито због погрешних догматских учења“, поновивши да сам митрополит мора да изађе са одговором.⁹⁶⁸

Главни уредник Гласника није ту стао, он је наставио са критикама митрополита Антонија, напавши и друго његово догматско дело „Догмат искупљења“: „Задатак ми је зато неугодан што високо ценим побожност, карактерност, племенитост, честитог руског јерарха, док у исти мах морам да

⁹⁶⁵ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 5 (Сремски Карловци, 1925), 71-77.

⁹⁶⁶ Парентин чланак „Клерикализам и либерализам“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 21 (Сремски Карловци, 1925), 323-327, почиње еклисиолошком дефиницијом: „Црква је живи морални, управо тајанствени организам чија је глава Христос и чији су живци, жиле и крв Дух Свети. Уда су цркве јерархија и паства“.

⁹⁶⁷ „Ad maiorem gloriam“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 9 (Сремски Карловци, 1925), 141.

⁹⁶⁸ *Исто*.

осудим *као неправославна* многа учења“.⁹⁶⁹ О догматском раду митрополита Антонија постојала су и друга, позитивнија мишљења.⁹⁷⁰

Треће дело митрополита Антонија „Исповест“ имало је великог удела у црквеном животу као практично пасторално дело које прописује и утиче на одређене обрасце понашања верника и свештенства. У српској средини пракси Св. тајне исповести се посвећивало веома мало пажње, тј. овај свештени чин је био мало заступљен.⁹⁷¹ Дело је на српски језик превео Михаило Поповић, члан Нишког духовног суда. Приказивач је на једном месту константовао: „Парохијски свештеници код нас до сада нису имали обрађено ово питање“.⁹⁷² Истицана је практична вредност дело о Светој тајни исповести, а које је намењено свештеницима у првом реду, дакле онима који треба да обављају ову свету тајну.⁹⁷³ Митрополит је на овом свом богословском спису радио у јеку револуционарних година, али га је у Србији средио и спремио за штампу.

Покрет за други свештенички брак био је снажан почетком двадесетих година у Српској православној цркви. У времену када је биолошки век жене био кратак, када је била учестала појава код свештеника да се жене по други пут, легализација другог брака била је усмерена на борбу против конкубината, а не на борбу за конкубинат, како је то сматрала виша јерархија. Канонско-правна борба око овог актуалног питања, на јавну сцену избацила је Сергија Тројицког.⁹⁷⁴

Заговорници легализације и канонског утврђења другог свештеничког брака покушали су да се позову на ауторитет и мишљење митрополита Антонија

⁹⁶⁹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 11 (Сремски Карловци, 1926), 168.

⁹⁷⁰ М. Посновъ, *Митрополитъ Антоній какъ православный догматистъ*, Варшава, 1929, *passim*.

⁹⁷¹ Славко Николић, „Важност тајне исповести за духовно јачање наше пастве и улога исповедника“, *Весник Српске Цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, јануар-фебруар, (Београд, 1931), 786. „цркве су нам празне, народ непобожан“, „а многе и многе ствари они раде из сујеверја што је нама свештеницима добро познато“.

⁹⁷² Митрополит Антоније, *Исповест*, превео Михаило Поповић, Ниш 1931. (Приказ: *Весник Српске Цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, јануар, (Београд, 1932), 56-57.)

⁹⁷³ Д. Н. Петровић, „Митрополит Антоније, *Исповест*, превео Михаило Поповић, Ниш 1931.“ (Приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 2 (Сремски Карловци, 1932), 29-30).

⁹⁷⁴ Мил. М. Јаношевић, *Питање другог брака свештеника и проф. г. Тројицки* (Хришћански живот) 1922... ; Веома рано се са Тројицким полемисе: „Тачно гледиште о другом свештеничком браку – одговор г. Сергију Тројицком“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, III, 10 (Београд, 7. март 1921), 1-2; 11 (Београд, 14. март 1921), 2; 22 (Београд, 30. мај 1921), 1-2.

Храповицког иако је он био и изгледао као „конзервативац“.⁹⁷⁵ Сергије Тројицки је читав покрет за други свештенички брак сматрао „болештином црквеног живота“, а против њега је можда најжешћу критику написао Милош Анђелковић.⁹⁷⁶

Милош Анђелковић није напуштао Сергија Тројицког у области брачног права и није му давао уступака ни у каснијим годинама, о чему има и архивски сачуваних писама упућених жалби на разматрање Светом архијерејском синоду Српске православне цркве.⁹⁷⁷

Каноничар и црквени правник Сергије Тројицки био је и крајем двадесетих година двадесетог века честа мета црквено-журналистичких напада, како у „Веснику“ листу свештеничког удружења, тако и на страницама Гласника – службеног листа Српске православне патријаршије.⁹⁷⁸ Сергије Викторович Тројицки, екперт у области канонског и црквеног права, предавао је на Св. Сергију у Паризу 1929-1931. године, али је због својих убеђења напустио касније митрополита Евлогија.⁹⁷⁹ И као предавач на Правном факултету у Суботици примао је помоћ од Св. Архијерејског Синода из фонда за „црквенопросветне потребе“, крајем новембра 1928. године примио је одсеком хонорар од 2000 динара.⁹⁸⁰

Када напади на Тројицког јењавају, о његовим књигама се говори рекламерски на страницама Гласника Српске православне патријаршије када је његов уредник постао руски ђак протојереј др Душан Јакшић. Његова књига „У заштиту брачног идеализма“ (Нови Сад 1928) најављена је као „научна и

⁹⁷⁵ „Неколике консултације по питању другог брака свештеника“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 38 (Београд, 19. септембар 1921), 2-3.

⁹⁷⁶ Милош Анђелковић, „Незнање и архиапсурдне мисли (Одговор Сергију Тројицком (Русу), магистру теологије, професору Суботичког факултета)“, *Весник – лист за црквену политику*, II, 46 (Београд, 14. новембар 1921), 2-3; 47 (Београд, 21. новембар 1921), 2; 48 (Београд, 28. новембар 1921), 3; 49 (Београд, 5. децембар 1921), 2-3; 50 (Београд, 12. децембар 1921), 3; 51-52 (Београд, 25. децембар 1921), 4.

⁹⁷⁷ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Милош Анђелковић, начелник Министарства вера у пензији, 15. фебруар 1928. године, Син. бр. 431, 22. фебруар / 6. март 1928. године.

⁹⁷⁸ М, „Неколико речи поводом најновијих списа г. Тројицкога из области црквеног права“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 7 (Сремски Карловци, 1928), 106-107; D-г, „О Сергију Тројицком и његовом чувеном спису против другог свештеничког брака“, *Весник – недељни црквено-политички лист*, IX, 5, (Београд, 12. фебруар 1928.), 1-2.

⁹⁷⁹ Владислав Пузовић, *Ауторитет Цариградске патријаршије у Православној Цркви према Сергију Викторовичу Тројицком*, Српска теологија у 20. веку – истраживачки проблеми и резултати, књ. 14, Београд 2013, 137.

⁹⁸⁰ Архив СПЦ, Београд, Свети архијерејски синод (1928), Велики управни савет Патријаршије Српске, В. С. бр. 2749 /прес. 1928 од 28. новембра 1928. године.

интересантно писана“.⁹⁸¹ Јењавају, али за кратко. Радован Казимировић се не смирује нападајући *ad hominem*⁹⁸², док му Тројицки одговара.⁹⁸³ Даљу аргументацију *ad hominem* против Сергија Тројицког је распростро Теодор Титов, стављајући се на страну српских критичара, а ишавши против земљака.⁹⁸⁴ Тројицки се поред струке морао бавити и полемисањем, не би ли бранио свој хуманистички интегритет и глас научника.⁹⁸⁵ Теодор Титов није стајао⁹⁸⁶, полемика се даље раћала на старе грешке Теодора Титова које је овом приликом Сергије Тројицки истицао.⁹⁸⁷

Прихваћен је, са друге, и то са пуно симпатија Александар Павлович Доброклонски (+1937 године).⁹⁸⁸ Иако је краће радио у Краљевини СХС Срби су се похвално изражавали о Николају Глубоковском. Теодор Титов је био прихваћен добро у студентској популацији⁹⁸⁹, био радо виђен гост на богомољачким састанцима, тј. човек који је имао велики углед код Срба.⁹⁹⁰

Компилаторска српска богословска остварења из 19. века нису могла да се ухвате у коштац са постојањем других вера и хришћанских конфесија, осим на инерцијски, на нивоу дескриптивног констатовања отпадништва и хронолошко-догматичког међашења (1054, 1521, 1871, римокатолици, протестанти, старокатолици). Теоријско исказивање Православне цркве код Срба је почело прихватањем руског концепта – *саборности*, и то није било без одјека у црквеној

⁹⁸¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 24 (Сремски Карловци, 1928), 378.

⁹⁸² Радован Казимировић, „У заштиту истинске науке црквенога права – пуноважност брака после хиротоније“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 3 (Сремски Карловци, 1929), 41-43.

⁹⁸³ Сергије Тројицки, „Привидном заштитнику ‚Истинске науке‘“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 6 (Сремски Карловци, 1929), 87-89.

⁹⁸⁴ Теодор Титов, „Исправка ка чланку ‚Привидном заштитнику истинске науке‘“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 10 (Сремски Карловци, 1929), 151-152.

⁹⁸⁵ Сергије Тројицки, „Одговор г. Теодору Титову“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 14 (Сремски Карловци, 1929), 217-218.

⁹⁸⁶ Т. Титов, „Исправка“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 17 (Сремски Карловци, 1929), 264-265.

⁹⁸⁷ С. Тројицки, „Исправка, ‚Гласник‘, 1929, бр. 17, стр. 264-265“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 20 (Сремски Карловци, 1929), 313-314.

⁹⁸⁸ + *Др Александар Доброклонски*, Светосавље – орган Удружења студената Православног богословског факултета, бр. 4 (1937), стр. 157-158.

⁹⁸⁹ + *Митроносни протојереј др Теодор Титов*, Светосавље – орган Удружења студената Православног богословског факултета, бр. 1 (1936), стр. 53-55.

⁹⁹⁰ Радован Казимировић, „Др. Тодор Титов митроносни протојереј и професор београдског универзитета (поводом његове шесетогодишњице)“, *Весник Српске Цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXIII, 1 (Београд, 1928), 53-58.

политици и артикулацији упоредног богословља у међуверским контактима. Корак ка еклисиолошком иступању у том правцу начинио је 1925/1926. године Јустин Поповић превођењем Алексеја Хомјакова и његовог најоригиналнијег и капиталног текста којим се „дефинише“ Православна врква.⁹⁹¹ У контексту друштвених промена и „модернизације“ ослањање на Хомјакова значило је традиционалистички потврду идентитета и његово трансцендирање у пријатељски центар моћи. Сетимо се потписа А. С. Хомјакова на чувену „Посланицу Србљима“ из 1860. године.⁹⁹²

Интелектуални живот руске емиграције неодвојив је од општег развоја источне православне теологије. Емиграција руска, па и она на Балкану, у српској средини посебно, посведочавала је виталност и креативност православног богословља.⁹⁹³

Најмаркантнији руски мислиоци емиграције мање су утицали на српску средину, него што би се то могло очекивати. Београд и Србија били су успутна станица на странствујућем путу Георгија Флоровског, Николаја Зернова и Василија Зјењковског.⁹⁹⁴ Николај Глубоковски је доживљаван као изграђени теолог чије су теме биле академско акривично изабране и обрађене, затим веома актуалне и корисне.⁹⁹⁵ Такође, чини се да је софиолошки спор наилазио на хладан зид ћутње српских богослова и мислећих црквених људи. За њих ова руска интелектуална егзибиција је значила веома мало.

Први се на јеретичке поставке у делима Сергија Булгакова „Друг Женика“, „Неопалима купина“, „Агнец Божији“, осврнуо јеромонах Јован Максимовић, професор Битољске богословије, доцније епископ шангајски. Он је тврдио да појам „Мудрост“ или „Премудрост Божија“ нема ипостасни смисао, него да је само атрибут славе другог лица Св. Тројице, Логоса Божијег и да све што

⁹⁹¹ А. С. Хомјаков, *О Цркви*, превео Јеромонах Јустин, одштампано из «Хришћанског живота», Сремски Карловци 1926.

⁹⁹² Репринт: *Србима посланица из Москве*, Београд, 2006.

⁹⁹³ Рован Вилијамс, *Источна православна теологија*, Видослов – саборник Епархије захумско-херцеговачке и приморске, бр. 56, год. 19, (2012), 83-105.

⁹⁹⁴ Драгомир Сандо, *Протојереј Василије Зјењковски као православни педагог*, Београд, 2002, 14-16.

⁹⁹⁵ Николај Глубоковски, „Учење о благодати код грчких црквених ауторитета (до Св. Јована Дамаскина укључиво) и међуцрквено уједињење“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 18 (Сремски Карловци, 1931), 274-276; бр. 19 (Сремски Карловци, 1931), 291; 20 (Сремски Карловци, 1931), 305-307; 21 (Сремски Карловци, 1931), 325-327.

Булгаков тврди нема упоришта у Св. Писму, Св. Предању и црквеном етосу.⁹⁹⁶ Загранични епископ у Бугарској Серафим Собољев написао је опширно побијање учења протојереја Сергија Булгакова. Књига епископа Серафима, опсежна догматска студија на 514 страница изашла је у Софији 1935. године и оптуживала је Булгакова за лезу јереси од гностицизма, преко аполинаријевства до несторијанства и монофизитизма. Импликације овог новаторства биле су у црквено-теоријском погледу велике.⁹⁹⁷ Загранични сабор 1935. године, држан у Сремским Карловцима октобра 1935. године, је на основу рада архиепископа Сергија Собољева осудио „ново учење“ протојереја Сергија Булгакова о „св. Софији“.⁹⁹⁸

У Берлину, нарочито у круговима православних братстава, учење С. Булгакова окарактерисаног као „руски Ориген“, било је одбијано, као скандалозно, о 10-годишњици Париског богословског института и скандалозно, а у сврху увођења духа реформације и модернизма у Руску цркву.⁹⁹⁹ Софијанизам је третиран као морално погубан, јер руши традиционалну тријадолошку концепцију Бога у православљу. На сабору Руске православне заграничне цркве држаном у другој половини августа 1938. године архиепископ Серафим Богучарски је изнова, из моралноанторлопошких разлога, предлагао његову одлучну осуду.¹⁰⁰⁰

Српско богословље је било далеко од било какве спекулативности, још увек. Српско православно богословље почело је тек да рађа своја оригинална дела¹⁰⁰¹, иако су библиографије биле пуне чланака и краћих монографија руских ђака. Многа дела остала су објављена на нивоу обавезног примерка одбране

⁹⁹⁶ Иоанн Максимович, *Учение о Софии Премудрости Божией*, Варшава, Синодальная типография, 1930, 5-17 и даље.

⁹⁹⁷ Архиепископ Серафим Соболев, *Новое учение о Софии премудрости Божией*, Софија 1935, 28-48; 395-404.

⁹⁹⁸ *Учение протоиерея С. Булгакова о Софии – Премудрости Божией – определение Архиерейского собора Русской православной церкви за границей от 17/30. октября 1935. года*, Новый Сад 1935, 1-3; 18-19.

⁹⁹⁹ *Разговор семи православных о Софии*, Берлин, издание бюллетеня „За Церковь“ 1936, 4-5.

¹⁰⁰⁰ *Дьяния второго всезарубежного собора Русской православной церкви за границей с участием представителей клира и мирян, состоявшегося 1/14 – 11/24. августа 1938. года в Сремских Карловцах в Югославии*, Бѣлград 1939, 177-193.

¹⁰⁰¹ Богдан Лубардић, Јустин Ћелијски и Русија – путеви рецепције руске философије и теологије, Нови Сад, 2009, 19-43.

приликом стицања академског степена. Неутемељена полемичност инспирисана често *ad hominem* била је топос академског дискурса „светосавске Србадије“.

Културни утицај руских хришћанских интелектуалаца на Српску православну цркву 1920-1940. године може да се прати и кроз сачувани документарни материјал. Поједини руски свештеници као полиглоте доста преводе, сарађују у српским црквеним часописима, баве се остављајући сведочанства свога рада, од богословске тематике па до завичајне историје.

Свакако да постоји руски допринос у развијању српске академске теологије, јер су Руси емигранати професори у богословијама (Рељево, Сремски Карловци, Битољ, Цетиње), као и на Православном богословском факултету у Београду. Такође у Цркви се подиже ниво културе, ангажују се Руси са специјалним и ређим знањима и вештинама: Сергије Тројицки је експерт Св. Архијерејског Синода за црквено право¹⁰⁰², Владислав Аљбинович Мајевски и Ђорђе Свишчев за црквено библиотекарство и многи други.

Када је у новембру 1936. године одређиван платни разрез В. Аљбиновичу Мајевском, тада је од истог тражена документација. На захтеве је одговорио: „Ја сам из Русије пошао у иностранство не као важан странац, него сам једва извео голи живот, борећи се као официр са бољшевицима до самог укрцавања на брод и не знајући до последњег момента да брод полази у иностранство... ја сам као и сви други мислио да идем на кратко време, а не на цео живот. Зато нисам ни о каквим дипломама уопште ни мислио, спасавајући једино живот“.¹⁰⁰³ Његов персонални досије сачувао се случајно у једном од штабова Руске армије, те је додао: „90% руских емиграната није уопште имало никаквих докумената. Ни ја не бих имао службенички лист, да се сасвим случајно није нашао“.¹⁰⁰⁴ Постоји његова краћа

¹⁰⁰² На молбу Сергија Тројицког, професора Универзитета издато је уверење да је „одлуком Св. Арх. Сабора од 3. децембра (по ст. календару) 1925. године АСбр. 123 из 1925. год изабран за експерта у чисто стручним црквено-правним питањима“. Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1926), Свети Синод Српске православне цркве Син. Бр. 1020, 13/26. маја 1926. године, Сремски Карловци.

¹⁰⁰³ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1936), Персонални досије – службенички лист В. А. Мајевски Св. архијерејском синоду СПЦ, 2. новембра 1936. године

¹⁰⁰⁴ Исто.

биографија „Кратка белешка о служби потпоручника гардиског пионирског пука Владислава Албиновича Мајевског“.¹⁰⁰⁵

Када је урадио синтетски преглед развоја руске богословске науке Николај Глубоковски, иако је раније спремао текст, али је због револуције издат тек у Варшави 1928. године, уврстио је Србина, руског питомца, Душана Јакшића међу руске богослове.¹⁰⁰⁶ Душан Јакшић је био привремени професор Богословије у Сремским Карловцима од 1898. до 1902. године, а у Русији будући ожењен Рускињом био је парохијски свештеник од 1902. до 1925. године, а до смрти 1933. године био је контрактуални професор Богословије и чиновник.¹⁰⁰⁷

Популаризација црквене догме нарочито се појачавала у судару и конкуренцији са другим религијским убеђењима. Ако су она била нова, попут адвентизма, онда је Црква као институција на изазову да развија и примењује своју апологетску моћ и демонстрира духовни монопол. Теоријски однос према адвентизму – В. Скворцов. Адвентистичка секта („адвентистичка пропаганда“) била је под присмотром државних власти и на њих су свештеници увек могли да се позову у своме пастирско-апологетском раду против исте.¹⁰⁰⁸

Дијалошку форму у апологетици неговао је и митрополит Антоније чији је рад *Два разговора православног свештеника с унијатским о заблудама латина и унијата гркокатолика* имао примену у мултиконфесионалној Краљевини Југославији.¹⁰⁰⁹ Дијалог као апологетски метод био је познат и раније у српској теологији и нарочито се користио у упоредном богословљу и за исказивање конфесионалистичке разлике.¹⁰¹⁰

Митрополит Антоније Храповицки је као пастирски богослов са великим искуством и теоријском спремом несумњиво утицао на недовољно изграђену и

¹⁰⁰⁵ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1936), Персонални досије – службенички лист, Препис и превод са руског на српски језик, оверен код Министарства иностраних послова, 10. Октобра 1936. године.

¹⁰⁰⁶ Н. Н. Глубоковскій, *Русская богословская наука въ ея историческомъ развитіи и новейшемъ состояніи*, Варшава 1928, стр. 115. Приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 24 (Сремски Карловци, 1928), 377-378.

¹⁰⁰⁷ Архив СПЦ, Патријаршијски управни одбор, Патријаршија Српске Православне Цркве, Бр. 4450/Зап. 1353 од 4/17. септембра 1935 године.

¹⁰⁰⁸ *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1931-1941*, приредили Мирослав Лазић и Зоран Ранковић, Пожаревац 2013, стр. 198.

¹⁰⁰⁹ Митрополит Антоније, *Два разговора православног свештеника с унијатским о заблудама латина и унијата гркокатолика*. цена 3 дин.

¹⁰¹⁰ Михаило М. Поповић, *Разлика између Православља и римокатоличке вере - кратак разговор за народ*, Ниш 1910.

развијену српску црквену средину.¹⁰¹¹ Штавише, означаван је и као оснивач посебне богословске дисциплине „пастирско богословље“.¹⁰¹²

Народни (разумљиви) уместо архаизованог црквенословенског језика био је идеал неких писаца. Филолог Василије Розов изазвао је српску реакцију. Његово иступање се оценило као непотребна модернизација, претворивши се и на овом примеру у још једну осуду руске емиграције. Истина, В. Розов је питање богослужбеног језика у српској цркви поставио проблемски и са лингвистичког и са теолошког аспекта.¹⁰¹³ Српско-српске полемике о богослужбеном језику доносиле су различите укусе и неочекивана решења. Док се Драгутин Костић залагао за српску редакцију старословенског језика, Милош Анђелковић, познати руски ђак, био је присталица искључиво реформи у правцу увођења народног језика у богослужење.¹⁰¹⁴ Било је занимљивих предлога да се евентуална литургијска реформа српских богослужбених књига, инсистирањем на повратку српској рецензији може пренети и на Руску православну цркву која се не налази у завидном положају. С обзиром да су Срби у XVIII веку из невоље прихватили руске богослужбене књиге, по аналогiji, могло би исто да буде и код Руса, не само њихове дијаспоре.¹⁰¹⁵ Излажење часописа „Братство“ у Сарајеву, у својој трећој години, похваљено је и из разлога што је овај примерак серијске публикације у духовној литератури инсистирао на чистоти живог говорног језика, тј. без „оних русизама, који вам сметају да читате књиге и најбоље садржине“.¹⁰¹⁶

Леонид Матвејев познат је са својих неколико књижица популарне сврхе, поучно-апологетске тенденције које треба да докажу и одбране Божије биће и постојање. Ауторова књига „*О вери – кратка историја религије*“ појавила се и у

¹⁰¹¹ Чедомир Драшковић, *Митрополит Антоније Храповицки као пасторалиста*, Богословље – издаје Православни богословски факултет у Београду, Београд (1963), год. VII (XXII), св. 1-2, 9-14.

¹⁰¹² Живан М. Маринковић, „Митрополит Антоније као пасторолог“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 9 (Београд, 1938), 221.

¹⁰¹³ Владимир Розов, „Религија и језик“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, јули-август, (1921), 79-90.

¹⁰¹⁴ Милош Анђелковић, „Богослужбени језик“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, март-април, (1921), 127-135. („Руске и грчке богослужбене књиге оставимо Русима и Грцима, а за српску цркву, то јест српски народ и српско богослужење, тако Вам Бога, стварајте, што пре, богослужбене књиге у српском народном духу, с обзиром на стање и потребе Српске Цркве“, 135).

¹⁰¹⁵ Др. Мих. Вукчевић, „За боље читање црквеног језика“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 10 (Сремски Карловци, 1931), 55. (Цео текст: бр. 10, стр. 154-158; бр. 11-12, стр. 182-186)

¹⁰¹⁶ Приказ: *Братство – лист за верско и народно просвећивање*, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, јули-август, (1927), 448-449.

српском преводу¹⁰¹⁷, а дужа расправа на руском „*Да ли постоји чудо?*“ је постала предмет спора, с обзиром да ју је у суседној Бугарској на начин плагијата искористио бугарски митрополит Стефан.¹⁰¹⁸ Матвејевљеве књиге су се рекламирале у званичном листу Српске православне цркве, чиме су му архијереји отварали врата својих епархија.¹⁰¹⁹ У првој књизи Леонид Матвејев покушава да доведе у склад теоцентрични и рационалистички поглед на свет и живот.¹⁰²⁰

Руси су донели склоност за тешке теме као што су „демонологија“ или „ангелологија“, мистичне преокупације са којима Срби нису имали пуно среће нити су их разматрали.¹⁰²¹

¹⁰¹⁷ Леонид А. Матвејев, *О вери*, Српска краљевска академија, Издање задужбине Димитрија Стаменковића, Београд 1929; Леонид А. Матвеев, *О вере – краткај историја религији*, Белград 1936.

¹⁰¹⁸ Леонид А. Матвеев, *Есть ли чудо? – Научный анализ чудесъ Иисуса Христа и апостоловъ*, Белград 1931; Н. Н. *Једна необична афера – Плагијат митрополита г. Стефана (Како је софијски митрополит ухваћен у књижевној крађи?)*, „Политика“, 27. јун 1933.

¹⁰¹⁹ Леонид Матвејев, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 34 (Сремски Карловци, 1932), 508.

¹⁰²⁰ Л. Матвејев, *О вери*, Београд 1929, стр. 1-15.

¹⁰²¹ Николај Александров, „Пад анђела“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 6 (Сремски Карловци, 1931), 85-88.

3. 4. Руси професори на Православном богословском факултету

„Моје несрећне colleg-e,
У међународном овом бегу –
Убедисмо се, нема друге“...

(Николај Агнивцев..., у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд 2002, 25)

„Као у потврду тога, да се историја заиста понавља, и садашње остварење давно пројектованог богословског факултета пада баш у време коначног уједињења српске цркве. Он отпочиње опет уз сарадњу и браће Руса“, записао је Стева Димитријевић први декан Православног богословског факултета.¹⁰²² Студенти Руси на Православном богословском факултету у Београду имали су значајан удео у укупној студентској популацији, чинећи око 40% оних који су завршили студије у периоду од 1925. до 1930. године. Према неким савременим извештајима од од 52 студента 23 су Руси!¹⁰²³

Најмаркантнија личност у плејади руских професора на Богословском факултету у Београду био је Александар Павлович Доброклонски. У време рада на Историјско-филолошком факултету Новоросијског универзитета у Одеси Доброклонски је израдио докторску тезу под насловом *Преподобни Теодор, Исповедник и игуман Студитски. Његова епоха, живот, делатност и списи.* и коју је одбранио 1916. године. Докторска дисертација му је само делимично објављена 1913. и 1914, а комплетно објављивање спречио је Први светски рат. Иако је пензионисан 1917. године Доброклонски је наставио да предаје у Одеси, али је почетком 1920. био приморан да се евакуише. Приликом одласка из Русије

¹⁰²² „Православни богословски факултет на Универзитету Београдском, говор декана факултета проте Ст. М. Димитријевића, после призивања Св. Духа, приликом отпочињања предавања на факултету, 20. децембра 1920. године“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења* I, 1 (Београд, 1921), 31

¹⁰²³ „На Богословском Факултету Београдског Универзитета завршили су студије и положили дипломски испит у времену од 1925. до 1930. г. следећа г. г. кандидати...“, *Весник Српске Цркве – органи свештеничког удружења* XII, 11 (Београд, 1931), 535-536.

изгубио је преостали материјал докторске дисертације припремљен за штампу и још неколико рукописа. Међутим, лични губици су били много тежи пошто му је током грађанског рата стадала цела породица, шесторо браће и три сестре. Са великим душевним болом дошао је међу српски народ.¹⁰²⁴ Као васпитаник Московске духовне академије и ученик једног од главних устројитеља руске црквено-историјске школе Алексеја Петровича Лебедева, Доброклонски је био њен типичан представник, чију је традицију, током 20-их и 30-их година 20. века пренео на српско тло. После евакуације из Одесе 1920. године и трајног напуштања отаџбине Доброклонски је своју научну делатност наставио на новооснованом Православном богословском факултету у Београду.¹⁰²⁵

Професор Доброклонски је 30. јуна изабран на Универзитетском савету, а 9. јула 1920. указом престолонаследника Александра, постављен је за контрактуалног редовног професора Патрологије на Богословском факултету. Тада си постављени и професори Срби: Стеван Димитријевић, Миливој Јовановић и Иларион Зеремски. Као најстарији и по годинама службе и по годинама живота Александар Доброклонски је председавао првом седницом професорског Савета Богословског факултета на којој је конституисан Савет и за декана изабран Стеван Димитријевић. Доброклонски је израдио и нацрт прве Уредбе факултета, о којој је расправљано на седницама факултетског Савета и која је касније и усвојена. Учествовао је у организацији и управљању факултетом, предавао Општу историју хришћанске Цркве, основао катедру за Општу историју Цркве, био заменик и заступник декана.¹⁰²⁶

Истовремено, Доброклонски је учествовао и у активностима руских емиграната у Краљевини, био консултант за просветну делатност при Делегацији

¹⁰²⁴ Драгомир Бонцић, „Избеглице из Русије професори Православног богословског факултета у Београду после Првог светског рата“, *Православни свет и Први светски рат – зборник радова са Међународног научног скупа*, главни и одговорни уредник Владислав Пузовић, Београд 2015, 360 Александар П. Доброклонски је рођен 1856. године у месту Павловски Посад у Московској губернији. Завршио је Московску духовну семинарију 1876, а Московску духовну академију, тамошње Црквено-историјско одељење 1880. године. Од 1880. предавао је Историју Цркве у више духовних семинарија, а 1892. изабран је за приватног доцента на катедри Историја Цркве Историјско-филолошког факултета Московског универзитета. Од 1899. до евакуације из Русије 1920. радио је на Историјско-филолошком факултету Новоросијског универзитета у Одеси, где је обављао низ дужности и био члан разних друштава и организација.

¹⁰²⁵ Владислав Пузовић, „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (I део)“, *Српска теологија у двадесетом веку истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, књ. 10, Београд, 2011, 44.

¹⁰²⁶ Д. Бонцић, *н. д.*, 363

за заштиту интереса руске емиграције, члан просветног комитета Архијерејског синода Руске заграничне цркве; учествовао је у инспекцији руских школа, давао стручно мишљење о дипломама стеченим у Русији. Био је члан и председник Заједнице руских научника у Југославији и члан оснивач и председник од 1936. Руског научног института, члан и председник Руског педагошког друштва, члан Руског археолошког друштва.¹⁰²⁷

Написао је један од првих литографисаних уџбеника опште историје Цркве, на српском језику. Овај уџбеник написан је у два тома и представља велики допринос изучавању Опште историје цркве на Богословском факултету посебно у ситуацији недостатка уџбеничке литературе као и уобичајене недоступности литературе на страним језицима. Професор Доброклонски је умро 1937. године, а након његове смрти формиран је, на основу његове завештане уштеђевине, *Фонд професора Александра Доброклонског и његове супруге Марије* из кога су годинама награђивани најбољи студентски светосавски радови из области Опште историје Цркве.¹⁰²⁸

Теодор Иванович Титов рођен је 1864. године у свештеничкој породици у селу Черкаское Поречное у Курској губернији. Завршио је Курску духовну семинарију и Кијевску духовну академију у којој је провео и први део своје прве професорске и научне каријере.¹⁰²⁹ Емигрирао је из Русије 1919. а потом преко Цариграда дошао у Београд где је живео и радио до смрти. Изабран је 30. октобра 1920. за контрактуалног редовног професора Библијске историје са библијском археологијом, а 8. марта 1926. за редовног професора на истом факултету, пошто је децембра 1925. природом примљен у поданство Краљевине СХС. У својој молби за пријем у радни однос на Богословском факултету кандидовао се за професора за Историју Цркве али пошто је за професора Историје хришћанске цркве изабран А.П. Доброклонски, Титов је предавао Библијску историју са библијском археологијом, од 1924. Догматско богословље, од 1933. Упоредно

¹⁰²⁷ Исто, 364

¹⁰²⁸ Владислав Пузовић, „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (II део)“, *Српска теологија у двадесетом веку истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, књ. 11, Београд 2012, 94.

¹⁰²⁹ Владислав Пузовић, „Теодор Иванович Титов – историчар Цркве“, *Српска теологија у двадесетом веку истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, књ. 15, Београд, 2014, 128.

богословље.¹⁰³⁰ Од 1922. на молбу руских студената а уз подршку српских студената, предаје Историју Руске цркве као факултативни предмет, на основу дозволе факултетског савета који му је због тог ангажмана изразио посебну захвалност. На његово инсистирање факултетски савет је одобрио полагање испита из факултативног предмета Историја Руске цркве, уз издавање посебног уверења о положеном испиту из поменутог предмета.¹⁰³¹ Држао је предавања на српском језику, написао низ радова из историје руске и српске цркве и дао значајан допринос српској црквеноисторијској науци. Рад Теодора Титова посвећен тематици из српске црквене историје објављен је 1898. године у академијском часопису *Труды Киевской духовной академии* под насловом *Високопреосвећени Михаило архиепископ београдски, митрополит српски.*¹⁰³²

Свети архијерејски синод Српске православне цркве га је ангажовао за различите послове његове струке, али није активно учествовао у активностима руских емиграната као ни у раду Руске заграничне цркве са чијим вођством је био у лошим односима. Умро је 20. децембра 1935. У Београду и сахрањен је у породичној гробници на Земунском пољу.

Михаило А. Георгијевски био је приватни доцент Историјско-филолошког факултета Петроградског универзитета. На седници Савета 30. октобра 1920. изабран је за хонорарног наставника Старог јеврејског језика на Православном богословском факултету. Георгијевски је радио на Православном богословском факултету до 1929, а од 1929. до 1936. предавао је старе језике у Првој руско-српској гимназији. Био је познат по вредном раду са студентима. Био је активан у емигрантским омладинским организацијама, члан управе Руског сокола, оснивач Национално радничког савеза, вођа и идеолог Национално радничког савеза новог покољења, члан управе Националног савеза руске омладине. По доласку црвене армије у Београд 1944. ухапшен је и одведен у Совјетски Савез где је осуђен на смртну казну 25. јула 1950.¹⁰³³

¹⁰³⁰ Д. Бонцић, *н. д.*, 364

¹⁰³¹ Владислав Пузовић, „Теодор Иванович Титов – историчар Цркве“, *Српска теологија у двадесетом веку истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, књ. 15, Београд, 2014, 130.

¹⁰³² *Исто*, 133.

¹⁰³³ Д. Бонцић, *н. д.*, 365

Александар П. Рождественски, доктор теологије и бивши професор Петроградске духовне академије, изабран је почетком 1921. за редовног професора на Православном богословском факултету, али се није дуго задржао на факултету. Рождественски је на седници Савета предложен за место редовног професора Светог Писма Стварог Завета, на које није могао да ступи епископ Тимочки Иринеј пошто му Београд није био стално место службовања. С обзиром да је избор Рождественског на Универзитетском већу текао споро, да се не би његов избор одлагао, Савет факултета је одлучио јуна 1921. да га изабере за хонорарног професора, а да се потом на Универзитетском већу потврди његов избор за редовног професора. Међутим, већ децембра 1921. Рождественски је отишао у Бугарску где је радио као професор Светог Писма на Духовној академији у Софији, до краја живота 1930. године.¹⁰³⁴

Николај Н. Глубоковски је био професор Петроградског универзитета, егзегета, патролог и историчар Цркве. Глубоковски је после Октобарске револуције савнао да је под сумњом бољшевичких власти због националних и хришћанских уверења, брата су му стрелили 1919. године. Зато се одлучио да оде у емиграцију и у јулу 1921. добио визу уз помоћ Максима Горког. Од 1921. је био у Финској, потом у Немачкој и кратко време у Прагу. У Краљевину СХС је прешао 1922. године, бивши убрзо изабран за професора Православног богословског факултета за предмет Свето Писмо Старог Завета. Глубоковски је после једне године проведене у Београду прешао у Софију где је изабран за редовног професора Богословског факултета Универзитета „Св. Климант Охридски“. У Софији је живео и радио све до смрти 1937. године. Био је дописни члан Бугарске академије наука, држао предавања на Свето-Сергијевском православно богословском институту у Паризу. Повремено је долазио у Београд, где је обично одседао код професора А. П. Доброклонског са којим је тесно сарађивао.¹⁰³⁵

¹⁰³⁴ Исто, 365-366

¹⁰³⁵ Исто, 366-367.

3. 5. Руси професори у средњим богословским школама

*„Као прст увис дигнут при учењу,
Узвисила се разбарушена јела.
Приступих у побожном ћутању
На исконског живота врела“...*

(Игор Гребеншчиков, *Балет...*, у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 89)

Најзначајније средње српско богословско училиште била је Богословија у Сремским Карловцима, која је баштинила богословске академске традиције Карловачке митрополије. Већ првих година, њеног обновљеног рада, у наставничком кадру учествују професори Руси-емигранти. Школске године 1927/28. у наставничкој зборници седе и ђаке подучавају Борис Селивановски (Свето Писмо Старог и Новог Завета), Никола Дориомедов (класични језици), Нил Малахов (патрологија, педагогика, психологија и философија), Борис Волобујев (музика и историја) и Владимир Халајев (француски језик).¹⁰³⁶ Да се видети да је од 14-орице професора њих петорица било пореклом из емигрантског таласа. Тај удео се још јаче осетио наредне школске 1928/29. године, када је укупан број професора, због прерасподеле броја часова, спао на 11, а и даље су остали да раде у настави са постојећим предметима које су држали Борис Селивановски, Никола Дориомедов, Борис Волобујев, Владимир Халајев, с тим што је Нил Малахов поред постојећих, добио и предмете словенски језик и апологетика.¹⁰³⁷ Опште богословско образовање и карактеристика таквих наука, давала је могућност Русима да преузму на себе изазов различитих богословских дисциплина, као и темељитост понета из старог завичаја и академских обичаја.

Наредне, школске 1929/30. године контрактуални професор Владимир Халајев, пребачен је у Богословину на Цетињу.¹⁰³⁸ Борис Волобујев прихватио се

¹⁰³⁶ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1927/28. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1928, стр. 4-5.

¹⁰³⁷ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1928/29. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1929, стр. 6-7.

¹⁰³⁸ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1929/30. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1930, стр. 5

дужности библиотекара, напредујући из претходног звања књижничара у Богословији. Борис Селивановски је поред Светог Писма добио часове руског језика, а Нил Малахов и Никола Дориомедов су такође остали у настави, последњи са додатком часова руског.¹⁰³⁹ Од те године Селивановски више не држи часове музике, већ се уводи „појање“ српских црквено-народних традиција које предаје протопрезвитер Константин Велимировић.¹⁰⁴⁰ Теорија музике, као важна у школовању младог богословског и свештеничког кадра додељена је професору Ваљевске гимназије Живораду Грбићу који је хонорарно предавао.¹⁰⁴¹ Занимљиво је да је под надзором професора Нила Малахова почевши од 1927. деловало удружење ђака „Свети Григорије Богослов“ које је имало за циљ да кроз дискусије код ученика развије љубав „за философске проблеме“, као и да побуди интересовање за „хришћанску литературу“.¹⁰⁴² Гост на предавањима је у један мах 1931. године био митрополит Антоније Храповицки назван „Свети Атанасије нашег времена“ и др Николај Велимировић назван *compendium* Православља.¹⁰⁴³ Нил Малахов, практично *spiritus movens* овог ђачког удружења форсирао је руске предаваче, или руске ђаке што се види по званичном извештају за 1927/1928. годину, када су темате из богословског и практично-црквеног живота држали Никола Дориомедов, митрополит Антоније Храповицки, затим др Душан Јакшић и Добросав Ковачевић.¹⁰⁴⁴ Никаких већих промена у раду Богословије у Сремским Карловцима, а тако ни у руском делу њених наставника није било школске 1931/32. године.¹⁰⁴⁵ Школске 1932/33. године Никола Дориомедов је коначно пребачен у Цетињску Богословију, класичне језике предаје опет Рус Николај Акајомов, а места има и за Сергија Муратова који као приправник предаје црквено појање и теорију музике.¹⁰⁴⁶ Вредни професор Нил Малахов је

¹⁰³⁹ Исто, стр. 6-7.

¹⁰⁴⁰ Исто, стр. 6.

¹⁰⁴¹ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1930/31. годину*, Српска манастирска штампарија, 1931, стр. 3, 4.

¹⁰⁴² Исто, стр. 13.

¹⁰⁴³ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1929/30. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1930, стр. 12.

¹⁰⁴⁴ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1927/28. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1928, стр. 19.

¹⁰⁴⁵ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1931/32. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1932, *passim*.

¹⁰⁴⁶ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1932/33. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1933, стр. 8-9.

школске 1934/35. године отишао на шестомесечно боловање, од септембра 1934. године¹⁰⁴⁷, а његове часове преузима опет Рус Теодор Балабанов, као да је управа школе желела да задржи епицентар руског утицаја.¹⁰⁴⁸ Више се зна о биографији Теодора Балабанова, контрактуалног професора, који је рођен у месту Волоско у Јекатеринославској губернији 4. фебруара 1897. године. Семинарију у Јекатеринославску је завршио 1918. године, Богословски факултет у Београду је апсолвирао 1926, а диплома му је издата 1933. године.¹⁰⁴⁹

Руси професори остају битан елемент у васпитавању Ђака Карловачке богословије за све време патријарашког стажа патријарха Варнаве Росића, иначе и надлежног архијереја као митрополита београдско-карловачког за то средње богословско училиште. По извештајима за школске 1935/36, 1936/37 и 1937/38. стални су професори били Борис Селивановски, Борис Волобујев, Теодор Балабанов, Никола Акајомов и Сергије Муратов.¹⁰⁵⁰

У Цетињској богословији, на основу званичних годишњих извештаја, који су штампани као редукована верзија годишњих извештаја Светом архијерејском синоду, руски наставнички кадар се јасно учова у наставничком већу. Школске 1931/1932. године од десеторице предавача пореклом из Руске Царевине били су Иван Гарднер, предавач моралке (етике) и класичних језика и Владимир Халајев, који је предавао историју цркве, руски и француски језик¹⁰⁵¹, али временом, пред крај школске године, ангажовани су као контрактуални сарадници Владимир Стадницки и Иван Јакубов¹⁰⁵², што је повећало учинак руске интелигенције у овој средњој богословској школи. Следеће школске године 1932/1933. међу шеснаесторицом предавача (наставника и суплената) руског емигрантског порекла су били: Никола Дориомедов и поменути Владимир Халајев, Владимир

¹⁰⁴⁷ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1935, стр. 4. Нил Малахов, предстојатељ руске црквене општине у Новом Саду се упокојио (Некролог у „Церковнаја жизањ“).

¹⁰⁴⁸ Исто, стр. 6-7.

¹⁰⁴⁹ Архив СПЦ (1939-1942), Службенички лист (Персонални досије) Теодора Балабанова, стр. 1-5.

¹⁰⁵⁰ Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1935/36. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1936, стр. 8-9; Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1936/37. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1937, стр. 6-7; Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1937/38. годину*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1938, стр. 8-9.

¹⁰⁵¹ Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1930/31. годину*, Цетиње, Штампарија „Напредак“ Марко Вујовић, 1931, стр. 3.

¹⁰⁵² Исто, стр. 4.

Стадњицки и Иван Јакубов. Никола Дориомедов, премештен из Карловачке богословије, је предавао класичне језике, а остали су поред руског, држали часове француског и немачког језика.¹⁰⁵³ Такође, раскинут уговор са Иваном Гарднером је обновљен.¹⁰⁵⁴

Следеће, 1933/1934. године, поред наставника Дориомедова, Стадњицког, Јакубова, помиње се име наставника музике (теорије, хорске и инструменталне музике и певања) Пантелејмона Бугаја.¹⁰⁵⁵ Руски, ако се сме рећи, наставнички четварац Цетињске богословије који је чинио четвртину 25 % наставничког кадра средњег богословског училишта, није се мењао ни школске 1934/1935. године. Било је промена у неким часовима, како врсти наставе, тако и фондовским решењима – количини предавања. Владимир Стадњицки држи часове педагогике и психологије, док је Иван Јакубов поред часова филологије (немачки и руски језик) почео да обавља дужност библиотекара професорске библиотеке.¹⁰⁵⁶

У школској 1935/1936. години дошло је значајног опадања броја Руса – предавача у Цетињској богословији. Николај Дориомедов је премештен у Учитељску школу на Цетињу, Владимир Стадњицки је добио премештај за Сарајевску богословију, а Иван Јакубов за Богословију у Призрену.¹⁰⁵⁷ Пантелејмон Бугај је наставио да се бави подучавањем музике.¹⁰⁵⁸ Наредне, школске 1936/1937. године од некада приметног броја руских професора, остаје само поменути Бугај, наставник музике.¹⁰⁵⁹ Један од показатеља духа и знакова времена биле су и следеће вести које се могу читати у извештају Цетињске богословије за 1936/1937. годину: да је суплент Никола Лекић у октобру 1936. године одржао предавање „Савремена ратна психоза и тежња за миром са хришћанског гледишта“, а у априлу 1937. године предавање „О расној теорији са

¹⁰⁵³ Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1932/33. годину*, Штампарија Зетске бановине „Обод“, Цетиње 1933, стр. 3-4.

¹⁰⁵⁴ Исто, стр. 4.

¹⁰⁵⁵ Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1933/34. годину*, Штампарија «Напрдак» Марка Вујовића, Цетиње 1934, стр. 3.

¹⁰⁵⁶ Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Штампарија Зетске бановине „Обод“, Цетиње 1935, стр. 3-4.

¹⁰⁵⁷ Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1935/36. годину*, Штампарија Зетске бановине „Обод“, Цетиње 1936, стр. 4-5.

¹⁰⁵⁸ Исто, стр. 4.

¹⁰⁵⁹ Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1936/37. годину*, Штампарија Зетске бановине „Обод“, Цетиње 1937, стр. 4.

научног и хришћанског гледишта“.¹⁰⁶⁰ Рус, јеромонах Пантелејмон Бугај предавао је музику ђацима Цетињске богословије и следећих година, према извештајима за 1937/1938, 1938/1939 и 1939/1940.¹⁰⁶¹

Православна богословија у Призрену, почела је са радом још за време турске владавине 1872. године и материјално се ослањала на помоћ из Краљевине Србије. У уједињеној цркви и држави наставила је са својом просветном делатношћу. Према сачуваним извештајима, почевши од почетка 30-их година њен наставнички кадар је, попут других средњих српских богословских школа, зависио од руског утицаја. У персоналном погледу, већ школске 1930/31. године, од дванаесторице предавача (наставника) Руси су били њих четворица: архимандрит Тихон Тројицки, затим Иван Черњавски, Стеван Гушчин, Теодор Балабанов, дакле једна трећина. Такође, напоменути ваља да је одговорну дужност економа заузимао Василије Круљиковски.¹⁰⁶² Суплент Богословије у Призрену Рус-избеглица Иван Черњавски, рођен у Акерману, 24. јуна 1885. године. Завршио је Учитељски институт у Феодосији (1908) и Офицерски течај (1915). Тешко оболео од бубрега, рањаван у рату 1917. године, смирење је нашао као професор у Призренској богословији.¹⁰⁶³

Упркос томе, што се архимандрит Тихон Тројицки захвалио и поднео оставку на своју дужност, број руских професора се наредне 1930/31. школске године повећава за један. У Призренској богословији су Руси: Иван Черњавски (општа историја, руски језик), Стеван Гушчин, Пантелејмон Хапланов (педагогика и музика), Теодор Балабанов (Свето Писмо), Ковбаско Ђорђе (латински).¹⁰⁶⁴ Стање у професорским редовима што се тиче Руса није се мењало ни 1931/32. године.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁰ Исто, стр. 5-7.

¹⁰⁶¹ *Извештај српске православне богословије на Цетињу за школску 1937/38. годину*, Штампарија Зетске бановине „Обод“ Цетиње 1938, стр. 8; *Извештај српске православне богословије на Цетињу за школску 1938/39. годину*, Штампарија „Напредак“ Марко Вујовић, Цетиње 1939, стр. 6; *Извештај српске православне богословије на Цетињу за школску 1939/40. годину*, Штампарија „Напредак“ Марко Вујовић, Цетиње 1940, стр. 6.

¹⁰⁶² Српска православна богословија у Призрену, Извештај за школску 1929/30. годину, Ниш, Штампарија „Св. Цар Константин“, 1930, стр. 14-15.

¹⁰⁶³ Архив СПЦ (1937), Службенички лист (Персонални досије) Ивана Черњавског, стр. 1, 3, 7.

¹⁰⁶⁴ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1930/31. годину*, Ниш, Штампарија „Св. Цар Константин“, 1931, стр. 3-4.

¹⁰⁶⁵ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1931/32. годину*, Тузла, Штампарија „Јован Петровић“, 1932, стр. 3-4.

Занимљиво да је у извештају наглашено везано за школску библиотеку да су „у свакој згодној прилици, поред књига из разних научних грана на нашем језику, наручивана су и руска богословска и филозофска дела, нешто мање немачка и француска“.¹⁰⁶⁶ Дакле, само је настављена традиција попуњавања библиотеке руским богословским писцима, пошто је у једном ранијем извештају забележено да је „1922. године из Бугарске... враћено око 2300 књига ове библиотеке међу којима је био добар део рускох богослових списа“.¹⁰⁶⁷

Школске 1932/33. године посао предавача напушта Ђорђе Ковбаско.¹⁰⁶⁸ Призренску богословију је посетио светски познати византолог Андре Грабар, професор из Стразбура, који је ученицима 4. октобра 1932. године на руском језику одржао предавање „О српским споменицима средњег века“.¹⁰⁶⁹ Промена у наставничком колегијуму („збору“ по савременом термину) није било 1933/34. године.¹⁰⁷⁰ Занимљивост која се види у извештају је да је ученик Николај Шчербеј имао у оквиру рада Књижевно-богословског друштва „Растко“ у Призренској богословији реферат „О масонству“, односно да ова тема савременог друштва није мимоилазила ни богословски подмладак и била је атрактивна.¹⁰⁷¹ Године 1934. од професора Мирка Јовановића дужност библиотекара наставничке библиотеке преузео је Пантелејмон Хапланов који је у своме лаконском извештају подвукао да библиотека попуњава недостатак јавне библиотеке, да броји 7914 примерака књига и часописа, тј. њоме се користе државни чиновници и официри, али је приметио и недостатак добрих уџбеника, како по броју и стању примерака, тако и по садржини.¹⁰⁷²

Школске 1934/35. године дошло је до промене у наставном већу Призренске богословије, професор Теодор Балабанов одлази у Сремске Карловце, а његове колеге Пантелејмон Хапланов, Иван Черњавски и Стеван

¹⁰⁶⁶ Исто, стр. 15.

¹⁰⁶⁷ „Отада, па све до данас библиотека је све више расла, тако да се сада, и по бројности и по каквоћи, налази на завидној висини. Садањи ректор Богословије, г. Д-р Симеон Поповић, стално се бринуо о напретку ове важне установе“. (Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1929/30. годину*, Ниш, Штампарија „Св. Цар Константин“, 1930, стр. 22.

¹⁰⁶⁸ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1932/33. годину*, Сарајево, Штампарија Друштва „Просвјета“, 1933, стр. 3-4.

¹⁰⁶⁹ Исто, стр. 6.

¹⁰⁷⁰ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1931/32. годину*, Тузла, Штампарија „Јован Петровић“, 1932, стр. 3-4.

¹⁰⁷¹ Исто, стр. 10.

¹⁰⁷² Исто, стр. 14-15.

Гушчин добијају замену у личности Виктора Царевског.¹⁰⁷³ Виктор Царевски је завршио Православни богословски факултет у Београду, постављен је за суплента у Богословији 29. октобра 1934. године и доспео је до положаја главног васпитача.¹⁰⁷⁴ Читајући његов извештај види се да се залагао за конзервативније методе у васпитању јер код млађих ученика који немају моралну свест морало се „применити незнатан број дисциплинских казни“.¹⁰⁷⁵

На почетку школске 1935/36. године Пантелејмон Хапланов је по сопственој молби, а одлуком Светог архијерејског синода разрешен службе у Призренској Богословији.¹⁰⁷⁶ Удео Руса се није смањио јер је из Цетиња у Призрен премештен наставник Иван Јакубов који је почео да предаје часове Светог Писма Старог и Новог Завета.¹⁰⁷⁷ Од петнаесторице професора школске 1935/36. године Руси су били: Иван Черњавски, Иван Јакубов, Виктор Царевски и Стеван Гушчин.¹⁰⁷⁸ Њих четворица, јер су Ивану Черњавском и Стевану Гушчину продужени уговори као контрактуалним сарадницима, наставили су са радом у Богословији и 1936/37. године, с тим да се у школи смањио број професора (за један), а број часова је прераспоређен.¹⁰⁷⁹ У наредним школским годинама, до почетка рата, како су вођени и објављивани школски извештаји 1937/38, 1938/39. и 1939/40. године¹⁰⁸⁰ и даље су предавали поменути Руси, с тим што је од 9. марта 1938. године у Призренској богословији коначно почео да ради као приправник игуман Јован (Иван) Кухтин, наставник и васпитач из Монашке школе у

¹⁰⁷³ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Пећ, Штампариа „Дукађин“, 1935, стр. 5-6.

¹⁰⁷⁴ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1934), бр. 8370/ зап. 2169 од 29. октобра 1934. године.

¹⁰⁷⁵ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Пећ, Штампариа „Дукађин“, 1935, стр. 14.

¹⁰⁷⁶ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1935), бр. 6375/ зап. 1759 од 15. новембра 1935. године.

¹⁰⁷⁷ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1935), бр. 7506/35 / зап. 62 од 5. фебруара 1936. године.

¹⁰⁷⁸ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1935/36. годину*, Земун, Штампариа „Миленка Л. Пешића“, 1936, стр. 5-6.

¹⁰⁷⁹ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1936/37. годину*, Косовска Митровица, Штампариа „Нови Свет“, 1937, стр. 4.

¹⁰⁸⁰ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1937/38. годину*, Косовска Митровица, Штампариа „Нови Свет“, 1938, стр. 5; Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1938/39. годину*, Косовска Митровица, Штампариа „Нови Свет“, 1939, стр. 6-7; Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1939/40. годину*, Призрен, 1940, стр. 10-11.

Дечанима.¹⁰⁸¹ Читав период економат школе, исхрану, огрев, смештај, искусно и поуздано је водио Рус Василије Круљиковски, као добро опробани домаћин. „Буџетом отворени кредити били су довољни за подмиривање оних потреба којима су били намењени“, реченица је коју је понављао до 1940. године.¹⁰⁸²

Битољска богословија почела је са радом 1. јануара 1922. године као најмлађа средња богословска школа у уједињеној Српској православној цркви.¹⁰⁸³ Објављени извештај из 1932/33. године сумира достигнућа и стање у школи кроз прву деценију рада. Тако се види да су двадесетих година у Битољу предавали следећи руски емигранти: јеромонах Николај Крапов (1922-1926), Сергије Наумов (1922), Владимир Тимофејев (1922-1926), Алексеј Моргуљ (од 1928), јеромонах Кипријан Керн (1925-1928 и од 1931) и протојереј Јован Сокаљ (1923-1926 и 1928-1930).¹⁰⁸⁴

Школске 1932/33. године од 17 предавача Битољске богословије Руси су били њих четворица: Алексеј Моргуљ (црквенословенски и општа историја, а имао је задужење књижничара опште књижнице), Кипријан Керн (црквено право), Јован Максимовић (литургика) и Сергије Наумов (педагогика, руски и грчки језик).¹⁰⁸⁵ Професор Јован Максимовић се истицао у ваннаставним делатностима као надзорни професор школских дружина, књижевне „Нова светлост“ и савеза трезвене младежи „Братство“.¹⁰⁸⁶ На основу извештаја из наредне 1933/34. школске године види се да је горенаведени руски део професорског колегијума Битољске богословије држао фундаменталне богословске предмете, и то: архимандрит Кипријан Керн (Свето Писмо, апологетика и грчки језик), јеромонах Јован Максимовић (литургика, Свето Писмо и патрологија), свештеник Алексеј Моргуљ (догматика, црквенословенски и општа историја), Једини цивил међу

¹⁰⁸¹ Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1939/40. годину*, Призрен, 1940, стр. 11.

¹⁰⁸² Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1939/40. годину*, Призрен, 1940, стр. 33.

¹⁰⁸³ Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1932/33. годину*, Штампарија и печаторезница „Победа“, Битољ, 1933, стр. 10.

¹⁰⁸⁴ Исто, 40-42.

¹⁰⁸⁵ Исто, нова нумерација од поглавља „Школска 1932/33. година“, стр. 4.

¹⁰⁸⁶ Исто, стр. 17-18.

њима био је Сергије Наумов, професор педагогике, психологије, моралке и философије.¹⁰⁸⁷

Школске 1934/35. године, иако је отишао на нову дужност, поставши епископ шангајски Јован Максимовић, његове предмете преузимају емигранти из Руске царевине јеромонах Инокентије Анисимов и свештеник Виктор Квачадзе.¹⁰⁸⁸ Виктор Квачадзе, дипломирани студент Богословског факултета, постављен је за суплента Богословије почетком школске 1934. године.¹⁰⁸⁹ Инокентије Анисимов је раније био парох руске цркве у Антверпену, а постављен је за професора у Битољу октобра исте године.¹⁰⁹⁰ У Богословији је те школске године, 28. јула 1934. свечано прослављен дан Руске славе, са предавањем епископа Николаја Велимировића о светом Владимиру Кијевском, а 27. јануара дан Светог Саве Српског.¹⁰⁹¹

Наредне, 1935/36. године, од укупно 19 наставника и предавача у Битољској богословији њих петорица су били емигрантског руског порекла: архимандрит Кипријан Керн, свештеник Алексеј Моргуљ, свештеник Виктор Квачадзе, јеромонах Инокентије Анисимов и Сергије Наумов.¹⁰⁹² Архимандрит Кипријан Керн је коначно отишао у Француску 1936. године, тако да школске 1936/37. и 1937/38. године Моргуљ, Квачадзе, Анисимов и Наумов представљају руски емигрантски део професорског збора.¹⁰⁹³ Јеромонах Инокентије Анисимов, је из Битољске богословије премештен на Цетиње, а на његово место долази свештеник Борис Волобујев, премештен из Сремских Карловаца.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁷ Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1933/34. годину*, Штампарија и печаторезница „Победа“, Битољ, 1934, стр. 6-7.

¹⁰⁸⁸ Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Штампарија и печаторезница „Победа“, Битољ, 1935, стр. 18-19.

¹⁰⁸⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), број 7190/ зап. 1852 од 13. септембра/31. августа 1934. године. Занимљиво да га је рукоположио за ђакона у Руској цркви у Београду новохиротонисани епископ шангајски Јован Максимовић, раније професор Битољске богословије, 3/16. септембра 1934. године, а у чин свештеника у манастиру Св. Христофора код Битоља 14/27. септембра исте године. (Извештај за школску 1934/35. годину, стр. 21).

¹⁰⁹⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), број 8335 / зап. 2170 од 29/16. октобра 1934. године.

¹⁰⁹¹ *Извештај за школску 1934/35. годину*, стр. 20, 24-25.

¹⁰⁹² Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1935/36. годину*, Штампарија и печаторезница „Победа“, Битољ, 1936, стр. 46-47.

¹⁰⁹³ Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1936/37. годину*, Штампарија и печаторезница „Победа“, Битољ, 1937, стр. 40-41; Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1937/38. годину*, Штампарија и печаторезница „Победа“, Битољ, 1938, стр. 16-17.

¹⁰⁹⁴ Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1938/39. годину*, Штампарија и печаторезница „Победа“, Битољ, 1939, стр. 20-21. Остаје и наредне године: Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1939/40. годину*, Штампарија и печаторезница

Богословија у Битољу, по оцени, епископа Саве Шумадијског: „Захваљујући одличном наставном кадру у коме су, поред осталих, били свештеномонаси Јован (Максимовић) и Кирпијан (Керн), ова Богословија је давала продуктивне свештеничке кандидате“.¹⁰⁹⁵ Јован Максимовић је био предани васпитач, професор који је доста полагао на богослужење као васпитно-образовани чинилац у спремању свештеничких кандидата, записавши на једном месту да „карактере ствара дух завода“, мислећи на живот у Битољској богословији“.¹⁰⁹⁶

Свети архијерејски синод Руске православне заграничне цркве посредовао је и препоручивао В. М. Скворцова да добије неку службу или да у крајњој линији буде са супругом смештен у неки од српских манастира. У питању је био „мисионар Василије Михајлович Скворцов „тајни саветник... који се много трудио за напредак Цркве Божије“, а који је услед смутње и преврата остао без службе.“¹⁰⁹⁷

Скворцов је до смрти своје радио као професор Сарајевске богословије, а упокојио се 3. маја 1932. године. Упамћен је, у српској средини, као велики посвећеник Православља, можда је и са претераним речима испраћен као „оснивач светског мисионарства, радник и издавач виђених мисионарских часописа, новина и многобројних књига и један од највећих функционера Св. Синода у Русији“.¹⁰⁹⁸ За разлику од горње белешке, вести од смрти, објављена је и шира биографија Василија Скворцова из које се може видети његов curriculum vitae, каквих способности је био тај човек, каквог искуства и какав је утицај могао и јесте вршио на Богословију у којој је радио.¹⁰⁹⁹

„Победа“, Битољ, 1940, стр. 6-7. Архивска грађа, односно акти о намештењима и премештајима Бориса Волобујева (Архив СПЦ, САСинод (1938), бр. 6612 / зап. 1886 од 12. октобра / 29. септембра 1938. године и Инокентија Анисимова (Архив СПЦ, САСинод (1938), бр. 6611 / зап. 1883 од 12. октобра / 29. септембра 1938. године).

¹⁰⁹⁵ Српски јерарси, стр. 262.

¹⁰⁹⁶ Јован Максимовић, Духовно-црквени живот Битољске богословије, Гласник СПП (1931), бр. 21, стр. 327. (Цео текст: бр. 21, стр. 327-329 и бр. 1 (1932), стр. 5-8).

¹⁰⁹⁷ Архив СПЦ, Russica III, *Председатель Архидиоцезиса Русской Православной Церкви Заграницей*, № 2090, 18/31. септембра 1924. года, *Въ священномъ Архидиоцезисѣ Сербской Православной Церкви*.

¹⁰⁹⁸ + *Василије Скворцов*, Гласник СПП (1932), бр. 9, стр. 144.

¹⁰⁹⁹ Василије М. Скворцов (+ 3. маја 1932. у Сарајеву), Гласник СПП (1932), бр. 12, стр. 191-192.

3. 6. Српска православна црква и Руска загранична црква (манифестације, церемоније и јубилеји)

„У рите је исцепана порфира,
Изгажен царски жад,
И гледају све земље мира
На твој убоги јад“.

(Сергеј Бехтејев, *Русија*, у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 63)

Колико је Српска црква овајала јавни простор и на одређене начине потврђивала и маркирала своје присуство и давала значаја свом јавном раду исто толико није спречавала ни избеглу Руску цркву да томе да допринос. Често је то било пожељно уколико се радило о повећању нивоа репрезентативности: сјаја онога што се херметичким језиком звало *благодичије* и *благољетије*. Манифестовање култа у сврху државног интереса потврда је државног положаја Цркве и добрих односа са властима.

Тако су на церемонији крштења престолонаследника Петра учествовали патријарх Димитрије, митрополит Антоније, митрополити Петар и Варнава, као и епископи Мирон и Данило, а затим сродници и представници из румунског и грчког краљевског дома.¹¹⁰⁰ На другој породичној светковини венчања кнеза Павла, је поред патријарха српског и набројаних архијереја такође узео учешћа митрополит Антоније Храповицки.¹¹⁰¹ Када је делегација јерусалимског патријарха посетила Српску православну цркву одржана је конференција гостију са члановима Светог архијерејског синода, али и са „са три руска архијереја члана Рускога Св. Синода који сада већа у Сремским Карловцима“.¹¹⁰²

¹¹⁰⁰ „Крштење престолонаследника“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 20 (Сремски Карловци, 1923), 307. Цео текст 307-308)

¹¹⁰¹ „Венчање Кнеза Павла“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 20 (Сремски Карловци, 1923), 308-309.

¹¹⁰² М. Парента, „Делегација јерусалимскога патријарха“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 20 (Сремски Карловци, 1924), 308-310.

Програм прославе устоличења Његове Светости патријарха Димитрија као архиепископа и патријарха српског рачунао је на присуство и учешће руских заграничних архијереја.¹¹⁰³ Одржавање заупокојене службе патријарху Тихону значило је давање омажа и признања првом човеку Руске православне цркве и његовом раду у сложеним и тешким приликама. То је кроз богослужбене јавне наступе значило и дискретно стављање Српске православне цркве на страну антикомунистичке идеолошке равни, али и јавна порука која се кроз верску церемонију одашиљала јер је такав култ подигнут на највећи степен.

Наиме, објављен је распис да се парастос патријарху Тихону одслужи у свим саборним епархијским црквама (епископским катедралама) на Велики Четвртак 1925. године.¹¹⁰⁴¹¹⁰⁵ И Велики Четвртак уклапао се у језик симбола и једну мистичку поруку која је била важна за богословске и јерархијске кругове, али и вернике. Сахрана генерала Врангела 6. октобра 1929. године у Београду. Религиозна и национална парада руске емиграције у којој су узели учешћа српски црквени врх и врх државе.¹¹⁰⁶ Занимљиво је, на другој страни, да црквена штампа не доноси ниједан текст о Врангеловој сахрани.

Вести о болшевичком масакру цара Николаја II Романова биле су страшне и деловале су узнемирујуће на српске црквене кругове који су са делом војске, народа и државним апаратом били измештени на Крфу. Сачуван је телеграм београдског митрополита Димитрија Духовном суду о томе како треба „служити службу за душу руског цара“.¹¹⁰⁷ Тадашњи митрополит још напомиње: „Долазимо у 8 часова, парастос у 10, на парастосу да се обуку 6 свештеника и 2 ђакона. Митрополит долази у цркву у 9 часова и 30 минута“.¹¹⁰⁸

¹¹⁰³ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 15 (Сремски Карловци, 1924), 225-231.

¹¹⁰⁴ *Исто*, стр. 7

¹¹⁰⁵ „Парастос патријарху Тихону“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 8 (Сремски Карловци, 1925), 124. Сачувана је вест о служењу парастоса у Саборној Цркви у Скопљу: *Парастос патријарху Тихону*, Црква и живот – поучни религиозно, популарни часопис, бр. 3-4 (1925), стр. 141.

¹¹⁰⁶ АЈ, Краљевско посланство у Паризу 388, 12/600, 1311, 28. фебруар 1928.

¹¹⁰⁷ Архив СПЦ, Духовни суд Митрополије београдске (1918), Телеграм митрополита Димитрија Духовном суду, 12. јул 1918. године у 15 часова.

¹¹⁰⁸ *Исто*.

Одмах после Првог светског рата поједини српски свештеници предлагали су да се на Теразијама подигне споменик цару Николају II Романовом.¹¹⁰⁹ Али, иницијативе су биле још старије и изворно су потекле од емигрантски руских кругова који су се обраћали за помоћ Српској цркви ради исте идеје – подизања споменика последњем цару.¹¹¹⁰

У Мостару, у српској саборној цркви је 18. децембра 1927. године одслужен парастос „мученику царју Николају Второму“ (српским словима). Виши војни свештеник Душан Л. Крњевић је у својој пригодној беседи изговорио следеће речи подсећајући да би било пожељно „да узмемо учешћа и поделимо велику тугу и бол са нашом браћом Русима, који се данас налазе у нашој средини и тиме да покажемо да је њихов бол и наш бол“.¹¹¹¹ Морално солидарисање је у Цркви нарочито долазило до изражаја.

Како се приближавала десетогодишњица смрти царске породице тако су односне иницијативе јачале рад добротворних друштава, а неговање култа цара мученика добијао је још више на јавном значају.¹¹¹²

Царева личност истицана је у полемикама и критикама тадашњег патријарха Димитрија (1920-1930) за кога су противници сматрали да понекад не чини довољно око помоћи руској цркви у избеглиштву. Карактеристична је реченица објављена у једном листу крајем 1925. године: „Патријарх Димитрије не треба да сметне с ума традиционалне везе наше и руске цркве... Зна ли г. Патријарх (да није било рата и руске помоћи Србији, прим. аутора) да не би седео на патријарашкој столици, а да би руски цар био жив“.¹¹¹³

Како се приближавала десетогодишњица смрти царске породице тако су односне иницијативе јачале и рад добротворних друштава са сврхом неговања култа на цара мученика добијао у јавности на значају.¹¹¹⁴

¹¹⁰⁹ Славко М. Павловић, „Споменик цару Николају II“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 46, (Београд, 27. новембар 1926), 1.

¹¹¹⁰ Исто.

¹¹¹¹ Душан Л. Крњевић, „Реч изговорена у Мостару 18. новембра 1927. на парастосу мученика Царја Николаја Второго“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 1 (Сремски Карловци, 1928), 8.

¹¹¹² Милош Парента, „Једна жалосна десета годишњица“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 15 (Сремски Карловци, 1928), 232-233.

¹¹¹³ Г-ђа Пашићка и Руска црква – држање патријарха Димитрија, Балкан, бр. 346, 19. децембар 1925.

¹¹¹⁴ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 15 (Сремски Карловци, 1928), 232-233.

У Краљевини Југославији било је активно преко 100 различитих руских емигрантских удружења. Подужи списак истих, налазимо на „Резолуцији“ којом су осуђени прогони руске цркве у Совјетском Савезу, крајем 1929. и почетком 1930. године. Одређено груписање удружења ишло је по принципу географске провенијенције (козаци разних крајева, Руси из различитих области). Постојала су друштва заснована на основама професионалног или еснафског принципа (официри, инжењери, новинари, ветеринари, итд.), али је највећа мотивација руских емиграната да се фомирају друштва и удружења била политичко-идеолошке природе. Тако су настала удружења која су се уједињавала око идеје монархије и евентуалне обнове старог државног уређења. Монархистичка друштва била су прожета јаком националном идеологијом и реториком и сва неговала су успомену на династију Романов.

Преко кабинета патријарха Варнаве, чест гост у патријаршијском двору је био генерал Василије Флуг, водећи човек који је делао у *Друштву за неговање успомене на цара-мученика Николаја II*. Овај армијски генерал остао је забележен као *persona grata* у Српској Патријаршији, већ првих месеци откако је руски питомац митрополит скопљански Варнава Росић сео на трон првосвештеника обновљене Пећке Патријаршије – Српске Цркве. Патријархова *крсна слава* (од почетка 1931. године) ући ће у традицију исказивања благодарности руске емиграције за покровитељство и успешан одазив молбама за посредништво материјалну подршку која му је тражена. О томе постоје и анатомски прецизна архивска сведочанства.¹¹¹⁵ Василије Флуг је био главни оперативац и надахнитељ *Друштва за неговање успоменена цара-мученика Николаја II*. Заједно са митрополитом Антонијем Храповицким чинио је окосницу (осовину) његове управе. Почасни предсеник ове комеморативне организације био је српски патријарх Варнава Росић. Од седамнаест чланова управе било је 7 царских генерала и 4 пуковника некадашње руске царске армије. Друштво је имало Надзорни одбор и Почасне чланове.

Циљеви друштва су према статуту и правилима разрађени у 9 тачака од којих ћемо поменути:

¹¹¹⁵ Архив Српске Православне Цркве, Архивске књиге, Бр. 467, *Књига посета...* 20. јануара 1931. године, „Св. Јован – О слави Његове Светости“. Патријарха је посетио међу осталима и Василије Флуг, председник „Друштва за неговање успомене на цара Николаја II“.

- 1) Уједињење свих поштовалаца успомене цара Николаја Александровича.
- 2) Подизање икона Св. Николаја Чудотворца „са неугасивим кандилима посвећеним успомени цара-мученика у православним црквама, као и подизање капела и споменика посвећеног његовом светлом имену.
- 3) Скупљање података о животу, владавини и смрти цара Николаја
- 4) Културни рад на разобличавању непријатеља монархије који подразумева и штампање књига и брошура.¹¹¹⁶

У исто време контакт са патријархом Варнавом одржавао је *Одбор за подизање православног храма посвећеног успомени цара Николе II*. Одбор је имао за председника лично српског патријарха и сматрало се да је дужност неговати успомену на руског цара великог српског добротвора „који је погинуо за Слободу Словенства и до краја својих дана стајао на страни интереса Србије и спасао нашу Отаџбину у годинама Светског Рата“. Одбор се обраћао парохијама Српске Цркве тражећи за градитељску делатност материјалну подршку.¹¹¹⁷

Такође, са српским патријархом Варнавом преписку је одржавало *Друштво за ширење руске националне и патриотске књижевности*, а његова посебна Комисија имала је задужење да се бави *Историјом за време владавине цара Николаја II Романова*. Председници те Комисије били су Кнез Никита Александрович из Лондона и Петар Скаржински некадашњи губернатор Волинске губерније. Комисија је бројала још и 38 чланова руске емиграције из Београда, Софије, Париза, Лондона, Нице, Пекинга, Шангаја, Харбина, других градова, али и угледних интелектуалаца Срба. Када је историчар и публициста Сергије Олденбург завршио рукопис Комисија се обратила, наследнику патријарха Варнаве, патријарху Гаврилу Дожићу за материјалну подршку речима: „Историја Русије коју одбор намерава да изда мора да буде најбољи споменик цару Николи II, а истовремено мора да пружи објективну и непристрасну слику живота Русије

¹¹¹⁶ Архив СПЦ, Београд, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), р. 2097, Правила „Друштва за успомену цара Николе II“

¹¹¹⁷ Архива Епархије браничевске, Духовни суд, Одбор за подизање православног храма посвећеног успомени цара Николе II, 24. децембар 1930.

за време његове владавине“.¹¹¹⁸ Свети Архијерејски Синод је одлучио да откупи известан број примерака за потребе парохијских и манастирских библиотека и богословских школа.

Српска православна црква у својој добротворној мисији и раду не заборавља руске избеглице и Руску заграничну цркву којој у многим приликама помаже на различите начине. Са Св. Архијерејским Синодом се одржавају писмени контакти од стране различитих руских емигрантских удружења, а многа су имала или се борила за коначне духовно-религиозне циљеве. Међу тим удружењима су се налазили: *Друштво за подизање храма цару Николају II*, *Друштво за ширење руске националне и патриотске књижевности*, *Друштво за неговање успомене на цара-мученика Николаја II* и слична. Дубоки пијетет, прожет елементима црквеног култа или, понекад, тек са основама истог, негују према цару и његовој породици емигранти који су нашли уточиште у српској средини. У овоме се могу видети корени потоње канонизације руске царске породице у ред светих Православне Цркве.

¹¹¹⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1940), Ф XI, р. 81, Друштво за ширење руске националне и патриотске књижевности, бр. 173, 31. маја 1938. године, Његовој Светости Патријарху Српском Господину Гаврилу Дожићу.

3. 7. Српски и руски светитељски култови – паралелизам линија националиних светости

*„Ја сам свом душом веровала
У свемогућег вишињег Бога.
Али сам се молити и дрвету знала,
као ствари створеној од њега“.*

(Нона Белавина..., у:
Остоја Ђурић, *Антологија поезије руског Београда*, Београд, 2002, 57)

Српска и Руска православна црква као националне цркве источно-хришћанског богослужења и учења често су инсистирале су на националним култовима, прослављајући хероје вере свог племена и језика који би верницима могли бити узор. Афирмација светих личности које су на одређени начин имале симболички капацитет свештеног провиденцијализма нације није губила на својој популарности. Срби су у првој деценији обновљене Патријаршије, за патријарашког стажа патријарха Димитрија Павловића (1920-1930) имали доста реминисценција на средњи век као историјску епоху узлета православља.

Званична календарска потврда старих светитеља као нових култова била је социолошки функционализована, али не и без проблемског прихватања у синодално-саборским круговима. Присаједињење јужних крајева ишло је под руку са популарисањем Св. Ђорђа Кратовца, новомученика из времена туркократије, а чији се јубилеј 510-годишњица од мученичког страдања обележавао 1925 године. Ширење култа Св. Јована Владимира је такође имало додирних тачака са културном и политичком потврдом српског православља на „класичном југу“ 1926. године. Упис деспота Стефана Лазаревића у диптих светих није прошао без размимоилажења патријарха Димитрија са Св. Архиепископским Синодом 1927. године

Српски свети сматрани су моралним обрасцем коме се не пружа довољно пажње, а чији пример имао васпитну моћ у националној идеологији. Предлагано је

да се уради једна популарна народна читанка која би тако нешто ширила и обнављала сећање на национални капацитет светости.¹¹¹⁹

Прослава Св. Ђорђа Кратовца, како је историјски забележено средњовековним књижевним маниром „од корена српског“, занатлије који је 1515. године одбио да се потурчи у варошици Кратово, 1925. године није била само јубилејска свечаност. Црквена манифестација у Кратову, која је имала потврду Светог Архијерејског Синода значила је за новоослобођене области, које су ранијих деценија трпеле бугарску егзархистичку пропаганду и српски национални тријумф.¹¹²⁰

Наредне, 1926. године покренута је кампања прославе Св. Јована Владимира, раносредњовековног српског кнеза, који је мученички страдао за Христа на обалама Охридског језера. У Охриду је одржан значајан скуп посвећен 910-годишњици од страдања Јована Владимира, убијеног од бугарског владара Јована Владислава 1016. године. На церемонији величања жртве Св. Јована Владимира били су поред надлежног епископа охридског Николаја присутни и Војислав Јанић, Боривоје Лукић и Стева Димитријевић, званичници Министарства вера.¹¹²¹ Велики уплив на додатно ширење култа овог српског свеца имала је „Читанка о Св. Јовану Владимиру“ чији је аутор био епископ Николај Велимировић, који се у својим „охридском годинама“ бавио писањем житија хришћанских светаца.¹¹²²

Званично проглашење деспота Стефана за Светитеља била је давнашња жеља поглавара Београдске митрополије коју је он саопштио ученим Србима Стојану Новаковићу и Чедомиљу Мијатовићу. Питање се одгодило јер је Србија

¹¹¹⁹ Ж. М. Маринковић, „Један заборављен дуг према српским светитељима – апел свештеницима и свештеномонасима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 17 (Сремски Карловци, 1931), 262-263.

¹¹²⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1925), Предмет Ф. V, р. 97. са комплетном преписком Светог архијерејског синода и Министарства вера; Милош Парента, „Поводом прославе српскога мученика Ђорђа Кратовца“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 4 (Сремски Карловци, 1924), 51-52; „Из живота српскога мученика Ђорђа Кратовца“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 4 (Сремски Карловци, 1924), 58-59; „Свечаност у Кратову“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 17 (Сремски Карловци, 1925), 267. Најава освећења храма и споменика погинулим херојима и националним радницима.

¹¹²¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 7 (Сремски Карловци, 1925), 108

¹¹²² *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 9 (Сремски Карловци, 1925), 140.

ушла у узастопне ратове, најпре Балканске (1912-1913), а затим и Први светски рат (1914-1918). Питање је поново покренуто 1924. године, на Ванредном заседању Св. Архијерејског Сабора у Пећи од 26. до 27. августа када је, сада Српски Патријарх Димитрије Павловић покренуо питање званичног уписа деспота Стефана у диптихе Светих Срба. На предложени дневни ред као прва тачка је стављена деспотова канонизација. У Сабору по овом питању није била постигнута једногласност.¹¹²³

Јавили су се за реч архијереји који су предлагали да се то питање не решава на пречац, него да се формира посебна комисија и одбор за канонски поступак. У живој дебати су учествовали Епископ битољски Јосиф Цвијовић који се залагао за опрезно и трезвено поступање. Слично мишљење су изразили Митрополит скопски Варнава, Епископи: Георгије темишварски, Иларион вршачки, Михаил рашко-призренски, Јефрем жички и Иринеј бачки. На саборској седници није постигнута одлука. Ипак, Патријарх Димитрије је на бденију 19. јула 1927. прогласио деспота Стефана за Светитеља, предложивши Сабору да се његово име упише у диптихе Светих, а за ту прилику му је написао службу која је литографски умножена.¹¹²⁴

Улога патријарха Димитрија у овој канонизацији била је пресудна. Његово лично инсистирање да се деспот прогласи званично за свеца било је доста приметно и сметало је одређеним архијерејима.¹¹²⁵ Критике на рачун патријарха Димитрија по том питању нису изостајале: „Заиста, проглашње Високог Стевана за светитеља извршено је на чудан начин. О овом догађају жива црква и свештенство није знало, нити је учествовало... У канонизацији српског светитеља учествовао би цео народ“.¹¹²⁶

Први поглавар уједињене Српске православне цркве – Пећке патријаршије је истрајао на официјелно прихваћеној светости сина кнеза Лазара. И коначно он

¹¹²³ „Канонизација Деспота Стевана Високог“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 7-8 (Чачак, 1927), 202.

¹¹²⁴ Исто.

¹¹²⁵ Исто.

¹¹²⁶ „Св. Архијерејски Сабор о канонизацији Високог Стевана“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, новембар-децембар, (Београд, 1927), 697.

је у диптих светих уписан патријарховим личним залагањем и иницијативом.¹¹²⁷ Контрoверзна канонизација деспота Стефана Високог имала је свој епилог када је патријарх Варнава „део предмет који се на ово питање односи“ доставио Св. Архијерејском Синоду на размoтрење и даљи поступак“. Разлог је био довољно снажан, али и непопуларан јер „Блаженопочивши патријарх Димитрије није у своје време поднео тражени од Св. Архијерејског Синода извештај о канонизацији Стевана Високог“.¹¹²⁸

У Руској православној заграничној цркви проналазе се и форсирају стари култови Срба светитеља из средњег века. Руска емигрантска наука, је прецизно издвојила, текстолошки и акривично који су српски светитељи постојали и живели у руском црквеном предању.¹¹²⁹

Свакако да је и брига о националним светитељима имала функционалност јачања патриотизма на хришћанској идеолошкој равни у руској емиграцији. Година 1933. била је „Светосерафимовска година“ и као таква је проглашена у Руској православној заграничној цркви.¹¹³⁰ Код Срба Св. Серафим није био непознат, али те, 1933. године његово поштовање је нагло ојачало и добило на популарности.

Приметно је да је и Свети Арсеније Сремац, други архиепископ српски, наследник Светог Саве имао као национални светитељски лик запажену улогу у црквеном животу и свести између два светска рата. И пре уједињења Српске православне цркве мошти овог светитеља доживљавале су учестале *translatio reliquiarum*. Из Ждребаоника су 1885. премештене у Косијерево, а у годинама Првог светског рата налазиле су се у Острогу. Припадници црногорског племена Бјелопавлићи који су у ратним приликама на сигурно (у Острог код Никшића)

¹¹²⁷ „Беседа Њ. Св. Патријарха Димитрија у Саборном храму у Београду на првој служби у част светог Деспота Стевана Високог“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 15 (Сремски Карловци, 1927), 227-231.

¹¹²⁸ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1930), Архиепископ пећки, митрополит-београдско-карловачки и патријарх српски Варнава, АЕМбр. 2046, 30. септембар 1930. године, Св. Архијерејском Синоду.

¹¹²⁹ С. Н. Смирнов, *Сербские святые в русских рукописях*, Юбилейный сборник Русского археологического общества в Королевстве Югославии, Белград, 1936, 50-55.

¹¹³⁰ *Окружное послание Собора Архиреевъ Русской православной Церкви заграницей къ своей пастве, в разсеянии суцей по поводу столетия со дня кончины Преподобнаго Серафима Саровскаго Чудотворца*, Новый Садъ, 1932.

преместили мошти Арсенија Сремца тражили су да се овај угодник Божији врати у њихов завичај и о томе су известили и црквене и градске власти, направивши праву смутњу.¹¹³¹

Грађани Пећи су се обратили молбом 1924. године да се мошти Св. Арсенија Сремца преместе коначно у Пећку Патријаршију.¹¹³² Свети Арсеније Сремац, је српски светитељ који је достигао велику популарност у руској емиграцији. Епископ Нестор је имао само речи захвалности патријарху Варнави за дар честице моштију Св. Арсенија Сремца које су отишле на Далеки Исток:

„Ми гости са Далеког Истока били смо дочекани у Српској Цркви, на челу које се налази Његова Светост, с особитом благонаклоношћу топлином и пажњом“.¹¹³³ Мошти је у град Харбин донео епископ Нестор, на железничкој станици су њега и ковчег са моштима дочекали верници у великом броју (2000 душа), предвођени архимандритима Јувеналијем и Поликарпом. Смештене су у Дом Милосрђа, а светиња је доживљавана као „благослов старе свете Цркве јединокрвног српског народа“.¹¹³⁴

Српска црквена штампа донела је вест да је руска емиграција у Југославији свечано прославила 15 (28). јула своју славу Св. Владимира кнеза руског, а тим поводом је Комитет руске емиграције издао брошуру „День русской славы“.¹¹³⁵ Бази Битољске богословије имали су своје удружење „Руско књижевно братство Св. Владимира у Битољу“.¹¹³⁶ Поштовање Св. Владимира Кијевског појачавало се у руској емиграцији 1938. године, о јубилеју 950-годишњице крштавања Руса. Српска црквена штампа доносила је цртице о манифестацијама у Северној

¹¹³¹ Архив СПЦ, Varia (1919) Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца Канцеларија Повереника Краљевске Владе за Црну Гору, П. Бр. 2640 од 25. јуна 1919, Цетиње.

¹¹³² Архив СПЦ, Архивске књиге, Записник заседања Св. архијерејског сабора, Дел. бр. 13/1924, 9/22 VIII 1924.

¹¹³³ „Рад посвећен Његовој Светости Патријарху“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 3-4, (Сремски Карловци, 1934), 55.

¹¹³⁴ „Дочек моштију Св. Арсенија у Харбину“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 12 (Сремски Карловци, 1934), 196.

¹¹³⁵ „Прослава Св. равноапостолног књаза Владимира“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 15 (Сремски Карловци, 1931) 235.

¹¹³⁶ Одржали су своју годишњу скупштину 9. априла 1932. године, за председника је изабран Василије Поп, за потпредседника Никола Петроњко, за секретара Никола Шчербеј. („Руско књижевно братство Св. Владимира у Битољу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 14 (Сремски Карловци, 1932), 218).

Америци, конференције, културни програм.¹¹³⁷ Владимирова година спремала се за кулминацију о дану Св. Владимира Кијевског 15/28. јула 1938. године у „свим руским парохијама“, мислећи наравно на руске колоније и живот Руске заграничне православне цркве.¹¹³⁸ Дан Светог Владимира је 1938. године нарочито свечано био прослављен у Прикарпатској Русији, Бугарској, Чехословачкој, Америци и у „земљама где су они нашли искрено и срдачно гостопримство после руске револуције, као на пример, код нас“, писао је Гласник Српске Православне Патријаршије.¹¹³⁹ Забележно је да је у Женеви при православном руском храму уприличена изложба слика и фотографија руских храмова у емиграцији, а поводом 950-годишњице крштења Руса и дана Св. Владимира Кијевског.¹¹⁴⁰ Изложба је са друге стране, требало јавности да скрене пажњу на прогон цркве и рушење храмова у Совјетској Русији и на бруталност бошљевичког режима.¹¹⁴¹ Српска православна парохија у Бечу, као једина српска црквена општина „у Немачкој“ је 27. јануара 1939. године угостила епископа берлинског Серафима Ладе (рођеног Немца) који је учествовао у светосавској прослави, која је, на неки начин, била продужетак прошлогодишње манифестације – 950-годишњице прославе крштења Русије.¹¹⁴²

Црква посвећена Св. Александру Невском, била је прва по реду богомоља у Београду, коју је освештао патријарх српски Варнава. Светотајински запечаћена и предата на богослужбену употребу народу, након великих притисака у јавности да Римокатоличка црква доминира у главном граду у градитељској делатности, овом богомољом посвећеном руском националном светитељу желело се показати да је Београд „град православне вере, која је крвљу и жртвама задобила праведан назив – народна вера“.¹¹⁴³

¹¹³⁷ „Из Северне Америке – Владимирова година“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 1-2 (Сремски Карловци, 1938), 22.

¹¹³⁸ „Владимирова година“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 12 (Сремски Карловци, 1938), 302.

¹¹³⁹ „Прослава 950-годишњице крштења Руса“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 20-21 (Сремски Карловци, 1938), 546.

¹¹⁴⁰ „Из Швајцарске – изложба ‚Руско православље‘“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 25-26 (Београд, 1938), 669.

¹¹⁴¹ „Из Швајцарске – изложба ‚Руско православље‘“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 28-29 (Београд, 1938), 732.

¹¹⁴² „Свечана прослава Св. Саве и Св. Владимира у Бечу“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XX, 3 (Београд, 1939), 58.

¹¹⁴³ „Нова православна црква у Београду“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXV, новембар-децембар, (Београд, 1930), 743-744.

3. 8. Допринос Руса изградњи идеологије *Светосавља*

*„У српскоме роду нико знао није
Живом водом себе ка' ти да опије.
Зато су из тебе реке се излиле
И сву српску земљу дивно натопиле“.*

(Светом Сави, *Преглед – полуслужбени орган
свештеничког удружења Епархије жичке*, XVII, 11-12
(Краљево, 1935), 297)

*„А то сунце светло, а та душа чиста,
То је Свети Сава кога Срби славе.
Зато песме брује, зато круна блиста,
Јер славимо дела Светитеља Саве“.*

(Мих. Ј. Заставниковић, *Свети Сава*, 1926)

Порекло именице „Светосавље“ треба тражити у часопису који је покренут 1932. године, а идеја о његовом настанку живела је у кружоку авангардних богослова – студената Православног богословског факултета.¹¹⁴⁴ Патријарх Варнава је препознао напоре београдских студената теологије, као и значење њихове међународне сарадње и веза са бугарским и румунким колегама. Они су учествовали на Међународној конференцији теолога у Букурешту крајем 1933. године, а према резолуцији млади теолози Балкана се слажу како треба да се „води заједничка борба против атеизма и свих његових облика и да се изграђује једна православна култура и православна идеологија“.¹¹⁴⁵ Удружење студената Православног богословског факултета учинило је много у зближавању са својим

¹¹⁴⁴ О томе пише Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. III, Келн 1986, 21-22. (Види и: Радован Пилиповић, *Библиографија часописа „Светосавље“ (1932-1940) и „Логос“ (1991-2010)*, Београд 2013, 9-11).

¹¹⁴⁵ Први број часописа „Светосавље“ изашао је 1932. године. Патријарх је 5. маја 1933. послао писмо студентима теологије у Београду и пожелео им успех у раду друштва и издавању часописа. Ј. Илић, „Студентски покрети за заједничку сарадњу и јачање културног утицаја православне Цркве I“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 18-19 (Сремски Карловци, 1934), 291.

бугарским колегама, нарочито 1933. и 1934. године када су чињене узајамне узвратне посете, у Београд и на Фрушку Гору, затим у Софију и Рилу.¹¹⁴⁶

Историчарка Радмила Радић види идеолошки програм светосавског покрета у неким текстовима епископа Николаја Велимировића, пре свега у његовој публикацији „Национализам Св. Саве“, а који су могли да утичу на читаву психологију ширене светосавске појмовне и емотивне концепције.¹¹⁴⁷ Патријарх Варнава већ на устоличењу у Пећи 1930. године помиње Светосавску цркву и антиципира светосавски програм. У говору на устоличењу у Пећи, он подвлачи важност моралних вредности црквених вођа, што је можда имало дозу једне самокритике: „Сви ми архијереји, свештенство и наша браћа треба да се окупимо око овог светог трона да будемо достојни наших старих патријараха, архијереја и јереја у духу Светосавске цркве... Ово је мој програм и моја љубав према Цркви и пастви својој којој са овога вековима освећеног места из трона великих мученика патријараха шаљем свој патријаршијски благослов и благосиљајући позивам да на свему одамо Богу хвалу“.¹¹⁴⁸

Слично је наставио и у „Васкршњој посланици“ из 1930 године, у првом обраћању пастви после избора за поглавара. Тамо патријарх напомиње опасност од искушења која долазе на „Српски народ и његову Светосавску Цркву“, подсећајући на жртве које је српски народ поднео за стварање јужнословенске заједнице: „Српска Православна Црква у великом и светлом храму народног јединства, под мудром управом њеног главног Творца, Његовог Величанства Краља, - сад има нове велике задатке“.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁶ Ј. Илић, „Студентски покрети за заједничку сарадњу и јачање културног утицаја православне Цркве II“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 21-22 (Сремски Карловци, 1934), 329-333.

¹¹⁴⁷ Радмила Радић, *Живот у временима: патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950*, Београд, 2011, стр. 168-169. У времену излажења часописа „Светосавље“ као „Органа Удружења студената Православног богословског факултета“ од 1932. до 1940. године од 452 библиографске јединице само 4 су биле везане за епископа Николаја Велимировића. Два приказа његових дела „Симболи и сигнали“ и „Царев завет“ и два текста на руску тематику: „Творци историје – Карлајлова и Толстојева теорија“ (1933) и „Свети кнез Владимир Крститељ Руса“ (1932). (Види: Р. Пилиповић, *н. д.*)

¹¹⁴⁸ „Говор Његове Светости Патријарха Господина Варнаве приликом устоличења његова у Пећи 6 јула 1930“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 13 (Сремски Карловци, 1930), 198.

¹¹⁴⁹ „Ускршња посланица Његове Светости Патријарха Господина Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 9 (Сремски Карловци, 1930), 131-132.

За теологе „Светосавље“, узето апсолутизовано, представља „јединствену појаву у историји хришћанства. Оно је специфични духовни, верско-друштвени покрет који је утемељен личношћу и животом српског светитеља и просветитеља Св. Саве“. ¹¹⁵⁰ У српској националној свести, личност Св. Саве и црквени култ који се свио око њега јесте компонента националног идентитета. Свети Саве је духовни отац и творац аутокефалне Српске православне цркве, а у тешким епохама српске историје култ Св. Саве је био агенс самоодржања и опстанка. ¹¹⁵¹

За разлику од програма и идеја покрета „Светосавље“ које је запливало и размахнуло се почетком 30-их година, придев „*светосавски*“ био је у црквеној употреби углавном везано за култ оснивача и утемељитеља српске црквене аутокефалности, а никако за један идеолошки набој српске верзије православља која је, видећемо, била подржавана од стране више јерархије поменутог периода. ¹¹⁵²

Страни историчари религије, а нарочито Српске православне цркве у Светосављу виде један национализам у вери, али им измиче из вида социјално ангажовање Цркве и неретко отворени антиклерикализам. ¹¹⁵³ Промисљање времена 30-их година када је „Светосавље“ као богословско-теоријски и црквено-практични правац доминирало, после Другог светског рата од стране протагониста истог одбија да изједначавање православља са светосављем и светосавља са српским национализмом. Димитрије Најдановић, на пример одбија да је покрет ишао на уздизање нације. У његовој апологији читају се важне речи: „Најмање је Светом Сави падало на ум – „светосавље““. ¹¹⁵⁴

¹¹⁵⁰ Јелена Грбић, „Светосавље – омен за нумен православља“, „Саборност – теолошки годишњак Епархије браничевске“, 7 (2013), 145-158. По овој ауторки светосавље обухвата «менталитет, народну и историјску компоненту Срба у широком спектру васељенског православља».

¹¹⁵¹ Радован Самарџић, *Светосавље и косовски завет*, у: *Косовско опредељење – историјски огледи*, Београд 1990, стр. 46-59. „Настанак светосавља и историјски лик његовог творца, управо као све сличне појаве у том времену, не дају се докраја схватити, ако се не узме у обзир то да је у њиховој позадини стајала обнова монаштва...“ (стр. 55)

¹¹⁵² П. Ј. Одавић, „Св. Савски Храм“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 44 (Београд, 14. новембар 1926), 3; „Храм Св. Сави“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 8 (Београд, 21. фебруар 1926), 1. Користила се синтагма „светосавска прослава“, види: Мих. Д. Милинковић, „Свети Сава“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, бр. 1-2 (Чачак, 1923), 12-20.

¹¹⁵³ Maria Falina, *Svetosavlje, A Case Study in the Nationalization of Religion*, SZRKG (2007), passim.

¹¹⁵⁴ Д. Најдановић, *Православље и Светосавље*, Српски договор, књ. 1 (Вестмонт, САД 1973, 9-19. (Димитрије Најдановић, *Светосавље*, приредио Жељко З. Јелић, Београд 2000, 55).

Одређивање и интерпретације „Светосавља“ после Другог светског рата доводиле су га у везу са социолошким категоријама као што су прогрес, култура, друштво, вредност или просвета.¹¹⁵⁵ Светосавски концепт је, према овом еху, био базиран и усмерен на друштво, тицао се мисије цркве и њене социолошке функционализованости.

Историјско дело Св. Саве је за Србе увек било актуално, оно зрачи као покретач и инспиратор. Из његовог примера се извлачи вечити патриотизам и социјални активизам, а те идеје налази у средњовековним историјским изворима још 1921. године без страха да модернизује прошлост угледан историчар Никола Радојчић.¹¹⁵⁶ Димитрије Најдановић, протагониста и идеолог „Светосавља“, управо онакав какав је био по укусу патријарха Варнаве записао је како Свети Сава „Мојсије наше новозаветне историје, додајући да у његовој личности лежи наша судбина, - наше назначење, наша слобода, наш месијанизам, наша култура, наша истина. У њему смо нашли пралик, прадушу, праснагу наше историске стварности“.¹¹⁵⁷

Један фингирани „Дијалог између избеглог Руса и Србина“, објављен на страницама критичног црквеног и либералног листа „Весник“ не мора да је сасвим измишљен. У том разговору неименовани Рус се чуди зашто међу Србима није наишао на споменик „који би засенио све друге“ и који би био посећен „Св. Сави“, највећем Србину.¹¹⁵⁸

У Београду је основано 1922. године православно братство „Св. Саве“, које је под патронатом највећег српског националног светитеља имало за циљ свога рада „јачање православља“ и „помагање српске православне цркве и њеном унутарњем мисионарству“. Ово није био некакав харизматичан богомољачки покрет. Друштво је било састављено од чланова из редова свештенства и

¹¹⁵⁵ Око ових појмова отац Јустин Поповић гради читава поглавља своје књиге: *Светосавље као философија живота*, Михен 1953. Светосавска философија прогреса (стр. 29-54), културе (стр. 55-74), друштва (стр. 75-88), вредности и мерила (стр. 89-106), просвете (стр. 107- 122). Осим уводног поглавља које носи наслов Светосавска философије света, стр. 11-28 где су заправо идеолошке премисе православног хришћанства на којима се базира светосавље.

¹¹⁵⁶ *Савремене идеје у животу и раду Светога Саве*, говорио Никола Радојчић, о Св. Сави 1921. године, Нови Сад 1921, passim.

¹¹⁵⁷ Димитрије Најдановић, *Смисао и снага наше историје*, одштампано из Извештаја Четврте мушке реалне гиманзије у Београду за 1934-35. шк. годину, Београд 1935, стр. 11-12. (Димитрије Најдановић, *Светосавље*, приредио Жељко З. Јелић, Београд 2000, стр. 25).

¹¹⁵⁸ „Кратки разговори“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 31 (Београд, 9. новембар 1919. године), 1.

световњака. Имало је статут који је одобрио Св. архијерејски синод на челу са патријархим Димитријем. Централна управа је била у Београду, а у плану су били епархијски и и парохиски одбори.¹¹⁵⁹ У исто време Свештеничко удружење је ласкало Богомољачком покрету, оценивши га на својој Трећој годишњој скупштини у Сарајеву 5-6. септембра 1922. године „верно истинама Христовим и традицијама Св. Саве“.¹¹⁶⁰ Ово је значило да се бар симболички уклапа у историјску поруку великана Српске Цркве, као и то да за српско хришћанство после Господа Исуса Христа може да иде само Свети Сава.

Скупљање прилога за храм Св. Саве на Врачару у току 1923. године имало је и апологетски аспект, у контексту појачане римокатоличке делатности у централној Србији. Св. архијерејски синод је нарочито препоручивао: „Не треба допустити да нас католици који не представљају десети део становника београдских у томе претекну“.¹¹⁶¹

Култ Св. Саве био је присутан у просветним и националним удружењима. „Народно дело“ је 1927. године успело да за уметничку репродукцију (ретуширање) чувене милешевске фреске Св. Саве добије препоруку Министарства вера које препоручује црквеним телима и органима (Св. Архијерејском Синоду и Духовном суду) да „ову слику свакако набаве, јер је њено место у сваком дому поред иконе“.¹¹⁶² У исто време српском патријарху Димитрију се преко Министарства иностраних дела обратио С. Е. Douglas како би Српска Црква послала «слику патрона своје нације» која би била постављена у Капели Сједињења (Unity Chapel), јер је била идеја да у једном делу исте буду заступљени главни свеци сваке источне помесне цркве, па је тражено да се

¹¹⁵⁹ „Православно братство Св. Саве“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVIII, септембар-децембар, (Београд, 1922), 657.

¹¹⁶⁰ „У погледу духовно-верске акције на препорођају нашег народа“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XIX, март-август, (Београд, 1923), 160.

¹¹⁶¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1923), VI/1, 3300-3799, Патријаршија Српске православне цркве, П. Бр. 3922, 19. децембар 1922 / 1. јануар 1923. (Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1922), Син. бр. 1754 од 2/15. децембар 1922).

¹¹⁶² Архив СПЦ, Велики духовни суд, Ф II, р. 25/1929. Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, Духовном суду у Београду, В Бр. 8585, 16. јула 1927. године. Препорука министарства је рачунала са следећим да „ова слика представља веран лик Св. Саве на основу историског документа и висином своје уметничке израде у изразу узвишене светитељске благодати и дубоке државничке умности, погледом поуздања у будућност потпуно одговара просветном и националном значају Св. Саве, и у духу је црквене традиције“.

превазиђу проблеми око набавке руских икона јер је отежана комуникација са Московском Патријаршијом.¹¹⁶³

Словенски контекст рада и културног значаја Св. Саве, не само као светитеља и просветитеља српског народа, „већ као радника на зближавању и просвећивању свих Словена“ откривао је Сергије Троицки књигом „Св. Сава и Словенство“.¹¹⁶⁴ Још даље и експлицитније је о Светом Сави као симболу српско-руских веза говорио и писао В. Скворцов професор Богословије у Сарајеву приликом Савиндана 1930. године.¹¹⁶⁵

За Теодора Титова „Светосавље“ представља јединствени духовни, верско-друштвени покрет створен личношћу, животом и радом великог српског светитеља Св. Саве, Суштина светосавља јесте манифестација животодавног духа и деловања православног хришћанства. На жалост, савремени погледи на хришћанство га одбацују као застарело, а успешно преношење хришћанске поруке зависи од унутрашњег преживљавања садржаја вере. У том контексту значај „Светосавља“ је пресудан за упознавање истинитог хришћанства.¹¹⁶⁶

Незнатно пре него што је 1935. године започела „светосавска кампања“, тј. пропагирање Светосавља преко прокламације Светосавске године, местимично се у јавном дискурсу цркве могло приметити инсистирање на оваквим историјским садржајима и њиховом значењу за актуални тренутак. Највиша црквена управа је „одлучила је да наредна 1935. година“, објављено је у Гласнику Српске Православне Патријаршије, „буде јубиларна година у спомен и славу Српскога Просветитеља Светитеља Саве“.¹¹⁶⁷

Одлучна формулација светосавског програма почива на једном кратком иступању патријарха Варнаве, који морално-верској и националној кризи супротставља Христову науку која код српског народа „води своје порекло од

¹¹⁶³ „The Eikon of one of the Patrons of your nation“; Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1927); The Rev. C. E. Douglas, S. Luke's, Camberwell, S. E, to His Beatitude the Lord Dimitri Patriarch of Jugo-Slavia, Sremsky-Karlowicz, Serbia, May 11th 1927.

¹¹⁶⁴ Приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 3 (Сремски Карловци, 1929), 46.

¹¹⁶⁵ В. Скворцов, „Свети Сава и његова духовна веза са Русима (академски говор на прослави Св. Саве у сарајевској православној богословији 14/27. јануара 1930. године)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 8, (Сремски Карловци, 1930), 120-123.

¹¹⁶⁶ Теодор Титов, „Светосавље“, *Светосавље – орган студената Православног богословског факултета* II, 3, 4, 5 (Београд, 1933), 97-104.

¹¹⁶⁷ „700-годишњица смрти Светитеља Саве“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 38-39 (Сремски Карловци, 1934), 578.

осниваоца државе, првосветитеља и просветитеља Св. Саве. Овај програм све нас православне Србе чини широкогрудим у схватању свога положаја и у данашњој нашој моћној држави Југославији и целоме свету“.¹¹⁶⁸ Планирана културна активности и појачани рад, преко издаваштва и других манифестација требало је да резултира завршетком храма Св. Саве у Београду, на Врачару где су спаљене, како се мислило светитељеве мошти.

„Црква наша светосавска“ је увек била и остала „заштитница српског имена, најпоузданија хранилица светих и спасоносних аманета народних и државних“.¹¹⁶⁹ Свети Сава је био морални образац, морално надахнуће, покретач и персонални осмислитељ српског национализма и борбе за српску ствар. То су биле идеје изложене у тексту Јована Хаџи Видојковића, првобитно објављеном 1912 и поновљеном 20 година касније – 1932. године.¹¹⁷⁰ Курс историјског морализма увек је био пастирски актуалан и важан.

У своме обраћању народу поверене му Епархије жичке епископ Николај је био јасан, уклапајући се у Варнавин светосавски програм: „Кроз Светога Саву, свеца наше крви и нашега језика, и Бог нам постаје доступнији, и Христос ближи, и Црква милија и сваки Христов празник светлији и узвишенији“.¹¹⁷¹ Личност Светог Саве има харизматични пастирски значај.

Адреса поштовања Руске православне заграничне цркве, издата поводом личних јубилеја патријарха Варнаве Росића, 5 година патријарашког, 25 година епископског и 30 година монашког стажа, издата је „светосавске“ 1935. године. У тексту адресе се препознаје да је патријархов „*светосавски програм*“ имао ефекта на руску заграничну јерархију. Тај програм за Русе има и шири смисао и функцију, поред провиденцијалистичког значаја Варнавине патријаршијске

¹¹⁶⁸ „Новогодишњи поздрав Његове Светости Патријарха Господина Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XII, 2-3 (Сремски Карловци, 1931), 27-28. Овај поздрав се завршава молитвом светитељу: „да нас он све у новој години благослови ... на славу наше Цркве, Народа, Краља, и спасења свеколиког човечанства од безбожника и рушилаца светскога мира и љубави“.

¹¹⁶⁹ Јован Л. Перовић, „О значају вјерско-просвјетног рада Св. Саве за нашу националну и државну идеју“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVII, јули-август, (Београд, 1932), 302.

¹¹⁷⁰ Јован Хаџи Видојковић, „Саможивост и самопожртвовање – Свети Сава видело велико“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVII, децембар, (Београд, 1932), 521-535.

¹¹⁷¹ „Поздрав Епископа Николаја православном клиру и народу Епархије Жичке, о Божићу 1934. године“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XVI, 12 (Чачак, 1934), 329.

службе: „твојом постојаношћу у вери и мудрошћу твога служења, јер је читав твој подвиг у управљању Српском црквом управо подвиг заштите Православља, пројављивање духа и силе, као наследника престола Светога Саве.“¹¹⁷²

Историјски садржаји који су се односили на манастир Милешеву добијали су своје место на страницама Гласника – службеног листа Српске Православне Патријаршије, а најсвеобухватније су, чини се, обрађени су од стране свештеника Драгише Н. Боричића.¹¹⁷³ Његов текст о Милешеви прештемпан је, додуше и допуњен, као посебна публикација и имала је покровитељство од самог патријарха Варнаве.¹¹⁷⁴ Светосавски јубилеј привлачио је целокупну тадашњу академску јавност, али је допринос православног свештенства, нарочито оних вичнијих перу био веома значајан. О историји манаситра и његовом значају за целокупну српску историју писао је и прота Јевстатије Караматијевић.¹¹⁷⁵ Радослав Грујић је једним својим радом посвећеном Св. Сави из историографског поља прешао у чисту литургику.¹¹⁷⁶

Све је то доприносило ширењу милешевских и светосавских тема у јавном, а нарочито у црквеном дискурсу. Биографи патријарха Варнаве уочавају слојеве његове психологије и то оне најдубље, који су се управо наталожиле и развиле у раном детињству. Лични секретар патријархов, Владислав Албимович Мајевски помиње у биографској књизи, додуше панегиричној, али за овај контекст несумњиво тачној, да је благочестиво окружење Пљеваља, средњовековни манастири Св. Тројица и Милешева, али и нешто даља Бањска, Дечани и Пећка Патријаршија, утицало на склоп личности и побожност дечака Петра Росића, потоњег патријарха српског.¹¹⁷⁷ Мајевски пише: „Неизбрисив траг су на Петровом

¹¹⁷² Архив СПЦ, *Збирка плаката и штампата*, Его Святѣйшеству Святѣйшему Варнавѣ Архіепископу Печскому, Митрополиту Бѣлградско-Каровачкому и Патријарху Сербскому, 1905-1910-1930, Архіерейскій Синодъ Русской Православной Церкви Заграницей, Ср. Карловци 1935.

¹¹⁷³ Драгиша Н. Боричић, „Културни и политички значај Милешева у Средњем и почетком Новог века“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 16-17 (Сремски Карловци, 1935), 301-303.

¹¹⁷⁴ Драгиша Н. Боричић, *Манастир Милешево – приликом 700-годишњице*, Чачак 1935. Примерак публикације у Библиотеци Српске Патријаршије на сигнатури П II 3418 има посвету патријарху Варнави.

¹¹⁷⁵ Јевстатије Караматијевић, *Манастир Милешева – приликом светосавске седамсто-годишњице*, Нови источник – службени лист православне епархије дабробосанске (1935), стр. 171-179.

¹¹⁷⁶ Радослав М. Грујић, *Служба Св. Сави 6. маја на дан помена преноса светитељева тела из Трнова у Милешеву*, Нови источник – службени лист православне епархије дабробосанске (1935), стр. 145-153.

¹¹⁷⁷ Вл. А. Маевскій, *Сербскій Патријархъ Варнава и его время*, Новый Садъ 1931, 18-20.

дечијем срцу оставила ходочашћа са побожном мајком и браћом на богослужења у манастире, а нарочито у древну Милешеву“...¹¹⁷⁸

Манифестација Светосавске године је објављена лично од стране патријарха Варнаве преко радија. У том говору патријарх почиње реторским питањем: „Ко је први из српскога рода постао апостол Христов? Ко је први раширио и омилио науку Божју целом нашем народу“?¹¹⁷⁹ Циљ обележавања Светосавске године је био да „Српски народ у овој прослави види, као на филму, своју живу слику, свој седмовековни живот. За нас Србе нема узвишенијег, ни драгоценијег, ни милијег јубилеја од светосавске године“.¹¹⁸⁰ Седмовековни јубилеј од смрти Св. Саве проглашен је од стране Св. Архијерејског Сабора. У званичној патријаршијској посланици подсећа се на историјски значај Св. Саве за српску цркву и нацију, за српску културу. У том обраћању верницима из историјског контекста се прелази у савремене прилике и говори да је Свети Сава „само физички умро“.¹¹⁸¹ Прелази се на култ Св. Саве у сестринским православним црквама код Руса, Бугара, а његова личност је метафора јужнословенског уједињења, јер му похвалне венце у стиховима плете фра Андрија Качић Миошић, као што исламизовани Срби колебају, како сведочи историјски извор: „Турци верују Светом Сави и узимају знак крста и покрштавају се“.¹¹⁸²

И Срби су у личности Светог Саве видели и истицали његов пансловенски значај, неку врсту антиципације словенофилства. Тако је писао Леуновић, да је Св. Сава знао „да су Словени већином православни и он није хтео да одваја Србе од Руса, а нарочито не од Бугара“.¹¹⁸³ Одмах после завршетка Првог светског рата, било је покушаја да се личност Светог Саве популарише на вулгаран пансловенски (панславистички) начин као спона Срба, Хрвата, Словенаца, Чеха, Словака, што да не Пољака и Руса против германске хегемоније, историјски

¹¹⁷⁸ Исто, 21.

¹¹⁷⁹ „Почетак Светосавске године – свечани говор преко радија Његове Светости патријарха господина Варнаве“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 2 (Сремски Карловци, 1935), 18.

¹¹⁸⁰ Исто.

¹¹⁸¹ „Пастирска посланица Његове Светости Патријарха српског господина Варнаве поводом прославе 700-годишњице од смрти Светога Саве“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 2 (Сремски Карловци, 1935), 23.

¹¹⁸² Исто, стр. 24.

¹¹⁸³ Леуновић, *Свети Сава као човек и Словен*, Скопље 1934. (Приказ: *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 13 (Сремски Карловци, 1934), 213).

посведочене у Аустро-Угарској. Један позоришни комад, од Јоланте Познанове написан је са тим циљем, ширења тих идеја у омладини, преко мотива прогоњене иконе Св. Саве.¹¹⁸⁴

Овакво светосавско мобилисање Српске цркве можда је требало да оговори на културне акције код Римокатолика које су помно праћење и чије је протагонисање уједно демонстрирало присуство и значај клира и његовог утицаја у друштву. Тако је за пролеће 1936. године у Папској резиденцији у Кастел Гандолфу планирано обележавање „Дана католичке штампе“, свих институција у служби штампе, чак и пројекција кинематографа.¹¹⁸⁵ Код римокатолика у Краљевини Југославији 21. октобар 1934. године је проглашен почетком „Мисијске недеље“, верници појединих жупа требало је да се уписују прилозима у „Друштво за ширење вјере“. Након смрти краља Александра, било је симптоматично, али и сасвим некажњиво у богословском руху пропагирати слоган: „Нека влада Крист краљ“!¹¹⁸⁶ У Сплиту је увелико, након обележавања Светосавске године, отпочело са радом „Добротворно друштво Св. Саве“ које је тражило покровитељство од патријарха Варнаве.¹¹⁸⁷

Руски хор Светобогородичине цркве из Земуна, одржао је 12. фебруара 1935. године духовни концерт у Коларчевој задужбини у Београду. У извештају патријарху Варнави хоровања је записао: „На тај начин, како ја схватам, концерт се приказује као манифестација Православља, што је нарочито важно сада, после узнемирујућег иступања једног од највиших представника Римокатоличке цркве, загребачког надбискупа др Бауера и од стране Ваше Светости, достојног одговора по томе питању“.¹¹⁸⁸

Годишњи програми „мисијских дана“, „дана католичке штампе“ или „дана католичке омладине“ будили су у Српској православној цркви, макар и несвесно

¹¹⁸⁴ Јоланта Познанова, *40. прослава Св. Саве (Позоришна игра у једном чину с игром и певањем)*, Панчево 1919. („Под тим притиском морали смо за пуних пет година крити и ову свету слику нашег светитеља Саве“... стр. 7).

¹¹⁸⁵ „Светска изложба“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 25 (Сремски Карловци, 1934), 393.

¹¹⁸⁶ Архива Епархије зворничко-тузланске [Бијељина], Збирка плаката и штампата (римокатолички део), *21. listopada 1934. Misijska nedjelja...*

¹¹⁸⁷ Архив СПЦ, Београд, Канцеларија патријарха Варнаве (1935), Добротворно друштво Св. Сава у Сплиту, 15. мај 1935. „Слободни смо извести Вас да је у Сплиту основано ново добротворно друштво“...

¹¹⁸⁸ Архив СПЦ, [Београд] (Vaga, 1935), Диригент хора Св. Богородичине цркве из Земуна Његовој Светости патријарху српском господину Варнави, 12. фебруар 1935. године.

концептуалну реакцију попут „покајне“ или „светосавске године“. Мисионарска активност Српске цркве под омофором и жезлом патријарха Варнаве ослањала се на доминантне идеолошке садржаје поред богословских тонова.¹¹⁸⁹ Превремена смрт патријарха Варнаве Росића угасила је сличне напоре и акције.

Светосавска година је инсистирала на националним садржајима који су веру затварали понекад у сувиште уске оквири. Ти оквири су били сувише мали да би трпели ишчашења, чак и она осетљива теолошка. Народни обичаји, попут крсне славе, уздизани су на пиједестал догме, што је недопустиво са аспекта строге (ортодоксне) академске теологије.¹¹⁹⁰

Реторику и појмовни свет већ постигнуте светосавске идеологије наставио је да негује и наследник патријарха Варнаве патријарх Гаврило Дожић, макар и у функцији мобилисања домаћинских снага у градитељској делатности.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁹ Р. Филиповић, *Патријарх Варнава између идеологије и пастирског рада*, у: *И живот за Православље – зборник радова поводом 75-годишњице упокојења патријарха Варнаве*, Београд-Пљевља-Подгорица, 2012, стр. 131-154.

¹¹⁹⁰ Манојло П. Медаковић, *Значај крсне славе као догме у светосавској цркви*, Илустровани народни календар – „Српска слава“ – за просту 1935. годину, ур. војни свештеник Божидар Лукић, издање и власништво Просветно-хуманог друштва „Покрова Пресвете Богородице у Беорату“, стр. 1-28.

¹¹⁹¹ *Недеља Св. Саве у 1939. години – Споменица писаније у корист подизања храма Св. Саве*, Београд 1940.

4. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И РУСКА ЦРВЕНА ЕМИГРАЦИЈА У РЕЛИГИОЗНОМ МИЉЕУ ВЕРСКЕ ПРАКСЕ И ИДЕЈНОГ СВЕТА

4. 1. Српска православна црква и време модернизације

*„Гледамо летопис стари ми, деца технике, јурњавае и брига
а не могу отврдла срца да нам монахове љубави
запљусну вали
Јер живот нам је обичан: пуст, неплодан. Дим заклања небо.
Гасе се идеали“...*

(Митрофан Матић, „Стари летопис“, *Преглед – полуслужбени орган
свештенства жичке епархије*, XV, 8 (Чачак, 1933), 237)

Рађање модерног света после Првог светског рата, са добро познатим странама веће и боље технологије и комуникације, утицало је на друштвени амбијент у коме је Црква живела и радила. Могуће је наћи опсервације црквених личности, свештеника и теолога на прилике свакодневног живота које је носило ново време. Са становишта строге хришћанске етике просуђивало се о моралним и етичким импликацијама модернизације, о навикама попут моде, пушења, алкохолизма или о техничким остварењима, нпр. функцији радија и биоскопа, са пратећим епифеноменима, као што је била порнографија.

Савремена струјања у друштву утицала су и на регулисање правног положаја Српске православне цркве што је изазивало забринутост у врху управе. Модерно време је, неретко, схватано као напад на Тело Христово. Патријарх Димитрије је у једном писму упућеном Министарству вера затражио неку врсту привилегованог положаја у уједињеној држави за Православну цркву која би само тако могла да настави „културни и национални рад“. Наиме, патријарх је сматрао да „се почело са свих страна на нашу православну цркву безобзирно насртати“.¹¹⁹² То би значило да су се први људи Српске православне цркве жалили, сматрајући

¹¹⁹² Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Димитрија (1922), Патријаршија СПЦ Министру вера, ПБр. 599, 8/21. фебруара 1922.

да их вређа недовољно признати друштвени дигнитет. Из самог евентуалног признања извиру гаранције за просперитетни будући положај нације.¹¹⁹³

Сматрало се како модернизам рађа верски индиферентизам, а у крајњој линији опаки атеизам. Било је и веома песимистичних констатација, као на примеру реферата епископа шабачког Михаила: „Религиозно и морално стање нашег народа није како би требало да буде. У народу се шире страшна безакоња и зла која забрињавају све родољубе и честите синове наше свете цркве“.¹¹⁹⁴ Епископ Михаило Урошевић је сматрао да мирни период после Првог светског рата доноси по Цркву опасност од „бљутављења соли“ и губитка ревности за црквени живот, а нарочито је жигосао два психолошка стања – верски индиферентизам и ирелигиозност.¹¹⁹⁵

Епископ Николај Велимировић, није у савременим збивањима видео искушења и опасности по Цркву, нека струјања у целокупном хришћанском свету попут Конференције свих хришћанских цркава у Стокхолму 1926. године била су позитивна, односно, могла су да мобилишу снаге за борбу против лоших појава, како је речено „небивалих размера у модерном времену“.¹¹⁹⁶

Став Српске православне цркве у савременим приликама, показује и њен одређени опозициони став према новим токовима у уметности и сфери јавног. Подизање Мештровићевог победника, једне модернистичке скулптуре у центру Београда, изазивао је револт црквених делатника. Тај монумент који је требало да искаже, персонификује и симболизује националне напоре и победу 1918. године, био је оцењен као пласирање и популарисање разврата.¹¹⁹⁷ У службеном листу Српске патријаршије се додатно рекламирао чланак проте Милоша Анђелковића који је објављен првобитно у либералнијем „Веснику“. Истицано је да аутор

¹¹⁹³ Исто.

¹¹⁹⁴ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1928), Епископ шабачки, Е. бр. 822, 19. септембар / 2. октобар 1928. године, Светом Архијерејском Сабору Српске Православне Цркве.

¹¹⁹⁵ Исто.

¹¹⁹⁶ Архив СПЦ, Свети Архијерејски Синод (1925), Православно српски епископ охридски, бр. 567, 27. јула / 9. августа 1925. године.

¹¹⁹⁷ „Ко је победник?“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 11 (Сремски Карловци, 1927), 164. Наглашава се скулптуром физичка сила, а не морална снага српске војске која је победила.

наставља „оштру борбу против кипа голог човека као споменика Победнику, сатирући развраћени уметнички укус поклоника голотиње“.¹¹⁹⁸

Једна православна антимодернистичка и антизападњачка посланица важна за Србе дошла је из аскетске средине, из Свете Горе и била је написана на руском језику и важила је као опомена српском народу од стране руских калуђера светогорских манастира и скитова да се клоне и чувају западне вере и културе.¹¹⁹⁹ Из ње произилази антизападњачка, антимодернизаторска и свака друга струја и позиција у српском православљу. Са словенофилском критиком Запада представници српског црквеног миљеа правили су своју идеологију и идејну позицију. Модерна савременост је за Православну цркву била изазов, како јој се супротставити и како је превазићи. Дихотомија православне поруке и модерног света се осећала и изгледала је многим непремостива, мада се православље постављало изнад политичких и економских система.¹²⁰⁰

Руски интелектуалци, емигранти, препоручивали су у српском црквеном дискурсу традиционалне моралне вредности, осуђујући додатно материјално, телесно и изазовно. Владислав Албимович Мајевски је осуђивао порнографију речима да је „груба чулна извештаченост“.¹²⁰¹ Један други руски емигрант, професор богословије Николај Акајомов побија материјалистичку антропологију и њену пројављеност у спорту који по њему такође нема хришћанске основе.¹²⁰² Поменути професор Богословије је на другом месту указивао, узевши уопштено, на деморализаторску страну кинематографа, а са друге стране истицао пример да римокатолици кроз парохијске биоскопе народу дају моралне теме.¹²⁰³

У српском црквеном јавном мњењу се мислило да се од римокатолика може преузети рецепт за хришћански кинематограф: „решење питања о раду

¹¹⁹⁸ „О голим статуама“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 13 (Сремски Карловци, 1927), 204.

¹¹⁹⁹ *Окружное посланіе съ Афона къ православнымъ христіанамъ обитающимъ въ Сербіи (преимущественно въ Австро-Венгріи), Благословеніе Святой Афонской Горы*, Одесса 1912, passim.

¹²⁰⁰ Драг. Б. Крстић, „Прогрес хришћанства“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 6 (Краљево, 1935), 156-158.

¹²⁰¹ Вл. Мајевски, „Највеће зло“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 11 (Сремски Карловци, 1933), 170.

¹²⁰² Никола Акајомов, „Култ тела“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIV, 9 (Сремски Карловци, 1934), 149.

¹²⁰³ Николај Акајомов, „Кинематограф у савременом животу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 23-24 (Сремски Карловци, 1933), 357-358.

католика на пољу кинематографије, која се може искористити за проповед вере и морала, док сада, на жалост, често ова бива оруђе деморализације и атеизма“.¹²⁰⁴ Често је у српској црквеној штампи преношено римокатоличко искуство филма у мисионарске сврхе и тамошњи постигнути успеси¹²⁰⁵, као и чињеница да се у Америци води кампања против порнографије на хришћанској идејној бази.¹²⁰⁶

Поједини српски свештеници су полагали наде на радио као користан могући медијум за црквену проповед и мисију.¹²⁰⁷ Радио би могао да буде користан, по некима, само за преношење проповеди, док је пренос самог богослужења путем радија театралистичко изопачење хришћанског култа и не може донети добра.¹²⁰⁸

Сматрало се да је домаће искуство са медијима, радијом Београдом 1934. године био је својеврсни антицрквени *kulturbund*, јер је развијао модерне навике, одвраћајући масе од хришћанског култа и похађања богослужења. Нарочито се жигосало бучно прослављање грегоријанске Нове године која је била знак деградације аутентичне обичајне религиозности: „Такво прослављање је знак културе, модерног погледа на живот и на свет, то је борба противу клерикализма“.¹²⁰⁹ Технолошки развој у свету, употреба савремених медија у црквеном животу, доводио је до десакрализације традиционалног односа човека према оностраном. Пример да у САД аероплани бацају грамофонске плоче са снимљеним богослужењем, иако је то требало да надокнади црквену поруку удаљеним фармерима недељних сабрања, био је саблажњив.¹²¹⁰

¹²⁰⁴ „Кинематографски дани“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 40-41 (Сремски Карловци, 1933), 662

¹²⁰⁵ „Биоскоп у служби мисија“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 42-43 (Сремски Карловци, 1933), 697.

¹²⁰⁶ „Против неморалних филмова“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 21-22 (Сремски Карловци, 1934), 347.

¹²⁰⁷ „Опет би било много више оних који би жудно слушали преосвећеног Николаја и друге добре проповеднике“. (Жарко Дукић, „Радио у служби цркве“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XI, (Чачак, 1929), 117. (115-118).

¹²⁰⁸ „Тај модернизам није Цркви потребан нити он има оправдања свога“. (Ж. Гл. Ал, „Радио и служба Божија“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIV, 2-3 (Чачак, 1932), 45. (стр. 43-45).

¹²⁰⁹ Аутор «клерикализам» узима у саркастичном смислу. – Ћ, „Клерикализам у светлости последњих догађаја“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 5-6 (Сремски Карловци, 1934), 94-95.

¹²¹⁰ „Из северне Америке – Богослужење на плочама“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 27 (Београд, 1938), 669.

Препорука из редова српске високе јерархије пастви да морално делује, са данашње дистанце, можда може да се оцени као ретроградна и спутавајућа. Руски ђак, епископ шабачки Михаило Урошевић је апеловао у својој Васкршњој посланици из 1927. године: „Позивамо и препоручујемо нашем драгом и родољубивом свештенству и молимо све родитеље, - г. г. професоре, учитеље и све родољубе да поред осталих безакоња и порока нарочито сузбијају неморалну и одвратну моду одевања и раскоши нашег женског света. Због које се многи људи задужују и материјално пропадају“.¹²¹¹ Са пажњом се пратило како Западна Црква у окружењу решева питање „неморала“ и „јавне саблазни“. Један од првака Римокатоличке акције у Аустрији монсињор Зајпел (Seipel) упутио је молбу Бечкој полицији да се „предузму енергичније мере против неморалне голужаве женске моде“.¹²¹² Српски свештеници су устајали против модерне и савремене жене „која ће више допринети мајмунисању и подражавању укуса ове или оне шваље“ и на тај начин убити матерински осећај традиционалне жене српског друштва.¹²¹³

У црквеној штампи увек је било места за промишљање друштвене стварности и њених проблема са опште хришћанских доктринарних позиција. Светска економска криза је оцењена као декаденција духа: „Не може се оспорити чињеница, да је општу привредну кризу изазвала: декаденција душевних сила човекових“.¹²¹⁴ Могућа имунизација на кризно време коју су свештеници предлагали тражила се у економским моделима, на бази источног хришћанства, као што је то било традиционално српско задругарство.¹²¹⁵ Последице светске економске кризе и рецесије 30-их година су се осећале и у Југославији, патријарх Варнава је покушао да открије позадину проблема: „Много је важније и

¹²¹¹ Архива Епархије зворничко-тузланске, Епархијски црквени суд (1927), Михаил милошћу Божијом православни епископ богоспасаеме епархије шабачке и администратор епархије зворничко-тузланске, Шабац, о Васкрсу 1927. године. И још се вели: „Обратите пажњу и сузбијајте неуљудне и одвратне дивљачке игре, које срамоте и брукају нашу нацију“.

¹²¹² „Борба против голужаве женске моде“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 9 (Сремски Карловци, 1928), 141. Римокатоличка црква у Аустрији је у иступању против женске моде била упорна: „Бечки епископи и модерне игре“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 11 (Сремски Карловци, 1927), 170-171.

¹²¹³ „Српска жена у садашњости“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 13 (Београд, 1940), 534. Доноси се одломак из чланка проте М. Стаменковића из *Гласника епархије тимочке*.

¹²¹⁴ Мил. К. Пашић, „Криза човека“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 1 (Чачак, 1933), 6.

¹²¹⁵ С. Поповић, „Наш однос према кризи“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 10 (Чачак, 1931), 277-279.

спасоносније говорити и спасавати људе од морално-верске и националне кризе. У овој кризи треба тражити узрок и материјалној кризи“.¹²¹⁶

Епископ Николај Велимировић је писао о светској економској кризи, а по њему је заборав Христа био у темељима духовне кризе Европе која се манифестовала и на материјалан начин, а која људским силама, без интервенције духовног света није могла да буде разрешена.¹²¹⁷

Покушаји супротстављања Цркве времену модернизације отварао је јаз који се није могао премостити нити излечити прилично апстрактним критикама: „Представници данашњег модерног доба труде се свим силама да униште у човјечанству дух. Стварно, на жалост, мора се признати да су непријатељи духа, а присталице материје сваким даном у порасту јер су одабрали сигурно и добро средство, и могу са правом да се надају у успјех“.¹²¹⁸

Патриотски наративи, поуке из прошлости и родољубиви клише разумевања црквене историје, био је, код српских теолога најраспрострањеније оружје у мисионарском раду. Никола Ђорђевић, професор Богословије Св. Саве препоручивао је панагиричну књигу која слави жртве и борбу „за крст часни и слободу златну“ у контексту када „данашње прилике у свету са појачаним индиферентизмом према народним светињама жељно очекују овакве и сличне књиге“.¹²¹⁹ Са друге стране, некадашњи родољубиви писци попут Стевана Радосављевића – Бдина, који су горљиво писали о „македонском питању“ и држали се српског националног становишта, испољавали су после Првог светског рата либералне ставове. Поменути је одбацивао и крсну славу и светитеље као „теолошке шпекуланте“ убрајајући у ту групу ни мање ни више него и Светог Саву.¹²²⁰ Од Цркве се категорички захтевало како мора да се обрачуна са гнездима

¹²¹⁶ „Новогодишњи поздрав Његове Светости Патријарха Господина Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 2-3 (Сремски Карловци, 1931), 27-28. „Овај вековни програм нашег народа води своје порекло од осниваоца државе, првосветитеља и просветитеља Св. Саве. Овај програм све нас православне Србе чини широкогрудим у схватању свога положаја и у данашњој нашој моћној држави Југославији и целога свету“.

¹²¹⁷ Мисионарска писма (јануар 1934. године). Једна редакција Николајевог текста: О светској кризи, Београд 1932, Штампарија „Ђ. Јакшић“ Н. Лилића, Побожне књиге за народ, 42, 7.

¹²¹⁸ Владимир Кундачина, „Положај и дужности свештеника у данашњици“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVIII, 7-8 (Краљево, 1936), 18.

¹²¹⁹ Предговор књизи Атанасије М. Поповић, *Заслуге српских манастира, српског калуђерства и свештенства*, Сремски Карловци, Манастирска штампарија 1937, 4.

¹²²⁰ „Последњи погледи на свет и живот Стевана Ј. Радосављевића – Бдина, Београд 1927. г.“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 8 (Сремски Карловци, 1927), 123-126.

зла, која су по неким теолозима, таксативно обележена: „крчме... блудничка састајалишта, непобожне и неморалне књиге, слике, представе, филмови, непобожни и неморални новински чланци“.¹²²¹

Српска православна црква је оскудевала у кадровима који би кренули из дефанзивне апологетике у један офанзивни обрачун са модернизмом. Занимљиво да је у јесен 1939. године првојерарх Руске заграничне цркве у Југославији Анастасије Грибановски дао препоруку за старообрјадческог епископа Инокентија, да му патријарх Гаврило издејствује пасош и боравак у Краљевини Југославији иако је по православним мерилима расколник. Његова највећа препорука управо је била та „јер је сав свој труд уложио у борбу са атеизмом и модернизмом“.¹²²²

И поглавари других помесних православних цркава осећали су посебан изазов од времена које долази, изазов политичке природе који може да наруши традиционалан рад Православља. Тако је новоизабрани патријарх румунски Никодим у мирном писму патријарху српском Гаврилу упутио и следеће речи: „Тешка времена кроз која пролази данас човечанство, недаће и искушења која нас вребају на сваком кораку, подстичу нас, да уздајући се у помоћ Божију, духовно будемо ближе једни другима“.¹²²³

Патријарх Гаврило је за највећег злодуха данашњице проглашавао материјализам, који је непријатељ Цркве, али и шире: „Ми живимо у временима и приликама, у којима је хладни и бездушни материјализам све изврнуо и изопачио. Ова савремена неман довела је у питање веру, истину, љубав, правду и слободу, мир, цивилизацију, садашњост и све идеалне вредности, па и сам развитак духовнога живота“.¹²²⁴

¹²²¹ Милош Парента, „Ка културној прекретници!“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 16 (Сремски Карловци, 1927), 243.

¹²²² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1940), Ф XII (1940), р. 4551, Епископ Инокентије је морао под притисцима да напусти Румунију „познат је по својим одличним теолошким расправама, које се потпуно слажу са учењем наше цркве. Он нема борбености против Православља“... *Председатель Архиепископского Синода Русской Православной Церкви Заграницей митрополит Анастасий*, № 776, 20 септембра / 30. октобра 1939.

¹²²³ „Мирно писмо Његове Светости патријарха румунског г. Никодима упућено Његовој Светости патријарху српском господину Гаврилу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XX, 23-24 (Београд, 1939), 537.

¹²²⁴ „Гаврило по милости Божијој православни архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски богољубивом православном свештенству... Христос Васкрсе!“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 8-9 (Београд, 1940), 284.

4. 2. Идејни свет руских емиграната после Револуције у крилу Српске православне цркве

*„Кад власт Аждаје, у дане слома,
Мајку Русију води пропасти
Дуг је Словена – срушит Аждају
Ил' срушити је ил' за мајку пасти“.*

Ат. Васиљев, „Свим Словенима и другим народима верним Христу – Призив“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 12, (Београд, 20. април 1925)

Присуство руских емиграната и руске црквености у српској средини, обликованој после 1918. године, присутна је тема у историји Српске православне цркве, културном животу и миљеу везаном за Српску православну цркву између два светска рата. Већ првим летимичним погледом на часописе које је издала Патријаршија у Београду или епархије њој потчињене, уочавају се аутори руске провенијенције који намећу своје руске теме из културе, црквене мисије, социологије или историје. Сама револуција је била инспиративна и покретачка тема. Са друге стране издаваштво монографских публикација на српском језику од средине 20-их година које су имале у фокусу руску револуцију, биле су заправо књиге различитих жанрова.¹²²⁵

Водећи руски богослови, професори теологије, свештеници и други писци који су доспели у српску средину покушали су да дају одговор на чињеницу постигнутог успеха бољшевичке револуције. Традиционална хришћанска политичка концепција да је свака власт од Бога рачунала је на једну дозу провиденцијализма и теолошког вредновања преврата као одређене врсте божанске казне. Чињеница прогона и страдања цркве, нестанак династије „помазаника“ сводила би се на провиденцијалистичко проклетство.

¹²²⁵ Мемоарски спис Алексеја Ксуњина, *Од Николе II до Лењина*, Београд, 1924. Историографска монографија: Алексије Јелаčić, *Ruska revolucija i njeno poreklo*, Zagreb, 1925. Превод романа: *Raspućin, originalni naziv francuskog izdanja „Sumrak carstva“*, roman od Ž. Kesela i Jelene Izvoljske, превео Stojan Živadinović, Београд, 1927; Превод биографије цара Николаја II: Жан Жакоби, *Руска револуција – страдање императора Николе II*, превео Крешимир Мимирковић, Београд, s. а.

Философу Димитрију Мерешковском се дугује становиште да је болшевизам глобална појава, а не само регионална или катастрофа једног народа. У дневницима које је писао од средине 1919. године оставио је сведочанство да је болшевизам „инкарнација ђавола“. По њему то је „религија сатане, убиство светих завета слободе, братства и једнакости“.¹²²⁶ Мерешковски је био доследан, али и оригиналан у развијању социјалне демонологије, провлачећи кроз историју менталитета, руске културе, тражећи корене друштвеног потреса који је задесио руску државу и народ.¹²²⁷ Апокалиптична објашњавања друштвених појава, нарочито оних праћених великим страдањима и проливањем крви увек су била прихватљива за људе који су имали диспозицију за мистично објашњавање и поимање ствари.

Свештеник *Борис Волобујев* лamentsирао је над злом судбином Русије, покушавајући да се рефлексивно наднесе над збивања између 1917. и 1921. године. Он је видео таму, амбис и хаос, безобличје друштвене патње и катастрофе некада моћне империје.¹²²⁸ Штавише и историчар цркве и професор богословља *Николај Глубоковски*, који је научно прилазио савременим проблемима из скорије прошлости није се устручавао да говори помало херметичким језиком: „Све болшевичко-социјалистичка историја руског епископата је нови пророчански свитак на коме је и унутра и споља архијерејском крвљу написан текст „плач и нарицање и јаук“ (Јез. 2, 10)“.¹²²⁹ За *Петра Заустинског*, још једног свештеника у српској служби, комунизам је неморално учење које разара хришћанство, а дужност хришћана је да се формира једна здрава интернационала за борбу против болшевичког непријатеља. У савременом свету се одвија Апокалипсис, а Антихрист је, по њему, већ дошао.¹²³⁰

¹²²⁶ Ј. С., „Царство Антихриста (Д. С. Мерешковскій, З. Н. Гиппиусъ, Д. В. Философовъ, В. А. Злобинъ, Мюнхенъ 1921“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, јануар 1922, стр. 54-56, цитат: 56).

¹²²⁷ Апокалиптика провејава и чини лајт мотив његовог дела *Атлантида – Европа*, Београд 1930, видети одломак много каснијег издања: Димитриј Мерешковски, *Тајна руске револуције – оглед о социјалној демонологији*, превела с руског Лидија Суботин, Вршац, 13-25, 90.

¹²²⁸ Борис Волобујев, „На ивици амбиса“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 7-8, (Сремски Карловци, 1922), 421-434.

¹²²⁹ Николај Глубоковски, „Највиша јерархија, Њ. Св. Патријарх и духовенство у Русији под болшевицима“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 7-8, (Сремски Карловци 1922), 497.

¹²³⁰ Петар Заустински, „Долазак Антихриста“, *Црква и живот – научни религиозно популарни часопис* IV, 9-10, (Скопље, 1925), 305-330. На једном месту каже: „Злоба је комунизма према

Ипак, било је и трезвенијих, реалнијих и рационалнијих приступа који су у социјалним процесима тражили узроке руске револуције и свега што је уследило после 1917. године. *Теодор Титов*, свештеник, професор руске црквене историје у Кијевској духовној академији, аутор је подуже расправе у којој су понуђени неки одговори. Она је излазила током целе 1921. и почетком 1922. године на страницама „Гласника Српске православне патријаршије“, званичног органа Уједињене Српске цркве, али је прекинута, јер поједини судови нису наишли на разумевање већег дела избегличке јерархије Руске православне цркве.¹²³¹

Теодор Титов је критиковао расцеп (дихотомију) која је била настала између народа и свештенства. Истицао је низак ниво верске просвећености, једну формалну ритуалност која је била суштински кобна и допринела развоју антихришћанских либералних идеологија. Црква је по својој раскоши и везаности за царски апарат, племство и „дворјанство“ намерно или нехотице доприносила осиромашивању народа. Ово је била квинтесенција свега што је у своме студиозном тексту износио некадашњи професор Кијевске духовне академије.

Српско уредништво поменутог црквеног „Гласника“ морало је стога да се оправда тврдећи како је „писац прешао на политичко држање руских научењака, политичара и револуционара, што не спада по постојећем овде закону о штампи у неполитичан лист као што је Гласник, то смо принуђени обуставити даље њихово излажење у Гласнику“.¹²³²

Тезе Теодора Титова осуђене су на првом сабору Руске заграничне цркве 1921. године.¹²³³ Иако је за Србе тај сабор у почетку личио пре на обичну свештеничку скупштину, једно сталешко окупљање на које су иначе навикли, јавна осуда Титова дошла је као олакшање, јер је остало забележено да су „сви...

хришћанству неизбежна последица основне разлике између Царства Божијег и Царства Сотоне“, *наведено дело*, 329.

¹²³¹ Теодор Титов, „Руска православна црква пред револуцијом и за време револуције“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, (Београд, 1921), 26-28, 43-45, 57-58, 76-77, 93-94, 108-110, 126-127, 137-138, 154-156, 167-169, 188-189, 202-205, 220-223, 239-241, 259-261, 279-280, 294-296, 313-315, 330-331, 347-349, 370-371, 391-392, 419-421; *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* III, 1-2, (Сремски Карловци, 1922), 11-13.

¹²³² Уред., „Руска православна црква пред револуцијом и за време револуције. Редовни професор и доктор црквене историје протојереј Т. Титов“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* III, 3, (Сремски Карловци, 1922), 40.

¹²³³ Опширније: *Дѣянія русскаго всезаграничнаго церковнаго собора состоявшагося 8-20 ноября 1921. года (21 ноября-3 декабря) въ Сремскихъ Карловцахъ въ Королевстве С. Х. С.*, Сремски Карловци, 1921.

говорници констатовали да се расправа Титова негативно односи према Православној цркви“.¹²³⁴

И Срби, руски ђаци, васпитаници духовних академија пишу везано за револуцију у Русији. Професор београдске богословије Милош Анђелковић, један од бољих руских питомаца је записао: „клице за руски хаос нису руске. Оне су убачене у руску земљу са стране и од елемената који су не само против руске цркве и руске државе, него и против целог словенства и свеколиког Православља“.¹²³⁵ Приметно је да се оваквим ставовима супротставља писање Всеволода Н. Иванова који је у Харбину (Манџурија) 1926. године објавио дело *Ми на Западу и Истоку. Културно-историјске основе руске државности*, где је бранио хипотезу како је револуција била један бунт против позападњачења Русије, дакле изворни руски друштвени процес.¹²³⁶

Док се мање тражила логика и повезаност у револуционарном врењу, бивши проповедник руске војске, некадашњи војни свештеник, после 1921. године парох у Српској цркви, *Михаило Спиридонович Пелех* није заостајао у провиденцијалистичким тумачењима. За њега, узрок руске револуције не лежи у друштвеним разлозима, њу не иритира окоштали царизам или пак изражена социјална неједнакост. У своме чланку из 1923. године уопштено је констатовао да је револуција заправо „борба двеју култура, борба два света – Запада и Истока, два начела, добра и зла, борба белог Христа са црним Антихристом, духа са материјом“.¹²³⁷

Наравно, психологија руске револуције, није могла сматрати саму себе слободном од кривице, о чему су писали и представници високе црквене

¹²³⁴ М. П. „Руска црквена скупштина“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* II, 20, (Београд, 1921), 334. Овај текст резимира суштину Сабора Руске православне заграничне цркве у Сремским Карловцима из 1921. године, сагледавајући правце уређења руског црквеног избегличког живота у Краљевини СХС, пружајући једну перцепцију канонско-правног организовања избеглих Руса у очима Срба. Видети и: „Посланица руског црквеног сабора у иностранству деци Руске православне цркве у избеглиштву и прогонству, одржаног у Сремским Карловцима крајем 1921 године“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* II, 24, (Београд, 1921), 424.

¹²³⁵ Милош Анђелковић, „Большевизам и руска црква“, *Весник Српске цркве – орган Свештенничког удружења XXVII*, јули-август, (Београд, 1921), 359-362.

¹²³⁶ *Енциклопедија руске философије*, у редакцији Михаила Маслина, превод група аутора, Београд, 2014, 106-108.

¹²³⁷ Михаило Спиридонович Пелех, „Голгота Русије (посвећено Мих. Д. Милинковићу, директору)“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије* V, 5-6, (Чачак, 1923), 71-73.

јерархије, а што се масовно прештамповало (из једног извора) позних тридесетих година. Познати је трактат првојерарха Руске православне заграничне цркве митрополита Анастасија Грибановског. Према митрополитовом мишљењу сами су Руси призвали зло, отворили врата злим силама, а исто тако руска револуција само потврђује праисконску борбу добра и зла, учешће Ђавола, а нит револуционарних процеса се провлачи криз целу светску историју.¹²³⁸

Протестански (нарочито лутерански) погледи на руску црквену историју, завршавали су се рационалистичким закључком да је Православна црква у Русији била оруђе државе, покорена на цезаропапистички начин руском Цару. Свештенство је изгубило морални утицај преставши да буде „Божије“. Ово је био корен кризе старе православне цивилизације, како су то видели западњаци.¹²³⁹

¹²³⁸ Митрополитъ Анастасій, „Корни револуцији“, *Православная Русь – Церковно-народный органъ Православного движенія въ Зарубежной, Карпатской и Пряшевской Руси* 6, (Ладомирова, 1938), 2; „Что такое револуција?“, *Святая Земля – Ежемѣсячное изданіе Русской Духовной Миссиі въ Иерусалимѣ* 1, (Иерусалимъ, 1936), 1. Видети и: Митрополитъ Анастасій, *Бесѣды съ собственнымъ седцемъ*, Бѣлградъ, 1935.

¹²³⁹ Тако је, на пример, писао Otto Pichler у своме делу „Orient und Occident“ из 1864. године). По његовом мишљењу руски свештеник је престао да буде „Божији човек“ (Der man Gottes). Цитирано по: В. Јанкулов, „Православна црква и епископ“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, јануар-фебруар (Београд, 1921), 22.

4. 3. Значење антисемитског расположења руских емиграната

„Не, теби ничег није било мало,
на ипак бол те јадио у свести,
јер кад си треб'о дати благе вести
и тешиш' паству и ужасну збиљу –
пруз'о си руке, добри Израиљу“.

(Севастијан Путник, *Старом Израиљу*,
у: *Крици божјег црва*, Београд 1940, 41)

Српска православна црква се одређивала према Јеврејима и јеврејском питању.¹²⁴⁰ Према мишљењу многих руских емиграната, покретач револуционарних покрета било је једно фино суптилно, спиритуално зло, инструментализовано од јеврејског фактора. Руски емигрантски кругови су одвећ рано у српској средини почели да штампају књиге о познатим темама које су подгревале антијеврејска расположења.¹²⁴¹ Фантастични сижееи о јеврејској завери, иза које по правилу треба да стоје масони, обично су се код горљивих декларативних православца завршавале са езотеријским ширењем познатих фама о пророштвима.¹²⁴²

Можда први чланак у црквеним новинама који је апострофирао тензије на линији хришћанство-јудаизам био испровоциран персоналним односима, а чије околности историчар не може увек до краја да расветли, односи се на почетак 1920. године. Према писању „Весника“ београдски издавач Геца Кон држао је у

¹²⁴⁰ Milan Koljanin, „Srpska pravoslavna crkva i jevrejsko pitanje“, *Istorija 20. veka – časopis za savremenu istoriju*, 1/2010), 23-40. Исти, „Srpska pravoslavna crkva i Jevreji 1918-1937“, *Istorija 20. veka – časopis za savremenu istoriju*, 2/2009), 67-78. Исти, „Однос Српске православне цркве према Јеврејима и „јеврејском питању“ (1918-1941)“, Српска теологија у 20. веку – истраживачки проблеми и резултати, 7 /2010, 93-115.

¹²⁴¹ Григорій В. Бостуничъ, *Правда о Сионскихъ Протоколахъ. Съ приложеніемъ новаго Протокола и 4-хъ рисунковъ в тексте*, Митровица Сремская, 1921.

¹²⁴² Било је то право „осмишљавање катастрофе Русије“, по речима библиографа руске емиграције: Јован Качаки, *Руске избеглице у Краљевини СХС / Југославији – библиографија радова 1920–1944 (покушај реконструкције)*, Београд, 2003, 88. Наведени емигрантски аутор Григорије Бостунич доста је писао на тему масонства и предсказања Оптинског старца. (Григорій В. Бостуничъ, *Масонство и руская революція (правда мистическая и правда реальная)*, Новый Садъ, 1922; Григорій В. Бостуничъ, *Что будетъ съ Россіей (Оптинскія предсказанія)*, Новый Садъ, 1922. Према последњој брошури, у ауторовим футуристичким довијањима коначно ће пропасти покушај Јевреја да зацаре Антихриста у Јерусалиму 1932. године, а у годинама 1932-1972. ће победити ствар Православља и Словенства, што би био апсолутни врхунац мистификације и езотеризма: *наведено дело*, стр. 31-32).

свом излогу илустрацију која је била погрдна за српско православно свештенство, а уредник новина је домаће Јевреје назвао „непријатељима“.¹²⁴³ Антисемитска расположења нису била страна ни страницама званичног листа Српске Патријаршије „Гласника“ и то у контексту прилика у Русији и руске судбине. Истицало се под утицајем журналистичких написа да су „Јевреји“ криви за успех бољшевизма, а да хришћанску културу велике Царевине Руске треба спашавати. У Совјетима је, наиме, 80 % Јудејаца.¹²⁴⁴

Слободно зидарство (фрамасонство) означено је као фатални чинилац у новијој историји руског народа. Зла обредна страна тајног друштва, тј. непознати ритуали са мрачним циљевима представљали би одлучног непријатеља хришћанства. Што се тиче нумеричког удела Јевреја у редовима комуниста у неким текстовима било је и персонализације: Гершон Апфелбаум (Зиновјев), Леон Бронштајн (Троцки), Финкелштајн (Литвинов) били су „масони високог посвећења“.¹²⁴⁵

Рубинштајн је постао представник за емигранте у Нанзеновом одбору у Друштву народа, а тај потез се у Руском зарубежју тумачио као нетактичан и непријатељски. Једина опозиција његовом наименовању били су националсоцијалисти у Немачкој, те се тумачило на следећи начин: „само руски емигранти у Немачкој, у националсоцијалистичкој држави, код тог одлучног противника бољшевизма, могу да се не осврћу на женевску одлуку“.¹²⁴⁶ Тако су почеле да се рађају симпатије између националсоцијализма и руске емиграције. Антисемитизам се осећао у практичној хришћанској дисциплини – апологетици. Василије Скворцов, сматрао је адвентизам сасвим симплификовано чедом „масонојеврејства“.¹²⁴⁷

Антисемитски тонови на бази страха од глобалне завере јављали су се и у класично написаним богословским приручницима. У приручнику историје

¹²⁴³ „Наши непријатељи“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, II, 3 (Београд, 19. јануар 1920), 1-2.

¹²⁴⁴ Милош Парента, „Спасимо Русију!“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 8 (Сремски Карловци, 1925), 116-117.

¹²⁴⁵ „Руска црква – слободно зидарство“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 7 (Сремски Карловци, 1932), 107.

¹²⁴⁶ „Рубинштајн и Литвинов“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVII, 31 (Сремски Карловци, 1935), 579.

¹²⁴⁷ Василије Скворцов, „Јерес адвентизма“, *Црква и живот – поучни религиозно-популарни часопис*, бр. 7-8 (1925), стр. 236-247. „Адвентизам је плод јеврејомасонства у хришћанству“ (стр. 241).

религије и античких блискоисточних култова према пророку Божијем Мојсију заузима се негативан став, супротан предању и учењу Цркве: „У свом садашњем раду ми ћемо показати да је Мојсије геније зла, најштетнији човек, који је икада живео и који је избацивао најштетније паролe“.¹²⁴⁸ Други Матвејевљеви богословски трактати имали су препоруку митрополита Антонија Храповицког, мада у њима није иступао са антисемитском дисонанцом.

Српска црквена штампа давала је простор и гостопримство анонимним емигрантима који су могли да изразе своју фрустрацију за изгубљеним завичејем и да сву кривицу свале на Јевреје. Вести које су долазиле из Русије о глади, пљачкању, рушењу светиња, отуђивању црквених драгоцености биле су поражавајуће. „Над стотину милона Руса узели су власт у своје руке дивље хорде Јевреја и Татара, па уништавају онај мирни и племенити словенски велики народ“.¹²⁴⁹ Окрутност бољшевичког режима је на основу пристизаних вести описивана многоструко. Прогон Цркве, убијање свештеника, отимачина црквеног блага и забрана веронауке. Истицано је да на удару антитеизма нису синагоге и рабини и да забрана верске наставе не важи за припаднике јудаизма.¹²⁵⁰

Са сличним мислима иде и размишљање како је неморалан Запад, допустио да се јеврејски интернационализам размахне по руској земљи. Он је започео „ђавољи и паклени рад на штету Словенства и културе“, а Лењин и Троцки-Бронштајн су „служитељи западног јеврејског капитала“.¹²⁵¹ Међународно јеврејство било је кривац за сламање старог друштвеног и државног уређења у Русији и за формирање „совјетске владе“. Тајна завера која је покренута од стране богатих господара берзе и светске економије, руководила се,

¹²⁴⁸ „Ради остваривања идеје светског господарства – власти Јеврејство на најактивнији начин учествује у масонерији и преко њега лансира у човечанство најдеструктивније идеје“. (Леонидъ А. Матвѣевъ, *Моисей предъ судомъ исторіи (религији и исторіи дѣрвнихъ народовъ)*, Белградъ 1939, 6).

¹²⁴⁹ Аноним (Верник), „Пљачкање православних цркава у Русији“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, IV, 7-8 (Чачак, 1922), 305. Летак у прилогу.

¹²⁵⁰ *Православна црква у Русији*, Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот I, 10 (Сремски Карловци, 1922), 473.

¹²⁵¹ Михаило Спиридонович Пелех, „Голгота Русије (посвећено: г. Мих. Д. Милинковићу, директору)“ *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, V, 7-8 (Чачак, 1923), 103.

како су елаборирали неки српски свештеници и „Протоколима сионских мудараца“.¹²⁵²

И не само у контексту прилика у Русији, антисемитизам се јављао и кроз друштвену теорију, вулгарно без аргументације, одражавајући теме која су се појављивале у дискурсу црквеног клера: „Како ради Јеврејин масон, тако ради Јеврејин капиталиста и Јеврејин бољшевик. Међу њима нема разлике у гледању на свет, они су само Јевреји у суштини и ништа више“.¹²⁵³ У освит Другог светског рата, а вероватно под утицајем примене расних закона у Немачком Рајху, саблажљиво су звучале речи румунског патријарха, цититане из руског часописа „Мироваја правда“, бр. 1, који је према наводима српске црквене штампе изјавио да „је света дужност да устанемо против Јевреја“, оних који као паразити „сисају румунску и хришћанску крв“.¹²⁵⁴

Руски емигранти који сарађују са уредништвима српске црквене периодике, доносе на страницама српске црквене штампе 20их, али и 30их година, текстове у којима се промишља о скоријој руској историјској судбини. Теме као што су непосредни узроци и разлози бољшевичке револуције у Русији обрађују се кроз провиденцијалистичко-мистичку призму, бивајући веома брзо допуњаване хришћанском критиком комунизма, са мање или више антисемитским тоновима. Страх од комунизма формиран у српском црквеном јавном мњењу настао је добрим делом захваљујући публицистичким ангажовањем руских емиграната у српским часописима.

Теолози и други интелектуалци Српске православне цркве имали су смелости да се осврћу на друштвене појаве, уколико су оне биле политичке философије и идеологије или друштвене стварности од утицаја на морал. У том погледу значајно је што се у званичном листу Српске православне цркве појавио пророчански текст о протагонистима национал-социјализма у Немачкој у коме се каже:

¹²⁵² „Јеврејство“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VIII, 5 (Чачак, 1926), 114-121.

¹²⁵³ Мил. К. Пашић, „S. O. S“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVIII, 11 (Краљево, 1936), 5-6.

¹²⁵⁴ „Румунски патријарх Мирон против Јевреја“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 9 (Београд, 1938), 233.

„Шта ће се у Немачкој догодити у идућем времену још не знамо. Опасност је могућа и прети опасност, да дођу на власт они који заступају наведено политичко, културно и социјално религиозно схватање. Хоће ли Христос победити и протерати по други пут Вотана, хоће ли крст Голготе победити Хакенграјц, видеће се. Могуће је да ће и немачка црква бити црква мученика. Шефови хитлеризма и не таје, да им је у вољи да имитирају Нероне, Декије“...¹²⁵⁵

Касније се знало у српском црквеном јавном дискурсу за став немачких протестантских теолога према Хитлеровој политици, да је познати теолог професор бонског универзитета Карл Барт говорио за фирера да је антиклерикалан „да нема појма о протестантизму“ и да крв, расу, вођу и народ уздиже на степен религије.¹²⁵⁶

Једноставно, Српска православна црква није имала разумевања за немачки антисемитизам, а уколико су се такви антисемитски тонови и појављивали у српској црквеној јавности, они су радије примани посредством руских емиграната.

¹²⁵⁵ С., „Поглед Хитлеризма на свет“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 33 (Сремски Карловци, 1932), 521.

¹²⁵⁶ „Професор Карло Барт о стању цркве у Немачкој“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 10-11 (Сремски Карловци, 1938), 271.

4. 4. Став руске црквене емиграције у Србији према масонерији – хришћанска критика масона

*Зоро мајска, зоро мајска,
О лепото моја рајска!
У теби ми сретна душа;
нема демон да је куша;
Здраво могу рећи с тога,
Кроз природу видим Бога
И рећи ћу смело свима:
Бога има, Бога има!*

(Љуб. Ковачевић, „Бога има...“, *Преглед*
– полуслужбени орган свеиштенства жичке
епархије, XIII, 10 (Чачак, 1931), 306)

Могућност историографског тумачења руске револуције као пројаву завереничке интенције освежио је историчар Џејмс Хедли Билингтон стављајући у свом раду „Пожар у људским умовима – порекло револуционарне вере“ посебан акценат на „тајна друшва која су прерасла у партије, које су касније биле уплетене у револуцију“.¹²⁵⁷ Масони су у Царској Русији имали одређено место, а у емигрантским круговима су били разматрани као виновници и узрочници политичке пропасти. Историја српске масонерије и фрамасонства у Србији није непозната тема за историографију.¹²⁵⁸ Српски теолози су се према овој друштвеној појави крајем 19. века јавно изразили веома негативно.¹²⁵⁹

¹²⁵⁷ *Енциклопедија руске философије*, у редакцији Михаила Маслина, превод група аутора, Београд 2014, стр. 17.

¹²⁵⁸ Андрија Раденић, „Јеврејска ложа Бене Берит у Србији и Југославији 1911-1940“, *Историографски доприноси – расправе и осврти* 2, Београд 1999, 859-922; Војкан Станић, „Оснивање ложе „Побратим“ – Ложа бр. 1 „Побратим““, Београд 2014. Последња ложа је основана 1891. године. Са синтетском претензијом пише: Стеван В. Николић, *Слободно зидарство у Србији*, Београд, 2011.

¹²⁵⁹ Стеван М. Веселиновић, *Слободно зидарство пред Јеванђељем, говорио 12. децембра 1893, Јавна предавања у Богословији 1*, Београд 1893, 3-15.

Осуда појединих удружења која су радила у руском предреволюционарном друштву и имала додира са Руском православном црквом, од стране сабора Руске заграничне цркве у Сремском Карловцима 1921. године, свакако је утицала на уобличавање и почетак формирања јасног става према масонерији у српској црквеној јавности. Две организације *УМСА* и *Le Phare* су том приликом осуђене, готово проклете, јер су „ове две организације део масонске завере уперене против хришћанства“.¹²⁶⁰

Није забележено да су српски православни епископи икада заузимали негативан став према масонским ложама и њиховој делатности. Напротив, оно што се зна у озбиљној литератури јесте да су припадници православне јерархије XIX века уједно били и чланови масонских удружења. Примери су карактеристични и живописни за своје време, оно које је блиско настанку масонског покрета.¹²⁶¹ У црквеној штампи међуратног периода могуће је пронаћи више текстова са негативним набојем против масонерије, којој се стављају на душу антихришћански рад, подривање црквене организације, ширење идеја на бази либерализма, уперених на народне масе да их одврати од послушности ауторитетима. Наравно ту треба додати езотеријске склоности које су у колизији са црквеним култом и богослужењем. Црквена јавност је била обавештавана да је масонерија антиправославни покрет „који се састоји из више концентричних кругова – ложа. Чланови средишњег круга нису никоме познати“.¹²⁶² Циљ ових „изопачењака“ и езотеријских ликова био је да се на рушевинама хришћанства успостави „Царство земаљско“ супротстављено Цркви.

Неки епископи су, када је масонерија била у питању, били обазривији и уздржанији у доношењу судова. Гласило нишке епархије донело је 1926. године белешку у међународном конгресу масона који се тада одржавао у Београду. „Док јавност сматра слободно зидарство за тајну установу и често је обавија у мистерије које некада граниче са фантастичношћу, дотле сами слободни зидари

¹²⁶⁰ *Дѣянія русскаго всезаграничнаго церковнаго собора состоявшагося 8-20 ноября 1921. года (21 ноября-3 декабря) въ Сремскихъ Карловцахъ въ Королевствѣ С. Х. С.*, Сремски Карловци, 1921, 77; Michel D'Herbigny; Alexandre Deubner, *Eveques Russes en exil – douze ans d'epreuves (1918-1930)*, Roma, 1931, 81-82.

¹²⁶¹ Никола Радојчић, „Историјске студије митрополита Стефана Стратимировића“, *Гласник историског друштва у Новом Саду* II, 3 (Нови Сад, 1929), 324. Аутор сматра да је митрополит био члан осјечке масонске ложе *Vigilantia* (Стража-Будност).

¹²⁶² Милош Парента, „Протуправославна удружења“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 15 (Сремски Карловци, 1925), 233-234.

тврде, да у њиховом раду нема ничега ни тајнога ни мистериозног“.¹²⁶³ Коректнију и неоптерећену вест о конгресу масона у Београду од 12. до 14. септембра 1926. године донело је и гласило Жичке епархије: „сад треба да се из Београда чује први глас франкомасонства за мир и зближење народа. Учествовали су делегати из целог света. Мање, више свака ложа је послала свога великог мајстора и по неколико чланова“.¹²⁶⁴

Игуман манастира Драче, конзервативан у сваком погледу, па и у политичком, јеромонах Дионисије Миливојевић претресао је савремене српско-хрватске масонске часописе тражећи у њима поткрепљење за своје тврдње да је реч о неопаганским следбеницима мрачног култа. На крају своје расправе он констатује следеће: „Православна црква треба да зна да масон никада не може бити пријатељ њезин“.¹²⁶⁵

У Српској цркви се знало за гласине да у суседној Грчкој цркви међу епископима има масона. Једна врста љубави и пријемчивости за сензацијом отишла је далеко да је вест објављена у званичном гласилу Српске православне цркве. Те вести су ишле дотле да се говорило да су у масонским редовима патријарх цариградски Мелетије Метаксакис и митиленски епископ, али на те приче српски црквени журналисти су одговарали одмахивањем главе: „Не можемо веровати“!¹²⁶⁶ Сличних гласина било је и за чланове српског епископата да су чланови масонске организације. Надбискуп загребачки Алојзије Степинац, записао је у своме дневнику утиске о сусрету са патријархом Варнавом приликом сахране краља Александра Карађорђевића 19. октобра 1934. године: „Упозорио сам га надаље на највећу несрећу и на нашу погибел, а то је масонерија и ту би православна црква морала подузети нешто против масонерије. Како је и Јањић присуствовао разговору, упао је у ријеч: „И наша су два епископа масони““.¹²⁶⁷ У

¹²⁶³ „Међународни конгрес слободних зидара“, *Преглед цркве Епархије нишке – службени религиозно-морално-културни месечни часопис*, бр. 9 (1926), стр. 355-356.

¹²⁶⁴ Хранислав Томић, „Конгрес масонерије у Београду“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VIII, 9-10 (Чачак, 1926), 245.

¹²⁶⁵ Дионисије Миливојевић, „Савремено масонство“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, новембар-децембар, (Београд, 1927), 649.

¹²⁶⁶ „Грчки епископи – масони?“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 13 (Сремски Карловци, 1927), 203.

¹²⁶⁷ Ivan Mužić, *Masonstvo u Hrvata (Masoni i Jugoslavija)*, Zagreb, s. a, стр. 253. По документима Немачке службе безбедности (Немачке специјалне полиције) водеће личности из врха Српске православне цркве, припадници масонских ложа су били епископи Николај Велимировић и Иринеј

исто време знало се да је Мусолини велики прогонитељ масона и да је наредио да се затвори на пет година Домицио Ториђани, велики мајстор Италије.¹²⁶⁸

Крајем 1926, а почетком 1927. године Григорије Грабе, у својој полемичкој брошури о идеолошким основама спора митрополита Евлогија са Руском заграничном црквом, односно „карловчанима“ подвлачи значај и улогу масонерије у подгревању управо оног гностицизма који је оптерећивао древну васељенску цркву.¹²⁶⁹ Он је сматрао да се либерализам, гностицизам и релативизам преко интелектуалаца старе Русије, а правим посредством розенкројцера уврежио у Институту Св. Сергија у Паризу као богословској школи митрополита Евлогија да би се подривало исправно црквено учење. Масони су, по Грабеу, стајали и иза свих црквено-дипломатских потеза Евлогијевих када су у питању односи са групом митрополита Антонија, Московском и Цариградском патријаршијом, али и у проблематичном софиолошком систему.¹²⁷⁰ Важно би било приметити да су и новине које је Г. Грабе уређивао *Голосъ вѣроподданнаго*, а које су излазиле у Београду, шириле антимасонско расположење уверавајући читаоце да је реч о антидуховном, антихришћанском покрету, „најзлобнијем непријатељу Олтара и Престола“. Овакве и сличне квалификације излазиле су у рубрици „масонска хроника“.¹²⁷¹

Не случајно, у времену када се (и даље – 1931) комешају односи руске заграничне јерархије, на релацији митрополит Евлогије – митрополит Антоније у званичном српском црквеном гласилу објављује се напис о порасту броја руских масонских ложа у Паризу. „У Паризу до сада постоји већ 5 руских ложа, а у најскоријем времену имаду се основати још 3 друге ложе“.¹²⁷² Просечни српски црквени човек могао је да стекне утисак да је руска емигрантска средина у Паризу филомасонска и да иза париских богослова и митрополита Евлогија стоје масони.

Ђорђевић, англофили и енглески људи од поверења. (Уп. Историјски архив Београда, БдС, досијен N-56, Николај Велимировић и D-9, Ђорђевић Иринеј)

¹²⁶⁸ „Мусолини против слободних зидара“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 13 (Сремски Карловци, 1927), 203.

¹²⁶⁹ Ю. П. Граббе, *Корни церковной смуты – парижское братство Св. Софији и Розенкрејцеры*, Београд 1927, *passim*. Треба имати у виду да је књижица штампана у Београду: „У последње време је код нас било много раобличавања масонерије“, пише Грабе.

¹²⁷⁰ Ю. П. Граббе, *н. д.*, стр. 18-22.

¹²⁷¹ *Голосъ вѣроподданнаго*, № 24, 27. новјаря 1927, стр. 4. „Масонская хроника“ и у претходним бројевима.

¹²⁷² „Међународно слободно зидарство“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 22, 23 и 24 (Сремски Карловци, 1931), 375.

Посланица Руске православне заграничне цркве против масонерије, ширена је и у српском преводу. У њој се критикује интернационална езотеријска организација, која је непријатељски настројена према Цркви и хришћанству. Издаје се упутство црквеним пастирима да масоне, приликом исповедања, упуте и поуче да не могу истовремено бити учесници масонских ритуала и остати православни хришћани.¹²⁷³ Руска загранична православна црква је осуђивала масонерију у неколико наврата и после 1932. године, понављајући поменућу одлуку и посланицу у којој се каже да је масонство „тајна интернационална светска револуционарна организација борбе против Бога, против хришћанства, против Цркве, националне државности, нарочито против хришћанске државности“.¹²⁷⁴

Следећи овакав руски богословски тренд, о масонерији се пише јетко са дозом критике и презира њене езотеричности, а неретко се и на разоран друштвени утицај масонских ложа подсећало, као у Грчкој где су професори теологије подсећали да је у питању „тајанствена религија која се разликује од хришћанске и сасвим је далеко од ове“.¹²⁷⁵ Временом, српској црквеној јавности се пласирају детаљи самог масонског култа, односно религиозна страна њиховог деловања.¹²⁷⁶

Масонски одговор, на генерисање противничког расположења од стране руских кругова било је наступање и гест руског сликара Николаја Константиновича Рериха. Рерих је 1932. године, поколонио Народном музеју у Београду неколико својих слика, неке са познатим мотивима са Хималаја, али и

¹²⁷³ Антоније Храповицки, „Окружна посланица Св. Архијерејског Сабора Руске православне цркве у иностранству свој верној деци Руске православне цркве, расејаној по целом свету“, *Светосавље – орган Удружења студената Православног богословског факултета*, бр. 6 (1932), 297-301.

¹²⁷⁴ *Окружное посланіе Собора Архіереевъ Русской Православной Церкви за границей ко встѣмъ вѣрнымъ чадамъ Русской Православной Церкви, въ разсѣяніи суцимъ*, Церковная жизнь, № 2, стр. 25.

¹²⁷⁵ „Фармазони“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 9 (Сремски Карловци, 1934), 152. Још један пример обрачуна и раскривања масонске идеологије и праксе у Грчкој цркви наилазио је на одушевљење и одобравање од стране Срба: „Прва осуда масонерије“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 16-17 (Сремски Карловци, 1934), 277.

¹²⁷⁶ „Фармасонска заклетва“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 18-19 (Сремски Карловци, 1934), 302.

Св. Сергија Радоњешког са зачуђујуће присутном масонском амблематиком.¹²⁷⁷ Некада иконописац и црквено ангажовани уметник, постао близак езотерији, у чијем уметничком изразу је спиритуалност уморна од православне догматике ишла даље тражећи синкретизам и неке нове духовне хоризонте.¹²⁷⁸

Када се у јавности појавила књига Драгољуба Дамњановића „Живот Исуса Назарећанина“, и када је против њеног ширења иступио 1934. године Св. Синод Српске православне цркве, редакција лист „Време“ извињавала се патријарху Варнави и епископима због „нехришћанског, франмасонског и бољшевичког испада“.¹²⁷⁹ По среди није био само „разуздани и развратнички менталитет писца кокаинисте“, већ је све било осмишљено у антицрквеној пропаганди иза које стоје „франмасони... са својом провидном рушилачком акцијом“.¹²⁸⁰ Патријарх Варнава је писао председнику владе Узуновићу да је књига дочекана са симпатијама од листова са „прикривеним антидржавним и комунистичким тежњама“.¹²⁸¹ Масонска идеологија и пракса увек се повезивала са комунизмом и политички деструктивним понашањем, социјално разграђујућим.

Вести из руских емигрантских новина цитиране су без проверавања. Сматрало се да је у Совјетској Русији до 1935. године формирано 5 масонских ложа над којима је велики мајстор Карл Радек Собелзон, новинар, а да се „технички центар масонерије“, на Балкану, од кога треба да стрепи и Српска православна црква, налази „у Валони, у Албанији“.¹²⁸² Бољшевици и масони су оптуживани да тесно сарађују.¹²⁸³

¹²⁷⁷ „Поклон музеју од руског сликара Рериха из Бомбаја“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, новембар, (Београд, 1932), 513-514. У чланку је забележено да је Н. К. Рерих будистичким Калмицима у Београду поклонико будистичку верску слику «икону» из 12. века пет-шест месеци пре него што је даровао Народни музеј.

¹²⁷⁸ Исто.

¹²⁷⁹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Милош Н. Брашић, уредник «Времена» патријарху српском Варнави, 5. новембар 1934. године.

¹²⁸⁰ Исто. М. Брашић види организовану кампању када се у Београду у исто време пушта филм «Вечити Жид». *Der Ewige Jude*, режисера Fritz-a Hippler-a, а по идеји Dr E. Taubert-a. У суштини нацистичка антисемитска пропаганда која ударајући на Библију тек показује своје антирелигиозно лице мрско и Цркви. (<https://www.youtube.com/watch?v=mWespCt5iJA>)

¹²⁸¹ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1934), Патријарх Српски Варнава председнику Владе, П. Бр. 937, 4. XI / 22. X 1934.

¹²⁸² „Из совјетске Русије“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 26-27 (Сремски Карловци, 1935), 499.

¹²⁸³ „Савез бољшевика са светском масонеријом“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 29 (Сремски Карловци, 1935), 538-539.

Антимасонска иступања од стране свештеника и делатника Српске православне цркве појачавају се под утицајем политичких потеза у Немачком Рајху: „Прва глава хидре јесте: *Масонерија*... Њихови храмови – ложе – нису ништа друго до јеврејске цркве... У Немачкој сада масонске ложе служе за потсмех мале деце... Немци су ову главу хидре одрубили“.¹²⁸⁴

Упркос хришћанским богословско-теоријским нападима на масонерију, ширењем напада на њих по црквеним часописима интригира податак да је међу члановима масонских ложа било и теолога, студената Православног богословског факултета, истина они су представљали мање од 1% чланства.¹²⁸⁵

Занимљиво да је вест из Грчке православне цркве да је митрополит Етолије и Акараније забранио сахрањивање по православном обреду члановима масонских ложа дочекана као пример и подстицај у српској пракси: „Као врло паметну сматрамо ову забрану... пожељно би било да и остали митрополити и епископи пођу трагом свога брата у Христу“.¹²⁸⁶

¹²⁸⁴ Мил. К. Пашић, „S. O. S“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVIII, 11 (Краљево, 1936), 4.

¹²⁸⁵ Ранка Гашић, „Српски масони између два светска рата као друштвена група“, *Годишњак за друштвену историју* 1-3/1998), 90.

¹²⁸⁶ „Забранио је сахрану и држање помена масонима...“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 4-5 (Београд, 1938), 73.

4. 5. Бошљевизам и комунизам кроз хришћанску призму

„Идеал друштва новац је,
он влада, диже, обара;
Његова снага већа је,
Него хришћанска врлина.“

(Свешт. Атан. Ст. Илић,
„Светски бол“, *Весник – недељно црквено-политички лист* VII, 1-2, (Београд, 1. јануар 1926), 6)

Познато је да су левичарски писци још у старој Русији, попут Луначарског (Религија и социјализам, 1908, 1911) развијали идеје о повезаности научног социјализма са „заветним очекивањима човечанства израженим у религиозним митовима и догмама“.¹²⁸⁷ То је већ рани показатељ додира социјалистичке идеологије са религијом, макар као сурогатом, што је у руском случају спајало долазеће бескласно друштво са идеацијама хришћанске есхатологије.

Несумњиво је да је комунистичка идеологија иритирала црквене делатнике, нарочито јерархију и хришћанске интелектуалце. Међутим, доктринарни обрачун са комунизмом, који је био изазован и пожељан у српским редовима спровођен је према „руском рецепту“. За судбину и настанак Руске заграничне цркве, заправо за трагичан положај руског народа, били су одговорни бољшевици, тако се та тема у редовима руске емиграције третирали и разматрала. Прва званична осуда комунизма са српског тла дошла је од Руског заграничног црквеног сабора, одржаног у Сремским Карловцима. У „Основним тезама разобличавања лажног учења социјализма које је донео Сабор на заседању од 18. новембра / 1. децембра 1921. године“ подвучено је да је социјализам непријатељ религије и морала, друштвеног и државног живота, породице и економике.¹²⁸⁸

¹²⁸⁷ *Енциклопедија руске философије*, у редакцији Михаила Маслина, превод група аутора, Београд 2014, 147.

¹²⁸⁸ *Дѣянія русскаго всезаграничнаго церковнаго собора состоявшагося 8-20 ноября 1921. года (21 ноября-3 декабря) въ Сремскихъ Карловцахъ въ Королевстве С. Х. С.* (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1921), 84-86. Даље се предлажу богословске контрамере сузбијања

Како је време одмицало тако је српска црквена штампа врвила од инвектива против комунистичких и бољшевичких идеолога и протагониста, односно њихове „назадности, неморала и разврата“.¹²⁸⁹

Професор Богословије Никола Ђорђевић је поздрављао разоткривање једне тајне комунистичке штампарије пишући у исто време против комунистичке пропаганде у новинама за децу.¹²⁹⁰ Ово је био први озбиљнији окршај комунистичке идеологије и Српске православне цркве, прво сучељавање, које је након вести о страдањима Цркве под совјетско-бољшевичком влашћу позивало и на једно доктринарно претресање комунистичке идеологије са хришћанског становишта.

Свети архијерејски синод настојао је одређеним потезима да покрене едукацију свештенства у погледу опасности од комунистичког учења. Зато се званичним расписом препоручивало свештенству да набави књигу од Леонида Матвејева *„Је ли могуће признати бољшевичку власт“*, (у издању М. Ј Стефановића и друга, Београд, 1925) и њоме снабде парохијске и манастирске библиотеке.¹²⁹¹ У овом спису је истицано да је бољшевизам уперен против Словенства и сељаштва у целини.¹²⁹² Осећања сапатње према Русима и емиграцији развијала су се у српском црквеном дискурсу преко вести о прогањању Цркве у Совјетском Савезу. Патетична литература попут „Молитве из тамница Совјетске Русије“ приказивала је власт бољшевика као зло, а комунизам као заблуделу секташку опијеност.¹²⁹³

Српски свештеници су у бољшевизму видели звер из Откривења. На трећој редовној скупштини Удружења свештеника одржаној 5. и 6. септембра 1922.

комунизма и социјализма који су против творевине Божије и личног хришћанског живота духовног подвига. Материјалистичко инсистирање иде против саме материје.

¹²⁸⁹ Литература је обимна, можда се треба ограничити на најударније текстове... (Антикомунистичке брошуре које је Црква фаворизовала...)

¹²⁹⁰ Дечји лист „Будућност“ је објавио у броју 6. од 1. октобра 1923, на стр. 10 текст «Оче наш» о тешком радничком зарађивању хлеба што се сматрало светогрђем на главну хришћанску молитву која почиње тим речима (Никола Ђорђевић, „Једна јавна тајна“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 12, (Београд, 20 април 1925), 7).

¹²⁹¹ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 7 (Сремски Карловци, 1925), 99.

¹²⁹² Да ли је реч заправо о две различите књиге: (Псеудоним?) Ураљски, „Је ли могуће признати бољшевичку власт?“ Приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 8, (Сремски Карловци, 1925), 125.

¹²⁹³ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 8 (Сремски Карловци, 1928) 125.

године у Сарајеву могле су се чути следеће речи: „Страшна апокалиптичка звер, која је данас оличена у болшевизму, појешће цео свет. Да! свет, господо, а не само Европу, јер је она већ жртва те звери, која је појела целу Русију, шести део кугле земљишта“.¹²⁹⁴ Српска опседнутост антикомунизмом и антиболшевизмом, која се уздизала до пророчког заноса, несумњиво је произилазила из руског емигрантског дискурса. Карактеристично како је Александар Амфитеатров, упозоравао сународнике да странчарење у цркви отупљује моћ емиграције да се супротстави злу у Отаџбини „јер болшевици нису само антиправославни (антиортодоксалисти) и не само антихристи, они су борци против вере и против Бога по суштини“.¹²⁹⁵

Делатници Српске православне цркве нису се устручавали да директно нападну протагонисте комунистичке идеологије, не бирајући речи ни средства. Познати полемичар и уредник Гласника Српске православне патријаршије Милош Парента је 1922. године констатовао да су „разноврсна средства и лекови којима комунистичку епидемију треба савлађивати“.¹²⁹⁶ Парента је 1926. године објавио занимљиву цртицу у којој је са убеђеношћу заступао мишљење: „Болшевизам, пак, није плод руске душе, ни повесног развитка руског народа. Ја бих са парадоксом рекао: Камо среће да је! ... Међутим, ја не видим краја болшевизму. Не видим га, јер је увезен за време рата у њемачким запечаћеним вагонима, уз суделовање других руских непријатеља, а уз апатију лажних руских пријатеља“.¹²⁹⁷

Из емигрантских руских кругова Београда долазиле су вести да се у неким деловима Совјетског Савеза, нарочито на западу Земље (Белорусија и Украјина) народ мање-више организовано супротставља болшевицима. Независно од реалности на терену, овакве вести биле су радо слушани сиже који је требало да оправда и рационализује совјетску владавину и објасни „нестанак Царства“.¹²⁹⁸

¹²⁹⁴ „Из живота свештеничког удружења“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVIII, јануар-фебруар, (Београд, 1923), 41.

¹²⁹⁵ Александрџ Амфитеатровџ, *Церковџ и емиграција*, s. I, s. a., 10.

¹²⁹⁶ Милош Парента, „Европа и папа према болшевицима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 11 (Сремски Карловци, 1922), 179-181. Стр. 179. ; Исти је сматрао да је Српско православлџ дужно да плови између две Интернационале као између Сциле и Харибде: М. Парента, „Српско православлџ међу двама интернационалама“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 14 (Сремски Карловци, 1924), 211-214.

¹²⁹⁷ М. Парента, „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 9 (Сремски Карловци, 1926), 141-142.

¹²⁹⁸ Архив СПЦ, Београд, *Varia (1927), Борба народа са болшевицима у Русији – Коминике Врховне Управе „Браће Руске Истине“*, јули-август 1927. године, 1-3.

Апокалиптика је имала своје место и у званичној осуди верских прогона у Русији, покретаних против Православне цркве, а писмено формулисаних од стране Српске патријаршије у првој половини 1930. године: „Совјетска влада у улози Антихриста одлучно је решила и спроводи своју злочиначку намеру... да утамени на земљи Божију Цркву и избрише име Бога“!¹²⁹⁹ Осуда прогона Цркве од стране комуниста у Совјетској Русији одаслата је преко Министарства иностраних дела и представницима помесних православних цркава: Цариградском патријарху, Александријском патријарху, Румунском патријарху, митрополиту врачанском Клименту у Бугарској, атинском митрополиту Хризостому у Грчкој, епископу Горзаду у Прагу.¹³⁰⁰

Руски армијски генерал Александар Зегелов, председник „Руске секције Међународне Антанте – Лиге Обера – за борбу против Треће интернационале у Краљевини Југославији“ писао је 20. новембра 1931. године патријарху Варнави да би Српска православна црква требало посебним молебаном да помиње после сваке Литургије све жртве комунизма, а да су добродошли сви штампани радови који се његовом друштву могу слати на адресу (Дечанска 18 или Битољска 25) а који имају антибољшевичку интенцију, а нарочито је подвучена „Четранестогодишњица поробљености од стране бољшевика наше драге Отаџбине – Русије“.¹³⁰¹

Патријарх Варнава је често истицао мишљење, као и 1931. године, да за револуционарни преврат у Русији одговорност не може сносити руски народ, да је руска црква заслужна за морално васпитање и да је револуција плод егзогеног фактора.¹³⁰² Такође, петнаестогодишња владавина бољшевика у Русији, постављала се пред мислеће људе емиграције, као друштвени феномен кога би требало подробније изучавати, с обзиром на виталност и укорјењеност режима који је уперен против „старе традиције“ и однео је већ милионе жртава. Руска

¹²⁹⁹ *Наша православна црква свима православним црквама поводом верских гоњења у Русији*, Весник недељни црквено-политички лист, бр. 3, 3. март 1930. године. У Архиву СПЦ чува се и концепт званичног реаговања, као и синодски списи на релацији Синод-патријарх Димитрије, као и све редакцијске варијанте концепта обраћања хришћанском свету. Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1930), Син. бр. 458/Зап. 135; 5/18. фебруар 1930. године.

¹³⁰⁰ Архив СПЦ, Београд, Свети архијерејски синод (1930), Син. бр. 458/Зап. 135; 5/18. фебруар 1930. године; *Свети архијерејски синод Министарству иностраних дела*.

¹³⁰¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Представителство Р. С. Международной Антисоцијалистической Лиги вь Королевствѣ Югославиѣ, 20 новембра 1931. г.

¹³⁰² Царскій вестникъ, бр. 124, Цитирано по: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XII, 1 (Сремски Карловци, 1931), 13.

емиграција је била дужна да друштвеним активизмом врати Отаџбини оздрављење преко „друштвеног деловања морално-патриотског карактера“.¹³⁰³ Но ипак, то је остајало само салонско и плакатско-памфлетско мудријашење.

У руској емиграцији је била велика огорченост због бољшевичког прогона традиционалних вредности руског друштва да се заговарала идеја евентуалног крсташког рата против комунизма. Та могућност није формуласана кроз програм или план акције, него је добила свој књижевно-естетички израз у емигрантској поеми «Илија пребегар», аутора Н. Теодосјева, који је преко свог измишљеног лика сублимирао старог руског националног хероја Иљу Муромца.¹³⁰⁴ Српски црквени кругови су пратили то са пажњом, али су знали да за такве подухвате нема капацитета.¹³⁰⁵

Превођење књиге руског протојереја Михаила Тучемског „У одбрану хришћанства. Социјализам и марксизам као носиоци пропаганде безбожничтва“ од стране нишког свештеника М. Ј. Поповића 1935/1936. године је поздрављено, с обзиром на то да је превод „добро дошао сада, кад се у народним масама води пропаганда марксизма као језгри савременог комунизма, масонства и теософије, који теже да униште православну веру у Бога и сваку религију а у вези са овим да изврше преокрет ка новим начелима у уређењу људског живота“.¹³⁰⁶

Кулминација обрачуна са комунизмом и његова формална осуда, и то «са амвона» преко прерогатива култа десила се у време патријарха Варнаве, његовим Божићним иступањем (крај 1935. и почетак 1936. године). Патријарх се повео за општим трендом европских духовника, потезом кентерберијског архиепископа Козме. У својој Божићној посланици (са краја 1935) патријарх поручује: „Лажне месије и декламатори материјалистичко-паганске пропаганде стварају праву пустош у људским душама. Та безбожничка клика одметника од неизмењивих, вечних Божијих закона свила је себи гнездо у нашој злосрећној Русији“.¹³⁰⁷

¹³⁰³ К. Кочаровский, *Зарубежье – России!*, Белград 1933, 4.

¹³⁰⁴ Несторъ Феодосѣвъ, *Илья бѣженецъ – поэма эмигрантская*, Нови Сад, 1933.

¹³⁰⁵ „На жалост, тај Илија постоји само у машти песниковој“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 34-35 (Сремски Карловци, 1933), 569.

¹³⁰⁶ *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVII, 30-31 (Сремски Карловци, 1936), 713.

¹³⁰⁷ *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 36 (Сремски Карловци, 1935), 645. (Исти текст: *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVIII, 1 (Краљево, 1936), 5-8).

Божићна посланица патријарха Варнаве из 1936. године прештампана под сликовитим и звучнијим насловом „Мир Божији или комунистички немир“.¹³⁰⁸ И на други дан Божића 1936. године патријарх је, такође, одабрао да проповеда на друштвено-политичку тему са антикомунистичком нотом: „Као безбожник, Лењин, као и сви који данас вршљају по Русији, немају ничега светога, ни племенитога у својим душама, па ни обзира према људима... У тој бездушности Лењин је надмашио не само Ирода, већ и све потоње злотворе рода људског. Али је Лењинов крај живота, као што знате, био трагичан, као и Иродов“.¹³⁰⁹

Патријархова иницијатива за ангажованост Српске православне цркве против комунизма ишла је на епархијске архијереје. У Пакрачкој епархији свештеници су били дужни да раде темате – резолуције на тему «Улога цркве и свештенства у сузбијању комунизма». У архивалијама Епархије пакрачке сачувано је неколико таквих теоретских расподелања. Свештеник Ђорђе Богић из Болочана, био је, средином 1936. године, директан, можда и исувише у аргументацији: „Потребно је што прије наоружати војску и отворено енергично наступити против те авети која је почела да се гнијезди у средини нашег поносног српског сељака“.¹³¹⁰

Патријарху Варнави је дошла, захваљујући Филипу Попу, Гебелсова брошура „Комунизам без кринке“, и то баш када је састављао своју осуду комунизма.¹³¹¹ Ово није само успех немачке рекламе, него сведочи о темама које су окупирале патријархов дух и његову друштвено-пастирску одговорност. Службени Гласник Српске православне патријаршије, такође, доноси изводе из Гебелсовог текста „Бољшевизам без маске“ позивајући се изворно на берлинску

¹³⁰⁸ *Мир Божији или Комунистички немир – божићна посланица Његове Светости српског патријарха Варнаве*, Сремски Карловци 1936. Посланица је прештампана јер се сматрала средом „светосавског антикомунизма“: *Патријарх Варнава противу комунизма*, Београд 1941. и *Патријарх Варнава против комунизма*, Београд 1943.

¹³⁰⁹ „На самртничкој постељи недељама се мучио без разума. Распадао се у највећим мукама“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVII, 1-2 (Сремски Карловци, 1936) 5-6.

¹³¹⁰ Музеј СПЦ, Архива Епархије славонске, Ђорђе Богић, Улога цркве и свештенства у сузбијању комунизма („Резолуција“), 6. јул 1936.

¹³¹¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1935/1), Бискуп немачке евангеличке цркве А. В. у Краљевини Југославији патријарху српском Варнави Росићу, 2. новембар 1935. Приликом моје задње аудијенције код Ваше Светости опазио сам да је Ваша Светост много забринута ради безбожничке и протуцрквене пропаганде, коју врше комунисти и овима слични кругови (слободни зидари) у свим крајевима те и код нас у Југославији. Патријарх је добио 6 примерака на српско-хрватском језику и један на немачком. Такође, у библиотеци патријарха Варнаве постоји Гебелсова брошура „*Boljševizam u teoriji i praksi*“, Nürnberg, 1936.

дневну штампу. Оно што је апострофирано у овом тексту јесте бројка од 40.000 ликвидираних православних свештеника у Русији од почетка комунистичке владавине.¹³¹²

И наредних месеци, патријарх Варнава је тражио интернационална исходишта и упоришта за свој антибољшевизам. Српском патријарху пише 21. децембра 1936. године Росанда Гавриловић, једна од оснивача „Свеземаљског покрета жена против бољшевизма и ратова“ која по „жељи Вашој (патријарховој, прим. аутора) доставља статут организације чији је циљ: „да се у законској форми бори против рушења породице, морала и вере, а самим тим и против опасности од ратова бољшевичих“.¹³¹³

Покровитељски став патријарха Варнаве према Руској заграничној цркви, али још више његов антикомунистички сензибилитет наглашавали су припадници руског фашистичког покрета, истичући став патријархов и понављајући речи којима се разуме национална судбина Русије да је руски народ „прогоњен од Антихриста и да се „у Русији угњездила вражја сила“.¹³¹⁴

Гласник Српске православне патријаршије, као званично гласило, је и касније преносио вести о Гебелсовој изложби „Комунизам без маске“ која је приказивала плодове бољшевичке владавине у Русији.¹³¹⁵

Представници више јерархије Руске православне заграничне цркве били су жестоки противници комунизма што је логична последица њихове емигрантске судбине. Једна пастирска посланица митрополита Антонија Храповицког била је актуална и 1938. године, а којом се позива практично крсташки рат против бољшевика у Русији: „По датој ми од Бога власти благосиљам свако оружје уперено против власти сатане и опраштам грехе онима, који у редовима устаничке чете, или лично, у име народа, дају свој живот за Христово дело и Русију“.¹³¹⁶

¹³¹² „Бољшевизам без маске“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 26-27 (Сремски Карловци, 1935), 490-494 (цео текст), цитат на стр. 493.

¹³¹³ ГАРФ, Фонд Р-6410, Оп. 1, Дел. 22, Л. 1-2; Росанда Гавриловић Његовој Светости Патријарху Варнави, 21. децембар 1936. године. Српски превод Статута „Свеземаљској покрета жена против бољшевизма и ратова“, чл. IV.

¹³¹⁴ Н Талберг, *Истинный другъ Россіи*, Фашистъ, № 33 (1937), 9.

¹³¹⁵ „Бољшевизам без маске“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 7 (Сремски Карловци, 1938), 155-156. Доносе се бројке да су бољшевици до 1923. године уништили 23 епископа, 1215 свештеника и ђакона, 6000 професора и учитеља, 9000 лекара, 11 000 полицијских официра, 48.000 полицајаца, итд. (стр. 156).

¹³¹⁶ „Блаженоупокојени митрополит Антоније против бољшевика“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 10-11 (Сремски Карловци, 1938), 275.

Додуше, у каснијем периоду, позних тридесетих година, свештеници Српске Цркве у пастирском раду држе се позитивнијег (умеренијег) курса, премештајући критику према моралним вредностима изворишта сопствене вере: да се мала надница не слаже са Светим Писмом и да је социјална неправда Богу мрска, покушавајући да истакну метафизичко преимућство Хришћанства.¹³¹⁷

Отац Јустин Поповић је писао о Светом Сави као револуционару, покушавајући да на језик једног политичког покрета преведе аскетско и мистагошко искуство највећег српског светитеља. У спису *Свети Сава као револуционар* приказао је хришћанство као прогресивну религију, а религија је уопште узимана као потенцијална револуционарна снага.¹³¹⁸

Овакав приступ, начелно ступање у дијалог са марксизмом могао је само да се научи из интелектуалних примера руске емиграције, попут Бориса Вишеславцева који је трагао и откривао философску позадину марксизма као симплификацију материјализма и дијалектике.¹³¹⁹ Николај Берђајев је порекло комунизма и његову карактеролошку специфичност у односу на Запад видео у јаким цртама аутохтоне месијанске идеје рускога човека, која се деформисала и трансформисала. То је за било кога западњака било право откривење.¹³²⁰ Близак идејама Берђајева јесте српски свештеник Лука Вукмановић, који такође пише против комунизма, кроз критички осврт на књигу Лава Троцког „Култура новог доба“ (прев. Б. Деметровић), представљајући однос комунистичких идеолога према историји, науци, култури и уметности.¹³²¹

¹³¹⁷ Свештеник Драгослав Ж. Величковић, *Јеванђеље као основ социјалне правде*, Крагујевац, 1938. „да се нашим радницима надничарима повисе наднице и донесе закон о плаћеним отсуствима“ (стр. 13).

¹³¹⁸ Драг. Марковић, „Религија као револуција“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 6 (Краљево, 1935), 153-156; Драг. Б. Крстић, „Хришћанство и прогрес“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 6 (Краљево, 1935), 156-158.

¹³¹⁹ Књига је у пуном облику издата 1952. године, али су њене идеје биле познате и пре Другог светског рата. (Борис Вишеславцев, *Философска беда марксизма*, превео Добрило Аранитовић, Београд 2014, passim).

¹³²⁰ Nicolas Berdyaev, *The Origin of Russian Communism*, ANN Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press, Michigan 1960, 187-188. Књига је први пут објављена на руском 1937. године, а убрзо затим и на француском језику.

¹³²¹ Лука Вукмановић, „Питање културе у социјалистичком друштву“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 34 (Сремски Карловци, 1932), 534-535.

4. 6. Српска православна црква према прогањању Цркве и вере у Совјетском Савезу / раст психологије сапатње

„Господе, добри мој друже, спаси нас руком чврстом!
Јер, народ по греху ходи: без утехе, снова, плач светиње.
кораца из пустиње...
Христе, добри мој друже, чујеш ли молитве детиње?!“ ...

(Владимир Ж. Костин, „Под крстом...“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XI, бр. 3-4 (Чачак, 1929), 95)

Јавни дискурс у Српској православној цркви напајао се знањима о приликама у Совјетском Савезу и Руској православној цркви понајвише посредством штампе. На основу стално уведених рубрика које су носиле назив „Руска црква“, „Русија“, „Прилике у Русији“ и слично писало се или су најчешће пренешене вести из руске емигрантске или стране штампе. У неким историографским радовима су написи у црквеним новинама и другој периодици вредновани тако што им је придаван апсолутизован значај.¹³²²

Наравно, они се не могу и не смеју узимати као извор за савремене прилике, много више се могу узети као количина и ниво српског знања о животу Руске цркве и православног народа под болшевичким режимом.

Гласник Српске православне патријаршије, часопис са највећим континуитетом излажења у Срба, почео да се публикује од 1920. године, али први текст хроничарске врсте о руском православљу, а који је важан за нашу тему, појавио се две године од његовог покретања, и то је била вест о заточењу патријарха Тихона и појави расколничке групе „Живе цркве“. Обе вести су пренешене из руске емигрантске штампе.¹³²³ До краја 1925. године проблематика

¹³²² Владислав Пузовић, „Извештавање Гласника Српске православне патријаршије о Руској цркви између 1920. и 1940. године“, *Гласник – службени Српске православне цркве* LXXXV, 9, (Београд, 2005), 251-259. Своју расправу завршава да је Гласник СПЦ поуздани извор за сагледавање црквених прилика у Совјетској Русији.

¹³²³ „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 2 (Сремски Карловци, 1923), 29.

„живоцерковника“ и судбина патријарха Тихона била је у жижи поменутих рубрика службеног листа Српске православне патријаршије. Ту су преношене информације из страних гласила о односу бољшевичког режима према Цркви, о судбини руске црквене јурисдикције у Европи (Пољска, Финска, Прибалтик), о односима са Цариградском патријаршијом, о материјалним последица државног притиска и репресије према свештенству, отимању црквене имовине и слично. Српска богословска и црквена периодика није имала дописника и извештача из Совјетског Савеза, који би из прве руке свога искуства нешто оценили, видели, чули и записали. Рубрике „Руска црква“ и сличне попуњаване су не само преводима из емигрантске штампе, већ и дописа светских новинских агенција попут „Тајмса“, „Хералда“, грчких новина и других.¹³²⁴

Наравно, навикнути на култ личности, највише се писало о судбини првог патријарха обновљене Руске патријаршије, Тихона Белавина, чији је однос, као главе Цркве и њене савести према револуционарној власти био важан и за статус руске црквене емиграције. Патријарх Тихон стекао је ореол и статус мученика, као заточеник атеистичког режима и као човек који је заузимао ставове о многим питањима која су била важна за Цркву. Ставови које је формулисао посланицама, превазилазили су границе Совјетског Савеза и били су у жижи интересовања многих. Службени лист је у једном објавио вест следеће садржине која је била од значаја за легитимност напора за обновљењем и уједињењем Пећке Патријаршије, јер су након званичног признавања од стране Цариградског и Антиохијског патријарашког трона мирне поруке стигле и из Москве: „Према поузданим извештајима добивеним из Русије и Његова Светост Патријарх московски и целе Русије Г. Тихон на Светој Литургији такође је поменуо у име признања обновљене наше Патријаршије, - име првог српског патријарха Његову Светост Господина Димитрија“.¹³²⁵

¹³²⁴ В. Пузовић, *н. д.*, 252-258.

¹³²⁵ „Обновљење Српске Патријаршије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 9 (Сремски Карловци, 1922), 130. (цео текст: стр. 129-130.)

Важно је истражити путеве обликовања података о животу Православне цркве у Совјетском Савезу. Емигранти су имали везу са рођацима, старим крајевима, путем хуманитарних друштава или шифроване поште.¹³²⁶

Патријарх Варнава је почетком 1932. године (13. јануара) примио делегацију Савеза руских књижевника, а који су поднели апел 60.000 руских избеглица из Сибира који су емигрирали у Кину. Ова организација је сматрала да српски патријарх има угледа, и да треба да подигне свој „аукторитетни глас“ против бољшевичке власти „која прогони сељаштво највише због припадности православној цркви“.¹³²⁷

Бољшевичке репрекусије према православној Цркви, прогони свештенства, сламање инфраструктуре духовне институције и ломљење њене економске моћи био је идеолошки императив новог друштвеног и државног уређења за које су се револуционари борили. Идеолошка позадина откривала је на делу жестоке и страшне људске бруталности, који су у савремену историју цркве вратили ранохришћанске мотиве страдања и проливања крви за веру.¹³²⁸ У историографији се ова тема (бољшевичког односа према религији са набојем терора) тек од скоријег времена, са развојем друштвених слобода и падом комунистичких стега третира на ваљани начин.¹³²⁹

Психолошка тангираност српских епископа ситуацијом у Русији видела се већ на мајској конференцији православних епископа Краљевине СХС. Тада је, на једном од заседања, одлучено „да се састави једна нарочита молитва за спасење наше браће Руса“.¹³³⁰ Та молитва се умножила, одштампала и растурила у паству, не би ли имала едукативно значење, да поучи „наше свештенство и народ

¹³²⁶ О. В. Косик, „„Голос из России“: пут церковного документа в русское зарубежье“, *Вестник ПСТГУ*, вып. 2 (23)/ 2007, 68-96; А. В. Урядова, *Русская эмиграция о судьбе Церкви на Родине в начале 1920-х гг.*, *Вестник ПСТГУ*, вып. 3 (40)/2011, 36-45.

¹³²⁷ „Делегација Савеза руских књижевника код Његове Светости“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 2 (Сремски Карловци, 1932), 26.

¹³²⁸ Општа литература: Иеромонах Дамаскин (Орловский), *Мученики, исповедници и подвижници благочестия Российской Православной Церкви XX столетия. Жизнеописания и материалы к ним*, кн. 1-7, Твер 1992-2002. Селективни српски превод: Дамаскин Орловски, *Књига страдања и утехе – мученици, исповедници и подвижници благочаића Руске православне цркве 20. столећа*, превод Зоран Буљугић, Београд, 2003; Иван Андрејев, Серафим Роуз, *Катакомбе – нови светитељи руских катакомби*, преводилац са руског језика Антонина Пантелић, Београд, 2004.

¹³²⁹ С. В. Леонов, *Антицерковный террор в период октябрьской революции сквозь призму историографии*, *Вестник ПСТГУ*, вып. 2 (57)/2014, стр. 38-55.

¹³³⁰ *Српска црква – часопис за црквени живот* I, 5-6, (Сарајево, 1919), 171-172.

обавести о приликама у Русији и потакне га на што издашнију помоћ избеглим Русима“.¹³³¹

Положај Московске патријаршије, њен статус који је одређивао револуционарни атеистички режим бољшевика оптерећивао је савест хришћанског света. Цариградска патријаршија донела је декларацију којом је осудила прогоне хришћана како у Малој Азији, тако и оне које бољшевици подижу против Православне цркве у Русији у мају 1922. године.¹³³² Прогони Цркве у Русији који су практично навршавали непуну деценију, са знаком да се неће прекинути, бунили су хришћанску савест водећих људи Српске православне цркве. Позиви и покличи да се спасе Русија, требало је неким црквеним публицистима да буду пребачени у Лигу народа.¹³³³

Митрополит Антоније Храповицки се на званични начин обратио Српској православној цркви да преко краљевске владе издејствује да се престане „са прогањањем православних у Русији“.¹³³⁴ Годину дана, касније председник руског заграничног црквеног сабора, митрополит Антоније Храповицки, наредио је свим руским свештеницима, руским парохијским црквеним управама, да „одслужи заупокојену литургију и партос жртвама црвеног терора“.¹³³⁵

Било да је реч о централи Римокатоличке цркве, протестантским деноминацијама или православним земљама, није било тога мислећег хришћанина и хуманисте који није био згрожен прогоном свештеника, рушењем сакралних објеката или гушењем верских слобода, а што се све дешавало у Совјетском Савезу. Званично реаговање Српске православне цркве било је прилично закаслело. Чини се да је оно било изазвано споља, меморандумом главе Заграничне Руске цркве митрополита Антонија Храповицког¹³³⁶ и одјецима

¹³³¹ Исто. „Тако је у недјељу, 13. о. мес. у свима црквама по Србији одслужено богослужење за ослобођење и консолидовање братске нам Русије“.

¹³³² Архив СПЦ, Београд, Свети архијерејски синод (1922), *Declaration du Patriarcat Oecumenique en faveur des chretiennes persecutes en Asie Mineure et en Russie, № d'energ. 2580 / d'expede. 1327, 5. (18.) mai 1922.*

¹³³³ Милош Парента, „Спасимо Русију!“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 8 (Сремски Карловци, 1925), 116-117.

¹³³⁴ Архив СПЦ, Св. архијерејски синод (1926), Син. бр. 734, 28. март / 10. април 1926. године

¹³³⁵ „Загранична руска црква“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, новембар-децембар, (Београд, 1927), 705.

¹³³⁶ Антоній, митр. *Мольба ко всемъ церквамъ православнымъ*, Новый Сад 1929, 3-4.

његовог вапаја у православној васељени.¹³³⁷ Остарели и онемоћали, одавно болесни патријарх Димитрије потписао је окружницу коју је упутио поглаварима свих помесних православних цркава, а којим изражава забринутост и солидарност са стадалним руским верујућим православним народом и његовом јерархијом.¹³³⁸

Кардинал Пачели је планирао 1925. године да посети Совјетски Савез, а Курија је 15. маја 1931. године издала енциклику *Quadragesimo anno* којом се осуђује бољшевизам и комунизам. Папа Пије XI је енцикликом *Divini Redemptoris* од 19. марта 1937. осудио окрутну ситуацију прогона религије, представника свих верских заједница у Совјетском Савезу, устремивши оштрицу критике на богоборни атеизам бољшевичког типа.¹³³⁹ Сви кораци Римокатоличке цркве били су праћени и у Српској православној патријаршији.

Званичан став и осуда прогона религије, нарочито сатирања и уништавања организације православне Цркве у Совјетском Савезу за Србе и Српску православну цркву је било попут сентименталне идентификације са прогањанима. Представници јерархије Српске православне цркве били су убеђени да кроз култ и молитву могу најбоље да изразе саосећање са православном браћом.

Један папски чин који је имао значај у Римокатоличкој цркви је био подстицајан. Наиме вест да је „Папска комисија за Русију“ по личној папиној наредби у храму Св. Терезе почела „молитву за Русију“ да престану прогонства и да се ублажи „морална беда“ не би ли се растављене Цркве поново саставиле дочекана је у круговима СПЦ реторским питањем: „Тако римокатолици, а ми православни“?¹³⁴⁰ Папска директива о молитви за угрожену Русију поштовала се од стране Римокатоличке цркве у Хрвата.¹³⁴¹

¹³³⁷ „Дужност православних цркава према гоњеној Руској цркви“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 4 (Сремски Карловци, 1929), 62.

¹³³⁸ „Циркулар Његове Светости патријарха Димитрија свим православним црквама“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 5 (Сремски Карловци, 1930), 65-66. Обавештен је министар правде и краљевска влада. (Пренешено и прештампано: „Наша православна црква свима православним црквама поводом верских гоњења у Русији“, *Весник – недељни црквено-политички лист*, 3 (3. март 1930. године); *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXV, фебруар-март, (Београд, 1930), 212-213). Видети такође: „Апел наше цркве“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 3 (Чачак, 1930), 94-96.

¹³³⁹ Petar Leposavić, *Papstvo*, Beograd, 2005, 345.

¹³⁴⁰ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 11 (Сремски Карловци, 1929), 172.

¹³⁴¹ Архива Епархије зворничко-тузланске, *Збирка плаката и штампата (римокатолички део)*, Predsjedništvo biskupskih konferencija, br. 83/prez. Nadbiskup Ante Bauer, Progonstva u Rusiji – poziv

Патријарх српски Димитрије је упутио циркуларно писмо поглаварима помесних православних цркава у коме најоштрије осуђује прогоне хришћана у Совјетској Русији, насиље большевичких власти и угрожавање слободе вере и савести, јер је „Совјетска влада у улози Антихриста одлучно решила и спроводи своју злочиначку намеру, да насилним угушивањем сваког верског живота и крвљу невиних људских жртава утамани на земљи Божију Цркву и избрише име Бога“!¹³⁴² Патријарх је мислио да заједничка молитва, усрдна свих хришћана може да прекине злочине против Цркве који су се дешавали у Совјетском Савезу.

Српска црква је крајем фебруара 1930. године (распис Св. арх. синода бр. 421/ зап. 120 од 4/17. фебруара 1930) званично наредила свим парохијама да се чита молитва за спас Русије и њеног православног народа: „Нарочито у Свету Недељу Православља да свештенство у црквама (манастирима) сакупљеном народу у прикладном говору изнесе и прикаже страшно стање и ужасно гоњење Руске Православне Цркве, клира и верних њених у Совјетској Русији и да позове народ на заједничку топлу молитву Богу за спас Руске Православне Цркве и руског многострадалног народа“.¹³⁴³ Молитву је за „многострадални руски народ“ одржао у Недељу Православља у Чачку у Саборној цркви епископ жички Јефрем Бојовић.¹³⁴⁴ Заправо, тражило се да се чита молитва коју је прописао Средишњи архијерејски сабор бр. 22/1919 за спас Руске православне цркве и руског народа. (17/30 јуна 1919. године).¹³⁴⁵

Сачувана је и детаљнија литургијска недоумица митрополита дабробосанског Евгенија Летице, када је питао Средишњи архијерејски сабор „гдје се налази одштампан чин подпуног молебствија за спасење руског народа о којем се у споменутом допису говори“?¹³⁴⁶

jugolsavenskog kat. Episkopata na molitvu za ruski narod, Zagreb, 22. veljače 1930; Nadbiskup Ivan Šarić, Nadbiskupski ordinarijat vrhbosanski, br. 407/930, Sarajevo, 4. ožujak 1930.

¹³⁴² „Наша Православна Црква свима Православним Црквама поводом верских гоњења у Русији“, *Весник – недељни црквено-политички лист*, 3 (3. март 1930. године), 1.

¹³⁴³ Духовни суд Епархије браничевске, Бр. 1923 од 27. фебруара (12. марта) 1930. године, упореди: *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1926-1930*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазић, Пожаревац 2012, стр. 287.

¹³⁴⁴ „Молитва за Русе“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 4 (Чачак, 1930), 103.

¹³⁴⁵ Архив СПЦ, Збирка плаката и штампата, Молитва за страдалне Русе (на црквенословенском језику).

¹³⁴⁶ Архив СПЦ, *Varia* 1919, Средишњи архијерејски сабор Краљевине СХС, А. Е. и Митрополит Евгеније (Летица), бр. 274 пр. /119, Сарајево 27. јун / 7. јул 1919. „да би свештенство у тој ствари правилно упућено бити могло“.

Српска црква испољавала је неку врсту духовне солидарности. Она није била страна ни другим хришћанским конфесијама Европе. Посебне молитве које су упућиване за спас страдајућег руског народа и хришћана Русије читане су и на богослужењима Англиканске цркве. Тако је, кентерберијски надбискуп 31. октобра 1919. санкционисао текст „Молитве за Цркву и Русији“. „Избави је твојом најмоћнијом заштитом од тираније и опасности која је у њој, и спаси њен народ кроз Христа нашег Господа“.¹³⁴⁷ Кентерберијски архиепископ организовао је мољење за прогоњену руску цркву и 1930. године, а тада је био позван у Енглеску епископ Евлогије.¹³⁴⁸

Патријарх Варнава је често у проповедима, лично заузимао став који се лако претварао у становиште целокупне Српске Цркве, да прогони и патње руског народа и његове цркве нису заслужени и да имају сасвим другачије метафизичко осмишљење од онога које се феноменолошки намеће: „Велика су страдања Русије и руског народа по свету, али та страдања не треба узимати као знак греха руског народа, већ их треба сматрати за пут ка ослобођењу човечанства за један велики духовни препород“.¹³⁴⁹ Патријарх Варнава је исте мисли подвукао и у „Васкршњој посланици“ 1931. године рекавши: „Многи се на Западу и данас саблажњавају о страдања и беде Руске Православне Цркве. Саблажњавају се нарочито борци за лажно земаљско Христово царство“.¹³⁵⁰ Просто се може говорити и о патријарховој опсесивности овом темом савремене руске историје – страдање као топос који изазива симпатију. Страх од могућег безбожничког лудила патријарх је испољавао и приликом хиротоније епископа захумско-херцеговачког Симеона Станковића, када је у беседи између осталог рекао: „Не треба да се дозволи да наш народ који је у души побожан, буде вођен од одметнутих од вере. Пример Русије показује куда би то одвело“.¹³⁵¹

¹³⁴⁷ *The Church Times*, од 31. октобра 1919. године. Превод на српски језик М. Ј. Туцовић, „Молитва за Русију“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, I, 5 (Чачак, 1919), 156-157.

¹³⁴⁸ *Путь моей жизни – Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского)*, изложенные по его рассказам Т. Махуниной, Москва 1994, 569.

¹³⁴⁹ „Његова Светост Патријарх у Земуну“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 6 (Сремски Карловци, 1931), 93.

¹³⁵⁰ „Васкршња посланица патријарха Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 7, (Сремски Карловци, 1931), 99.

¹³⁵¹ „Наречење и посвећење епископа мостарског г. др Симеона Станковића“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, јануар, (Београд, 1932), 61.

У једном обраћању верном народу патријарх Варнава је рекао: „Бол и јаукање рускога народа под управом совјетских вођа врло слабо или никако допире до хришћанскога срца културних народа. Како је велика неблагодарност људи према великоме рускоме народу, који је задужио цело човечанство својим жртвама у светскоме рату“.¹³⁵² Српски патријарх је истицао руску карактеролошку црту, поседовање човекољубиве идеологије која се никада није зачурила у народни егоизам.

О прогонима Цркве у Русији писала је и световна штампа, често се позивајући и цитирајући црквену.¹³⁵³ Француски академик и некадашњи амбасадор у Русији Морис Палеолог писао је да је болшевичка антиверска кампања и пропаганда оставила духовну пустош, као неко „дејство урагана, циклона“.¹³⁵⁴ Овај познавалац руске културе, друштва и менталитета је уочавао промену карактерологије и одбацивање православља као нечега што је био стуб националне психологије: „Нове генерације се чак размећу својим безбожништвом са агресивном нетрпељивошћу и циничним хвалисањем“.¹³⁵⁵

Српској православној цркви се обратио 19. новембра 1931. године париски „Комитет протеста против рушења Храма Христа Спаситеља и других религиозних и историјских споменика руске културе“ својим „Апелом цивилизованом свету“ трежећи од исте подршку на евентуалан утицај према светском јавном мњењу.¹³⁵⁶

Са друге стране, у српској јавности, не искључиво црквеној, нити у часописима који су били авангарда црквеног становишта, расправљало се о жестини атеистичких притисака на цркву. Прогони, суровости, убиства и мучења погађали су просечног мислећег Србина. Један новелистички приступ,

¹³⁵² Варнава, *Божјиом милошћу православи архијепископ пећски, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски...*, Недеља православља – верско морални лист, Ниш, 5. марта 1933. године. (год. X, бр. 10), стр. 1.

¹³⁵³ Балкан – трећи илустровани број, уз бр. 133, Београд, 10. јул 1936 : Противу болшевичких безбожника – орган Српске цркве, стр. 3. „Српска црква води борбу противу безбожништва, ма чије било. Али болшевичко је у Русији најстрашније... Ево шта јавља орган Српске Цркв...“.

¹³⁵⁴ Морис Палеолог, *Духовне силе Русије*, (Бања Лука: Штампарија Звонимир Јовић и Комп., 1932), 9.

¹³⁵⁵ Исто.

¹³⁵⁶ Архив СПЦ, Београд, *Канцеларија патријарха Варнаве (1931)*, нерегистровано, Комитет протеста противу разрушења Храма Христа Спаситеља въ Москве и другихъ религиозныхъ и историческихъ памятниковъ русской культуры, *Apel au Monde civilise, Destruction de la cathedrale Saint-Sauveur a Moscou*, 1. octobre 1931.

инспирисан реалним догађајима изашао је из штампарије „Привредног прегледа“. Текст који садржи иницијале страдалих епископа и свештеника, непотписани текст, са пуно књижевничког патоса, удаљавао се од историчне основе и онога што је било криво, тужно, али стварно и односи се на године 1930-1933¹³⁵⁷. Страдање свештенства и Цркве под комунистима именовало се као „Пут на Голготу“, сликовито је будило српско саосећање. Совјетска друштвена стварност, критикована је од пројугословенских теистичких хрватских писаца. Владимир Дежелић критикује колективизацију пољопривреде и прориче јој лошу будућност, све што се дешава у Совјетској Русији пример је муке за Југословене и евентуалне друштвене невоље.¹³⁵⁸

¹³⁵⁷ „Evo nezaboravne slike arhiepiskopa A., mučenika za Hrista, koji je bio živi pojeđen od parazita u zatvoru varoši A. Starac od 70 godina, on je bio bačen u aps zato što je davao milostinju gladnom sveštenstvu što se smatra u SSSR kao kontrarevolucionarni zločin. (5-6), *Put na Golgotu*, Štamparija Privredni pregled, Beograd, 1935.

¹³⁵⁸ Vladimir Deželić, *Sadašnji život ruskog seljaka (Crveno selo)*, II izdanje, Beograd 1935, 17-22.

4. 7. Мистицизам, секте и вера у натприродно

*„ Чисто срце, чиста душа,
То оружје добро јесте;
Тада сложено узвикнимо,
О демони, где сте? Где сте?*

*Где сте да се опробамо,
На једнога дођ'те триста;
Победа ће бити наша,
Ево, ево, с нама Христа“.*

(Љубомир Ковачевић, „Са Христом...“,

*Преглед – полуслужбени орган свеиштенства жичке
епархије, IX, 11-12 (Чачак, 1927), 273)*

Уплитање мистицизма у разумевање политичких процеса и историјских збивања увек би доносило објашњења и решења која припадају сфери ирационалног. Показано је да је руска емигрантска политичка теологија симплификовано инсистирала на теорији завере која је имала одређене антисемитске тонове, са којима под руку иде наглашени есхатологизам и живописна апокалиптика. Једна атмосфера присутна у руској емиграцији испуњена фантастичним емоцијама и сензационализмом није била страна ни српској средини. У Пољској се, на пример, појавио лажни „велики кнез Алексеј Николајевич Романов“ који је живео у замку Грауденцу и издавао се за руског престолонаследника.¹³⁵⁹ Такође, занимљиво је како се једна девојка из Београда у Загребу представљала као рођака руског цара, а на основу те фаме изнуђивала је услуге и позајмице од разних људи док је полицијске власти нису ставиле у притвор.¹³⁶⁰

Такође, и Руси су ширили разне гласине, да су сви чланови породице живи, а једног таквог списатеља који је стајао иза таквих вести посетио је 15. фебруара

¹³⁵⁹ „Лажни руски престолонаследник“, *Преглед цркве Епархије нишке – службени религиозно-морално-културни месечни часопис*, бр. 9 (1926), 360.

¹³⁶⁰ „Колико се могло сазнати млада девојка је из угледније београдске породице“. „У Загребу је ухапшена једна Београђанка која се издавала за рођаку руског цара“, *Преглед цркве Епархије нишке – службени религиозно-морално-културни месечни часопис VII, 9, (Ниш, 1926), 360.*

1929. године Н. Н. Џонсон, лични секретар великог кнеза Михаила Александровича са сасвим супротним убеђењима и доказима.¹³⁶¹ Трагична кончина, сурово убиство царске породице, била је друштвена траума за руског човека, која се у емиграцији нарочито разливала и доживљавала. Трезвенији ставови су се ипак мирили са истином да миропомазаних монарха као носилаца Руске царске државности више нема.¹³⁶² Смутљивци нису одустајали, нека група која се крила иза синтагме „Светогорци – патриоти“, подржавала је великог кнеза Кирила Владимировича, оптужујући црквене власти Заграничја на челу са митрополитом Антонијем Храповицким да је „издала цара... и отворено заграбила по револуционарном путу“.¹³⁶³

Црквена јавност је била, како тако, упозната са езотеријским и харизматичним правцима у постреволуционарној Русији. Секта „трескаваца“ чијим се присталицама 1926. године судило у Запорошкој области била је само један пример богатства верског живота који се преливао на руску емиграцију.¹³⁶⁴ Модерних монтаниста могло се наћи и у српској средини, ако не тако повезаних организационо, а оно свакако по пројављеним ставовима и исказаним укусима. Демонолошка интересовања преузета из руских богословских приручника неговала су се у српским монашким круговима, а кроз њих се прича о хришћанском опредељењу сводила на црно-бели, дуалистички избор и опасност.¹³⁶⁵

У таквој клими погодновало је бујање богословских стилова који нису били имуни на хетеродоксна усмерења, на шта су више црквене власти реаговале. Иза номинално бенигних констрункција крила су се јеретичка струјања. Издања попут „Духовног живота“, „Народних духовних религиозних песама“, „Утешитеља болних и невољних у чудесима Пресвете Богородице“ оцењена су као списи

¹³⁶¹ Сергѝј Бехтѣвѣв, *Правда о царской семьѣ*, Новый Садъ, 1929, 3-4.

¹³⁶² В. Агапѣвѣв, *Жива ли царская семья?*, Белградъ, 1929, passim.

¹³⁶³ *Къ русскимъ людымъ – благословеніе Пресвятой заступницы нашей владычицы Богородицы и ея земного удѣла Св. Горы Авонской да пребудеть со всѣми истинно русскими людыми*, Бѣлградъ 1927, 13.

¹³⁶⁴ „Нова верска секта «Трясуны» у Польској“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 13 (Сремски Карловци, 1926), 204.

¹³⁶⁵ *Пут Богу или сатани*, са руског превео и средно Драгољуб Миливојевић, супленат, Библиотека Народне хришћанске заједнице, Београд, 1925. (Приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 14 (Сремски Карловци, 1926), 222).

„спиритистичког садржаја“ и „то се препоручује свештенству да сузбија ширење ових књига пошто су противна православном учењу“.¹³⁶⁶

Популарисање мариолошког култа у Римокатоличкој цркви ишло је и преко елемената који су проистекли из Октобарске револуције. „Чудо у Фатими“, прокламовано јављање Богородице, дириговано је и сервирано преко римокатоличке штампе. Односило се на дешавања и страдање Цркве у Совјетској Русији. „Јављања Богородице“ 1917. и 1940. године имала су садржаје који су били у директној спреси са духовним ауторитетом Ватикана и папе. Ти садржаји су говорили директно да Русији спас може и мора доћи само преко Свете Столице.¹³⁶⁷

Извесна супституција и сублимација верских осећања прогоњених руских хришћана и оних у избеглиштву, ишла је на појачање култова реликвија, икона и развијање фантастичне побожности. Црта између православног поштовања и езотеријских култова била је незгодно повучена или неразумевана да би се човек иза ње могао поставити. (према њој могао одредити). Црквена јерархија је пред собом имала васпитни задатак борбе против растуће псеудоправославне митологије. Чудеса и миракула су била опасна без евхаристијског контекста. Фатима је за православне била римокатолички мисионарски символ и мотор прозелитистичке агресије.¹³⁶⁸

Народна жеља и жеђ за натриродним, за објавама била је присутна и у Србији. Може бити да је била део европског тренда. Тридесетих година XX века је обновљено нешто што се почело дешавати у XIX веку. Визије девојке Милојке из Поморавља, нису раније имале еклисијалну подршку, свештенство је било против њених објава и виђења Пресвете Богородице. Црква која је подигнута на месту „јављања“ није имала благослов, тек након четири деценије, преко институционализовања Богомољачког покрета, Милојкина црква је саграђена у

¹³⁶⁶ Ту је била и „Прва и последња посланица Чеде Мијатовића Србима и Српкињама“. („Забрањене књиге“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 9-10 (Чачак, 1933), 273).

¹³⁶⁷ Архив СПЦ, Збирка рукописа, Р-1, Војислав Гафиновић, *Српска народна црква и Ватикан*, Париз 1959, 51. (рукопис спремљен за штампу). „Пророчанство Фатиме да ће се цела Русија покатоличити измишљотина је“...

¹³⁶⁸ *Исто*, 51-52.

Ђунису са подршком епископа и свештенства 1938. године.¹³⁶⁹ Легализација „објаве“ у Ђунису била је, можда, и парирање латинским варијантама Маријиног посредништва за „страдајућу Русију“.

Овакво српско духовно трагање и лутање стварало је атмосферу која је афирмативно дочекала руске култове чудотворених икона и друге материјализације реалног присуства светиње.

Познати Михаило Аркадијевич езотеријски је призивао крај света, пишући о томе на страницама српске црквене штампе са убеђеношћу егзактног научника. Чини се да је овако нешто могао само један избеглица да исфабрикује, овакве фрустрације и злокобне мисли, а све на основама богословске науке.¹³⁷⁰ Црква је за Михаила Аркадијевича, понекад проблематичног проповедника и веома необичног богослова, наивног на првом месту, била катализатор аполитичности: „Руски људи свакојаким партија – како монархисти на једном полу тако и комунисти на другом полу – морају да траже исцељења од Свете Цркве и да постану њени достојни чланови“.¹³⁷¹

Једно је сигурно, да када су били у питању руски мисионари, српске црквене власти су поштриле прописе и проверу таквих личности и њиховог ангажмана. Теодор Мељников који је морао да напусти Румунију када и старообрядчески епископ Инокентије имао је засведочену репутацију теолога, црквеног човека и способног да јеванђељску поруку саопшти другоме. За епископа Иринеја Ђирила био је познати „писац и мисионар“.¹³⁷²

Јустин Поповић, добар и веома образовани српски монах, професор Карловачке богословије читаву ситуацију у којој се нашла Руска Црква назвао је инспиративно *апокалипсис наших дана*, а једну своју теоријску расправу је почео тако што је накитио мотивима новозаветног откривења: „На анђела Руске Цркве

¹³⁶⁹ *Чудесна и страшна повест о проналаску светог места – цркве Покрова Пресвете Богородице у селу Ђунису Србија*, Крагујевац 1938, 1-2, 5-7, 9.

¹³⁷⁰ Др М. Аркадијевич, лекар, „Неизбежни и радосни дан ускрса мртвих и суда Божјег страшног иде...“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, новембар, (Београд, 1932), 466-475, децембар (Београд, 1932), 538-551.

¹³⁷¹ Др М. Аркадијевич, лекар, „Неизбежни и радосни дан ускрса мртвих и суда Божјег страшног иде...“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, децембар, (Београд, 1932), 548.

¹³⁷² Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1940), Ф XII р. 4551, *Епископ бачки Иринеј Ђирић Министарству иностраних послова*, 6. јул 1940. године. „Он је рођен 5. марта 1876. године у Черниговској губернији, у граду Новозибков, од родитеља Евтимија и Ане Мељников... Последње му је боравиште било село Бела Креница, ср. радауцки, черновичка област“.

напала су сва апокалиптичка зла, да га ослепе, да га оглуве, да га убију, а гле – он све видовитији... све боље види Господа невидљивога“.¹³⁷³ У домаћој јавности пуштани су гласови, и то од озбиљних новина, да је руском православљу дошао крај.¹³⁷⁴

Српски свештеник Љубомир М. Богићевић је записао: „Много пута се у свету нагомилавају црни облаци зла као да ће већ сутра наступити предсмртни ропак човечанства. Божја искра као да трне и гаси се у слици и прилици обличја Божјег. За ово нам пружа јасни доказ садањи руски хаос. Тамо је узела пуну власт апокалиптична звер. Она отвореним челустима раздире светиње Матушке Русије“.¹³⁷⁵

И рационални, професор Православног богословског факултета Радивој Јосић користи апокалиптичне слике да би се разумео положај руског православља под комунистичком влашћу: „Чаша страдања православних хришћана прелива се у Русији. Антихрист у облику бољшевизма, оплео је трнови венац, наругао се, испљубао и на крст разапео Руску православну цркву“.¹³⁷⁶

Прогони Цркве у Совјетској Русији оцењивани су као катарза: „Ако би човек упоредио живот јеврејског народа у вавилонском ропству и живот Руса у бољшевичком ропству, нашао би много сличности. И једни и други су дуготрпеливи, и једни и други су убеђени у своју веру у Бога“.¹³⁷⁷ Прогонитељима Цркве придавана су алегоријска имена злих личности из библијске историје, бољшевици су изједначавани са следбеницима цара Ирода – обележавани као иродијани или иродијевци.¹³⁷⁸

Тежак положај емиграције, њихова самосвест у новој средини изједначавала се са апокалиптиком, са коначним решењем нападаог мистицизма

¹³⁷³ Јером. Јустин, *Из Апокалипсиса наших дана*, Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот VII, 10-11 (Сремски Карловци, 1927), 209-210.

¹³⁷⁴ *Крај руског православља*, Политика, бр. 6965.

¹³⁷⁵ Љ. М. Богићевић, „Наше Јеремијаде“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удржења*, XXXVII, децембар, (Београд, 1932), 571. (цео: 517-521).

¹³⁷⁶ Радивој Јосић, „Беседа на Недељу Православља (одржана у Београдској саборној цркви 9. III – 24. II 1930. год)“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удржења*, XXXV, фебруар-март, (Београд, 1930), 186. (186-191).

¹³⁷⁷ Драгомир Костић, *Русији иде спас*, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 6 (Чачак, 1933), 159.

¹³⁷⁸ „О прогонима у Русији – Ирод XX века“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 6 (Сремски Карловци, 1922), 315; Григорије Волков, „Иродијанци“, *Црква и живот – поучни религиозно-популарни часопис* VII, 1 (Скопље, 1928), 46-49.

који је прожимао њихову тешку судбину. Поједине аутобиографије, као на пример недавно објављена Михаила Бакрушина, управо израњају из таквог света живећи своју „светску бол“.¹³⁷⁹

¹³⁷⁹ Mikhail Bakhrouchine, *L' apocalypse en chantant*, traduit et adapte a partir de notes autobiographiques par Alexis et Alexandre Nikouline, Verone editions, 2017, 15. „Драматизам послереволюционарног свакодневног битисања, који је људе бацио у савршено нови живот и који им је открио једну нову реалност, сасвим сурову и непредвидиву“.

4. 8. Стереотипи о руској души и руској побожности
Утицај руских емиграната на српски верски стил, образце
понашања и деловања

*„За певницом поп чита и кашљуца...
Униће неко, шкрипе врата жуца...
Пред иконама старица зевуца
и тромо шапће речи Оченаша“...*
(Р. Кошутић, *Христос и жена*, Београд 1933, 21-22)

*„Многи су овде погружени јадом,
скрушено пали пред њезиним ликом;
и без утехе, причешћена надом,
отићи она није дала ником“.*

(Севастијан Путник, *Чудотворна икона*,
у: *Крици божјег црва*, Београд 1940, 33)

Руски религијски филозоф Павле Флоренски је оставио следећи запис: „Карактеристика православног односа према Цркви је превага култа, нарочито обреда, над учењем и моралном страном хришћанства. ... Духовник ће лакше да отпусти нарушавање чедности него недолажење у цркву. Учествовање у богослужењу је спасоносније од читања јеванђеља. Обављање култа је важније од добротинства“.¹³⁸⁰

Ово је класично место којим се карактерише руско поимање богослужења и опис менталитета руске побожности. Епископ Евлогије Георгијевски, лидер Руске заграничне цркве у Западној Европи, који је боравио једно време и у Србији, управо је са ових позиција, могао да оцени степен српске везаности за култ и навикнутост на светотајински круг: „У српским храмовима је обично мало народа, али своју православну веру воле и чврсто је се држе“.¹³⁸¹

Стил и навике у богослужењу, део су особене карактерологије и временски наталожених обичаја. Србима је додатно појачало представу о особеној

¹³⁸⁰ Павле Флоренски, *Православље*, превео с руског Миролуб Авдаловић, Београд 2007, 28-29. Текст је први пут написан и објављен 1909. године.

¹³⁸¹ Београдски адвокат који је разговарао са епископом каже: „У Цркви је поп коме ћемо новцем платити да се моли за нас, на мени је кућа и онако имам превише посла“. (*Путь моей жизни – Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского)*, изложене по его рассказам Т. Махуниной, Москва, 1994, 334).

„молитвености“ и „духовности“ руских избеглица. Руска везаност за богослужбене циклусе, наглашена аскетика и практиковање подвига (пост, молитва и уздржање) одражавала се у спекупативној теологији као мистицизам саборности, словенофилско богословље, један храбри модернизам на граници јереси. Епископ Доситеј Васић је у разговору са Петром Беловидовим исказао сасвим отворену наду српске цркве да ће „руско богослужење у Србији поставити почетак нове ере у црквеном животу Срба“.¹³⁸²

О руској души писали су и римокатолички експерти, упознавајући се са њом теоријски у циљу будућих прозелитских подухвата. Биране речи, и отворену захвалност јер се, како каже, школовао „помоћу копејке руске цркве“ имао је Милош Анђелковић: „Руска је побожност најјачег религиозног духа. А где је дух - тамо је и садржина“!¹³⁸³ Савесност у похађању, вршењу и слушању богослужења појачавали су неки руски емигрантски свештеници код своје српске пастве. Кажу да је свештеник Михаил Виноградов учио своје парохијане да клече када траје читање еванђеља у Цркви, то је било спектакуларно, не по српским обичајима и нестало је после његовог одласка са парохије.¹³⁸⁴

Двадесетих и тридесетих година појачава се у Српској православној цркви, под утицајем Руса, штамапње акатиста, нарочите литургијске књижевне врсте. У едицији „Побојне књиге за народ“ као 4. свеска изашла је 1930. године „Акатист Пресветој и Животворној Тројици“ у преводу Хранислава Томића. И у наредном времену дошло је до повећања продукције оваквог литургијског приватно-индивидуалистичког жанра. У истој едицији су најављени изласци из штампе следећих акатиста: „Акатист Часном и Животворном Крсту“, „Акатист Ијусу сладчајшем“ и „Акатист божанским страдањима Христовим“.¹³⁸⁵ Као 15. књига у

¹³⁸² *Пастырѣ добрый – сборникъ статей посвященныхъ памяти протопресвитера Петра Беловидова въ связи съ XX – лѣтіемъ существованія русской церкви въ Бѣлградѣ*, под редакціей протоіерея Владислава Неклюдова, Бѣлградѣ, 1942, 33.

¹³⁸³ „Али и ово је факт, да клице за руски хаос нису руске. Оне су убачене на руску земљу са стране и од елемената коју су не само против руске цркве и руске државе, него и против целог словенства и свеколиког православља“. (Милош С. Анђелковић, „Большевизам и руска црква“, *Весник Српске цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, јули-август, (Београд, 1921), 359-362).

¹³⁸⁴ Михаил Николаевич Виноградов, *Летопис Доњомилановачке парохије*, приредио Ненад Пантић, Неготн, 2005, 45-47.

¹³⁸⁵ „Побојне књиге за народ“, (власник и одговорни уредник Хранислав Томић), *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 15 (Сремски Карловци, 1930), 239.

едицији „Побожних књига за народ“ изашла је „Плач на погребу Христа Спаситеља“, чији је аутор Св. Димитрије Ростовски.¹³⁸⁶

У архивској грађи сачуван је тачан попис светих реликвија и свештених предмета које су пренете у Краљевину Југославију посредством и бригом руских избеглица и њиховог свештенства. Гроф Георгије Грабе, вршилац дужности управника канцеларије Руског архијерејског синода писао је 18. септембра / 1. октобра 1931. године патријарху Варнави да се у сефу Министарства спољних послова још увек налазе свете реликвије 1) Честица Часног Крста, 2) Десница Св. Јована Крститеља и 3) Фалернска икона Мајке Божије које су стигле у Београд у октобру 1929. године. Митрополит Антоније Храповицки је у неколико наврата покушавао да се оне сместе у дворску цркву Краљевског двора и разговарао је чак о томе у аудијенцији код краља Александра Карађорђевића.¹³⁸⁷

У манастиру Миљкову 10/23. јула 1933. године дочекана је Чудотворна икона Пресвете Богородице звана Курска („једна од највећих светиња православне Русије“). Планирало се да у манастиру остане месец дана, а преко црквене штампе су се верници обавештавали да „могу организовати молитвене походе са литијама“.¹³⁸⁸

Светосавска година прихватала је импулсе религиозног духа руске емиграције. Одлучено је да чудотворна икона Пресвете Богородице – Пећка буде проношена ради буђења родољубивих и верских сентимената кроз различите крајеве и епархије Српске православне цркве. У Епархији браничевској су спремани свечани дочеци, а исто је важило и за Епархију зворничко-тузланску.¹³⁸⁹

Директан руски утицај на обичајну побожност код Срба осетио се за време патријарашког стажа патријарха Варнаве Росића, када је култ чудотворних икона, донет из Русије пробудио и потакао Србе да своје аутохтоне иконичне реликвије

¹³⁸⁶ „Побожне књиге за народ“, (оглас), *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 7 (Сремски Карловци, 1931), 111.

¹³⁸⁷ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Гроф Георгије Грабе Његовој Светости Патријарху Српском Господину Варнави, 18. септембар / 1. октобар 1931. године. Малтешки витешки ред је предао своје великом мајстору цару Павлу I ове свете реликвије 1799. године

¹³⁸⁸ *Чудотворна икона Пресв. Богородице у Миљкову манастиру*, Народна хришћанска заједница – орган савеза православних братстава, бр. 8 (1933), 5-6.

¹³⁸⁹ Архива Епархије браничевске, Протопрезвитерат – архијерејско намесништво пожаревачко, *Председник Црквеног суда свима архијерејским намесницима и управама манастира Епархије браничевске*, бр. 1699; С – 51 од 11 марта / 26. фебруар 1935; Архива Епархије зворничко-тузланске, Црквена општина Црњелово, *Распис епископа Нектарија Круља*, бр. 157, 7. март (22. фебруар) 1935. године.

јаче експонирају у јавности. Патријарх Варнава предлагао је да се донесе синодска одлука „по којој би се Света Икона Мајке Божије могла проносити кроз православне домове и других епархија“.¹³⁹⁰ У јубиларној Светосавској години братија манастира Студеница и манастира Пећка Патријаршија носила је крсним ходом кадионицу Св. Саве и икону Мајке Божије Пећке. Епископи су препоручивали монашке учеснике у овим процесијама, наглашавајући да су прилози намењени за подизање храма Св. Саве на Врачару.¹³⁹¹

За једну стару икону Св. Петке у манастиру Фенеку везивале су се чудотворне моћи и о њој су се писали пригодни верско-популарни написи и текстови почетком тридесетих година.¹³⁹² О чудима, чудесима и тавматуршким исцељењима постојала су сведочанства на граници верског сензационализма и искреног исповедања вере. Икона Св. Петке у Фенеку била је пример тога.¹³⁹³ У то време верски живот руских емиграната бива често прожет нотом чудотворних догађаја везаних за иконе и свете реликвије, што превазилази уобичајено редовно поштовање. Архиепископ Теофан је са земунским протом Жолткевичем служио молебан пред иконом Божије Мајке „Знамење“ за оздрављење Василија Зубова који је патио од високе температуре проузроковане тешком упалом плућа. Након двочасовне молитве болесник се исцелио, а доктор Ветницки је измерио нормалну телесну температуру.¹³⁹⁴ За руску емиграцију, чудотворне иконе су биле и даље знак божанског трансцедентног присуства и метафизички знак исправности вере и утехе исте за народ. У руској цркви у Ници, обновљена икона Св. Оца Николаја, даривала је чудесна исцељена о чему су и Срби били обавештавани.¹³⁹⁵

¹³⁹⁰ Архив СПЦ, Свети архијерејски синод (1935), Ф. VII/1, Патријаршија Српске православне цркве, П. бр. 64, 19/6. фебруар 1935.

¹³⁹¹ Архива Епархије зворничко-тузланске, Црквена општина Црњелово, *Распис епископа Нектарија Круља*, бр. 157, 7. март (22. фебруар) 1935. године; Архива Епархије браничевске, Протопрезвитерат – архијерејско намесништво пожаревачко, *Црквени суд Епархије браничевске, бр. 1699; С-51 од 11. марта/26. фебруара 1935. године свима архијерејским намесницима и управама манастира Епархије браничевске.*

¹³⁹² *Чудотворна икона Св. Петке у манастиру Фенеку*, написао Ј. К. Земун 1933. Види и приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 40-41 (Сремски Карловци, 1933), 668.

¹³⁹³ *Чудотворна икона Св. Петке у манастиру Фенеку*, написао Ј. К. Земун 1933, стр. 23-33.

¹³⁹⁴ „Чудо у Земуну“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 42-43 (Сремски Карловци, 1933), 692.

¹³⁹⁵ „Обновљење иконе“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 26-27 (Сремски Карловци, 1935), 500.

Истина, и код Срба је из ранијих времена било присутно и наслеђено поштовање чудотворних икона, оних иконографских представа, поред светиње, додатно овенчане мистичном старином и на гласу у народном поштовању да помажу, крепе и исцељују. (Икона Тројеручице Хиландарске, Богородице Пећке, Мајке Божије Чајничке).¹³⁹⁶

Руска црквена обичајност коју су емигранти донели у српску средину, утицала је на верску праксу Српске православне цркве, усвајана је спонтано и била је директна последица прожимања два православна народа, каква се није видела од прве половине XVIII века, када је руска редакција богослужбеног црквенословенског језика испунила молитвени простор српских храмова.

¹³⁹⁶ *Пресвета Богородица Красница Пећка – заштитница и спаситељница рода србскога крстоноснога, Цетиње, s. a, 78-97.*

4. 9. Руска емигрантска удружења и Српска православна црква

Контакти патријарха Варнаве са руским емигрантским удружењима били су учестали и садржајни. На првом месту, патријарху су се обраћала она удружења која су имала у својим статутима и програмима деловања верско-религиозни предзнак и циљ. „Сергијевско православно братство“ из Херцег Новог неговало је успомену на Св. Сергија Радоњешког и обратило се 19. маја 1931. године промеморијом о броју својих чланова, молећи патријарха Варнаву да својим угледом утиче да се у исту организацију уписују „Срби, Словенци, Црногорци и Румуни“.¹³⁹⁷

Руски дом имена цара Николаја II тражио је новчану помоћ од патријарха Варнаве да би се подупро рад његове драматуршке секције, односно да (*Рускiй общедоступный театр*) успостави реперотоар класичних драматских остварења.¹³⁹⁸ *Прво руско женско друштво у Краљевини Југославији* је, такође, имали преписку са патријархом Варнавом, тражећи да настави да их новчано помаже у делатностима збрињавања „несрећних жена и незбринуте деце који су удаљени од Отаџбине“.¹³⁹⁹ Неким организацијама је требало тек мало од духовног ауторитета патријарха Варнаве, који би се користио у политичким кампањама, дискутабилног ефекта. Тако је Главни савет Лиге резервних руских официра и војника иза границе (*Главный советъ лиги русскихъ офицеровъ и солдатъ запаса заграницей*) тражио патријархов благослов приликом оснивања Комитета за ослобођење Украјине (*Комитетъ освобождения Украины*). Око тог комитета се старао Владимир Игњатијевич Грин.¹⁴⁰⁰

¹³⁹⁷ Архив СПЦ (1931), Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Пожизнениј почетниј председатељ Православнаг братства, № 43, 19. маја 1931, Херцег Нови. Руски меморандум је био управо одштампан српским словима!

¹³⁹⁸ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1935), Архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски, АЕбр. 1766, 13. јуна/31. маја 1935. године.

¹³⁹⁹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1936), Прво руско женско друштво у Краљевини Југославији, бр. 467 од 5. децембра 1936. године, председница Наталија Бахарска патријарху Варанви.

¹⁴⁰⁰ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1935), *Главный советъ лиги русскихъ офицеровъ и солдатъ запаса заграницей*, № 444, 10/23 јуна 1936.

Занимљиво је напоменути да је Српска православна црква имала разумевања за емиграцију из царске Русије која није била строго православна по својој припадности, нити генетски и етнички руској. Са патријархом Варнавом је комуницирала Колонија козака – Калмика, који су, како су сами истицали: „Калмици-емигранти, руски емигранти, будиске вероисповести, у количини од 300 људи“ и који су „нашли дом у гостпопримној Југославији“.¹⁴⁰¹ Ти Калмици нису имали свој храм „хурул“ где би њихови свештеници „бакши“ могли да обављају службе за вернике из свога народа док није плац од 500 м² поклонио дошљацима из Русије Милош Јаћимовић са синовима (група „природних грађана Југославије“).

Калмици су тражили од министра вера, који је опет питао патријарха српског Варнаву за мишљење: „Међу добротворима има и угледних људи Општине града Београда, чији се списак налази у нашем хурулу. Имена ових лица за захвалношћу спомиње за време службе Божије наш главни свештеник – бакша“.¹⁴⁰² Будистички храм у Малом Мокром Лугу је био центар друштвеног живота емиграната – Калмика, који је славио своју десетогодишњицу крајем новембра 1939. године. На ту свечаност био је позван и јапански посланик у Београду.¹⁴⁰³ Београдски Калмици су слободно исповедали своју будистичку веру, њихово богослужење је било интересантно посматрачима, нарочито процесације, а у храму је била организована и верска настава.¹⁴⁰⁴ Српска црква је толерантно помагала на овај начин верски плурализам, и то према Калмицима, који су очигледно били државотворни, молећи се за државу и династију Карађорђевића.¹⁴⁰⁵

Смрт патријарха Варнаве је практично направила смотру руских емигрантских удружења са којима је одржавао везе. Руски комитет у Југославији „у име 78 заступљених националних, битних и професионалних организација и

¹⁴⁰¹ Архив СПЦ, Канцеларија патријарха Варнаве (1931), Руска козачка калмицка колонија, бр. 67, 9. априла 1931. године, Министру вера, адреса: Мали Мокри Луг, Будистичка, бр. 2.

¹⁴⁰² Исто.

¹⁴⁰³ Десетогодишњица будистичког храма у Београду који су подигли Калмици – избеглице, Време, 22. новембар 1939. године.

¹⁴⁰⁴ Милош М. Дамјановић, „Нетипични Руси: Калмици, Јевреји и Цигани међу белоемигрантима у Југославији 1918-1941“, Баштина 41/2016, 173-179.

¹⁴⁰⁵ Бурђија Боровњак, Марта Вукотић Лазар, Мирјана Обрадовић, *Верски објекти у Београду – пројекти и остварења у документима Историјског архива Београда*, Београд 2013, 87-88.

друштава¹⁴⁰⁶ шаље своје изјаве саучешћа Светом архијерејском синоду Српске православне цркве. Православно братство Оца Јована Кронштатског, које је деловало под високом заштитом Његове светости патријарха српског Варнаве, своје саучешће Светом архијерејском синоду Српске православне цркве изјављује следећим речима: „Наша туга је у толико неизмернија, што је Блаженоупокојени партијарх, познавајући лично нашег Покровитеља, Оца Јована Кронштатског, лично био изјавио жељу да се наше Друштво оснује и примио га под Своју високу заштиту. Погружени над одром неуморног Заштитника Православља, ми, скрушена срца, молимо Бога да да вечни покој Његовј напаћеној души.“¹⁴⁰⁷

Армијски генерал, Василије Флуг, испред Друштва за успомену на цара Николу II, упућује изразе саучешћа: „Славно име Његове Светости остаће за увек урезано у срцим ачланова Друштва, који ће се увек сетити, са колико је пијетета према сени Блаженоупокојеног цара – мученика Светитељ Српске Православне Цркве потпомагао сваки подухват Друштва за Успомену на Цара Николу II“.¹⁴⁰⁸ Руско – српски клуб у својој изјави саучешћа Светом синоду истиче да је одржана комеморативна седница поводом упокојења патријарха „носиоца словенске мисли, љубави и братства“.¹⁴⁰⁹ Поводом уснућа у вечности патријарха српског Варнаве, изајву саучешћа митрополиту загребачком Доситеју упутио је Загребачки одбор Удружења руских официра у Краљевини Југославији.¹⁴¹⁰

Изразе пијетата шаљу готово сва војна и ратна удружења, између осталих Удружење бивших активних царских руских официра и осталих војних обвезника¹⁴¹¹, начелник Корпуса императоских армија и флота у Краљевини

¹⁴⁰⁶ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Руског комитета у Југославији Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве од 26. јула 1937. године

¹⁴⁰⁷ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Православно братство Оца Јована Кронштатског, писмо од 15/28. јула 1937. године

¹⁴⁰⁸ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Друштва за успомену на цара Николу II од 11/24. јула 1937. године

¹⁴⁰⁹ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Управе Руско-српског клуба од 26. јула 1937. године

¹⁴¹⁰ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Загребачког одбора Удружења руских официра у Краљевини Југославији од 27. јула 1937. године

¹⁴¹¹ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Удружења бивших активних царских руских официра и осталих војних обвезника од 26. јула 1937. године

Југославији, генерал-мајор Кириленко¹⁴¹², Савез руских официра учесника Великог рата у Југославији¹⁴¹³, Удружење руских ратних инвалида и Краљевини Југославији¹⁴¹⁴, као и представници козачких атамана тереског, кубанског и донског¹⁴¹⁵. Изрази саучешћа стижу и од политичких партија које имају своја представништва у Југославији – Младоруске партије¹⁴¹⁶ и Сверуске национал-револуционарне фашистичке партије (ВНПР) Анастасија Андрејевича Вонсјацког.¹⁴¹⁷ Писма саучешћа стижу и од руских колонија из Загреба, Тузле и других градова широм Југославије, разних уметничких, интелектуални, хуманитарних, соколских и других организација и друштва, али и од женских удружења, па телеграм саучешћа упућује и председница Руског материнског сестринства у Загребу, Јелисавета Кузленко.¹⁴¹⁸

У документацији српског црквеног архива налази се 49 писама и телеграма саучешћа поводом смрти патријарха Варнаве, упућених од стране Руске цркве, руских удружења (од којих су многа била под директним покровитељством патријарха српског Варнаве) и појединаца, која указују на то да је Патријаршијска управна канцеларија одржавала блиске везе са руском емиграцијом, како међуцрквене, тако и друштвене и хуманитарне.

¹⁴¹² Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо начелника Корпуса императорских армија и флота у Краљевини Југославији, генерал-мајора Кириленка од 26. јула 1937. године

¹⁴¹³ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Савеза руских официра учесника Великог рата у Југославији од 12/25. јула 1937. године

¹⁴¹⁴ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Удружења руских ратних инвалида и Краљевини Југославији од 26. јула 1937. године

¹⁴¹⁵ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писма кубанског и донског атамана од 26. и 27. јула 1937. године

¹⁴¹⁶ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо Представништва Младоруске партије у Југославији од 25. јула 1937. године

¹⁴¹⁷ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, писмо представника Сверуске национал-револуционарне фашистичке партије (ВНПР) Александра Лејбурга од 24. јула 1937. године

¹⁴¹⁸ Архив СПЦ, Патријаршијска управна канцеларија, кут. *Упокојење патријарха Варнаве*, телеграм Јелисавете Кузленко од 28. јула 1937. године

ЗАКЉУЧАК ИСТРАЖИВАЊА

Српско-руски црквени односи који су трајали неколико векова, практично од почетака организоване аутокефалне Српске православне цркве, обogaћени су у првој половини 20. века, након Октобарске револуције, Првог светског рата и грађанског рата у Русији сасвим новим садржајима. Појава руске емиграције, исељенички талас који је покренут са простора некадашње Руске царевине, утицао је на живот Руске православне цркве, одредивши у одређеној мери и неке теме из историје Српске православне цркве, њене јерархије и верног народа.

На првом месту, појава и организација Руске православне заграничне цркве на српском црквеном канонско-правном подручју, почевши од сабора одржаног у Сремским Карловцима, са јесени 1921. године, одредила је међуцрквени положај обновљене Пећке патријаршије у православној икумени. Благонаклон став државних власти Краљевине СХС и српских црквених власти према руској црквеној емиграцији која се усталила на новом тлу повукао је са собом специфичан однос Московске патријаршије. Московска патријаршија, повративши слободу од државе, на Сабору 1917. године, повративши стару титулу „патријараха сверуских“ понадала се да ће њено црквено устројство бити слободно од „синодалног цезаропапизма“. Бољшевици који су освојили власт и кроз револуционарни преврат променили државно и друштвено уређење сматрали су Цркву оданом сарадницом старог царистичког режима, а сваку институционалну религиозност подвргли најжешћим прогонима, а тиме са нарочитом жестином Православну цркву.

Постојање Руске православне заграничне цркве, њен рад, нарочито политичка иступања њене јерархије, јавно прокламована, заговарана и изношена била су баласт за Московску патријаршију која се нашла под будним оком и притисцима бирократско-полицијског апарата совјетских власти. Српска православна црква је преко руских емиграната била добро упозната са приликама у Совјетском Савезу, тамошњим прогонима православне јерархије, рушењем богомоља, многих историјских светиња православља, убијањем више и ниже јерархије, гушењем верских слобода и савести... За разлику од Цариградске

(Васељенске) патријаршије власти Српске православне цркве нису никада имале контакте са тзв. „Живом црквом“, „обновљеницима“ који су били бољшевички изум, један *corpus separatum* састављен од удових и жењених свештеника (по више пута), псеудоцрквени покрет који је требало да преобликује Руску православну цркву у организацију погодну новом режиму, штавише и да је доктринарно помири са друштвеним стварностима попут марксизма и социјализма.

После смрти патријарха Тихона Белавина 1925. године, краћег „међусинодалног периода“, личност која води Московску патријаршију јесте заменик местобљуститеља патријаршког престола митрополит Сергије Страгородски. Његов курс компромиса са совјетским властима, почевши од чувене „Декларације“ 1927. године, става да чланови православне цркве могу бити лојални грађани Совјетског Савеза, наишао је на неодобравање традиционалне, конзервативне и после бољшевичке Револуције избегле јерархије Руске православне заграницне цркве, тзв. Карловачке управе. Кружок руских заграницних архијереја окупљених око личности Антонија Храповицког још је више, после 1927. године, профилисао свој антибољшевички став, представљајући се на моменте као савест прогоњеног руског народа и Цркве која има својих присталица не само у Краљевини СХС/Југославији, него која је духовни центар Руског заграницја у Северној Америци, Западној Европи, Балкану, Далеком Истоку и све докле досеже саборно-синодално уређења Руске цркве у иностранству.

Раније размирице два духовна лидера руског Зарубежја, митрополита Антонија Храповицког и митрополита западно-европског Евлогија Георгијевског заоштриле су се до отвореног сукоба и прекида црквеног-општења када је последњи признао и сложио се са црквеном политиком митрополита Сергија, односно путем његовог компромиса са совјетским властима. Српска православна црква је од обе црквене стране руског исељеништва, Карловачке управе и Егзархата за Западну Европу била извештавана са приликама или са жељеним пројекцијама савремених прилика. Иако је практично давала подршку карловачкој групи архијереја, Српска црква није никада јавно заузимала афирмативан или негативан став према ниједној руској црквеној фракцији, било да је реч о

архијерејима и њиховом раду у новонасталој политичкој емиграцији, било о Московској патријаршији, која, иако под репресивном политичком влашћу и даље остаје легитиман историјски центар духовности руског народа и његове православне самосвести. Српску православну цркву, је 1931. године незнатно оптеретило постављање митрополита Евлогија Георгијевског за „Егзарха Западних Цркава“ од стране Цариградске патријаршије.

Званична политика Српске православне цркве немешања у руске црквене спорове „док не буде замољена“ од самих представника руских црквених власти трајала је после 1927. године, зашавши дубље у патријарашки стаж наследника патријарха Димитрија (1920-1930), српског патријарха Варанве Росића (1930-1935). Као руски ђак, на крају крајева, духовно чадо митрополита Сергија Страгородског који га је замонашио 1905. године, патријарх Варнава је предводио рад Српске православне цркве на измирењу руске црквене дијаспоре на линији Антоније-Евлогије 1933. и 1935. године што је утицало и на положај и односе Московске патријаршије са црквеном емиграцијом. Таква црквено-дипломатска активност Српске православне цркве издигла је српски патријарашки трон високо у православном свету јер је његова посредничка улога препозната као велики морални утицај на пољуљане прилике у Руском православљу.

Српска православна црква је организовано помагала материјално избегли руски православни свет, руске светогорске монашке обитељи, манастир Пантелејмон и тамошње скитове, затим парохије руске емиграције у Западној Европи. Помоћ гладнима у Русији, прикупљана 1920-1923. године можда слови за најопсежнију и најорганизованију добротворну активност у историји Српске православне цркве, која је 1923. године допремљена на терен у Поволжје.

Покровитељска улога Српске православне цркве показала се према руским емигрантима који су оснивали посебне парохије и организовали верски живот у новим колонијама. Подизање руских православних храмова и капела у Београду, Белој Цркви, Панчеву, Петровграду, Новом Саду, Црквеници, Земуну, Сремским Карловцима није имало препрека од виших српских црквених власти, иако је ниже свештенство гледало са подозрењем на такво организовање верског живота новодошних Руса као на могућу конкуренцију у материјалном погледу. На западу Краљевине СХС/Југославије где је Српска православна црква подизала нове

храмове, углавном у римокатоличким већинским срединама попут Љубљане, Цеља, Марибора, Сушака, Виса, Загреба, Сиска или Ђакова малобројни руски људи су нашли учешћа у културном и богослужбеном животу тих парохија. Руски елемент је био фактор мисионарења Српске православне цркве на западу Краљевине.

Долазак руских монахиња, прелазак читавог женског Љеснинског манастира на челу са игуманијом Нином, удвостручило је број женског монашког света у Српској православној цркви раних двадесетих година. Са новодошлих 82 руских православних монахиња из Љеснине у манастир Хоново, монашка култура у Српској православној цркви добија нови правац и замах, нарочито се обнавља женско монаштво. Свети архијерејски синод и Свети архијерејски сабор Српске православне цркве почињу декретима да оснивају женске монашке заједнице које тако ничу у Кувеждину, Дивљанском манастиру, Петковици, Ковиљу, Зрењанину, Загребу, итд. Код Срба у међуратном периоду, од 1918. до 1941. године, под утицајем руских монахиња, ницањем женског монаштва, развијају се и облици женске побожности преко женских хришћанских заједница.

Појава Руса емиграната, тј. свештеника у служби Српске православне цркве, службујућих на српским парохијама, занимљива је и изнуђена у историји православља кадровска сеоба, где је 8% укупног свештеничког кадра једне Цркве практично „позајмљено“ из друге цркве, дакле другог језика, образовања, друштвених навика и богословског менталитета, иако једне и заједничке вере. Дobar и исцрпан преглед свештеничких кадрова Српске православне цркве, на основу архивских персоналних досијеа успостављен, показује да је она имала укупно 2924 свештеника лица почетком тридесетих година 20. века. Од тог броја њих 214 су били руског емигрантског порекла. Руски монаси распоређени по српским манастирима подижу углед духовног сталежа, подстичу молитвеност, не само контемлативност, него и каритативан рад који се на друштвеном пољу огледа као хришћански социјални активизам. Многи српски манастири, раније опустели или на лошем гласу постају духовна стецишта, а један од таквих примера је манастир Миљково са својим игуманом Амвросијем Кургановим.

Руски утицај на српско монаштво, унутрашњи живот Српске православне цркве, црквену дипломатију, затим академско богословље и српску верску праксу,

представљају само неке моменте из важног присуства руске православне емиграције на територији јурисдикције Српске православне цркве. Руски професори, руски емигрантски академски фактор, приметан је и важан импулс у животу Православног богословског факултета и четири православне средње школе – Богословије (Рељево, Цетиње, Сремски Карловци, Призрен и Битољ). Од 1930. године до почетка Другог светског рата у средњим српским богословским школама једна четвртина наставничког кадра била је руског порекла. Што се тиче утицаја руских професора на Православном богословском факултету довољно је поменути чињеницу да је, руски емигрант, професор црквене историје Александар Павлович Доброклонски председавао првом седницом Савета Православног богословског факултета „као најстарији и по годинама узраста и по годинама професорске службе“. На Православном богословском факултету је између 1920 и 1940. године радило осам руских професора, кроз прве две деценије његовог постојања. Рус Теодор Титов, црквени историчар-професор, покушао је да формулише основне постулате *Светосавља*, дајући допринос разумевању светосавске идеологије која је била крилатица унутрашње мисије Српске православне цркве после 1935. године.

И на крају, руска емиграција је помогла Српској православној цркви да у религиозном миљеу међуратног периода усвоји нешто од идејног света православних руских избеглица. Развијајући сапатњу према прогонима Цркве у Совјетском Савезу делатници Српске православне цркве су посматрали критички болшевизам кроз хришћанску социјалну критику. Неки специфично руски тонови антимаџонског настројења и антисемитизма, као последица лошег положаја емиграције, усвајани су радо од српских теолошких писаца и журналиста. Од Руса у својој средини, православни Срби су прихватили верску праксу нарочитог иконопоштовања, смисао за тавматургију, мистицизам, оданост према дужим богослужењима и сличној делатној побожности царског руског Православља.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије

AJ-69. Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

AJ-74. Краљев двор

AJ-388 Краљевско посланство у Паризу

Архив Српске православне цркве

Фондови:

Свети архијерејски синод

Патријаршијски управни одбор

Канцеларија патријарха Димитрија

Канцеларија патријарха Варнаве

Велики духовни суд

Збирке:

Збирка плаката и штампата

Збирка Russica

Збирка рукописа

Збирка архивских књига

Архив Светог архијерејског синода

Фонд Руска православна (загранична) црква

Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима

Збирка Стеве Димитријевића

Епархијски архивски репозиторијуми

Архива Епархије браничевске

Архива Епархије зворничко-тузланске

Архива Епархије (митрополије дабробосанске)

Архива Епархије славонске (рукописи)

Музеј Српске православне цркве

Архива Епархије славонске

Библиотека Српске патријаршије

Збирка патријарха српског Варнаве

Архива манастира Високи Дечани

Епархија рашко-призренска

Акта манастирске управе

Акта монашке школе

Збирка рукописа

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

1. *Акты святейшего Тихона, патриарха московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти 1917-1943*, сборник в двух частях, составитель М. Е. Губонин, Москва, 1994.
2. *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, том I-II, приредили др Тома Миленковић и др Момчило Павловић, Београд, 2006.
3. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1927/28. годину*, Сремски Карловци, 1928.
4. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1928/29. годину*, Сремски Карловци, 1929.

5. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1929/30. годину*, Сремски Карловци, 1930.
6. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1930/31. годину*, Сремски Карловци, 1931.
7. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1931/32. годину*, Сремски Карловци, 1932.
8. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1932/33. годину*, Сремски Карловци, 1933.
9. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Сремски Карловци, 1935.
10. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1935/36. годину*, Сремски Карловци, 1936.
11. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1936/37. годину*, Сремски Карловци, 1937. 6-7;
12. Богословија Светога Саве у Сремским Карловцима, *Извештај за школску 1937/38. годину*, Сремски Карловци, 1938.
13. Грамата Его Святѣйшества Вселенскаго Патріарха Фотія от фебрала 1931, Парижъ, 1931.
14. Грамота Архіерейскаго Снода Русской Православной Церкви Заграницей на имя Святѣйшихъ Патріарховъ Восточныхъ и главъ прочихъ Православныхъ Автокефальныхъ Церквей, Церковныя ведомости, № 17 и 18 (1924), 2.
15. Грамота Святѣйшаго Гавріла, Патріарха Сербскаго Св. Сноду Русской Православной Церкви заграницей, Церковная жизнь, № 5 (1939), 65

16. *Дѣянія русскаго всезаграничнаго церковнаго собора состоявшагося 8-20 ноября 1921. года (21 ноября-3 декабря) въ Сремскихъ Карловцахъ въ Королевствѣ С. Х. С, Сремски Карловци, 1921.*
17. *Дѣянія второго всезарубежнаго собора Русской православной цекви за границей съ участіемъ представителей клира и мирянъ, состоявшагося 1/14-11/24. августа 1938. года въ Сремскихъ Карловцахъ въ Югославіи, Бѣлградъ, 1939.*
18. *Dokumenti o protunardnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, priredili Joža Horvat i priredili Joža Horvat i Zdranko Štambuk, Zagreb 1946.*
19. *Закон и Устав Српске православне Цркве, издање Светога Архијерејскога Синода, Ниш, 1931.*
20. *Извјештај српске православне богословије на Цетињу за школску 1937/38. годину, Цетиње, 1938.*
21. *Извјештај српске православне богословије на Цетињу за школску 1938/39. годину, Цетиње, 1939.*
22. *Извјештај српске православне богословије на Цетињу за школску 1939/40. годину, Цетиње, 1940.*
23. *Каноническое положеніе Православной русской церкви за границей, Изданіе епархіального управленія Западно-европейскаго митрополичьаго округа, Париж 1927.*
24. *Къ русскимъ людямъ – благословеніе Пресвятой заступницы нашей владычицы Богородицы и ея земного удѣла Св. Горы Афонской да пребудеть со всѣми истинно русскими людѣми, Бѣлградъ 1927*

25. *Мир Божији или Комунистички немир – божићна посланица Његове Светости српског патријарха Варнаве, Сремски Карловци, 1936.*
26. *Митрополит Антоније, Два разговора православног свештеника с унијатским о заблудама латина и унијата гркокатолика*
27. *Недеља Св. Саве у 1939. години – Споменица писаније у корист подизања храма Св. Саве, Београд, 1940.*
28. *Окружно посланије сѣ АѠона кѣ православнымъ христіанамъ обитающимъ въ Сербіи (преимущественно въ Австро-Венгріи), Благословеніе Святой АѠонской Горы, Одесса 1912,*
29. *Окружно посланије Собора Архіереевъ Русской православной Церкви за границей кѣ своей пастве, въ разсеяніи сущей по поводу столетія со дня кончины Преподобнаго Серафима Саровскаго Чудотворца, Новый Садъ, 1932.*
30. *Окружно посланије Собора Архіереевъ Русской Православной Церкви за границей ко всѣмъ вѣрнымъ чадамъ Русской Православной Церкви, въ разсѣяніи сущимъ, Церковная жизнь, № 2, 25-30.*
31. *Окружно посланије Собора Русскихъ заграничныхъ Архіереевъ православной русской паствѣ по поводу посланія Замѣстителя Местоблюстителя Патриаршаго Престола Митрополита Сергія отъ 23. марта 1933. года, Новый Садъ, 1933.*
32. *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1920-1925, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазић, Пожаревац, 2012.*

33. *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1926-1930*, приредили Зоран Ранковић и Мирослав Лазивић, Пожаревац, 2012.
34. *Одлуке и решења Сабора, Синода и Епархије браничевске 1931-1941*, приредили Мирослав Лазивић и Зоран Ранковић, Пожаревац, 2013.
35. *Пастырѣ добрый – сборникъ статей посвященныхъ памяти протопресвитера Петра Беловидова въ связи съ XX – лѣтіемъ существованія русской церкви въ Бѣлградѣ*, подъ редакціей протоіерея Владислава Неклюдова, 33. Бѣлградъ 1942.
36. Познанова, Јоланта, *40. прослава Св. Саве (Позоришна игра у једном чину с игром и певањем)*, Панчево, 1919.
37. *Правила добротворног друштва „Косовска девојка» за помагање сиромашне деце*, Београд, 1930.
38. *Правила женског хришћанског покрета*, Београд 1936.
39. *Правила о манастирима и манастирској управи и о унутрашњем животу у манастирима*, Београд, 1936.
40. *Посланица поводом потписивања Брест-Литовског мира (5/18. март 1918), Посланица Совјету народних комесара (13/26. октобар 1918)*, са руског Ксенија Кончаревић, *Голгота Христове Русије – страдање Руске цркве под комунизмом*, Цетиње 1999.
41. *Рождственское посланіе Предсѣдателя Архіерейскаго Синода Русской Православной Церкви заграницей, Хлѣбъ Небесный – духовно-нравственный, православный, иллюстрированный журналъ*, Харбинъ, № 2 (1940), 1.

42. *Совещание глав русской зарубежной церкви под председательством Святейшего патриарха Варнавы*, Сремские Карловцы 1935. г., под ред. Г. М. Солдатова, AARDM Press, Minneapolis, Minnesota 2004.
43. Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1932/33. годину*, Битољ, 1933.
44. Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1933/34. годину*, Битољ, 1934.
45. Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Битољ, 1935.
46. Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1935/36. годину*, Битољ, 1936.
47. Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1936/37. годину*, Битољ, 1937.
48. Српска православна богословија у Битољу, *Извештај за школску 1937/38. годину*, Битољ, 1938.
49. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1929/30. годину*, Ниш, 1930.
50. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1930/31. годину*, Ниш, 1931.
51. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1931/32. годину*, Тузла, 1932.

52. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1932/33. годину*, Сарајево, 1933.
53. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Пећ, 1935.
54. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1935/36. годину*, Земун, 1936.
55. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1936/37. годину*, Косовска Митровица, 1937.
56. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1937/38. годину*, Косовска Митровица, 1938.
57. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1938/39. годину*, Косовска Митровица, 1939.
58. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1939/40. годину*, Призрен, 1940.
59. Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1930/31. годину*, Цетиње, 1931.
60. Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1932/33. годину*, Цетиње, 1933.
61. Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1933/34. годину*, Цетиње, 1934.
62. Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1934/35. годину*, Цетиње, 1935.

63. Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1935/36. годину*, Цетиње, 1936.
64. Српска православна богословија на Цетињу, *Извештај за школску 1936/37. годину*, Цетиње, 1937.
65. Српска православна богословија у Призрену, *Извештај за школску 1929/30. годину*, Ниш, 1930.
66. *Српска православна епархија зворничко-тузланска – шематизам*, ур. јеромонах Василије Качавенда, Тузла, 1977.
67. *Српска православна црква у Првом светском рату – одабрана документа (1914-1918)*, приредио Радован Пилиповић, Београд, 2014.
68. *Уредба о парохиском свештенству Српске православне цркве и његовим активним и пензиским припадностима*, службено издање, Сремски Карловци 1936.
69. *Устав Српске православне цркве са спроведбеном наредбом Св. Архијерејског Синода и тумачењима*, од Војислава Јанића и Миленка М. Јаношевића, Београд, 1932.
70. *Учение протоіерея С. Булгакова о Софіи – Премудрости Божіей – опредѣленіе Архіерейскаго собора Русской православной церкви заграницей отъ 17/30. октября 1935. года*, 1-3; 18-19. Новый Садъ, 1935
71. *Шематизам Источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924. године*, Сремски Карловци, 1925.

72. *Шематизам округа крајинског 1839-1924. године*, приредио Ратко Благојевић, Неготин, 2005.

МЕМОАРИСТИКА

1. Архиепископ Јован Шаховској, *Успостављање јединства – успомене*, превео Мирослав Голубовић, Стари Бановци – Београд 2010.
2. Bakhrouchine, Mikhail, *L' apocalypse en chantant*, traduit et adapte a partir de notes autobiographiques par Alexis et Alexandre Nikouline, Verone editions, 2017.
3. Епископ Митрофан Зноско, *Хроника одной жизни – к шестидесятилетию пастырского служения (IX. 1935 – IX. 1995)*, Москва 1995.
4. *За рубежом (Белград-Париж-Оксфорд), хроника семьи Зерновых*, под редакцией Н. М. и М. В. Зерновых, Париж 1973.
5. Зернов, Н. М., *Закатные годы, эпилог хроники семьи Зерновых*, Париж 1981.
6. *На переломе – три поколения одной московской семьи (семейная хроника Зерновых)*, под редакцией Н. М. Зернова, Париж 1970.
7. Олсуфьев Адамович, Дмитрий, *Вечный ковер жизни (семейная хроника)*, публикация М. Г. Талалая, Москва, 2015.
8. Турањанин, Новак, *Успомене службеника Патријаршије Српске*, приредио Радован Пилиповић, Београд, 2013.
9. *Петар Николајевич Врангел*, превео Миросав Голубовић, приредио Никола Дробњаковић, Стари Бановци – Београд 2013.

10. *Путь моей жизни – Воспоминания Митрополита Евлогия (Георгиевского)*, изложенные по его рассказам Т. Махуниной, Москва, 1994.
11. „*Се восходим во Иерусалим*“ – *Иерусалимские дневники архимандрита Киприана (Керна) (Октябрь 1928 – июнь 1930)*, подготовка текста к изданию, вступительная статья и комментарий диакона Александра Занемонца, Париж – Иерусалим, 2013.

МОНОГРАФСКЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ

1. Абашидзе, Лазар, Карелин, Рафаел, *О монаштву*, превод братство Цетињског манастира, Марина Тодић, Божана Х. Стојановић, Подмаине, 2014.
2. Агапѣвѣ, В., *Жива ли царская семья?*, Белградъ, 1929.
3. Амфитеатровъ, Александръ *Церковъ и эмиграція*, s. 1, s. a.
4. Андрејев, Иван, Роуз, Серафим, *Катакомбе – нови светители руских катакомби*, преводац са руског језика Антонина Пантелић, Београд, 2004.
5. Антоній, митр. *Мольба ко всемъ церквамъ православнымъ*, 3-4. Новый Сад, 1929.
6. Арсењев, Алексеј, *Крај других обала и степа – руска парцела Успенског гробља у Новом Саду*, Нови Сад, 2009.
7. Арсењев, Алексеј, *Руска емиграција у Сремским Карловцима*, Нови Сад, 2013.
8. Арсењев, Алексеј, *Самовари у равници (руска емиграција у Војводини)*, Нови Сад, 2011.

9. Архієпископъ Іоаннь (Максимовичъ), *Русская зарубежная церковь (дополнено Владиміромъ Русакомъ)*, Jordanville, 1991.
10. Архієпископъ Серафимъ Соболевъ, *Новое учение о Софіи премудрости Божіей*, Софія, 1935.
11. Bakić, Mile, *Moja arhivska riječ*, Podgorica, 2005.
12. Балашов, Николај, *На путу ка литургијском препороду*, са руског превели Ксенија Кончаревић и Коста Симић, Нови Сад, 2009.
13. Berdyaev, Nicolas, *The Origin of Russian Communism*, ANN Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press, Michigan 1960.
14. Бехтѣвъ, Сергѣй, *Правда о царской семьѣ*, Новый Садъ, 1929.
15. Bijelić, Borislav, *Naše teme – ogledi o prošlosti i sadašnjosti Đakova i Đakovštine*, Đakovo, 2002.
16. Бован, Владимир, *Призренска богословија*, Ниш, 2007.
17. Боричић, Драгиша Н., *Манастир Милешево – приликом 700-годишњице*, Чачак, 1935.
18. Бостуничъ, Григорій В., *Правда о Сіонскихъ Протоколахъ. Съ приложеніемъ новаго Протокола и 4-хъ рисунковъ в тексте*, Митровица Сремская, 1921.
19. Бостуничъ, Григорій В., *Масонство и русская революція (правда мистическая и правда реальная)*, Новый Садъ, 1922.
20. Бостуничъ, Григорій В., *Что будетъ съ Россіей (Оптинскія предсказанія)*, Новый Садъ, 1922.

21. Брадић, Зорица, *Библиографија часописа „Пут“ (1933-1934) и „Хришћанска мисао“ (1935-1941)*, Београд, 2011.
22. Brenneke, Adolf, Leesch, Wolfgang, *Archivkunde – koehler und ameland*, Leipzig, 1953.
23. Величковић, Свештеник Драгослав Ж., *Јеванђеље као основ социјалне правде*, Крагујевац 1938.
24. Веселиновић, Милојко, *Српске калуђерице*, Београд, 1909.
25. Веселиновић, Стеван М., *Слободно зидарство пред Јеванђељем, говорио 12. децембра 1893, Јавна предавања у Богословији 1*, 3-15. Београд 1893.
26. Виноградов, Николаевич Михаил, *Летопис Доњо Милановачке парохије (Поречког среза, Крајинског округа)*, приредио Ненад Пантић, Неготин, 2005.
27. Вишеславцев, Борис, *Философска беда марксизма*, превео Добрило Аранитовић, Београд, 2014.
28. Вујић, Мелентије, *Историјске заслуге српскога свештенства оба реда у служби Св. Православља и народа*, Београд, 1889.
29. Вуковић, Сава, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996.
30. Глубоковскій, Н. П., *С.-Петербуржская духовная академія во времена студенчества там патриарха Варнавы*, Сремски Карловци 1936.
31. *Голгота Христове Русије – страдање Руске цркве под комунизмом*, Цетиње, 1999,

32. Граббе, Ю. П., *Корни церковной смуты – парижское братство Св. Софии и Розенкрейцеры*, Београд 1927.
33. Грујић, Радослав, *Православна српска црква*, Београд, Каленић, Крагујевац, 1995.
34. Данилець, Юрій, *Монастир Різдва Богородиці у селі Липча*, Ужгород, 2005.
35. Deželić, Vladmir, *Sadašnji život ruskog seljaka (Crveno selo)*, II izdanje, Beograd 1935.
36. *Die russischen orthodoxen bischöfe von 1893–1965 (bio-bibliographie)* von metropolit Manuil (Lemeševskij) bis zur Gegenwart ergänzt von P. Coelestin Patock OSA, Teil VI, Oikonomia, Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie unter Mitarbeit von Martin Georgie in Verbindung mit M. S. Agurskij hrsg. von Fairy v. Lilienfeld und Karl Christian Felmy, Band 26, Erlangen, 1989.
37. Думић, Оливера, Токић, Небојша, „Руски монаси у Миљковом манастиру“, *Корени – часопис за историографију и архивистику*, 4, 137-147. 2006.
38. D' Herbigny, Michel, Deubner, Alexandre, *Eveques Russes en exil – douze ans d'epreuves (1918-1930)*, Roma, 1931.
39. Ђусић, Михајло, *Еванђелски основ православног монаштва*, приредио јереј Радош Младеновић, Београд, 2015.
40. *Енциклопедија руске философије*, у редакцији Михаила Маслина, превод група аутора, Београд, 2014.
41. Жакоби, Жан, *Руска револуција – страдање императора Николе II*, превео Крешимир Мимирковић, Београд, s. a.

42. *Живимо у светињи и слободи (изабрани списи, посланице, беседе, акта, писма и записи) поводом шездесетогодишњице упокојења патријарха српског Гаврила Дожића*, приредио монах мр Павле Кондић, Цетиње-Београд, 2010.
43. Жикић, Сима, *Поп Видоје – слика из савременог свештеничког живота*, Зајечар 1921.
44. Žutić, Nikola, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan – odnos jugoslovenske države i rimske crkve 1918-1935*, Beograd, 1994.
45. Иеромонах Дамаскин (Орловский), *Мученики, исповедници и подвижници благочестия Российской Православной Церкви XX столетия. Жизнеописания и материалы к ним*, кн. 1-7, Твер 1992-2002.
46. Илић, Никола П., *Руски емигранти у лесковачком крају после 1917. године*, Лесковац, 2003.
47. Kesel, Ž. i Izvoljska, Jelena, *Raspićin*, preveo Stojan Živadinović, 1927.
48. Jelačić, Aleksije, *Ruska revolucija i njeno poreklo*, Zagreb, 1925.
49. *Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928*, II део, Београд. 1929.
50. К., Ј., *Чудотворна икона Св. Петке у манастиру Фенеку*, Земун 1933.
51. Калезић, Димитрије, *Руска теологија свејединства – историја и теорија*, Београд, 1978.
52. Калезић, Димитрије М., *Антропологија философије свејединства и Библија*, Београд, 1998.

53. Kalkandjieva, Daniela, *The Russian Orthodox Church, 1917-1948, from Decline to Resurrection*, New York 2015,
54. Качаки, Јован *Руске избеглице у Краљевини СХС / Југославији – Библиографија радова 1920-1944 (покушај реконструкције)*, Београд, 2003.
55. Кашић, Душан, *Манастир Светог Николе – Озрен*, Тузла, 1982.
56. Кондић, Павле, *Цетињска богословија и њено духовно-просветно зрачење (1863-1945)*, Цетиње-Београд 2005.
57. Косик, Виктор Иванович, *Русская церковь в Югославии (20 – 40-е гг. XX века)*, Москва, 2000.
58. Косик, Виктор Иванович, *Русское церковное зарубежье: XX век в биографиях духовенства от Америки до Японии. Материалы к словарю-справочнику*, Москва, 2008.
59. Костић, Тадија П., *На туђем послу*, Београд, 1924.
60. Кочаровскиј, К., *Зарубежје – Русији!*, Белградъ 1933.
61. Кошутић, Радован, *Земља бола*, Београд, 1929.
62. Ксуњин, Алексеј, *Од Николе II до Лењина*, Београд, 1924.
63. Латиновић, Горан, *Српска православна црква у Босанској Крајини 1918-1941. године*, Бања Лука, 2006.
64. Левитин, Анатолий, Шавров, Вадим, *Очерки по истории русской церковной смуты в 3 томах*, Люцерн, 1977.
65. Leposavić, Petar, *Papstvo*, Beograd, 2005.

66. Лубардић, Богдан, *Јустин Поповић и Русија – путеви рецепције руске филозофије и теологије*, Нови Сад, 2009.
67. Маевскиј, Вл. А., *Сербскиј Патријарх Варнава и его время*, Белградъ, 1931.
68. Маевскиј, Вл., *Иверская Богоматерь на Афоне, въ Москве и Белграде*, Белградъ, 1932.
69. Мајевски, В. А., *Народни патријарх – Његова Светост Варнава*, 1-2, Сремски Карловци, 1937.
70. Максимовић, Мирко, *Помен народним борцима*, Сарајево, 1927.
71. Максимовић, Мирко, *Иконографија Романа Петровића*, Сарајево, 1930.
72. Максимовичъ, Иоаннъ, *Учение о Софији Премудрости Божіей*, Варшава, 1930.
73. Мариновић, Никола Ј., *Бела емиграција у Југославији*, Београд, 1996.
74. Марјановић, Чедомир, *Жива Црква у Русији*, Београд, 1927.
75. Матвјејев, Л., *О вери*, Београд, 1929.
76. Матвеевъ, Леонидъ А., *Есть ли чудо? – Научный анализъ чудесъ Иисуса Христа и апостоловъ*, Белградъ, 1931.
77. Матвеевъ, Леонидъ А., *О вере – краткая исторія религији*, Белградъ, 1936.
78. Матвеевъ, Леонидъ А., *Моисей предъ судомъ исторіи (религији и исторія дѣрвнихъ народовъ)*, Белградъ, 1939.
79. Мерешковски, Дмитриј, *Тајна руске револуције – оглед о социјланој демонологији*, превела с руског Лидија Суботин, Вршац, 2002.
80. *Metropolitan Antonii (Khrapovitskii) - Archpastor of The Russian Diaspora (Conference Proceedings)*, edited by Vladimir Tsurikov, Jordanville, 2014.

81. Милићевић, Вукашин, *Библиографија часописа „Богословље“ (1926-1940, 1957-2006) и „Зборника Православног богословског факултета“ (1950-1952)*, Београд, 2010.
82. *Мисли Саве Грбовића јеромонаха Хилендарца о неким сувременим питањима свештенству обојега реда*, Нови Сад, 1896.
83. Митрошевић, Душан, *Манастир Копорин – задужбина деспота Стевана Високог из XV века*, Смедерево, 1972.
84. Митрополитъ Антоній, *Четыре академии*, Белградъ, 1933.
85. Митрофанов, Георгий *Православная церковь в России и эмиграции в 1920-е годы*, Санкт-Петербург, 1995.
86. Мишина Ђурић, Велько, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1998.
87. Мишина Ђурић, Велько, *Варнава, патријарх српски*, Београд, Подгорица-Пљевља, 2012.
88. Mišović, Miloš, *Srpska crkva i konkordatska kriza*, Beograd, 1983.
89. Мишовић, Милош, *Тајна тестаментa краља Александра и смрт патријарха Варнаве*, Београд, 1994.
90. Монахиња Теодора Васић, *Прва српска игуманија после средњег века*, Београд, 2006.
91. Mužić, Ivan, *Masonstvo u Hrvata (Masoni i Jugoslavija)*, Zagreb, s. a.
92. Најдановић, Димитрије, *Светосавље*, приредио Жељко З. Јелић, Београд, 2000.

93. Нивьер, Антуан, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в Западной и Центральной Европе 1920-1995 – биографический справочник*, Москва-Париж, 2007.
94. Николић, Стеван В., *Слободно зидарство у Србији*, Београд, 2011.
95. Никон (Рклицкий), арх. *Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого*. Т. VI. Изд. Северо-Американской и Канадской епархии, 1960.
96. *О манастирима – брошура Јеромонаха Саве Грбовића Хилендарца поводом његовог предлога поднесеног народној скупштини преко г. м просвете у априлу о. г као жалба због гоњења и кињења од стране г. м. Михаила и дух. суда београдског*, Београд, 1893.
97. *О светској кризи*, Београд, 1932.
98. Орехов, Дмитрије, *Руски светитељи и подвижници двадесетог века*, са руског превела Милица Чомић, Београд, 2014.
99. Орловски, Дамаскин, *Књига страдања и утехе – мученици, исповедници и подвижници благочашћа Руске православне цркве 20. столећа*, превод Зоран Буљугић, Београд, 2003.
100. Палибрк-Сукић, Несиба, *Руске избеглице у Панчеву 1919-1941*, Београд 2005.
101. Павлов Леонидович, Борис, *Русская колония в Великом Бечкереке*, Зренянин, 1994.
102. Палеолог, Морис, *Духовне силе Русије*, Бања Лука, 1932.

103. Пантић, Драган, *Српска православна црква у Краљевини Југославији (1929-1941) с обзиром на правни положај, политичку улогу и међуверске односе*, Источно Сарајево, 2006.
104. Перић, Бранко, *Чечава – село у Републици Српској*, Нови Сад 1996.
105. Петковић, Сава, *Моја парохија пре и после светскога рата*, Сремски Карловци, 1930.
106. Петковић, Сава, *Српски женски манастир Кувездин*, Сремски Карловци, 1930
107. Пилиповић, Радован, *Прекаја – парохија у Босанској Крајини (1878-2008)*, Бања Лука-Босанки Петровац, 2009.
108. Пилиповић, Радован, *Библиографија часописа „Светосавље“ (1932-1940) и „Логос“ (1991-2010)*, Београд, 2013.
109. Пилиповић, Радован, *Архив Српске православне цркве – ка почецима црквене архивистике*, Београд, 2013.
110. Поповић, Атанасије, *Свештеник*, Београд, 1926.
111. Поповић, Атанасије М., *Заслуге српских манастира, српског калуђерства и свештенства*, Сремски Карловци, 1937.
112. Поповић, о. Јустин, *Светосавље као философија живота*, Минхен, 1953.
113. Поповић, Михаило, *Извештај једне службене ревизије манастира Архиепископије београдске у 1904. години*, Београд, 1905.
114. Поповић, Михаило М., *Разлика између Православља и римокатоличке вере - кратак разговор за народ*, Ниш 1910.

115. Поповић, Михаило, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд, 1933.
116. Посновъ, М., *Митрополитъ Антоній какъ православный догматистъ*, Варшава, 1929.
117. *Православни женски манастир Св. Петке у Загребу*, sine loco et anno,
118. *Преподобная Екатерина Леснинская – наставница современного женского*
119. *монашества*, Провемон, 2010.
120. Pulko, Radovan, Švajncer Janez, *Ruski emigranti na Slovenskem*, Logatec, 2004.
121. *Put na Golgotu*, Štamparija Privredni pregled, Beograd 1935.
122. Puškadija-Ribkin, Tatjana, *Emigranti iz Rusije u kulturnom i znanstvenom životu Zagreba*, Zagreb, 2006.
123. Радић, Радмила, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896-1970*, Београд 1998.
124. Радић, Р., *Народна веровања, религија и спиритизам у српском друштву 19. и у првој половини 20. века*, Београд, 2009.
125. Радић, Радмила, *Живот у временима – патријарх Гаврило Дожјић (1881-1950)*, Београд, 2011.
126. Радојевић, Рајко Б., *Руске избеглице у Пећи у сећању млађих савременика*, Београд, 2005.
127. *Русская матица (1924-1934) – отчетъ о дѣятельности*, Любляна, Русская матица, 1935.

128. *Руски некропол у Београду – знамење историјског пријатељства*, ур. Мира Радојевић, Милош Ковић, Београд, 2014.
129. Сандо, Драгомир, *Протојереј Василије Зјењковски као православни педагог*, Београд, 2002.
130. *Святитель Тихон – Патриарх московский и всяя России*, Москва, 2011.
131. Seide, Georg, *Verantwortung in der diaspora – Die russische Orthodoxe Kirche im Ausland*, München, 1989.
132. Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, Келн, 1986.
133. Смиљанић – Брадина, Томо, *Канонска визитација Река [Његовог преосвеиштва епископа велешко-дебарског господина Варнаве] (десетак сличица)*, Скопље 1923.
134. *Совещание глав Русской зарубежной церкви под председательством святейшего патриарха Варнавы*, под редакцией Г. М. Солдатова, AARDM PRESS, Minneapolis, Minnesota, 2004.
135. *Србима посланица из Москве*, (репринт), Београд, 2006.
136. Станић, Војкан, „Оснивање ложе „Побратим“ – Ложа бр. 1 „Побратим““, Београд, 2014.
137. Старостин Васильевич, Евгений, *Архивы Русской православной церкви (X-XX вв.) – учебное пособие*, Москва, 2011.
138. Стратоновъ, Иринархъ, *Русская церковная смута (1921-1931 гг.)*, Берлинъ 1932.

139. Стефановић, Хаџи-Теофило, *Достава Светом Архијерејском Сабору 1904. године*, Београд, 1907.
140. Суботић, Драган, *Епископ Николај и православни богомољачки покрет – Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији (1920-1941)*, Београд, 1996.
141. Тадеј Витовнички, *Поуке старца Тадеја*, главни и одговорни уредник протојереј-ставрофор Милан Пантелић, Шабац, 2010,
142. Тарасјев, Андреј, *4 духовника*, Београд, 2013.
143. Топаловић, Огњан, Миленковић, Тома, Обрадовић, Мирјана, *Врњачки Руси*, Врњачка Бања, 2008.
144. Терзић, Петар, *Руска емиграција у Сенти – утицај руске емиграције на културни живот града Сенте*, Сента 2016.
145. Троицкиј, С., *Размежевање или расколъ*, Paris, 1932.
146. Троицкиј, С., *Что такое живая церковь?*, Варшава ,1927.
147. Троицкиј, Сергій *Митрополитъ Сергій и примиреніе русской діаспори*, Сремскіе Карловцы, 1937.
148. Троицки., Сергије *Црква у Русији*, Летопис Матице Српске, год. 101, књ. 314, новембар 1927.
149. Троицки, Сергије, *Жива Црква у Русији*, прештамапно из Летописа Матице српске, књига 315, свеска 2, 1928.
150. Filipović, Milenko S., *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, Sarajevo, 1969.

151. Фирсов, Сергеј, *Руска црква уочи промена (крај деведесетих година XIX века – 1918. година)*, са руског превела др Радослава Трнавац, Крагујевац, 2008.
152. Флоренски, Павле, *Православље*, превео с руског Мирољуб Авдаловић, Београд 2007.
153. Хорхордина, Т. И., Попов, А. В., *Архивная эвристика – учебник*, Москва, 2015.
154. *Христу веран до смрти: свештеноисповедник Доситеј, загребачки и наведеношки*, уредник Павле Кондић, Београд-Цетиње, 2008.
155. Цисарж, Бранко А., *Један век периодичне штампе Српске православне цркве (Библиографски опис часописа и листова са прегледом-садржајем свих радова објављених у њима од 1868 – 1970)*, А-М, Београд, 1986.
156. Цисарж, Бранко А., *Један век периодичне штампе Српске православне цркве (Библиографски опис часописа и листова са прегледом-садржајем свих радова објављених у њима од 1868 – 1970)*, Н-Ш, Београд, 1991.
157. *Чудесна и страшна повест о проналаску светог места – цркве Покрова Пресвете Богородице у селу Ђунису Србија*, Крагујевац 1938.
158. Шијаковић, Богољуб, Раковић, Александар, *Универзитет и српска теологија – историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду (истраживања, документација, библиографија)*, Београд, 2010.
159. Шкаровский Витальевич, Михаил, *История русской церковной эмиграции*, Санкт-Петербург, 2009.

160. Шкаровский Витальевич, Михаил, *Русская православная церковь в XX веке*, Москва, 2010.
161. Škiljan, Filip, *Rusi u Hrvatskoj – u povodu 100. obljetnice doseljavanja Rusa u Hrvatsku*, Zagreb, 2014.
162. Weber, Max, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, s njemačkog preveo Nika Milićević, Sarajevo, 1989.

ЧЛАНЦИ, СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

1. „+ Архимандрит Харитон (Харалампије Давидович Дроботов“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XV, 9, 149-150. Сремски Карловци, 1934.
2. „+ Василије Скворцов“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 9, 144. Сремски Карловци, 1932.
3. „+ Др Александар Доброклонски“, *Светосавље – орган Удружења студената Православног богословског факултета*, 4, 157-158. 1937.
4. „+ Михаило Конгорај, протојереј руски“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, IV, 11-12, 383-384. Чачак, 1922.
5. „+ Митроносни протојереј др Теодор Титов“, *Светосавље – орган Удружења студената Православног богословског факултета*, 1, 53-55. 1936.
6. „+ Патријарх Тихон, *Црква и живот – поучни религиозно-популарни часопис*, бр. 3-4, 138-141. 1925.“
7. „700-годишњица смрти Светитеља Саве“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 38-39, 578. Сремски Карловци, 1934.

8. Аврамовић, Стеван С., „Храмовна слава срп. правосл. цркве у Рогашкој Слатини (Словенија)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 15, 235-236. Сремски Карловци, 1929.
9. „Ad maiorem gloriam“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 9, 141. Сремски Карловци, 1925.
10. Акајомов, Николај, „Кинематограф у савременом животу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 23-24, 357-358. Сремски Карловци, 1933.
11. Акајомов, Никола, „Култ тела“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIV, 9, 149. Сремски Карловци, 1934.
12. Александров, Николај, „Пад анђела“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 6, 85-88. Сремски Карловци, 1931.
13. Ал., Ж. Гл., „Радио и служба Божија“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIV, 2-3, 43-45. Чачак, 1932.
14. „Анатема“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 29, 4. Београд, 15. август 1922.
15. Анђелковић, Милош „Богослужбени језик“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, март-април, 127-135. Београд, 1921.
16. Анђелковић, Милош, „Большевизам и руска црква“, *Весник Српске цркве – орган Свештеничког удружења XXVII*, јули-август, 359-362. Београд, 1921.
17. Анђелковић, Милош, „Незнање и архијепсурдне мисли (Одговор Сегрију Тројицком (Русу), магистру теологије, професору Суботичког факултета)“,

Весник – лист за црквену политику, II, 46, 2-3. Београд, 14. новембар 1921; 47, 2. Београд, 21. новембар 1921; 48, 3. Београд, 28. новембар 1921; 49, 2-3. Београд, 5. децембар 1921; 50, 3. Београд, 12. децембар 1921; 51-52, 4. Београд, 25. децембар 1921.

18. Аноним (Верник), „Пљачкање православних цркава у Русији“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, IV, 7-8, 305. Чачак, 1922.

19. Аноним, „Свештенство из Босне о додацима на скупоћу“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 27, 1-2. Београд, 1. октобар 1925.

20. „Антиохијски патријархат за руску децу“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 4, 252. Сремски Карловци, 1922.

21. Антоније, митрополит кијевски и галицки, Сажалите се на руску дечицу, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, 184-186. Београд, 1922.

22. Аншакова, Ю. Ю., „Гуманитарна мисија АРА у Казани во време голода 1921-1922. гг.“, *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, Т. 9, 382-391 .№ 2 2007.

23. Аншакова Ю. Ю., „Советская Россия начала 1920-их годов глазами американского очевидца“, *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, Т. 10, 1080-1086. № 4/2008

24. Аншакова, Ю. Ю., „Голод начала 1920-х годов в России в оценках иностранных организаций помощи голодующим“, *Известия Самарского научного центра Российской академии наук* Т. 15, 74-78. № 1/2013,

25. „Апел наше цркве“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 3, 94-96. Чачак, 1930.
26. Аполо, *Књижевни фарисеј у српској цркви (за успомену 25-годишњице Алексе Илића протојереја, уредника „Хришћанског весника“, председника Конзисторије у пензији)*, Београд, 1890.
27. Аркадијевић, Др М., лекар, „Неизбежни и радосни дан ускрса мртвих и суда Божјег страшног иде...“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, новембар, 466-475; децембар 538-551. Београд, 1932.
28. Арсеньев, Алексей, „Руское духовенство и русские церковные проходы в Воеводине (1920-1950-е г. г.)“, *Макаревские чтения – материалы шестой международной конференции № 21-23, 223-244. 2007. года, Горно Алтайск 2007*; прештампано у: *Metropolitan Antonii (Khrapovitskii) - Archpastor of The Russian Diaspora (Conference Proceedings)*, 374-400. edited by Vladimir Tsurikov, Jordanville 2014.
29. „Архијерејски Гласник против Весника Српске Цркве“. *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења XXXIII*, март, 258-259. Београд, 1928.
30. „ Архијерејска служба у манастиру Кувеждину на Св. Преображење“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 16, 252. Сремски Карловци, 1931.
31. Архиепископъ Веніаминъ, „Невмѣшательство въ политику“, *Православіе – Orthodoxy*, 2-5. New York, № 18 (1934).
32. Архимандритъ Кирикъ, *Боголюбивыя матери и сестры святыя обители сея, Новый Садъ* 1935.

33. Архимандрит Тадеј, *Какве су ти мисли такав ти је живот – поуке*, приредио Тихомир Новаковић, Београд-Велика Ремета, 2005.
34. „Бављење архиепископа харбинског г. Нестора у Југославији“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 10-11, 269-270. Београд, 1938
35. „Беседа Њ. Св. Патријарха Димитрија у Саборном храму у Београду на првој служби у част светог Деспота Стевана Високог“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 15, 227-231. Сремски Карловци, 1927.
36. „Бечки епископи и модерне игре“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 11, 170-171. Сремски Карловци, 1927.
37. „Биоскоп у служби мисија“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 42-43, 697. Сремски Карловци, 1933.
38. „Блаженоупокојени митрополит Антоније против бољшевика“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 10-11, 275. Сремски Карловци, 1938.
39. Богићевић, Љ. М., *Весник Српске цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, мај-јуни, 274. Београд, 1921.
40. Богићевић, Љ. М., „Наше Јеремијаде“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, децембар, 517-521. Београд, 1932.
41. Богићевић, Љ. М., „Црни облаци над свештеничким удружењем“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVIII, јуни-јули, 283. Београд, 1933

42. „Большевизам без маске“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 26-27, 490-494. Сремски Карловци, 1935.
43. „Большевизам без маске“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 7, 155-156. Сремски Карловци, 1938.
44. Бондарева Анатољевна, Елена, „Први светски рат и руска емиграција на Балкану“, *Први светски рат и балкански чвор – зборник радова, Међународна научна конференција 6-7. децембар 2011*, 505-518. ур. Момчило Павловић, Београд, 2014.
45. Бондаренко, Т. Ю. „Помоћ Фриџофа Нансена учебним заведенијем Саратова у период голода 1921-1922. годов“, *Известия Саратовског универзитета*, Новая серия, Серия история, т. 15, 110-115. вып. 2/2015.
46. Бонцић, Драгомир, „Избеглице из Русије професори Православног богословског факултета у Београду после Првог светског рата“, *Православни свет и Први светски рат – зборник радова са Међународног научног скупа*, главни и одговорни уредник Владислав Пузовић, 356-373. Београд, 2015.
47. „Борба против голужаве женске моде“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 9, 141. Сремски Карловци, 1928.
48. Боричић, Драгиша Н., „Културни и политички значај Милешева у Средњем и почетком Новог века“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 16-17, 301-303. Сремски Карловци, 1935.
49. Бранковић, Бошко М., „Политички рад свештеника Душана Новаковића 1936-1938. године“, *Радови – часопис за хуманистичке и друштвене науке*, 175-185. 18/2013.

50. „Братство – лист за верско и народно просвећивање“, приказ, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, јули-август, 448-449. Београд, 1927.
51. „Број православних свештеника“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, септембар-октобар, 445. Београд, 1932.
52. Б. Сп., „Десетогодишњица Летописа тимочке епархије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 23,36.Сремски Карловци, 1932.
53. „Варнава, Божијом милошћу православни архиепископ пећски, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски...“, *Недеља православља – верско морални лист*, X, 10, 1. Ниш, 5. марта 1933.
54. „Василије М. Скворцов (+ 3. маја 1932. у Сарајеву)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 12, 191-192. Сремски Карловци, 1932.
55. „Васкршња посланица патријарха Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 7, 99. Сремски Карловци, 1931.
56. „Великан Православља – поводом 50-годишњег јубилеја Његовог Блаженства митрополита Антонија“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 26-27, 477-479. Сремски Карловци, 1935.
57. „Велика црквено-народна свечаност у Пећи“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 20-21, 528-534. Београд, 1938.
58. „Венчање Кнеза Павла“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 20, 308-309. Сремски Карловци, 1923.

59. Видојковић, Хаџи Јован, „Саможивост и самопожртвовање – Свети Сава видело велико“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVII, децембар, 521-535. Београд, 1932.
60. Вилијамс, Рован, „Источна православна теологија“, *Видослов – саборник Епархије захумско-херцеговачке и приморске*, год. 19, бр. 56, 83-105. Требиње, 2012.
61. Виноградов, Николајевич Михаил „Летопис Доњо Милановачке парохије (Поречког среза, Крајинског округа)“, приредио Ненад Пантић, *Баитиник* 227-264. 8/2005
62. „Владика Стеван“, *Весник – лист за црквену политику*, бр. 47, 3. Београд, 21. новембар 1921. године
63. „Владимиrowa година“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 12, 302. Сремски Карловци, 1938.
64. Влашић, Петар, Католицизам и православље у Србији“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVI, јануар-март, 770- 777. Београд, 1931.
65. Воззваніе ко всѣмъ вѣрующимъ Русскимъ людямъ въ изгнаніи сущимъ, *Церковныя ведомости*, № 9 и 10, 13-14. 1923.
66. „Војислав Јанић (некролог)“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве* XV, 31, 37. Београд, 1944.
67. Волобујев, Борис, „На ивици амбиса“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 7-8, 421-434. Сремски Карловци, 1922.

68. Воробьева, В., Ефимова, О., Косик, В., и Косик, О., „Переписка свјатитеља Тихона со свјетейшим Димитрием, патриархом сербским и архиепископом белградским“, *Богословский сборник*, 251-267. № 6/2005.
69. Вујановић, Милан, „Руска црква у изгнанству“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 22, 368-370. Београд, 1921.
70. Вукмановић, Лука, „Питање културе у социјалистичком друштву“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 34, 534-535. (Сремски Карловци, 1932.
71. Вукчевић, Др. Мих., „За боље читање црквенога језика“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 10, 154-158; 11-12, 182-186. Сремски Карловци, 1931.
72. В[урдеља], Г[едеон], „Друга канонска посета Словенији Његовог Високопреосвештенства Господина митрополита Доситеја“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 34-35, 540-541. Сремски Карловци, 1933.
73. „Гаврило по милости Божијој православни архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски... Христос Васкрсе!“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 10-11, 249-254. Београд, 1938.
74. „Гаврило Божијом милошћу архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски са Светим архијерејским сабором Српске православне цркве свему часном презвитерству...“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 1-2, 3-5. Београд, 1940.
75. „Гаврило по милости Божијој православни архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски богољубивом православном

свештенству... Христос Васкрсе!“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 8-9, 283-285. Београд, 1940.

76. Гагулић, Петар, „Штампа у служби цркве“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства епархије жичке*, XV, 7, 202. Чачак, 1933.

77. Гашић, Ранка, „Српски масони између два светска рата као друштвена група“, *Годишњак за друштвену историју*, 85-100 1-3/1998.

78. Глоцар, Емил Бл., „Свештеничка конференција у Цељу – записник и резолуција свештенства Арх. Намесништва Загребачког од 15/2. августа 1933. после Св. Исповести“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 40-41, 654-656. Сремски Карловци, 1933.

79. Глубоковски, Николај, „Највиша јерархија, Њ. Св. Патријарх и духовенство у Русији под бољшевицима“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 7-8, 493-508. Сремски Карловци 1922.

80. Глубоковски, Николај, „Учење о благодати код грчких црквених ауторитета (до Св. Јована Дамаскина укључиво) и међуцрквено уједињење“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 18, 274-276; 19, 291; 20, 305-307; 21, 325-327. Сремски Карловци, 1931.

81. Глумац, Душан, „Помозимо нашим калуђерицама!“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VIII, 23, 1-2. Београд, 26. јун 1927.

82. „Говор Његове Светости Патријарха Господина Варнаве приликом устоличења његова у Пећи 6 јула 1930“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 13, 198. Сремски Карловци, 1930.

83. „Говор Његове Светости Господина Патријарха Варнаве у руској београдској цркви 22. јуна, одржан на руском језику“, превео Душан Јакшић, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, XI, 13, 199. Сремски Карловци, 1930.
84. „Градња римокатоличке катедрале у Београду“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 9, 141. Сремски Карловци, 1928.
85. „Грамата Васељенског Патријарха Митрополиту Евлогију“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 8, 124-125. Сремски Карловци, 1931.
86. Грбић, Јелена, „Светосавље – омен за нумен православља“, *Саборност – теолошки годишњак Епархије браничевске*, 7, 145-158. Пожаревац, 2013.
87. Грујић, Радослав М., „Служба Св. Сави 6. маја на дан помена преноса светитељева тела из Трнова у Милешеву“, *Нови источник – службени лист православне епархије дабробосанске*, II, 145-153. Сарајево, 1935.
88. „Грчки епископи – масони?“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 13, 203. Сремски Карловци, 1927.
89. Дамјановић, Милош М., „Нетипични Руси: Калмици, Јевреји и Цигани међу белоемигрантима у Југославији 1918-1941“, *Баштина*, св. 41, 173-193. Лепосавић, 2016.
90. Данилец, Юрий, Мацола, Пимен, *Православные монастыри Закарпатья – путеводитель*, 182-185. Киев, 2012
91. Данилець, Юрій, „Гласник як джерло з історії православ'я на Підкарпатський Русі та в східній Словаччині“, *Pravoslavny biblicky zbornik* III, 79-97. Prešov, 2016.

92. „Делегација Савеза руских књижевника код Његове Светости“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 2, 26. Сремски Карловци, 1932.
93. Д. Д., „Привремени пароси“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VIII, 20, 2. Београд, 5. јун 1927.
94. „Десетогодишњица будистичког храма у Београду који су подигли Калмици – избеглице“, *Време*, 22. новембар 1939. године.
95. „Деца и наши манастири“, *Весник црквено-политички и друштвени лист*, II, 20, 2. Београд, 16. мај 1921. године.
96. „Димитрије Св. Јанковић протопрезвитер-ставрофор, виши војни свештеник II кл. администратор парохије у Љубљани, администратор окружног протопрезвитера у Словенији“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 15, 2. Београд, 11. април 1926.
97. Димитријевић, Стеван М., „Криза нашег монаштва“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXI, јун, 369-386. Београд, 1926.
98. Дионисије, јеромонах манастира Драче, „Узроци опадања савременог монаштва“, *Црква и живот – поучни религиозно популарни часопис* VIII, 9, 373-379. Скопље, 1928.
99. „Долазак бугарског архијереја“, *Весник – лист за црквену политику*, бр. 47, 4. Београд, 21. новембар 1921.
100. Дориомедов, Никола, „Вл. А. Маевскій, *Сербскій Патријархъ Варнава и его время*, Бѣлградъ 1931“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XII, 20, 318. Сремски Карловци, 1931.

101. „Дочек моштију Св. Арсенија у Харбину“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 12, 196. Сремски Карловци, 1934.
102. D-г, „О Сергију Тројицком и његовом чувеном спису против другог свештеничког брака“, *Весник – недељни црквено-политички лист*, IX, 5, 1-2. Београд, 12. фебруар 1928.
103. Драшковић, Чедомир, „Митрополит Антоније Храповицки као пасторалиста“, *Богословље – издаје Православни богословски факултет у Београду*, год. VII (XXII), св. 1-2, 9-14. Београд, 1963.
104. „Дужност православних цркава према гоњеној Руској цркви“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 4, 62. Сремски Карловци, 1929.
105. Дукић, Жарко, „Радио у служби цркве“, *Преглед – полуслужбени орган свештества жичке епархије*, XI, 115-118. Чачак, 1929.
106. Думски, јереј Данило, „Летопис видровачке парохије – писан јуна месеца 1932. године“, *Баштиник*, 280-284. 13/2010.
107. Ђокић, Небојша, Стевић, Миломир, „Заова, једини женски манастир у Србији књаза Милоша“, *Млава у миту и историји*, 365-378. Петровац на Млави, 2012.
108. Ђорђевић, Никола, „Једна јавна тајна“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 12, 7-8. Београд, 20 април 1925.
109. Ђорић, Хран. М., „Квалификације“, *Преглед – полуслужбени орган свештества жичке епархије*, XIII, 6, Чачак, 1931. 170-172

110. Ђурић, Милорад Ђ., „Актуална потреба“, *Преглед – полуслужбени орган свеиштенсва жичке епархије*, XV, 6, 156-158. Чачак, 1933.
111. Ђурић, М. Ђ. „Моја реч“, *Преглед – полуслужбени орган свеиштенсва жичке епархије*, XV, 9-10, 278. Чачак, 1933.
112. Ђуровић, Дим., „Неке од савремених задаћа наше Цркве – мишљење једног мирјанина“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 14-15, 229-231. Сремски Карловци, 1934.
113. Еп. Ј. „Руска црква Западне Европе“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 10, 159. Сремски Карловци, 1931.
114. Епископ Јован, „Патријарх српски Димитрије“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 8-9, 295-295. Београд, 1940.
115. „Епархија нишка“, *Весник Српске цркве – орган свеиштенничког удружења*, XXVII, март-април, 187-188. Београд, 1921.
116. „Епархијски управни и просвејтни савјет у Сарајеву, број 253/1920, Сарајево 15. (28.) септембра 1920, Свима срп-прав. црквеним општинама Дабро-босанске Епархије“, *Вјесник – званички орган Срп.-Православних Црвених власти у Босни и Херцеговини*, бр. 11, 147-148. 1. новембар 1920,
117. „Епископ г. Николај на прослави педесетогодишњице двеју женских институција у Чачку“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 13, 331. Београд, 1938.
118. Живановић, Александар, „Манаситр Кувеждин – изванредна утешна појава“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 16, 246-248. Сремски Карловци, 1928.

119. „Женски манастир Св. Кирик“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 4, 3. Београд, 24. јануар 1926.
120. „Женски хришћански покрет, реферат г-ђице Даринке Јаношевић приликом прославе трогодишњице овога друштва, одржане на дан 18. марта 1922. године“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 13, 3. Београд, 1. јул 1923; 14, 3. Београд, 10. јул 1923; 15, 3. Београд, 20. јул 1923.
121. Žutić, Nikola, „Vjerski liberalizam i jugoslovenstvo patrijarha Varnave i konkordatska kriza 1930-1938“, *Istorija 20. veka – časopis Instituta za savremenu istoriju* 2/2012, 63-82. Београд, 2012.
122. „Забрањене књиге“, *Преглед – полуслужбени орган свеиштенства жичке епархије*, XV, 9-10, 273. Чачак, 1933.
123. „Забранио је сахрану и држање помена масонима...“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 4-5, 73. Београд, 1938.
124. „Загранична руска црква“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, новембар-децембар, 705. Београд, 1927.
125. Загребин, С. С., „Власть и обновленческий раскол в Русской православной церкви“, *Социум и власт*, 89-95. № 3/2009.
126. „Задужбина Г-ђе П. Р. Миленковић – освећење цркве на Топчидерском Брду“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XVII, 28-29, 637. Сремски Карловци, 1936.
127. „Заплена Св. Сергијевског манастира“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 13, 203. Сремски Карловци, 1928.

128. Заустински, Петар, „Долазак Антихриста“, *Црква и живот – поучни религиозно популарни часопис IV*, 9-10, 305-330. Скопље, 1925
129. Игуман Севастијан [Путник], „Спољни преображај монаштва и манастира“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VI, 2, 38-41 Чачак, 1924; 3-4, 76-78. Чачак, 1924; 5, 111-113. Чачак, 1924; 8-9, 179-181. Чачак, 1924.
130. „Из живота свештеничког удружења“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVIII, јануар-фебруар, 40-75. Београд, 1923.
131. „Из извештаја о Архипастирском раду Његовог Високопреосвештенства митрополита загребачког г. Доситеја поднесеног Св. Архијерејском Синоду“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XX, 10-11, 260-261. Београд, 1939.
132. „Извештај једног Словенца римског католика о евхаристијском конгресу у Цељу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII бр. 17, 267. Сремски Карловци, 1932.
133. „Извештај о освећењу Свете Цркве Св. Саве у Цељу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII бр. 17, 265-267. Сремски Карловци, 1932.
134. „Измена уредбе о додатцима“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 27, 1. Београд, 4. јул 1926.
135. Из извештаја о Архипастирском раду Његовог Преосвештенства епископа горњо-карловачког г. Саве поднесеног Св. Архијерејском Синоду, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XX, 9, 215-216. Београд, 1939.

136. „Из Северне Америке – Владимирова година“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 1-2, 22. Сремски Карловци, 1938.
137. „Из северне Америке – Богослужење на плочама“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 27, 669. Београд, 1938.
138. „Из совјетске Русије“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 26-27, 499. Сремски Карловци, 1935.
139. „Из Швајцарске – изложба ‚Руско православље‘“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 25-26, 669. Београд, 1938.
140. „Из Швајцарске – изложба ‚Руско православље‘“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 28-29, 732. Београд, 1938.
141. Илић, „Квалификације“, *Преглед – полуслужбени орган свештенсва жичке епархије*, XIII, 11-12, 340-342. Чачак, 1931.
142. Илић, Бранко Т., „Свештеник и политика“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 11, 7-11. Краљево, 1936.
143. Илић, Ј., „Студентски покрети за заједничку сарадњу и јачање културног утицаја православне Цркве I“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 18-19, 291. Сремски Карловци, 1934.
144. Илић, Ј., „Студентски покрети за заједничку сарадњу и јачање културног утицаја православне Цркве II“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 21-22, 329-333. Сремски Карловци, 1934.
145. Илић, Свешт. Атан. Ст., „Светски бол“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 1-2, 6. Београд, 1. јануар 1926.

146. „Иља бѣженецъ“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 34-35, 569. Сремски Карловци, 1933.
147. Исаковић, Велимир, „Један интервју – поводом уредбе о додацима на скупоћу свештенству“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 30, 1-2. Београд, 1. новембар 1925.
148. Исаковић, Велимир, „Будимо спремни!“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 32, 1-2. Београд, 20. новембар 1925.
149. Јанковић, Живорад, „Прилози историјске садржине објављени у Гласнику – службеном листу Српске православне цркве од 1945. до 1990“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве* LXXIII, 12, 202-217. Београд, 1992.
150. Јанкулов, В., „Православна црква и епископ“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, јануар-фебруар, 22. Београд, 1921.
151. Јаношевић, Мил. М., „Питање другог брака свешеника и проф. г. Тројицки“, *Хришћански живот*, Сремски Карловци, 1922.
152. Јањић, Војислав „Воштане свеће и светосавска година“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 7-8, 103-105. Сремски Карловци, 1935.
153. „Јеврејство“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VIII, 5, 114-121. Чачак, 1926.
154. Јевтић, Атанасије, „Крстоносни пут Св. Тихона патријарха руског“, *Живо предање у Цркви*, 404-412. Требиње, 1998.
155. „Једна необична афера – Плагијат митрополита г. Стефана (Како је софијски митрополит ухваћен у књижевној крађи?)“, *Политика*, 27. јун 1933.

156. „Једно писмо „Хришћанском животу““, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 7-8, 467-468. Сремски Карловци, 1922.
157. Јером. Д., „Српска црква и Васељенска патријаршија“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 11170-171. Сремски Карловци, 1932.
158. Јером. Јустин, „Из Апокалипсиса наших дана“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, 10-12, 209-210. Сремски Карловци, 1927.
159. Јеромонах Мирон, „Манаситри у Битољској Епархији“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 8, 124. Сремски Карловци, 1925.
160. Јовановић, Мина, „Поводом изградње правила и уредбе за манастире и монашко свештенство“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке* XVIII, 5, 16-21. Краљево, 1936.
161. Jovanović, Miroslav, „Sveštenik i društvo: eto parole“ – *Ruska pravoslavna zagranična crkva na Balkanu 1920-1940*“, 67-100. *Tokovi istorije* 3-4/2005.
162. Јовановић, Мирослав, „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20. века“, *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати*, 160-178. 3/2008.
163. Јосић, Радивој, „Беседа на Недељу Православља (одржана у Београдској саборној цркви 9. III – 24. II 1930. год)“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXV, фебруар-март, 186-191. Београд, 1930.

164. „Јубилеј високопреосвећеног митрополита Доситеја“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 23-24, 618. Београд, 1938.
165. „Къ избранію патријарха сербског“, *Церковная жизнь*, 42-44. № 3 1938.
166. К, Р., „Тамо амо по рачунима црквеним и манастирски“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, V, 1-2, 24-25. Чачак, 1923.
167. К. Р., „Тамо амо по рачунима црквеним и манастирски“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, V, 5-6, 74-75. Чачак, 1923.
168. „Кажњени свештеници“, *Весник – лист за црквену политику*, III 39, 4. Београд, 26. септембар 1921.
169. Казимировић, Радован, „Др. Тодор Титов митроносни протојереј и професор београдског универзитета (поводом његове шесетогодишњице)“, *Весник Српске Цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXIII, 1, 53-58. Београд, 1928.
170. Казимировић, Радован, „У заштиту истинске науке црквенога права – пуноважност брака после хиротоније“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 3, 41-43. Сремски Карловци, 1929.
171. Казимировић, Радован, „Нови задаци наше Патријаршије (посвећено Његовој Светости Патријарху Српском Варнави)“, *Весник – недељни црквено-политички лист*, бр. 897, 1, 31. август 1930.
172. „Канонизација Деспота Стевана Високог“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 7-8, 202. Чачак, 1927.

173. Караматијевић, Јевстатије, „Манастир Милешева – приликом светосавске седамсто-годишњице“, *Нови источник – службени лист православне епархије дабробосанске*, 171-179. Сарајево, 1935.
174. „Католички свештеник о православном свештенству“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 1, 59. Сремски Карловци, 1922.
175. „Католичка катедрала“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 3, 3. Београд, 20. јануар 1925.
176. „Католички дневник“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 22, 348. Сремски Карловци, 1925.
177. „Католички Београд, Забавиште часних сестара милосрдница у Брегалничкој улици“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 14, 221. Сремски Карловци, 1928.
178. „Католичка црква код Гиљана“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 5-6, 224. Чачак, 1930.
179. „Кинематографски дани“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 40-41, 662. Сремски Карловци, 1933.
180. „Клерикализам у светлости последњих догађаја“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 5-6, 94-95. Сремски Карловци, 1934.
181. „Ко је победник?“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*,
182. VIII, 11, 164-166. Сремски Карловци, 1927.

183. Koljanin, Milan, „Srpska pravoslavna crkva i Jevreji 1918-1937“, *Istorija 20. veka – časopis za savremenu istoriju*, 67-78. 2/2009.
184. Koljanin, Milan, „Srpska pravoslavna crkva i jevrejsko pitanje“, *Istorija 20. veka – časopis za savremenu istoriju*, 23-40. 1/2010.
185. Кољанин, Милан, „Однос Српске православне цркве према Јеврејима и „јеврејском питању“ (1918-1941)“, *Српска теологија у 20. веку – истраживачки проблеми и резултати*, 93-115. 7 /2010
186. „Конкурс – у Жичкој епархији упражњене су ове парохије...“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, I, 1, 14-16. Чачак, 1919.
187. „Конкурс – упражњене парохије у Жичкој епархији“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, V, 9-10, 117. Чачак, 1923.
188. Кончаревић, Ксенија, Руске монахиње и обнова српске духовности, део II, *Православље – новине Српске Патријаршије*, бр. 1146, 16-17. 15. децембар 2014.
189. Косик, О. В., „Голос из России“: пут церковного документа в русское зарубежье“, *Вестник ПСТГУ*, вып. 2, 68-96. (23)/ 2007.
190. Косик, В. И., „Сербская православная церковь и прием русского духовенства после 1917. года“, *Православни свет и Први светски рат – зборник радова са Међународног научног скупа*, 317-334. главни и одговорни уредник Владислав Пузовић, Београд 2015.
191. Костић, Драгомир, *Русији иде спас*, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 6, 159. Чачак, 1933.

192. Кострюков, А. А., „Митрополит Евлогий и патриарший указ об упразднении зарубежного ВЦУ от 5. мая 1922. года“, *Церковно-исторически вестник*, 58-66. 12-13/2005-2006.
193. Кострюков, А. А., „Русская зарубежная церковь и обновленческий раскол в 1920-1930-е годы“, *Вестник Челябинского государственного университета* № 34, 84-89. (249)/2011.
194. Кострюков, А. А., „Экзарх Болгарской Церкви митрополит Стефан и Московская Патриархия“, *Вестник ПСТГУ* вып. 5, 31-43 (54)/ 2013.
195. „Кошница без пчела“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 23-24, 374. Сремски Карловци, 1934.
196. „Крај руског православља“, *Политика*, бр. 6965.
197. „Кратки разговори“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 31, 1. Београд, 9. новембар 1919.
198. „Кратки разговори“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 38, 1. Београд, 22. децембар 1919.
199. Крњевић, Душан Л., „Реч изговорена у Мостару 18. новембра 1927. на парастосу мученика Царја Николаја Второго“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 1, 8-9. Сремски Карловци, 1928.
200. „Крсна слава Његове Светости Патријарха Господина Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 2-3, 44. Сремски Карловци, 1931.
201. „Крсна слава Његове Светости у Срем. Карловцима“, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, XIII, 2, 28. Сремски Карловци, 1932.

202. Крстић, Драг. Б., „Прогрес хришћанства“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 6, 156-158. Краљево, 1935.
203. „Крштење престолонаследника“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 20, 307-308. Сремски Карловци, 1923.
204. Кундачина, Владимир, „Положај и дужности свештеника у данашњици“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVIII, 7-8, 15-22. Краљево, 1936.
205. Лавринов, В. В., „Историографија обновљенског покрета у Руској православној цркви у 1920-1940-е године“, *Вестник Челябинского государственного университета*, 151-158. № 24/2008.
206. „Лажни руски престолонаследник“, *Преглед цркве Епархије нишке – службени религиозно-морално-културни месечни часопис*, бр. 9, 360. Ниш, 1926.
207. Леонов, С. В., „Антицерковни терор у период октабрској револуцији кроз призму историографије“, *Вестник ПСТГУ вып. 2*, 38-55. (57)/2014.
208. Леуновић, „Свети Сава као човек и Словен, Скопље 1934.“, приказ: *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 13, 213. Сремски Карловци, 1934.
209. Лечић, Момир, „Изградња и обнова црква и манастира од 1920. до 1940. године“, у: *Српска православна црква 1920-1970 (Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије)*, 65-125. Београд, 1971.
210. Лукшић, Ирена, „Руска емигрантска периодика у Југославији између два рата“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* књ. 37, св. 2/1989, 331-345.

211. „Љубљана“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 4, 61. Сремски Карловци, 1930.
212. М, „Неколико речи поводом најновијих списа г. Троицкога из области црквенога права“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 7, 106-107. Сремски Карловци, 1928.
213. Митрополит Анастасиј, „Корни револуциј“, *Православная Русь – Церковно-народный органъ Православного движенія въ Зарубежной, Карпатской и Пряшевской Руси* 6, Ладомирова, 1938. 2.
214. Митрополит Анастасиј, „Что такое револуція?“, *Святая Земля – Ежемесячное издание Русской Духовной Миссии въ Иерусалимѣ* 1, Иерусалимъ, 1936. 1.
215. М. В., „На призив Патријарашке библиотеке у Срем. Карловцима...“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XIV, 18, 286. Сремски Карловци, 1933.
216. Мазырин, Александр, „Вопрос о Патриаршем Синоде в „межсинодский“ период 1925-1927. гг.“, *Вестник ПСТГУ* выпуск II, 2, 61-78. (35)/2010.
217. Малашко, Теодор, „Летопис Мокрањске парохије“, приредио Божидар Благојевић, *Баитиник*, 169-244. 7/2004.
218. „Манастир Дивљански“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 14, 218. Сремски Карловци, 1932.
219. „Манастири у епархији“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VI, 3-4, 98-99. Чачак, 1924.
220. „Манастир Горњи Ковиљ постаје женски манастир“, *Политика*, стр. 5, 27. јун 1933. године.

221. Маринковић, Ж. М., „Један заборављен дуг према српским светитељима – апел свештеницима и свештеномонасима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 17, 262-263. Сремски Карловци, 1931.
222. Маринковић, Ж. М., „Проблеми савременог пастирствовања“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 5-6, 84-86. Сремски Карловци, 1934.
223. Маринковић, Живан М., „Митрополит Антоније као пасторолог“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 9, 221-223. Београд, 1938.
224. Маевскій, Вл. А., „Сербскій Патријарх Варнава и его время, Белградъ 1931“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XII, 17, 269. Сремски Карловци, 1931.
225. Мајевски, Вл., „Највеће зло“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 11, 170. Сремски Карловци, 1933.
226. Мајевски, Вл. „Његова Светост патријарх Варнава и руска емиграција“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 18, 285-286. Сремски Карловци, 1933.
227. Мајевски, Вл. „+ Архимандрит Кирил (Селивановски)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XV, 1-2, 21. Сремски Карловци, 1934.
228. Маевскій, Вл., „Вселенское Православие и Сербская Церковь“, *Русско-Американскій Православный Вестникъ*, 139-143. № 9/1936.

229. Максимовић, Јован, „Духовно-црквени живот Битољске богословије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 21, 327-329. Сремски Карловци, 1931.
230. Максимовић, Јован, „Духовно-црквени живот Битољске богословије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII,1, 5-8. Сремски Карловци, 1932.
231. Максимовић, Мирко, „+ Прота Алекса Илић“, *Српска Црква – часопис за црквени живот*, 1-2, 69-73. Сарајево, 1919.
232. Максимовић, Мирко, „Помен Григорију Петрову (Говор на парастосу Григорија Петрова у сарајевској Новој Цркви“, *Братство – лист за вјерско и народно просвјетивање*, 7, 147-150. Сарајево, 1925.
233. Марић, Драгомир, „Блаженопочивши патријарх српски Варнава“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, бр. 8, 108-110. 1937.
234. Марковић, Драг., „Теме за епархијску скупштину“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 7, 184-193. Чачак, 1933.
235. Марковић, Драг., „Религија као револуција“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 6, 153-156. Краљево, 1935.
236. Маринковић, Живан „Блаженопочивши патријарх Варнава и унутрашње мисионарство у нашој цркви“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 19489-490. Сремски Карловци, 1938.

237. Медаковић, Манојло П., „Значај крсне славе као догме у светосавској цркви“, *Илустровани народни календар – „Српска слава“ – за просту 1935. годину*, ур. војни свештеник Божидар Лукић, 1-28. Београд
238. Медаковић, Михаило „Оскудица у свештенству“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 21, 2-3. Београд, 31. август 1919.
239. „Међународни конгрес слободних зидара“, *Преглед цркве Епархије нишке – службени религиозно-морално-културни месечни часопис*, бр. 9, 355-356. Ниш, 1926.
240. „Међународно слободно зидарство“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 22, 23 и 24, 375. Сремски Карловци, 1931.
241. Миленковић, Бож., „Квалификације“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 3-4, 104-107. Чачак, 1931.
242. Миливојевић, Дионисије, старешина манастира Драче, „Српско православно монаштво“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 46, 2. Београд, 27. новембар 1926
243. Миливојевић, Дионисије, „Савремено масонство“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, новембар-децембар, 642-649. Београд, 1927.
244. Миливојевић, Дионисије, „Римокатоличка акција међу православнима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXIII, фебруар, 117-124 1928.
245. Милинковић, Мих. Д., „Свети Сава“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, бр. 1-2, 12-20. Чачак, 1923.

246. Милошевић, Богољуб, „Значај црквене штампе“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења XXXV*, новембар-децембар, 678-680. Београд, 1930.
247. Мирковића, Л., „К. Товаров, *Омилитика или упутство у црквено говорништво*, превео и допунио Јован Живковић, Сремски Карловци 1924“, приказ, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 16, 252-253. Сремски Карловци, 1924.
248. „Мирно писмо Његове Светости патријарха румунског г. Никодима упућено Његовој Светости патријарху српском господину Гаврилу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XX, 23-24, 536-537. Београд, 1939.
249. Митрополит Антоније, „Два генија умиру од глади“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, 385-388. Београд, 1925.
250. Митрополит Антоније, „Један апел - Два генија умиру од глади“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства Жичке епархије*, VIII, 1, 16-20. Чачак, 1926.
251. „Митрополит Антоније, ‚Исповест‘, превео Михаило Поповић, Ниш 1931.“ приказ: *Весник Српске Цркве – орган српског православног свештеничког удружења, XXXVII*, јануар, 56-57. Београд, 1932.
252. Mladineo, Goran, „Primjer vjerskog pragmatizma: prijelaz viških težaka na pravoslavnu vjeru između dva svjetska rata“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 231-248. 40/2008.
253. „Молитва за Русе“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 4, 103. Чачак, 1930.

254. Можјаева, „Л. А., Евлогий (Георгиевский Василий Семенович)-(1868-1946)“, *Новый исторический вестник*, 1-21. № 10 .2004.
255. „Монашки подмладак“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 9, 139. Сремски Карловци, 1922.
256. „Мусолини против слободних зидара“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 13, 203. Сремски Карловци, 1927.
257. „Н. Н. Глубоковскій, ‚Русская богословская наука въ ея историческомъ развитіи и новейшемъ состояніи‘, Варшава 1928.“ приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 24, 377-378. Сремски Карловци, 1928.
258. „На Богословском Факултету Београдског Универзитета завршили су студије и положили дипломски испит у времену од 1925. до 1930. г. следећа г. г. кандидати..“, *Весник Српске Цркве – лист свештеничког удружења*, XXXV, јули-август, 535-536. Београд, 1930.
259. „На други дан Божића – проповед Њ. Св. Патријарха Господина Варнаве у београд. саборној Цркви“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 1-2, 5-7. Сремски Карловци, 1936.
260. Најдановић, Димитрије, „Грожђе је њихово грожђе отровно‘ V Мојсијева 32, 32“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVI, јули, 952-960. Београд, 1931.
261. Најдановић, Димитрије, „Смисао и снага наше историје“, одштампано из *Извештаја Четврте мушке реалне гиманзије у Београду за 1934-35. шк. годину*, 11-12. Београд, 1935.
262. Најдановић, Д., „Православље и Светосавље“, *Српски договор*, књ. 1, 9-19. Вестмонт (САД), 1973.

263. „Напустио манастир“, *Преглед – полуслужбени орган свеиштенства жичке епархије*, XIII, 11-12, 359. Чачак, 1931.
264. „Напустио манастир“, *Преглед – полуслужбени орган свеиштенства жичке епархије*, XVI, 1-2, 35. Чачак, 1934.
265. „Наречење и посвећење епископа мостарског г. др Симеона Станковића“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свеиштенничког удружења*, XXXVII, јануар, 61. Београд, 1932.
266. „Наша Православна Црква свима Православним Црквама поводом верских гођења у Русији“, *Весник – недељни црквено-политички лист*, 3, 1. 3. март 1930. године.
267. „Наше пенсије“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VIII, 24, 1. Београд, 3. јул 1927.
268. „Наши непријатељи“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, II, 3, 1-2. Београд, 19. јануар 1920.
269. „Незадовољство“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 22, 376. Београд, 1921.
270. „Неиспуњена обећања“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 25, 1. Београд, 20. јун 1926 .
271. „Неквалификовани свештеници“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, X, 13, 2. Београд, 20. октобар 1929.
272. „Неколике консултације по питању другог брака свештеника“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 38, 2-3. Београд, 19. септембар 1921.

273. Николић, Славко, „Важност тајне исповести за духовно јачање наше пастве и улога исповедника“, *Весник Српске Цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, јануар-фебруар, 784-794. Београд, 1931.
274. „Нов женски манастир“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 10, 4. Београд, 1. јун 1923.
275. „Нов опозициони црквени лист“, *Весник Српске цркве – орган Српског православног свештеничког удружења XXXII*, јули-август, 463. Београд, 1927.
276. „Нов православни храм у Берлину“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 2, 29. Сремски Карловци, 1927.
277. „Нова верска секта «Трясуны» у Пољској“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 13, 204. Сремски Карловци, 1926.
278. „Нова православна црква у Београду“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXV, новембар-децембар, 743-744. Београд, 1930.
279. „Нова титула руског митрополита Антонија“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 6, 94. Сремски Карловци, 1931.
280. „Нов управник Монашке школе у Високим Дечанима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 28-29, 435. Сремски Карловци, 1933.
281. „Нова уредба о свештеничким додацима“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 20, 1. Београд, 16. мај 1926.
282. „Новогодишњи поздрав Његове Светости Патријарха Господина Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије XII*, 2-3, 27-28. Сремски Карловци, 1931.

283. „Новости из наших крајева – насељавање Дренице“, *Илустровани лист*, бр. 3, 2. 1922.
284. „Његова Светост Патријарх у Земуну“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 6, 93. Сремски Карловци, 1931.
285. „Његова Светост у руској цркви у Срем. Карловцима“, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, XIII, 3, 42. Сремски Карловци, 1932.
286. „Њ. Св. Патријарх Господин Варнава у Босни и Херцеговини и Далмацији“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV 46-47, 778-779. Сремски Карловци, 1933.
287. „Његова Светост патријарх српски господин Д-р Гаврило – живот и рад Његове Светости“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 7, 129-131. Београд, 1938.
288. „Његова Светост патријарх Гаврило“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 16, 402-403. Београд, 1938.
289. „Његова Светост патријарх српски господин д-р Гаврило на освећењу новосаграђене цркве на Сушаку“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XX, 23-24, 539-562. Сремски Карловци, 1939.
290. „Његова Светост Патријарх Гаврило на слави манастира Ковиља“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XX, 17, 397. Београд, 1939.
291. „Његова Светост патријарх српски Господин Гаврило пастви својој на прагу нове 1940. године“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 3, 81-83. Београд, 1940.

292. „Његова Светост Велики господин Тихон патријарх московски и целе Русије“, *Црква и живот – поучни религиозно-популарни часопис IV*, 5-6, 178-190. Скопље, 1925.
293. „Његово Високопреосвештенство господин Антоније митрополит кијевски и галицки“, *Црква и живот – поучни религиозно-популарни часопис VIII*, 1-2, 6-9. Скопље, 1929.
294. „Његово Високопреосвештенство митрополит загребачки по епархији горњокарловачкој“, *Гласник – службени орган српске православне патријаршије*, XIX, 9, 231-232. Београд, 1938.
295. Обилазак епархије, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот I*, 5, 463. Сремски Карловци, 1922.
296. „Обнова женског монашког живота“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XV, 5-6, 100. Сремски Карловци, 1934.
297. „Обновљење иконе“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 26-27, 500. Сремски Карловци, 1935.
298. „Обновљење Српске Патријаршије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 9, 129-130. Сремски Карловци, 1922.
299. „О голим статуама“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 13, 204. Сремски Карловци, 1927.
300. Одавић, П. Ј., „Св. Савски Храм“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 44, 3. Београд, 14. новембар 1926.
301. Одавић, П. Ј., „Женско монаштво“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVII, септембар-октобар, 395-398. Београд, 1932.

302. „Одгода руског емигрантског црквеног сабора“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 38, 4. Београд, 15. децембар 1922.
303. „О Њ. Св. Патријарху“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* XV, 16-17, 277. Сремски Карловци, 1934.
304. Орсић, Димитрије, „Утисци са духовног пута по Фрушкогорским манастирима“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 21-22, 334-335. Сремски Карловци, 1934.
305. *Освећење Руске капеле на Новом гробљу у Београду*, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, XII, 13, 202. Сремски Карловци, 1931
306. „Освећење обновљене цркве храма Св. Преображења Господња у Загребу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 10, 157-158. Сремски Карловци, 1932.
307. „Освећење темеља велелепног храма Св. Саве – јединствена манифестација православне и светосавске мисли“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XX, 10-11, 245-257. Београд, 1939.
308. „Освећење темеља руске православне цркве у Црквеници на Јадрану“, *Илустровани лист*, бр. 39, 11. 1923.
309. „Осигурање старости“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 28, 1. Београд, 11. јул 1926.
310. „Отворен манастир“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, II, 9-12, 259. Чачак, 1920.

311. О., Х., „Рад жена у Епархији бачкој“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XVII, 28-29, 661. Сремски Карловци, 1936.
312. Павловић, Славко М., „Споменик цару Николају II“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 46, 1. Београд, 27. новембар 1926.
313. „Парастос патријарху Тихону“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 8, 124. Сремски Карловци, 1925.
314. „Парастос патријарху Тихону“, *Црква и живот – поучни религиозно, популарни часопис*, бр. 3-4, 141. Скопље, 1925.
315. П, М., „Руска црквена скупштина“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 20, 334-335. Београд, 1921.
316. Парента, М., „Српско православље међу два интернационала“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 14, 211-214. Сремски Карловци, 1924.
317. Парента, М., „Делегација јерусалимскога патријарха“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 20, 308-310. Сремски Карловци, 1924.
318. Парента, Милош, „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 3, 46. Сремски Карловци, 1926.
319. Парента, М., „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 9, 141-142. Сремски Карловци, 1926.
320. Парента, Милош, „Европа и папа према бољшевицима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 11, 179-181. Сремски Карловци, 1922.

321. Парента, Милош, „Спасимо Русију!“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 8, 116-117. Сремски Карловци, 1925.
322. Парента, Милош „Смрт патријарха Тихона“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 7, 109. Сремски Карловци, 1925.
323. Парента, Милош, „Протуправославна удружења“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 15, 233-234. Сремски Карловци, 1925.
324. Парента, Милош, „Клерикализам и либерализам“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 21, 323-327. Сремски Карловци, 1925.
325. Парента, Милош, „Учвршћење Православља на Приморју“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 22, 339-340. Сремски Карловци, 1925.
326. Парента, Милош, „Ка културној прекретници!“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 16, 242-243. Сремски Карловци, 1927.
327. Парента, Милош, „Једна жалосна десета годишњица“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 15, 232-233. Сремски Карловци, 1928.
328. „Пастирска посланица Његове Светости Патријарха српског господина Варнаве поводом прославе 700-годишњице од смрти Светога Саве“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 2, 23. Сремски Карловци, 1935.

329. Патријарх Варнава: „Божићна посланица, о Божићу 1930. године“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 1, 6. Сремски Карловци, 1931.
330. Патријарх Варнава: „Божићна посланица, о Божићу 1930. године“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 2, 35-41. Чачак, 1931.
331. Пашић, Мил. К., „Криза човека“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 1, 5-8. Чачак, 1933.
332. Пашић, Мил. К., „S. O. S“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVIII, 11, 4-6. Краљево, 1936.
333. Пелех, Спиридонович Михаило, „Голгота Русије (посвећено Мих. Д. Милинковићу, директору)“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије* V, 5-6, 71-73; 7-8, 103. Чачак, 1923.
334. Перовић, Јован Л., „О значају вјерско-просвјетног рада Св. Саве за нашу националну и државну идеју“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXXVII, јули-август, 290-302. Београд, 1932.
335. „Пета католичка катедрала у Београду“, *Глас цркве – полуслужбени орган епархије шабачке – часопис за црквени и просветни живот* VIII, 2, 91. Шабац, 1930.
336. Петковић, Сава, Руски женски манастир у Љесни као матица Српског женског манастира у Кувеждину, *Братство – лист за вјерско и народно просвјетивање*, бр. 9, 141-144. 1930.

337. Петровић, Душан, „Свештеник и партизанство“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXIII, мај-јуни, 419-425. Београд, 1928.
338. Петровић, Др. Ник. Ј., „Калуђерско питање“, *Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији – орган Архијерејског Сабора VII*, 6, 81-85. 1913.
339. Петровић, Д. Н., „Митрополит Антоније, „Исповест“, превео Михаило Поповић, Ниш 1931.“ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 2, 29-30. Сремски Карловци, 1932.
340. Пилиповић, Р., „Патријарх Варнава између идеологије и пастирског рада“, у: *И живот за Православље – зборник радова поводом 75-годишњице упокојења патријарха Варнаве*, 131-154. Београд-Пљевља-Подгорица, 2012.
341. Пилиповић, Радован, Ракић, Предраг, „Лична библиотека патријарха Варнаве“, *И живот за Православље – зборник радова поводом 75-годишњице упокојења патријарха Варнаве*, 171-186. ур. Вељко Ђурић Мишина, Београд-Пљевља-Подгорица, 2012.
342. Пилиповић, Радован, „Српски богослови на школовању у Русији у другој половини XIX века – према оцени руског царског дипломате“, *Годишњак за друштвену историју*, 85-86. XIX/2
343. Пилиповић, Радован, „Принцип слободне провенијенције у сређивању фондова Архива СПЦ – примјер примене на фонду „Свети архијерејски синод (1920-1941)“, *Гласник архива и архивистичког удружења Босне и Херцеговине*, XLV, 36-44. Сарајево, 2015.
344. Pilipović, Radovan, „Russian immigrant Vladislav Aljbinovich Majewski – librarian at the Patriarchy Court in Belgrade (1933-1937)“, *Zbornik radova*

međunarodne naučne konferencije „Informacijska pismenost na Zapadnom Balkanu“, 149-152. Bihać, 8-11. juni 2016.

345. Пилиповић, Радован, *Обнова рада Архива Српске православне цркве – почеци и тешкоће*, Братство Друштва Св. Сава, бр. XVII, 127-136.
346. Пилипович, Радован, „Русский священник Иоанн Князев в истории и священном предании Сербской православной церкви“, *Руска дијаспора и словенски свет*, ур. Петар Буњак, Београд, Славистичко друштво Србије, 165-170. 2013.
347. „Писмо једног свештеника“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, V, 17, 3. Београд, 30. јун 1924.
348. „Писмо митрополита Димитрија митрополиту петроградском Антонију о анексији Босне и Херцеговине“, *Глас Епархије нишке – службени црквено-књижевни лист за поуку и црквену књижевност* XI, 12, 634-636. Ниш, 1908.
349. „Побожне књиге за народ, (власник и одговорни уредник Хранислав Томић)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 15, 239. Сремски Карловци, 1930.
350. „Побожне књиге за народ“, (оглас), *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 7, 111. Сремски Карловци, 1931.
351. „Подизање и освећење руске православне цркве у Црквеници (хрватско приморје)“, *Илустровани лист*, бр. 4, 11. 1924.
352. „Поздрав Епископа Николаја православном клиру и народу Епархије Жичке, о Божићу 1934. године“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XVI, 12, 329. Чачак, 1934.

353. „Позван на сабор“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 46, 4. Београд, 14. новембар 1921.
354. „Позив патријарха Тихона (у изводу)“, 30 август 1921., *Весник – лист за црквену политику*, III, 38, 4. Београд, 19. септембар 1921.
355. „Поклон музеју од руског сликара Рериха из Бомбаја“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVII, новембар, 513-514. Београд, 1932.
356. „Поклон руског монаштва Његовој Светости,, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 8, 123. Сремски Карловци, 1931.
357. Помогалова, О. И. „Масштабы и причины голода 1921. года в Поволжье в Западной историографии“, *Известия Саратовского университета, Серия история*, том 11, вып. 2, 71-75. часть 1/2011.
358. „Помозимо браћу Русе“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 11, 5. Београд, 13. март 1922.
359. „Помозимо браћу Русе“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 16, 5. Београд, 17. април 1922.
360. „Помоћ гладнима у Русији“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 13, 4. Београд, 1. јула 1923.
361. „Помоћ избеглим Русима“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, II, 3, 99. Чачак, 1920.
362. Поповић, Јустин, „О њој – необичној Русињи међу нама обичнима“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* IV, 12, 543-547. Сремски Карловци, 1925,

363. Поповић, Јустин, „Старе вере ново оправдање (Св. Патријарх Тихон)“, Хришћански живот - месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот IV, 6, 268-270. Сремски Карловци, 1925.
364. Поповић, Јустин, „Свети патријарх Тихон исповедник Србима“, *Хришћански живот - месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, IV, 8, 382-385. Сремски Карловци, 1925.
365. Поповић, Јустин, „Тајна личности митрополита Антонија и његов значај за православно Словенство“, *Богословље – орган Православног богословског факултета у Београду* год. XIV, 40-53. св. 1 /1939
366. Поповић, Јустин, *О њој – необичној Рускињи међу нама обичнима*, стр. 686-688, у: *Срби о Русији и Русима (од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750-2010) – Антологија)*, приредио Мирослав Јовановић, Београд, 2011.
367. Поповић, Д., „О свештеничком угледу и његовом данашњем положају“, *Преглед цркве Епархије жичке – полуслужбени орган свештенства жичке епархије* IX, 11-12, 266-269. Чачак, 1927.
368. П. П., „Митрополит Антоније“, *Весник Српске цркве – орган Српског православног свештеничког удружења*, XXXII, септембар-октобар, 573-575. Београд, 1927.
369. Поповић, С., „Наш однос према кризи“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XIII, 10, 277-279. Чачак, 1931.
370. „Посета претставника Англиканске цркве Српској патријаршији“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 11, 415-422. Београд, 1940.

371. „Посланица Његове Светости Тихона, Патријарха Московског и целе Русије“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 37, 4. Београд, 1. децембар 1922.
372. „Посланица руског патријарха Тихона“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 34, 2-3. Београд, 30. новембар 1919.
373. „Посланица руског црквеног сабора у иностранству деци Руске православне цркве у избеглиштву и прогонству, одржаног у Сремским Карловцима крајем 1921. године“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* II, 24, 424. Београд, 1921.
374. „Последњи погледи на свет и живот Стевана Ј. Радосављевића – Бдина, Београд 1927. г.“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 8, 123-126. Сремски Карловци, 1927.
375. „Потребан свештеник за бањску сезону у Рогашкој Слатини“, *Весник – недељни црквено-политички и друштвени лист*, IV, 4, 4. Београд, 1. април 1923.
376. „Почетак Светосавске године – свечани говор преко радија Његове Светости патријарха господина Варнаве“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 2, 18. Сремски Карловци, 1935.
377. „Православни богословски факултет на Универзитету Београдском, говор декана факултета проте Ст. М. Димитријевића, после призивања Св. Духа, приликом отпочињања предавања на факултету, 20. децембра 1920. године“, *Весник Српске Цркве*, XXVII, јануар-фебруар, 24-32. Београд, 1921.
378. „Православни богословски факултет у Загребу“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, III, 3, 282. Сремски Карловци, 1924.

379. „Православна црква у Рогашкој Слатини“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, I, 5, 470. Сремски Карловци, 1922.
380. „Православна црква у Русији“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, 473. Сремски Карловци, 1922.
381. „Православна црква у Словенији“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 1, 59. Сремски Карловци, 1922.
382. „Православно братство Св. Саве“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVIII, септембар-децембар, 657. Београд, 1922.
383. „Празне парохије у жичкој епархији на дан 1. октобра 1922. године и парохије које су привремено попуњене руским свештеницима“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, IV, 9-10, 323-324. Чачак, 1922.
384. „Празне парохије у жичкој епархији или које су привремено попуњене на дан 1. новембра 1929. године“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XI, 11-12, 237. Чачак, 1929.
385. „Прва канонска посета Словеније Његовог Високопреосвештенства митрополита загребачког господина Доситеја“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 30-31, 459. Сремски Карловци, 1933.
386. „Прва осуда масонерије“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 16-17, 277. Сремски Карловци, 1934.
387. „Прва посета Његове Светости патријарха српског господина Д-р Гаврила Сремским Карловцима“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 8, 175-188. Београд, 1938.

388. „Први православни храм у Цељу. Велики број гостију из наше земље одлази на свечаност у Цељу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 12, 188-189. Сремски Карловци, 1932.
389. „Премеравање црквених и манастирских имања“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 14, 209-210. Сремски Карловци, 1924.
390. „Прилози за гладну руску децу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 6, 91-92. Сремски Карловци, 1922.
391. „Пример за углед“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 7, 107. Сремски Карловци, 1922.
392. „Примљен у поданство“, *Преглед – полуслужбени лист свештенства жичке епархије*, IX, 7-8, 162. Чачак, 1927.
393. „Проглас руског митрополита Антонија“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 37, 3. Београд, 12. септембар 1921. године.
394. „Проглас руског црквеног сабора одржаног у Сремским Карловцима“, *Весник – лист за црквену политику*, II, 51-52, 4-5. Београд, 25. децембар 1921.
395. „Прослава 950-годишњице крштења Руса“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 20-21, 546. Сремски Карловци, 1938.
396. „Прослава Св. равноапостолног књаза Владимира“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 15, 235. Сремски Карловци, 1931.

397. „Против неморалних филмова“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 21-22, 347. Сремски Карловци, 1934.
398. Простран, Стеван, „Свештенички бир у Далмацији као камен вечите смутње у Цркви и непрекидног, крвавог спотицања свештеникова у његову пастирску раду“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 18, 278-281. Сремски Карловци, 1931.
399. „Прота Никола Трифуновић оснивач Српске православне цркве у Рогашкој Слатини“, *Весник Српске цркве – огран српског православног свештеничког удружења*, XXXVI, август, 1021-1022. Београд, 1931.
400. „Професор Карло Барт о стању цркве у Немачкој“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 10-11, 271-272. Сремски Карловци, 1938.
401. „Пут Богу или сатани, са руског превео и средио Драгољуб Миливојевић, супленат, Библиотека Народне хришћанске заједнице, Београд, 1925“
, приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 14, 222. Сремски Карловци, 1926.
402. Пузовић, Владислав, „Извештавање Гласника Српске православне патријаршије о Руској цркви између 1920. и 1940. године“, *Гласник – службени Српске православне цркве*, LXXXV, 9, 251-259. Београд, 2005.
403. Пузовић, Владислав, „Руска загранична црква у периоду између два светска рата: преглед литературе у Србији“, *Српска теологија данас 2009 – зборник радова првог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету 29-30. маја 2009*, 386-391. приредио Богољуб Шијаковић, Београд, 2010.

404. Пузовић, Владислав, „Посредовање српског патријарха Варнаве (Росића) у канонском спору између Московске патријаршије и Архијерејског синода Руске заграничне цркве“, *Српска теологија данас (28-29. мај 2010)*, 455-464. Београд, 2011.
405. Пузовић, Владислав, „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (I део)“, *Српска теологија у двадесетом веку истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, књ. 10, 39-74. Београд, 2011.
406. Пузович, Владислав, „Русские эмигранты – преподаватели Православного богословского факультета в Белграде (1920-1940 гг.)“, *Труди Київської Духовної Академії*, 199-208. 15/2011.
407. Пузовић, Владислав, „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (II део)“, *Српска теологија у двадесетом веку истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, књ. 11, 94. Београд 2012.
408. Пузовић, Владислав, „Вклад русской эмиграции в развитие сербской академической теологии“, *Русская диаспора и изучение русского языка и русской культуры в инославянском и иностранном окружении*, 78-89. отв. ред. Б. Станкович, Белград, 2012.
409. Пузовић, Владислав, „Ауторитет Цариградске патријаршије у Православној Цркви према Сергију Викторовичу Троицком“, *Српска теологија у 20. веку – истраживачки проблеми и резултати*, књ. 14, 128-140. Београд 2013.
410. Пузович, Владислав, „Константинопольский патриархат и православная диаспора в XX в. – полемика вокруг создания экзархата православных

руских црквей в Западной Европе“, *Вестник ПСТГУ* вып. 5, 26-44. (55)/2014.

411. Пузовић, Владислав, „Теодор Иванович Титов – историчар Цркве“, *Српска теологија у двадесетом веку истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, књ. 15, 128. Београд, 2014.
412. Путник, Севастијан, „Надзор над манастирима“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, IX, 11-12, 264-266. Чачак, 1927.
413. „Рад посвећен Његовој Светости Патријарху“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 3-4, 55. Сремски Карловци, 1934.
414. Раденић, Андрија, „Јеврејска ложа Бене Берит у Србији и Југославији 1911-1940“, *Историографски доприноси – расправе и осврти 2*, 859-922. Београд, 1999.
415. „Ради помоћи Хиландару и руским светогорским манастирима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 6, 81-82. Сремски Карловци, 1925.
416. Радић, Радмила, „Богословија Св. Саве у Сремским Карловцима између Синода СПЦ и Министарства вера Краљевине СХС“, *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, 239-248. 2/2007.
417. Радовић, Амфилохије и Војиновић, Хризостом, „Обнова и развој нашег женског монаштва“, стр. 333-343, у: *Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије*, Београд, 1971.
418. Радовић, Амфилохије, Радојевић, Амфилохија, *Подвижнице Христове љубави – Женско монаштво у историји Цркве са посебним освртом на*

подвижнице Христове љубави код православних Срба – Поуке преподобних матера и подвижница, 51-71. Цетиње-Беране, 2009.

419. Радовановић, Мих., „Ауторитет парохиског свештеника некад и сад!“, *Преглед – полуслужбени орган свештеничког удружења епархије жичке*, XVII, 11-12, 304-309. Краљево, 1935.
420. Радојчић, Никола, „Историјске студије митрополита Стефана Стратимировића“, *Гласник историског друштва у Новом Саду* II, 3, 324. Нови Сад, 1929.
421. „Разрешен је монашких обета...“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије* XV, 10-11, 161. Сремски Карловци, 1934.
422. Ревизија манастира”, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, II, 9-12, 259. Чачак, 1920.
423. „Резолуција о путујућим проповедницима“, *Весник Српске Цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXVI, јануар-фебруар, 822. Београд, 1931.
424. „Резолуција свештенства срезова варцарског и јајачког, округа травничког у Босни“, *Весник Српске цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, март-април, 182-183. Београд, 1921.
425. „Ретка племенитост душе једнога руског свештенослужиоца“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 5, 72-73. Сремски Карловци, 1926.
426. „Римокатоличке жупе на подручју Београдске надбискупије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 9, 141. Сремски Карловци, 1928.

427. „Римокатоличко и православно свештенство“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 5,1. Београд, 31. јануар 1926.
428. Ристић, Глигорије, „Из Дожићевог албума“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, II, 11, 1. Београд, 15. март 1920.
429. Розов, Владимир, „Религија и језик“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, јули-август, 79-90. Београд, 1921.
430. „Руско књижевсно братство Св. Владимира у Битољу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 14, 218. Сремски Карловци, 1932.
431. „Рубинштајн и Литвинов“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVII, 31, 579. Сремски Карловци, 1935.
432. „Румунски патријарх Мирон против Јевреја“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 9, 233. Београд, 1938.
433. Русинов, Алексеевич Александар, „«Еда как оружие» - предположения и суждения американской прессы о политических целях Американской администрации помощи в Советской России“, *Историческая и солиально-образовательная мысль* том. 7, № 6, 69-74. часть 1/2015.
434. „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IV, 2, 29. Сремски Карловци, 1923.
435. „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VII, 1, 13. Сремски Карловци, 1926.
436. „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, IX, 7, 105. Сремски Карловци, 1928.
437. „Руска црква у Београду“, *Илустровани лист*, бр. 13, 10. 1924.

438. „Руска црква – слободно зидарство“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 7, 107. Сремски Карловци, 1932.
439. „Руски архиепископ г. Нестор у Битољу“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 8, 195. Београд, 1938.
440. „Руски грађевински технички биро у Смедереву“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 15, 241-242. Београд, 1921.
441. „Руски епископи у иностранству“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 23-24, 372. Сремски Карловци, 1934.
442. „Руски калуђери“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, II, 7-8, 244. Чачак, 1920.
443. „Руски козаци у Загребу“, *Илустровани лист*, бр. 40, 7. 1921.
444. „Руски патријарх“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства Жичке епархије* I, 1, 30. Чачак, 1919.
445. „Руски свештеници и монашка лица постављени да опслужују парохије“, *Весник Српске Цркве – орган Свештеничког удружења*, XXVII, март-април, 190. Београд, 1921.
446. „Руски патријарх Тихон и карловачки руски црквени сабор“, *Весник – лист за црквену политику*, III, 4, 8. Београд, 23. јануар 1922.
447. „Руски сабор у Карловцима“, *Хришћански живот - месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, I, 1, 61. Сремски Карловци, 1922.
448. „Руски црквени-певачки хор“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 6, 91. Сремски Карловци, 1922.

449. „Руско Псковско-печерски манастир честита крсну славу Његовој Светости“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 2-3, 44. Сремски Карловци, 1931.
450. Р. П. „Преосвештени Антоније, епископ чистопољски, викарије казанске епархије и ректор Казанске духовне академије“, *Босанска вила – лист за забаву, поуку и књижевност* XVI, 13, 1-2. Сарајево, 1900.
451. *Руски дан*, Илустровани лист, бр. 14, 1922, 5.
452. „Рускія православныя женщины“, *Церковныя ведомости* № 5/1922, 4-5.
453. С., „Поглед Хитлеризма на свет“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 33, 521. Сремски Карловци, 1932.
454. С. Ј., „Царство Антихриста (Д. С. Мерешковскій, З. Н. Гиппиусъ, Д. В. Философовъ, В. А. Злобинъ, Мюнхень 1921“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, јануар, 54-56.
455. „Са православнога Богословског факултета у Загребу“, *Весник Српске цркве – орган свештеничког удружења*, XXIX, март-август, 179. Београд, 1923.
456. „Са протеста у Љубљани, говор проте Јанковића Димитрија због гоњења Руске цркве“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XII, 5-6, 208-211. Чачак, 1930.
457. „Савез большевика са светском масонеријом“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 29, 538-539. Сремски Карловци, 1935.
458. Самарцић, Радован, „Светосавље и косовски завет“, у: *Косовско опредељење – историјски огледи*, 46-59. Београд, 1990.

459. „Св. Архијерејски Сабор о канонизацији Високог Стевана“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, новембар-децембар, 697. Београд, 1927.
460. „Свему пречасном православном српском православном свештенству Епархије Дабро-босанске“, *Вјесник – званички орган Срп.-Православних Црвених власти у Босни и Херцеговини*, бр. 11, 146. 1. новембар 1920.
461. „Свети Архијерејски Синод откупио је овај рад са свима ауторским правима“. *Верховски Роман, Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 21, 333. Сремски Карловци, 1932.
462. „Свети Мића пролази Русијом, један мистеријозан пророк у пределима Волге прориче страшне ствари за Москву и њену будућност“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 31, 578-579. Сремски Карловци, 1935.
463. „Светосавска прослава у Љубљани“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, III, 1, 91. Сремски Карловци, 1924.
464. „Светска изложба“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 25, 393. Сремски Карловци, 1934.
465. „Свечана прослава Св. Саве и Св. Владимира у Бечу“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XX, 3, 58. Београд, 1939.
466. „Свечано устоличење Његове Светости патријарха српског господина Д-р Гаврила“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 7, 122-128. Београд, 1938.
467. „Свештеници руских избегличких колонија“, *Гласник – службени лист српске православне патријаршије*, VI, 2, 19-20. Сремски Карловци, 1924.

468. „Свештеничко мировинско питање“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, IX, 10, 1. Београд, 1. април 1928.
469. „Свима српско-православним парохијским звањима епархије Сарајевске, бр. 101 през. ех 1920, Сарајево 6/19. марта 1920“, *Вјесник – Званични орган Срп.-Православних Црквених власти у Босни и Херцеговини*, бр. 5, 65-66. Сарајево, 1. мај 1920.
470. „Свршени богослов Александар Колесников рукоположен је за ђакона...“ *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 23, 354. Сремски Карловци, 1924.
471. „Седница одбора за подизање Светосавског храма“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XX, 21-22, 511. Београд, 1939.
472. „Сербы в богословских учебных заведениях России во второй половине XIX века – мнение царского дипломата“, *Русский сборник – исследования по истории России*, 137-138. XIV, Москва 2013.
473. „Синодска икониписна школа“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVII, 24-25, 559. Сремски Карловци, 1936.
474. Скворцов, Василије, „Јерес адвентизма“, *Црква и живот – поучни религиозно-популарни часопис*, бр. 7-8, 236-247. 1925.
475. Скворцов, В., „Свети Сава и његова духовна веза са Русима (академски говор на прослави Св. Саве у сарајевској православној богословији 14/27. јануара 1930. године)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 8, 120-123. Сремски Карловци, 1930.
476. „Словенска заједница“, *Гласник – службени лит Српске православне патријаршије*, I, 8, 121. Београд, 1920.

477. „Смерни Тихон по милости Божјој патријарх московски и целе Русије, свој верној деци православне руске цркве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 24, 411-412. Београд, 1921.
478. „Смерни Тихон по милости Божјој патријарх московски и целе Русије, свој верној деци православне руске цркве“, превео с руског М[илош] Анђелковић, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, I, 1, 3. Београд, 20. април 1919.
479. „Списак добровољних приноса“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, III, 19, 317. Сремски Карловци, 1922.
480. „Списак побијених од Бугара свештених лица“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XXVII, мај-јуни, (Београд, 1921), Додатак, стр. L-LXII.
481. „Спољашњи преглед – из Руске цркве“, *Хришћански живот – месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот* I, 11, 552-553. Сремски Карловци, 1922.
482. „Спомен-капела Варнава“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 7, 141. Сремски Карловци, 1938.
483. Сретеновић, Милан С., „Зар и ти сине Бруте!?!... (О чему се све мисли у нашим редовима)“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, XV, 8, 242-244. Чачак, 1933.
484. „Српска жена у садашњости“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 13, 534. Београд, 1940.
485. С., С., „Храмовна слава српског православног манастира Св. Петке у Загребу 1938. године“, *Православни браник – лист за вјерска, културна и*

друштвена питања епархија горњо-карловачке, далматинске, загребачке и пакрачке, бр. 1, стр. 3-4. 1939.

486. Ст., „+ Тихон патријарх руски“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VI, 12, 9. 20. април 1925.
487. „Стање празних парохија у Жичкој епархији у почетку 1926. године“, *Преглед – полуслужбени орган свеиштенства жичке епархије*, VIII, 2, 34-35. Чачак, 1926.
488. Стојић, Никола, „Живот и рад Младена Ђ. Протића (1873-1946)“, *Зборник радова Народног музеја у Чачку XXV*, 277-286. Чачак, 1985.
489. „Страни листови и часописи – успостављен је мир у Руској цркви“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XVI, 33, 612. Сремски Карловци, 1935.
490. Стриљчик, Василије, „Апел нове православне парохије у Хрваћанима“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 38-39, 606-607. Сремски Карловци, 1932.
491. Сухова, Н. Ю, „Наше мировоззрение должно быть евхаристично...“ *Памяти архимандрита Киприана Керна, Филаретовский альманах (2012)*, 167-191.
492. Талалай, М. Г., „Русские церковные общины в Греции в межвоенный период“, *Русская эмиграция в Европе в 1920-1930-е гг.*, вып. 2, 124-131. Санкт Петербург, 2005.
493. Тальберг Н., „Истинный другъ Россіи“, *Фашистъ*, № 33, 9. 1937.

494. Тарасјев, Андреј, „Четири капеле Иверске Божије Мајке“, *Светигора*, бр. 56-57, 46-49. 1997.
495. Тарасјев, Виталије, „Руски храм Свете Тројице у Београду 1924-1994. године“, стр. 238-242, у: *Руси без Русије – српски Руси*, Београд-Нови Сад, 1994.
496. „Тачно гледиште о другом свештеничком браку – одговор г. Сергију Тројицком“, *Весник – црквено-политички и друштвени лист*, III, 10, 1-2. Београд, 7. март 1921; 11, 2. Београд, 14. март 1921; 22, 1-2, Београд, 30. мај 1921.
497. Тимофејев, Алексеј, „Руска загранична православна црква и грађански рат у Србији 1941-1945“, *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати (зборник радова са научног скупа)*, 285-295. 2/2007
498. Тимофејев, Алексеј, „Руска емиграција у радовима Мирослава Јовановића“, *Годишњак за друштвену историју*, 21-30. 2-3/2014.
499. Титов, Теодор „Његова Светост Велики Господин Тихон најсветији патријарх московски и све Русије“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 24, 409-410. Београд, 1921.
500. Титов, Теодор, „Руска православна црква пред револуцијом и за време револуције“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, II, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, Београд, 1921; 26-28, 43-45, 57-58, 76-77, 93-94, 108-110, 126-127, 137-138, 154-156, 167-169, 188-189, 202-205, 220-223, 239-241, 259-261, 279-280, 294-296, 313-315, 330-331, 347-349, 370-371, 391-392, 419-421; *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије* III, 1-2, 11-13. Сремски Карловци, 1922.

501. Титов, Теодор, „Исправка ка чланку ‚Привидном заштитнику истинске науке‘“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 10, 151-152. Сремски Карловци, 1929.
502. Титов, Т., „Исправка“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 17, 264-265. Сремски Карловци, 1929.
503. „Титула митрополита Антонија“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 13, 203. Сремски Карловци, 1931.
504. Томић, Александар, „Руски свештеници код нас“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, V, 24, 1. Београд, 1. октобар 1924.
505. Томић, Хранислав, „Конгрес масонерије у Београду“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, VIII, 9-10, 245. Чачак, 1926.
506. Трбојевић, Петроније, „Говор приликом парастоса на Видовдан (у Рогашкој Слатини)“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 1, 2-3. Сремски Карловци, 1927.
507. Троицки, Сергије, „Привидном заштитнику ‚Истинске науке‘“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 6, 87-89. Сремски Карловци, 1929.
508. Троицки, Сергије, „Одговор г. Теодору Титову“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 14, 217-218. Сремски Карловци, 1929.
509. Троицки, С., „Исправка, ‚Гласник‘, 1929, бр. 17, 264-265“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, X, 20, 313-314. Сремски Карловци, 1929.

510. Тројицки ,Сергије, „Црквена јурисдикција над православном дијаспором“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIII, 13 (Сремски Карловци, 1932), 196-201; 14 (Сремски Карловци, 1932), 212-216; 15 (Сремски Карловци, 1932), 229-232; 16 (Сремски Карловци, 1932), 248-250; 17 (Сремски Карловци, 1932), 262-264; 18 (Сремски Карловци, 1932), 276-279; 19 (Сремски Карловци, 1932), 294-297; 20 (Сремски Карловци, 1932), 313-314; 21 (Сремски Карловци, 1932), 328-329; 23 (Сремски Карловци, 1932), 358-362.
511. Т., Х. „Болница Св. Патријарха Тихона у Паризу“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VIII, 2, 30. Сремски Карловци, 1927.
512. Феодосѣвъ, Несторъ, *Илья бѣженецъ – поэма емигрантская*, Нови Сад, 1933.
513. „*The Church Times*, од 31. октобра 1919. године“. Превод на српски језик М. Ј. Туцовић, „Молитва за Русију“, *Преглед – полуслужбени орган свештенства жичке епархије*, I, 5, 156-157. Чачак, 1919.
514. „У манастиру Рмљу 26. октобра 1923...“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, V, 8, 124. Сремски Карловци, 1924.
515. „Упражњене парохије“, *Весник Српске Цркве – орган Свештеничког удружења*, XXVII, мај-јуни, 279-282. Београд, 1921.
516. Ураљски, „Је ли могуће признати бољшевичку власт?“, приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 8, 125. Сремски Карловци, 1925.
517. Уред., „Руска православна црква пред ревоуцијом и за време револуције. Редовни професор и доктор црквене историје протојереј Т. Титов“, *Гласник*

– службени лист Српске православне патријаршије III, 3, 40. Сремски Карловци, 1922.

518. Уред., „Руска црква“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 18, 285. Сремски Карловци, 1925.
519. Уредништво, „Један скроман јубилеј Др Михаила Аркадијевића Сопоцког“, *Глас Цркве*, бр. 3-4, 58-61. Шабац, 1931.
520. Урядова, А. В., „Русская эмиграция о судьбе Церкви на Родине в начале 1920-х гг.“, *Вестник ПСТГУ*, вып. 3, 36-45. (40)/2011.
521. „У погледу духовно-верске акције на препорођају нашег народа“, *Весник Српске Цркве – орган свештеничког удружења*, XIX, март-август, 160. Београд, 1923.
522. „Усамљеност парохијског свештенства“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 21, 1. Београд, 23. мај 1926.
523. „Ускршња посланица Његове Светости Патријарха Господина Варнаве“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 9, 131-132. Сремски Карловци, 1930.
524. Усманов, Н. В., „Центральные газеты Советской России о деятельности в стране Американской административной помощи (1921-1923 гг.)“, *Ученые записки* № 1, 217-221. 2009.
525. Ф., Г., „Распра Руске заграничне цркве“, *Весник Српске цркве – орган српског православног свештеничког удружења*, XXXII, мај-јуни, 351-353. Београд, 1927.

526. „Фармазони“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 9, 152. Сремски Карловци, 1934.
527. „Фармасонска заклетва“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XV, 18-19, 302. Сремски Карловци, 1934.
528. Х, В., „Свечаност православља у Берлину – Освећење руске цркве у Берлину“, *Гласник – службени орган Српске православне патријаршије*, XIX, 16, 396-397. Београд, 1938.
529. Хомјаков, А. С., „О Цркви“, превео Јеромонах Јустин, одштампано из *Хришћанског живота*, Сремски Карловци, 1926.
530. „Храм Св. Сави“, *Весник – недељно црквено-политички лист*, VII, 8, 1. Београд, 21. фебруар 1926.
531. Храповицки, Антоније, „Окружна посланица Св. Архијерејског Сабора Руске православне цркве у иностранству свој верној деци Руске православне цркве, расејаној по целом свету“, *Светосавље – орган Удружења студената Православног богословског факултета*, бр. 6, 297-301. 1932.
532. „Хумани рад манастира у Епархији шабачко-ваљевској“, *Гласник – службени лист Српске православне цркве*, XXI, 8-9, 318. Београд, 1940.
533. „Царскій вестникъ“, бр. 124, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XII, 1, 13. Сремски Карловци, 1931.
534. Cvelfar, Bojan, „Pravoslavna cerkev v Sloveniji v 1918-1941“, *Zbornik prispevkov z recenzijo*, Maribor, Alma Mater Europea - ECM, 65-69. 2016.

535. „Црква и веронаука“, *Цариградски гласник*, 41, 3; 42, 3; 43, 3; 44, 3; 45, 2-3. 1905.
536. „Црква и веронаука“, *Цариградски гласник*, 1, 3; 2, 3; 4, 2; 9, 2-3. 1906.
537. „Црквени прелгед – кијевски митрополит г. Антоније“, III, 9, *Весник – црквено политички и друштвени лист*, III, 9, 3. Београд, 1921.
538. „Црквени пастир и световна уживања“, *Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији – орган Архијерејског Сабора*, VIII, 2, 25-26. Београд, 1914.
539. „Циркулар Његове Светости патријарха Димитрија свим православним црквама“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XI, 5, 65-66. Сремски Карловци, 1930.
540. Цисарж, Бранко А., „Црквена штампа између два светска рата“, *Српска православна црква 1920-1970; Споменица о педесетогодишњици васпостављања Српске патријаршије*, 141-178. Београд, 1971.
541. „Читуља – на 15. (28.) октобра у 19.30 часова преминула је у Господу Игуманија Леснинског манастира у Холмској епархији Катарина, која је нашла у години несрећа склониште себи и својим монахињама у манастиру Хопову у Фрушкој Гори“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, VI, 23, 364-365. Сремски Карловци, 1925.
542. „Чудо у Земуну“, *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 42-43, 692. Сремски Карловци, 1933.
543. „Чудотворна икона Св. Петке у манастиру Фенеку, написао Ј. К. Земун 1933.“, приказ: *Гласник – службени лист Српске православне патријаршије*, XIV, 40-41, 668. Сремски Карловци, 1933.

544. Шкаровский, М. В., „Русские православные общины в Турции“, *Вестник ПСТГУ* вып. 1, 21-34. (30)/2009.
545. Шкаровский, М. В., „Актуальные проблемы русской церковной эмиграции в веке: историографические и источниковедческие аспекты“, *Христианское чтение – научно-богословский журнал*, 44-97. № 1/, Москва, 2012.

ИНТЕРНЕТ

1. <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/eparhija-zvornickotuzlanska-utajila-ratnu-kradju-arhivskog-materijala-vrhbosanske-nadbiskupije-i-poslije-vasilija-hrizostom> доступно 7. ноября 2014.
2. http://spc.rs/sr/arhivska_gradja_o_crkvenom_zhivotu_izmedju_dva_svetska_rata_v_ratshena_srpskojpravoslavnoj_crkvi од 4. марта 2014.

БИОГРАФИЈА

Радован (Миле) Пилиповић је рођен у Београду 22. августа 1979. године. Основну школу Душко Радовић је завршио у Сремчици, а затим је наставио школовање у Тринаестој београдској гимназији у којој је матурирао 1998. године. Исте године уписује студије историје и теологије, које отпочиње паралелно. Дипломира на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 2007. године.

Исте године почиње са ангажовањем у Институту за српску културу у Лепосавићу да би касније прешао у Библиотеку Српске Патријаршије у Београду. У Патријаршијској библиотеци ради на месту библиотекара све до 1. новембра 2012. године, када преузима дужност директора Архива Српске православне цркве. Мастер рад на тему «Православље у Чехословачкој 1918-1942» је одбранио на Православном богословском факултету 10. октобра 2010. године.

Докторске студије историје уписао је под менторством почившег проф. др Мирослава Јовановића 2011. године. Руководи пројектом «Измештање и рехабилитација архивске грађе са звоника цркве Св. Марка у Београду» од 2012. године кога финансира Министарство културе и информисања Републике Србије. Објављује радове у часописима као што су: *Годишњак за друштвену историју*, *Гласник архивских радника Републике Српске*, *Гласник Српске православне цркве*, *Теолошки погледи*, итд.

Ожењен је и отац је две кћери и два сина.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Радован Пилиповић

Број индекса 5i100012

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Српска православна црква, Руска православна загранична црква, Московска патријаршија (1920-1940) – узајамне везе, утицаји и односи

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора _____ Радован Пилиповић

Број индекса _____ 5i100012 _____

Студијски програм _____ Историја _____

Наслов рада Српска православна црква, Руска православна загранична црква,
Московска патријаршија (1920-1940) – узајамне везе, утицаји и односи

Ментор _____ доц. др Алексеј Тимофејев _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Српска православна црква, Руска православна загранична црква,
Московска патријаршија (1920-1940) – узајамне везе, утицаји и односи

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.